

Алексеј Тимофејев, Дарко Кремић

Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата

**Руска војна
помоћ Србији
за време
Првог светског рата**

Зборник грађе

Приређивачи
Алексеј Тимофејев, Дарко Кремић

Београд, 2014.

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
БИБЛИОТЕКА „СТУДИЈЕ И МОНОГРАФИЈЕ“
Књига бр. 95

За издавача:
Др Момчило Митровић

Рецензенти:
Др Миле Бјелајац
Мр Далибор Денда

ISBN 978-86-7005-124-9

*Истраживање је проведено уз грант
Фонда за истраживање историјске перспективе.
Рад је објављен у оквиру потпројекта
„Контексти и компарације: Србија, Балкан, Европа“
на пројекту Министарства за науку и технолошки развој
Републике Србије бр. 47019
„Традиција и трансформација:
Историјско наслеђе и национални идентитет у Србији“.*

Садржај

УВОД

Руска стратегија на Балкану уочи Првог светског рата.....	5
Историографија о руско-српској војној сарадњи у Првом светском рату.....	16
Кратак приказ делатности руских војних одреда у Србији у току Првог светског рата.....	36

ГРАЂА

1 Професор Војне академије Максимовић о Војним везама и односима Србије и Русије (1806–1917)	53
2 Телеграм министра иностраних послова Русије Сазонова о пруженој војној помоћи Србији од почетка рата до краја септембра 1914.....	104
3 Белешка поручника корвете Григоренка о догађајима на Дунаву од августа до децембра 1914	106
4 Извештај поручника фрегате Волховицког о дејствима одреда од тренутка одласка из Севастопоља до евакуације Београда, август–новембар 1914.....	123
5 Извештај пуковника Доброва, инжењера морнаричког грађевинског одељења, начелника инжењерског одреда за посебну намену у Србији начелнику Генералштаба Ратне морнарице, октобар-новембар 1914.....	130
6 Извештај команданта Експедиције за посебну намену, капетана бојног брода флигела-ађутанта Веселкина о експедицији у Србију, септембар-октобар 1914.	138
7 Дневник делатности Експедиције за посебну намену, октобар-новембар 1914.....	156
8 Дневник делатности Експедиције за посебну намену, децембар 1914.....	178
9 Кратак преглед делатности и живота инжењеријског одреда посебне намене у Србији, 1914 – 1915.....	195

10	Кратак преглед делатности Експедиције за посебну намену од првог похода 1. октобра 1914. до 20. априла 1915	218
11	Поверљиви извештај командира Руског моринског одреда у Београду Григоренка о дејствима Одреда Веселкину команданту Експедиције за посебну намену, септембар 1915	228
12	Извештај капетана фрегате Иљина о дејствима маринског одреда Експедиције за посебну намену начелнику Генералштаба Ратне морнарице, септембар-новембар 1915	234
13	Извештај капетана фрегате Леванде, септембар – новембар 1915	241
14	Детаљни извештај капетана фрегате Леванде о догађајима за време повлачења из Србије 1915. године	246
15	Посета Николаја II и царевића Алексеја Штабу Експедиције за посебну намену на Дунаву у граду Рени, новембар 1915	251
16	Појединачни спискови одликовања за припаднике Експедиције за посебну намену уручене према наредбама команданта Експедиције М. М. Веселкина, фебруар - децембар 1915	257
17	Писмо доктора С. К. Софотерова, неименованом доктору који је завршио медицину у Русији, поводом деловања руског санитета у Србији за време Балканских ратова и Првог светског рата	277
18	Споменици погинулим и умрлим руским војницима у Првом светском рату на територији Републике Србије	286

УВОД

Руска стратегија на Балкану уочи Првог светског рата

Аустроугарска анексија Босне и Херцеговине 1908. године, упркос тежњама српског становништва тих области и Срба из Краљевине, изазвала је међународну кризу. Непријатељство Србије и Аустро-Угарске нагомилало је експлозивни материјал, који се касније претворио у капислу за избијање Првог светског рата. Подсетићемо да је Русија према Рајхштатском уговору (1876) и Пештанском споразуму (1877) пристала да Аустрија окупира Босну и Херцеговину. Уочи саме кризе руски министар спољних послова А. Извољски одржао преговоре са аустријским колегом А. Еренталом 2–3. (15–16.) септембра 1908. у тврђави Бухлау, где је за касније неиспуњено аустријско обећање подршке руским аспирацијама на мореуз обећао неутрални став Русије према питању аустријске анексије Босне. Вођен вековним сном руске империје о контроли над мореузима¹ Извољски није имао овлашћење за вођење ових преговора, који нису званично ратификовани, али штета је већ била учињена. Извољски и руски дипломатски врх који су починили ову дипломатску грешку називану руском „дипломатском Цусимом“, платили су каријерама свој неуспех. Међутим, ствар више није могла да се заустави². Немачка је вршила директни притисак на Русију и ултимативно саопштила да ће, уколико Србија не призна анексију Босне, доћи до аустријског напада на српску Краљевину, а у случају мешања трећих сила Немачка неће

¹ Н. С. Киняпина, *Балканы и проливы во внешней политике России в конце XIX века (1878-1898)*, Москва, 1994.

² К. Б. Виноградов, *Боснийский кризис 1908-1909 гг. Пролог первой мировой войны*, Ленинград, 1964; Вишняков Я. В. „Боснийский кризис 1908—1909 гг. и славянский вопрос“, *Вестник МГИМО-Университета*, 1/2011, стр. 103—111

моћи да остане по страни. Пошто је Савет министара Русије констатовао да империја није спремна за рат (у одбрану Србије) влада Руске царевине је урадила све да се избегне повод за аустријски напад који је претио да се претвори у нови конфликт. На инсистирање Русије и других Великих сила, Србија је 3. марта 1909. морала да призна анексију Босне³. Ово је за неко време спречило избијање европског рата и показало жељу Русије да се оријентише пре свега на очување мира, без обзира на своје спољнополитичке интересе. С друге стране, високи степен лојалности и поверења према руској дипломатији који је тадашњи Београд, упркос огромном народном незадовољству имао према вољи царске Русије, постао је очигледан. И ово није било случајно јер је на челу државе стајао Никола Пашић – патријарх српске политике, „који се односио према Русији са посебном топлином... и био је везан са њом дубоком унутрашњом симпатијом“ у добру и у злу, у речи и у делу, што су у Русији знали и поштовали.⁴

Балкански ратови и руски покушаји да дође до јачања савеза православних балканских држава (Србије, Грчке, Бугарске и Црне Горе) као противтеже аустријским и немачким аспирацијама на Балкану су уродили плодом за време Првог балканског рата, али су им се супротставиле аустријска, немачка и енглеска дипломатија. После Другог балканског рата долази низ катастрофалних геополитичких последица: стварање албанске државе уз одвајање Србије од мора и издвајања Скадра из њене државне територије, распламсавање конфликта око Македоније. Због тога се Бугарска под влашћу немачке династије повукла из ових догађаја са горчином пораза и теретом реваншизма и сталног непријатељства према Србији. У наилазећем светском рату ово је Србију и Русију изоловало од снага савезника у Грчкој. Без обзира на симпатије Русије према ослободилачким потезима балканских

³ И. И. Астафьев, *Русско-германские дипломатические отношения 1905—1911 гг.*, Москва, 1972; Ю. А. Писарев, *Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны*, Москва, 1985.

⁴ А. Л. Шемякин, „Никола Пашич: на стыке унитаристских и федералистских устремлений“, *До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва, 2009, стр. 46-48.

хришћана, претерано приближавање Бугарске Цариграду није могло да остави Русију равнодушном. За државу чијих је 37% извоза пролазило преко мореуза Босфор и Дарданели, њихов статус је имао више него виталан значај⁵. Руски посланик у Цариграду М. Н. Гирс писао је министру спољних послова Сазонову да „само искрцавање упечатљивог војног одреда, способног да заузме Цариград и да се успротиви уласку Бугара може нам омогућити да испунимо наш историјски задатак и да овладамо мореузима“.⁶ Ова идеја није напуштала царске руске дипломате и војнике ни касније⁷.

Најзад, још један детаљ је неопходан да бисмо схватили руске војностратешке интересе на Балкану уочи Првог светског рата. То је извесно слабљење руског утицаја на некадашњег традиционалног савезника Русије на Балкану – Црну Гору, чији је значајан део буџета, а пре свега оног намењеног војсци, стижао као донација руске Царевине. Радило се о парадоксалном стању, где се без обзира на династијске везе између Петровића и Романових, у гестовима краља Николе, а поготово његових наследника почело осећати све веће занемаривање Русије. То су примећивали и војни и цивилни представници Руске царевине на Цетињу, што се најбоље види из инцидента који је описао заступник руских интереса на Цетињу Ј. А. Соловјев. Када је 28.(15.) маја 1905. на Цетиње стигла вест о поразу руске флоте у Цусимском боју, престолонаследник Данило јавно је изражавао своје дивљење поводом храбрости и вештине јапанског адмирала Тогоа. Данило, који је у то доба мењао оца на челу државе забранио је, упркос расположењу народа⁸, одржавање црквеног помена палим руским војницима, и уместо тога приредио весеље по-

⁵ *Константинополь и проливы по секретным документам бывшего министерства иностранных дел*, Москва, 1925; Б.А Дранов, *Черноморские проливы. Международно-правовой режим*, Москва, 1948.

⁶ Ю. В. Лунева, *Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1907-1914)*, Москва, стр. 160.

⁷ О. Р. Айрапетов, „На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II“, *Последняя война императорской России*, Москва, 2002, стр. 158–261.

⁸ Ђ. Батрићевић, *Црногорци у руско-јапанском рату*, Цетиње, 1996.

водом отварања италијанске фабрике дувана у Подгорици.⁹ При томе није заборавио да из Русије редовно прима новац не само за војску и образовне институције Црне Горе, већ и редовну личну апанажу. Само за Данила она је износила 10.000 рубаља годишње (8,3 кг у злату). На покушај Ј. А. Соловјева да спречи ово непристојно весеље на дан општеруске трагедије, краљ Никола је добио хистерични напад и затражио од Петербурга његов опозив. Више сличних испада против Русије и руских војних и дипломатских представника је забележено у волуминозном двотомном делу руског војног агента у Цетињу Н. Потапова, који се током година проведених у Црној Гори веома добро упознао са нијансама неуспеле државности и једноставно закључио да је „једини излазак из свог садашњег јадног стања Црна Гора може пронаћи после рата сама у припајању Србији“. Није ни чудо да је руски војни аташе констатовао да „краљ Никола и његов наследник испољавају нарочиту забринутост због информација о намерама Русије да оствари политичко уједињење Црне Горе са Србијом... – намера корисна за српство, али непријатна за црногорску династију“.¹⁰ Већ 27. новембра (10. децембра) 1914. руски посланик у Црној Гори А. А. Гирс је констатовао: „Не говорећи о Србима Краљевине, за Босанце, Херцеговце, Далматинце и све остале Србе улазак Црне Горе у Србију је питање коначно и неопозиво решено“.¹¹ Није ни случајно да је држање династије Петровића у Првом светском рату и те како одскакало од јуначког држања народа Црне Горе. Рецимо, у разговору са немачким послаником у Атини 31. августа 1915, престолонаследник Данило био је веома отворен: „Црногорска престолонаследничка господства ... су свесрдно

⁹ Ю. А. Соловьев, *Воспоминания дипломата 1893-1922*, Москва, 1959, стр. 161.

¹⁰ Н. М. Потапов, *Русский военный агент в Черногории. Донесения, рапорты, телеграммы, письма. 1902-1915 гг.*, I-II, Москва-Подгорица, 2003, стр. 713-715.

¹¹ „Международные отношения в эпоху империализма“, *Документы из архивов царского и Временного правительств.* (МОЭИ) Сер. III. 1914-1917, VI, 2, Москва-Ленинград, 1935, стр. 206. О компликованом сплету ових околности види: Н. Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату: 1914-1918*, Титоград, 1969; Р. Распоповић, *Црна Гора и Русија: огледи и есеји*, Београд-Подгорица, 2005; Живојиновић Д., *Невољни ратници: велике силе и Солунски фронт: 1914-1918.*, Београд, 2010.

молила Његово Величанство Краља Грчке да се у Берлину и Бечу заложи да Црна Гора при закључењу мира буде третирана на благ начин. Господства су стално наглашавала да се црногорска краљевска фамилија нашла у општем рату против своје воље. Употребљавала су посебно оштре речи против Русије и руске политике¹².

Услед свих ових дешавања, без обзира на широке симпатије руске јавности и значајног дела државног апарата Царевине према свим православним народима Балкана и Словенима, најближи и највернији савезник Русије на Балкану уочи Првог светског рата била је Краљевина Србија. Није се радило само о симпатијама јавности или политичкој склоности тадашњих српских власти да „вежу свој чамац за велики руски брод“. Интерес српског народа, подељеног границама двеју снажних империја – Отоманске и Хабсбуршке,¹³ да оствари национално јединство у оквиру једне државе суштински се поклапао са руским геополитичким интересом да на Балкану сузбије германску експанзију у правцу југоистока. Други циљ Русије је био да коначно потисне Турке из Европе и обезбеди руску доминацију над мореузима.¹⁴ У оваквим околностима бурно су се развијале вишевековне црквене и културне везе две државе, активирала се војна, културна и научна сарадња па је чаке дошло и до појаве економске сарадње.

У својој синтези српско-руских односа М. Јовановић је истакао да је почетак 20. века у односима двеју држава „време поновног зближавања, интензивне сарадње и руске заштитничке политике према Србији (прва званична посета краља Петра I Карађорђевића иностранству била је управо Русији, у марту 1910, док се у августу 1911. кнегиња Јелена, кћерка краља Петра, удала за великог кнеза Иоана Константиновича, чиме се српски краљевски дом Карађорђевића ородио са

¹² А. Митровић, „Сучељење са средњоевропским империјализмом“, *Историја српског народа*, VI, 2, Београд, 1983, стр. 90. Види шире: А. Митровић, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро – Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд, 1981.

¹³ М. Екмечић, *Ратни циљеви Србије: 1914-1918*, Београд, 1992.

¹⁴ О. Р. Айрапетов, н. д., стр. 158–261.

династијом Романов). Тај кратки период интензивне сарадње био је презасићен догађајима. Ново време донело је и битно повећан проток информација, тако да су догађаји у Србији или Русији наилазили на снажан одјек у обе средине. Најважнији комплекс питања везан је за догађаје уочи и током Првог светског рата. У колоплету догађаја, који су пресудно утицали на руско-српске односе, и показивали степен међусобне сарадње, најупечатљивија је свакако безрезервна подршка коју су Србији, изложеној снажним дипломатским и политичким притисцима Аустроугарске, у кључним недељама Јулске кризе пред избијање Првог светског рата, пружили Русија и сам император Николај II. У одговору на депешу регента Александра Карађорђевић, цар је недвосмислено нагласио: „Док има и најмање наде да се избегне крвопролиће сви моји напори тежиће том циљу. Ако, пак, не успемо и поред најискреније наше жеље, нека Ваше Височанство буде уверено да ни у томе случају Русија неће напустити Србију”. Став Николаја II био је до те мере искрен и доследан да је након аустроугарске објаве рата Србији, 28. јула 1914, Русија прогласила општу мобилизацију. То је Немачка искористила за отпочињање ратних дејстава. До које мере је напетост током тих кризних јулских недеља била велика, показује и податак да је руски посланик у Београду Николај Николајевич Хартвиг умро од последица срчаног удара после једне од посета посланству Аустроугарске¹⁵.

Интереси Русије који су се укрстили са аустријским и ширим германским интересима у Србији почетком XX века нису били економске природе.¹⁶ Индикативна је највећа пословна инвестиција Русије у Србији – пословни центар Осигуравајућег друштва „Русија“. Сlikовите успомене на урбанистичку улогу зграде пословног центра „Россия“ је оставио Василиј Штрандман, који је описао почетак свог ра-

¹⁵ М. Јовановић, *Срби и Руси, 12-21. век: историја односа*, Београд, 2012, стр. 92-94. Види шире: Н. Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, Београд, 2007.

¹⁶ Ове некадашње специјалне везе Русије и Србије од пре сто година и сада изазивају покушаје ревизије Првог светског рата у савременој историографији. Детаљније о томе: М. Bjelajac, „Novi (stari) zapleti oko uzroka Prvog svetskog rata pred obeležavanje 100. godišnjice“, *Tokovi istorije*, 1, Београд, 2013, стр. 15-62.

да у Београду под руководством Николаја Хартвига: „Устао сам прилично рано да бих без журбе прошетао до мисије. Успут сам по први пут на тргу Теразије угледао велику зграду у којој се налазио хотел „Москва“. Ту зграду је 1906. године подигло Осигуравајуће друштво „Русија“, и у њој су се налазиле и канцеларије представништва овог друштва у Србији. Јединствено по својој величини, ово здање се јасно издвајало од суседних зграда које су скоро све биле приземне. На панорами Београда, на ушћу Саве у Дунав, истицали су се само звоник Саборне цркве – симбол вере, краљев двор са три куполе – симбол краљевске власти, и хотел „Москва“ – симбол вере у Русију! Српска престоница је тада имала свега око 70.000 становника“.¹⁷

Ову највећу приватну зграду у предратној Србији (садашњи хотел „Москва“) саградили су о руском трошку руске архитекте немачког порекла¹⁸ Павел Бергштресер и Владислав Карпович-Отон, користећи најмодерније немачке технологије.¹⁹ Тешко да се ова инвестиција могла такмичити са традиционалним аустријским економским утицајем у Србији, иако је он био пољуљан Царинским ратом 1906-1911.²⁰ То је и природно јер западни Балкан од краја XVII до данас, уопштено гледано, спада у област привредног утицаја германских држава. Међутим, без обзира на сву неспорну цивилизаторску (да не кажемо и „културтрегерску“) конотацију економских интереса Немачке и Аустрије на Балкану, они су се чврсто преплитали са политиком *Drang nach Osten*.²¹

¹⁷ В. Штрандман, *Балканске успомене*, I, 1-2, Београд, 2009, стр. 75. Види такође: Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914 – 1917. и руска дипломатија*, Београд, 1994.

¹⁸ С. Гаврилов, *Остзейские немцы в Санкт-Петербурге. Российская империя между Шлезвигом и Гольштейном. 1710–1918*, Москва, 2011.

¹⁹ „Друштвено-политичке и културне везе 1878-1917“, *Москва - Србија, Београд - Русија : документа и материјали*, III, Београд, 2012, стр. 160-161; М. Лопушина, Д. Лопушина, *Хотел Москва - првих 100 година*, Београд, 2008, стр. 13; УР 4009, 4010, 4011, *Музеј града Београда*.

²⁰ Д. Ђорђевић, *Царински рат Аустро-Угарске и Србије: 1906-1911*, Београд, 1962.

²¹ Ю. А. Писарев, „Германо-австријски планови на Балкану у годину Прве светске војне“, *Новая и новейшая история*, 2, 1973.; В. К. Волков, „*Дранг нах ост*“ и народи Централне, Источне и Југо-Источне Европе 1871-1918, Москва, 1977, стр. 62-83, 172-190.

То је имало своје ратоборне консеквенце, изазване надмоћношћу економски супериорног друштва са успешним демографским моделом, какав су Немци и Аустријанци имали до средине XX века. Због својих стратешких разлога, Русија је у српској спољној политици и културном животу и те како често била користан противтег у овом процесу.²²

У доласку у Београд почетком пролећа 1904. „Осигуравајућег друштва Русија“ и отварању његове величанствене зграде на Теразијама 1908, значајну улогу одиграо је Светозар Вукадиновић – некадашњи директор Српског паробродарског друштва. И ово није била случајност. У чланку о отварању палате „Росија“ (будућег хотела „Москва“)²³ новинар „Политике“ је са потпуном сигурношћу повезао ову инвестицију са улогом великог русофила С. Вукадиновића у Српском паробродарском друштву, које је представљало конкуренцију Аустријском паробродарском друштву.

Пораст руских интереса у бродарству на Дунаву крајем XIX почетком XX века представљао је једну веома опипљиву појаву. Ипак, везе између руских стратешких интереса на Балкану и учешћа паробродарских друштава на Дунаву крајем XIX и почетком XX века веома су слабо проучене у руској историографији.²⁴ Ово није случајно – до 1917. питање је спадало у домен актуелне политике; од 1917. до 1991. у совјетској историографији представљало је табу и било проказано, јер је мирисало на царизам; после 1991. Русија је изгубила излаз на Дунав и тиме се, природно, хоризонт њене историографије смањио.

Морамо да појаснимо генезу интереса Руске империје на Дунаву. Руске трупе су неколико пута излазиле на обале Дунава код Измаила, Килије и Ренија. Русија је коначно добила статус подунавске државе 1812. Букурешким миром, када је

²² Писарев Ю. А. *Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны*, Москва, 1985.

²³ „Палата Росија - Како је постала палата Росија – Како изгледа? – Шта кошта?“, *Политика*, 9. јануар 1908

²⁴ Ю. Я. Баскин, А. И. Рыжиков, *Дунайское судоходство и его правовой режим в XX в.*, Измаил, 1958; С. В. Паламарчук, *Забитая земля: историческая область Бессарабия*, Одеса, 2008.

руско-турска граница утврђена током реке Прут. Када је Русија преузела од Порте ушће Дунава, река је била отворена за слободну пловидбу цивилних бродова свих земаља. Услед активног развоја привредних веза долази до активног развоја две руске дунавске луке – Рени и Измаил. Ипак, због пораза у Кримском рату Руска империја је била приморана да напусти своје приобалне луке. Повратила их је од Румуније тек 1878. победом у Руско-турском рату 1877–1878. Већ 1881. ступио је на снагу „Пропис о брзој робно-путничкој паробродској вези између градова Одеса и Измаил са уласком у Килију и Рени“. Руски кнез, тадашњи државни саветник (генерал цивилне службе), Јуриј Гагарин (1846–1905) имао је обавезу да успостави ову везу уз помоћ свог пароброда „Олга“, и да је редовно одржава једном у две недеље. Као резултат ових напора руске владе 1883. је било формирано руско паробродарско друштво за пловидбу на Дунаву „Кнез Јуриј Гагарин и К^о“ уз помоћ кога је Русија успоставила директне редовне комерцијалне бродске везе из своје централне црноморске луке Одесе са Србијом, Бугарском и Румунијом. Пројекат, који је имао очигледну стратешку конотацију, био је превише замашан, па је приватна фирма Ј. Гагарина 1886. била претворена у деоничарско друштво „Црноморско-дунавско паробродарство“, које је успешно је напредовало. До 1902. већ је поседовало 12 пароброда укупне носивости око 2087 регистарских тона. Поређења ради, Аустрија је успоставила своје паробродарство на Дунаву далеке 1830, а 1880-их (дакле у годинама појаве првог руског пароброда „Олга“ на Дунаву) већ је имала у оквиру свог државног паробродског дина „Donaudampfschiffahrtsgesellschaft“ више од 200 пароброда и око 1000 теретних баржи.²⁵

Приватно и много мање руско паробродарство није могло да издржи конкуренцију услед чега је руска влада морала да купи деонице „Црноморског-дунавског паробродарства“ и да оснује 10. марта 1903. „Руско дунавско паробродарство“, по угледу на већ постојећи модел комерцијалне трговачке

²⁵ *Donau-Schiffahrts-Museum Regensburg Sonderband: 175 Jahre Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1829-2004*, Regensburg, 2004.

флоте у државном власништву са дугорочним стратешким циљевима – „Доборфлот“.²⁶ Управа „Руско-дунавског паробродарства“ се налазила у Санкт-Петербургу, а представништва су била у Измаилу и крупним трговачким центрима руске царевине (Москви, Лођу, Варшави) и у иностранству – Марсеју и Хамбургу. Руско паробродарство је одржавало везе од Одесе (Русија) до Свиштова (Бугарска) и Кладова (Србија), уз приобалну пловидбу све до руске црноморске луке Батум у Абхазији на граници са Турском. Осим активности овог руског паробродског друштва, у Србији долази и до инвестиционих активности. У Српско бродарско друштво од 1890-их година ушли су руски мањински акционари, а делатност од почетка XX века била је координисана са руским Црноморско-Дунавским паробродским друштвом.²⁷ Још један од српско-руских комерцијалних пројеката очигледне стратешке провијенције је била сарадња на изградњи и трасирању железнице у југоисточној Србији и изградње луке у Прахову, чим се бавио Ј. Табурно,²⁸ изазивајући незадовољство Енглеза и Аустријанаца.²⁹

Привредне везе српских и руских паробродарских предузимача и коришћење српских лука на путу трговинске размене Русије и Европе имале су очигледну ванекономску корист за време ратних недаћа 1910-тих. Та веза је постала активна приликом пребацивања оружја и ратне опреме у Србију,³⁰ а представништво Руског дунавског паробродског друштва у

²⁶ Ю. Н. Трифионов, „Добровољачка флотила“, А. Н. Волков, „Добровольный флот России. — Морская коллекция“, *Моделист-конструктор*, 6 (96), Москва, 2007; В. Дукельский, „Добровольный Народный Флот (исторический экскурс)“ *Московский журнал*, 8, Москва, 2006.

²⁷ АС, МИД, ПО, ФV, 249–250; АС, МИД, ПО, ФV, 262–263; АС, МНП, П, ФХХIV, №13/97.

²⁸ Јероним Табурно (1862–1913) — руски инжењер, предузимач који се бавио пројектовањем низа железничких пруга у Русији (Сибирске, Северодонецке и Рудничко-Лозовске). Бавио се и новинарством и уређивањем новина.

²⁹ С. Antić, „Crisis and Armament: Economic Relations between Great Britain and Serbia“, *Balkanica XXXVI*, 2006, стр. 159-160; „Politische Übersicht, 17. Februar“, *Laibacher Zeitung*, 19. februar 1912; В. Штрандман, н. д. I, 1-2, Београд, 2009, стр. 78, 111.

³⁰ АС, МИД, Пс, П, ФI, p17/1912; АС, МИД, Пс, П-ПО, ФI, p49/1912; АС, МИД, Пс, П, ФI, p7/1913; АС, МИД, К-О, ФI, p2/1914; АС, МИД, Пс, П-По, ФI, p99/1915.

Одеси је служило и као експозитура за непосредну доставу и исплату српских војних набавки. Бродови руског Дунавског паробродарства су били искоришћени за доставу војног терета из Русије у Србију и Румунију, а представништва Руског дунавског паробродарства су се аутоматски нашли у улози мреже руске војне обавештајне службе на Дунаву. Сличну војностратешку улогу су добили њихови конкуренти из „Donaudampfschiffahrtsgesellschaft“. Први светски рат је врхунац руско-аустријске конкуренције за контролу Дунава, иако је река, без обзира на свој међународни статус, *de facto* припала трећој страни.³¹

Сагледавање руске политике на Балкану уочи Првог светског рата пружа нам објективно објашњење приоритета Санкт-Петербурга на Балкану – борбу за комуникације које би повезивале тржишта Русије и Централне Европе: пре свега мореузе, али и Дунав. Очигледан непријатељ у овој борби на подручју Балкана је била Аустрија са савезницама – Немачком и Турском. Русија је покушавала да задржи присне односе са осталим балканским државама са којима ју је повезивала православна традиција. Међутим, утицаји Енглеске у Грчкој и Аустрије у Бугарској су били доминантни. Сумње је изазивала и спољнополитичка оријентација Црногорске династије, због чега је Русија следила курс уједињавања две државе српског народа уз активну подршку црногорске војске и народа. У исто време Беч и Рим су сматрали уједињење Србије и Црне Горе за претњу по своје државе.³² Главни руски савезник на Балкану у овим условима је била Србија, чији су се односи налазили у узлазној путањи од како је на власт дошао руски љубимац Н. Пашић. Радило се о поклапању рус-

³¹ Уз подршку Енглеске, Румунија је окупирала руску провинцију Бесарабију и на тај начин је ликвидирала руску пловидбу Дунавом. У исто време дошло је до „добровољног“ преласка деоница аустријског паробродарства у енглеско акционарско друштво „Danube navigation company“ основано 1921. Уз вртоглаву активност до 1924. енглески капитал је ушао као мањински или већински и у већину осталих дунавских земаља – Чехословачку, Југославију, Бугарску и Румунију.

³² Ю. А. Писарев, *Великие державы и Балканы накануне Первой мировой войны*, Москва, 1985, стр. 239.

ких и српских стратешких циљева.³³ У овим околностима за Србију је значај Русије као „заштитнице од својевољне Турске и агресивне Аустроугарске био неспоран“.³⁴

У јануару 1914. у Петербургу дошло је до судбоносне посете Русији престолонаследника Александра и српског председника владе Н. Пашића. Током преговора Русија је обећала испоручити Србији 120 хиљада пушака, 250 хиљада шињела, 60 пољских и брдских топова и друге војне материјале.³⁵ Према оцени српског посланика у Москви М. Спалајковића, дочек је превазишао сва очекивања. У плану руских одбрамбених мера од 1. марта 1914. који је генерал-квартирмејстер (начелник војне обавештајне службе) Ј. Данилов представио цару и С. Сазонову, улога Србије је била оцењена као значајна. Преговори између Србије и Русије о хитним војним испорукама су били настављени у мају. Те припреме су имале доследан одбрамбени карактер, јер је и Русији, али и Србији, улазак у рат у лето 1914. изгледао као авантура, пошто су обе државе тек биле изашле из снажних ратних потреса, а њихове војске су се налазиле у периоду активног реформисања.³⁶

Историографија о руско-српској војној сарадњи у Првом светском рату

Велики сукоб, који је избио 1914. године, мора се посматрати са аспекта догађаја који су довели до њега и целокупне предисторије догађаја и развоја интереса појединих држава, а који су везани за Балкан. Зато је важно укључити и литературу која обухвата и шири период и која се бави ранијим до-

³³ Н. Б. Поповић, *Србија и царска Русија*, Београд, 2007, стр. 74.

³⁴ В. Штрандман, н. д., стр. 77.

³⁵ Ово је било превише оптимистично да би могло да се оствари. Русија је тек делимично извршила своје испоруке, а српска војска није ни покушавала да успостави координацију са савезничким командама у Паризу или Петербургу. Ј. В. Вишняков, *Военный фактор и государственное развитие Сербии начала XX века*, Москва, 2012, стр. 398.

³⁶ В. Н. Виноградов, А. В. Карасев и О. В. Соколовская, *За балканскими фронтами Первой мировой войны*, Москва, 2002, стр. 13.

гађајима, а који су имали велики утицај на каснија дешавања. Иако је овде централна тема Први светски рат, он сам, као ни поједини догађаји који су довели до њега и који су се збили у току сукоба, нису настали сами од себе, већ су део ширег континуитета и последица ранијих дешавања. Сам рат није могао бити последица само једног догађаја, већ се мора размотрити целокупна политичка и привредна ситуација која је до њега довела. Ниједан догађај, ако желимо да разумемо његову суштину, не може бити посматран самостално и издвојен из историјског контекста, јер онда губи свој смисао и добија погрешну конотацију.³⁷

У руској историографији предисторијом великог сукоба на Балкану бавила се група аутора у делу *За балканским фронтима Первой мировой войны* (В. Н. Виноградов, А. В. Карасев и О. В. Соколовскаја). Они разматрају међународне односе на Балкану од средине 18. века до краја Првог светског рата. Балканске државе не посматрају као сателите, већ као субјекте међународног права. Нарочита пажња је посвећена балканској политици Русије у току Првог светског рата и тежњама Немачке да загосподари Балканом, што је, по ауторима, непосредни узрок рата. Велике силе јесу јаке и руководе светском политиком, али мале државе стварају проблеме, па на тај начин од њих долази иницијатива, оне су посредни покретачи великих збивања. Тако је било и у балканском случају.³⁸ Србија је од свог политичког осамостаљивања тежила и привредној независности, како од Турске, тако и од Аустроугарске царевине. Привредни интереси ове друге, а самим тим и политички, ишли су преко Балкана, до изласка на море и Солуна, као крајње тачке. У областима Рашке и Косова пресецали су се интереси Србије и Царевине, јер је и

³⁷ У српској историографији ранијом историјом руско-српске војне сарадње су се бавили Ј. Драгашевић, Д. Динић, В. Максимовић. У савременој историографији за ову тему од посебног значаја су монографије: Д. Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске*, Београд, 1993; Р. Љушић, *Кнежевина Србија: (1830-1839)*, Београд, 1986.

³⁸ Исто.

Србија тежила изласку на Јадран и Егејско море.³⁹ Привреда слабо развијене Србије је дуго била у потпуности зависна од свог великог суседа. Готово целокупан њен извоз се одвијао у том правцу, а била је и солидан увозник првенствено индустријских производа из Аустроугарске. Управо због помених тежњи Царевине, везивање српске привреде за своју, било је од великог значаја, јер би тако и држава остала без маневарског простора. Међутим, током Царинског рата 1906 – 1911. године између Србије и Аустроугарске, испоставило се да је Србија успела да се избори за свој простор у привредном систему европских држава, окрећући се на другу страну и развијајући самосталну индустрију. У том случају је и анексија Босне и Херцеговине 1908. године била, поред економских интереса, део система притешњивања Србије, јер је тиме нападнута суштина њених спољнополитичких тежњи. Ова тема је обрађена у књизи Д. Ђорђевића *Царински рат Аустро – Угарске и Србије 1906 – 1911*. Сукоб аустро-српских политичких интереса се продубљивао и заоштравао, како су јачале југословенска национална идеја и аустријска империјалистичка балканска политика. Сукоб ових интереса, који потиче из 19. века, довео је до коначног обрачуна двеју концепција у Првом светском рату 1914–1918. године.⁴⁰

У монографији Ј. В. Вишњакова, *Военный фактор и государственное развитие Сербии начала XX века*, аутор се бави војним темама и утицајима официрског кора на прилике у Србији, развојем војног фактора, а од политичких тема издваја Мајски преврат и Босанску кризу. Он, такође, уочава велики, најчешће скривени, утицај Аустроугарске на одређене догађаје у Србији. Између осталог, ту спада и слабљење српско-црногорских односа, кроз разне афере, јер јој није ишло на руку јачање оваквог савеза. Сазонов, руски министар спољних послова, од 1910. године, у анексији Босне и Хер-

³⁹ Ј. Цвијић, *Излазак Србије на Адрију*, Београд, 1913; Д. Ђорђевић, *Излазак Србије на Јадранско море и Конференција амбасадора у Лондону 1912*, Београд, 1956; Милићевић М., *Пруга ка Јадрану: кратка историја железничке кампање Србије за продор на Јадранско море*, Београд (Приштина-Лепосавић), 2007.

⁴⁰ Д. Ђорђевић, н. д.

цеговине, као и у, скоро истовременом, уједињењу Бугарске, види само кршење споразума и тежњу за слабљењем и поразом суседа, Србије.⁴¹ Све је то било у складу са аустријским империјалистичким циљевима, који су тежили да се развију преко Балкана и тиме дошли у сукоб са интересима Србије и њене националне идеје. Јасно је да је то био само први корак и да даље напредовање тек следи, па се, уоквиру те идеје, морају посматрати догађаји који ће се десити неколико година касније, приликом избијања рата 1914.

Темом руских интереса на Балкану бави се, посредно или непосредно, већи број аутора. Као основа се узима руска тежња за придобијањем Цариграда и мореуза, чиме би се држала контрола Балкана, Мале Азије и проширио руски утицај у Средоземљу. На тај начин се преплићу интереси великих сила на разним местима, али су у то увучене и мале државе, самим тим што се налазе у директној зони утицаја, на њу утичу или имају претензије. Око ове чињенице се плету велике игре, нарочито у време Првог светског рата, па много ствари и циљева, у овом случају Србије, зависи, заправо, од руских планова и претензија, као и од договора између великих савезника. Самим тим, спољну политику Русије према мореузима, односно према Османској империји, потребно је пратити кроз цео 19. век,⁴² како би се могла увидети улога и везе Русије у ослобађању балканских народа и тежњама за стицање независности.

Руско-српски односи постоје још од првих духовних додира у 12. веку. Они су мењали своју снагу и структуру, бивајући пре свега културни, а касније политички и војни. Те везе, дакле, постоје до данас, а мењале су само свој интензитет. Као што се може и закључити из синтезе М. Јовановића *Срби и Руси, 12-21. век – историја односа*, контакти Срба са Русијом јесу најобимнији и најдужи, у односу на остале велике силе. При томе, ти контакти су остваривани на раз-

⁴¹ Я. В. Вишняков, *Военный фактор и государственное развитие Сербии начала XX века*, Москва 2012.

⁴² Н. С. Киняпина, *н. д.*

личитим основама и садржајима и за Србију имају велики значај.⁴³

За истраживање ове теме, важан је зборник докумената *Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали. Том 3, Друштвено-политичке и културне везе 1878-1917*, Београд, 2012. Поред прва два тома, у којима су обрађени документи везани за ранији период, од 12. до 18. и од 18. до 19. века, то је најобимнији зборник сведочанстава о везама два народа.

Пред сам почетак великог сукоба, проблем мореуза је интезивиран, због великих догађаја попут Босанске кризе, италијанско-турског рата, балканских ратова, мисије Лимана фон Сандерса у Цариграду, чиме се бави Ј. В. Лунева, а све то уоквиру споразума између Енглеске и Русије из 1907. године.⁴⁴ Промени режима у мореузима, у корист Русије, без чега је руска црноморска флота била затворена, нису се противиле само Централне силе, већ и силе Антанте. Енглеска је тежила неутрализацији мореуза. Отварање мореуза за све бродове, Русији би представљало опасност у будућности, како од малих држава, Румуније и Бугарске, тако и од Немачке, која тежи монопољу у Багдадској железници и на Блиском Истоку, и Велике Британије, која тежи да задржи свој доминантан положај у Средоземљу и Персији. Услед ових тежњи, усложњава се и питање мореуза, које се нарочито актуелизовало током већих криза и сукоба.

Ако би Турска и Румунија ушле у Балкански савез, Сазонов је радије био за то да мореузи остану под протекторатом Турске, а да Русија и остале црноморске државе добију право пролаза флоте. Та неслагања су опстала до самог почетка рата, па су се око њих ломила копља и у току самог рата. Конференције великих сила, Русије, Немачке, Велике Британије, Француске, Италије и Аустроугарске у Лондону или Букурешту, имале су различит карактер и бавиле се различитим питањима, али их повезује једна заједничка црта – империјал-

⁴³ М. Јовановић, н. д.

⁴⁴ Лунева Ю.В., *Босфор и Дарданеллы. Тайные провокации накануне Первой мировой войны (1907-1914)*, Москва, 2010.

ни циљеви обеју коалиција, који су у супротности са интересима балканских народа.⁴⁵ Анализом оваквих међународних односа и политиком европских држава на Балкану, бави се Ј. А. Писарев у делу *Великие державы и Балканы накануне первой мировой войны*, који открива империјалне циљеве Немачке и Аустроугарске, као и политику Русије у југоисточној Европи и њену улогу у стварању Балканског савеза, пре свега са дипломатског аспекта. Ако се узме у обзир да Балкан представља пролаз ка предњој Азији, а Србија врата Балкана, аутор покушава да прикаже како је Балкан постао „буре барута“.

Немачка политика из епохе империјализма и и њен курс источне политике су имали велики утицај на ситуацију у Европи. Питањем како је немачка експанзија утицала на друштвено-политички развој држава и народа у источној и југоисточној Европи, као и реакцијама различитих друштвених слојева на немачку опасност, бави се В. К. Волков у књизи *Дранг нах остен и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918*. Главна тема дела је сукоб интереса Немачке и Русије око истих интересних сфера, па је тако, према аутору, главна тачка источне политике Немачке била Русија (Балкан, Пољска, Турска). Продирање немачког капитала на исток јесте главни покретач колонијализма, што је било у интересу буржоазије (немачки монопол у Багдадској железници, очување Турске због немачког капитала). Аутор прати развој политике *Drang nach Osten* од њеног настанка осамдесетих година 19. века, до краја Првог светског рата и колико је та политика утицала на остале државе и била њихов покретач. Тако је пружала подршку Аустроугарској у њеном продору на југ, јер је Немачка била свесна да је Аустроугарска слаба и да ће бити њен слепи савезник. Наиме, рат је и почео онда када је то Немачкој одговарало, када је била спремна да покаже своја техничка достигнућа, док је Русија била тек на почетку војне реформе.⁴⁶

⁴⁵ Ю. А. Писарев, *н. д.*

⁴⁶ Ред. В. К. Волков, *н. д.*

Иста тема, немачке и аустријске империјалистичке политике према Истоку, обрађена је у књизи Андреја Митровића *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро–Угарске и Немачке 1908–1918*. Аутор посматра немачку и аустроугарску политику према Србији са стратешке стране, а решеност ових сила за покоривање Балкана и уништење Србије поставља још у време анексије Босне и Херцеговине. Продором на Исток, пре свега на Балкан и предњу Азију, Немачка би створила помоћни привредни простор, уз помоћ кога би остварила своју светску моћ. Прва држава на удару је била Србија, док је Аустроугарска постала опонент такве политике, која би анексијама држава на јужним границама, покушала да реши своје унутрашње проблеме.⁴⁷

Најважнији, људски фактор, односно фактор политичких вођа, који су као појединци, својим карактером и посебном личношћу имали велики утицај, обрађен је у делу групе аутора *До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, у коме су обрађене биографије најзначајнијих политичких вођа са Балкана и источне Европе у првој трећини 20. века, као што су Елефтериос Венизелос, бугарски цар Фердинанд, румунски краљ Фердинанд Први, Стјепан Радић, Антон Корошец, краљ Александар Карађорђевић, Никола Пашић, Измаил Енвер – Паша, Роман Дмовски, Миклош Хорти, Пал Телеки, Томаш Масарик, Јоан Братијану итд. Чланак о краљу Александру *Король Югославии Александр Карагеоргиевич* написао је А. А. Силкин, а о Николи Пашићу А. Л. Шемјакин: *Никола Пашич: на стыке унитаристских и федералистских устремлений*.⁴⁸ Оно што спаја све овде описане личности је национални идеал, па се у том правцу и развија прича о сваком од њих.

Никола Пашић, као централна фигура српске предратне и ратне политике, неизбежна је тема већине дела која се баве

⁴⁷ А. Митровић, *Продор на Балкан. Србија у плановима Аустро – Угарске и Немачке 1908-1918*, Београд, 1981.

⁴⁸ *До и после Версаля: политические лидеры и идея национального государства в Центральной и Юго-Восточной Европе*, Москва, 2009, стр. 6 – 29, 30 – 63.

овом политиком. Његов однос према савезницима, у оквиру ратних циљева Србије и стварања Југославије, приказан је у књизи Ђорђа Станковића, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*. Ту је дато његово схватање савезничких односа и политичке ситуације која је довела до сукоба. Узроком Првог светског рата сматра сукоб два блока и тежњу Аустроугарске да уништи мале народе, док је Антанта ушла у рат да их заштити. Та заштитничка реторика чланица Антанте се протеже кроз цео период од Јулске кризе до завршетка рата. Пашић је тек после изласка Русије из рата изјавио да је узрок рата била тежња Аустроугарске да спречи југословенски покрет. Да је то раније речено, звучало би као свестан улазак у рат против Аустроугарске, чиме би се код савезника статус Србије, као мале државе којој треба помоћ, погоршао. Србија и Русија нису биле у формалном савезу, нити је Србији игде био признат савезнички статус, што јој је онемогућило присуствовање савезничким договорима. Што је још важније, није имала савезнички уговор који би јој гарантовао остваривање било ког од њених ратних циљева. То је, донекле, омогућило савезницама да тргују територијама Србије и онима на које она претендује, како би привукле неутралне балканске државе и Италију у рат. Ту константно долази до трвења, претњи и притисака и ризичног одупирања српске владе. Пашић остаје при чврстом ставу да је Македонија, као стратешки важна територија („Ко држи Македонију, држи цео Балкан“), неotuђиви део Србије, а поготово што се ради о предаји те територије Бугарској, у коју Пашић нема нимало поверења. Није смео да ризикује да једну територију преда у замену за обећања о Босни и изласку на Јадран, што нико није гарантовао. Поред Македоније, постојао је проблем око Далмације са Италијом, којој су признате одређене територије, уговором у Лондону, при чему нико од српских представника није упитан, обавештен, нити је присуствовао самом договору. Слична ситуација се одвијала са Румунијом, са којом се водио спор око Баната, и којој је признат Банат, без заштитног појаса око Београда.

Али, Пашић је био исто тако свестан да Србија у потпуности зависи од својих савезника, пре свега финансијски, и да без њих неће моћи да реши ни чисто српске ствари, као што су односи са Албанијом, Црном Гором и македонским Србима. Овакви примери трговине осветљавају место Србије у целокупним савезничким односима и разлозима за одређене поступке појединих држава.⁴⁹

Најбољи преглед српско-руских односа, од њихових почетака у 12. веку, дат је у синтези Николе Б. Поповића *Србија и царска Русија*. Блиске односе ова два народа су одређивали припадност и приврженост православљу, блискост језика, свест о племенској сродности и подударност интереса. Тако је било од Светог Саве и првих контаката, до краја Првог светског рата, када се, хронолошки, завршава ова књига, али тако је и данас.⁵⁰ Ови односи посебно јачају током 19. века, када се Русија уплиће у балканске односе, као заштитница хришћана. За Србију су те везе биле значајне у кризним временима, када је могла да рачуна на заштиту ове велике силе. То се нарочито показало ступањем Русије у Први светски рат. Русија тада схвата да се Србија, у ствари, бори против аустро-немачког експанзионизма на Балкан и Блиски Исток, те у том контексту и она ступа на ратну сцену. То није било због тога да би заштитила Србију, како су веровали Пашић и већина српских вођа, ослањајући се на изјаву Русије приликом уласка у рат. Русија је, штитећи Србију, штитила своје интересе у том подручју, имајући у виду остварење свог вековног сна – освајање мореуза. Тако је било и у ранијим ситуацијама.

Односима те две земље у току рата, као посебном темом, Поповић се бави у својој докторској дисертацији *Односи Србије и Русије у Првом светском рату (1914–1918)*. Аутор сматра да су материјални интереси главни покретачи догађаја, што је оставило трага на методолошки приступ у његовој књизи. Главна тема јесу ратни циљеви Србије и Русије. Њихови односи су онолико добри, колико се српски интере-

⁴⁹ Ђ. Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Зајечар, 1995.

⁵⁰ Н. Б. Поповић, *н. д.*

си уклапају у руске. Главни облик сарадње који остварују јесте сарадња у вођењу рата, питање војних операција и снабдевање ратним материјалом, све до јануара 1916. године. У том смислу, Русија је пружила највећу помоћ Србији. Главно политичко питање било је придобијање неутралних савезника, па се, у оквиру тога, сагледава да ли је, зашто, како и колико Русија радила у интересу српских циљева. У складу са тежњама за остваривање ратних циљева, (Србија – стварање Југославије; Русија – Цариград и мореузи) одвијали су се и њихови односи. Главни ратни циљ Србије био је стварање Југославије као јаке државе, која ће моћи сама да се брани. Миљуков сматра да у том контексту Србија жели Русију на Босфору, јер би тиме биле спречене претензије Румуније и Бугарске.⁵¹

Војна сарадња ове две државе, у првој години рата, базирана је на притиску Русије, али и савезника, на Србију да пређе у офанзиву преко Саве и Дунава и у Албанију, а свакој савезници је офанзива потребна ради растеређивања свог фронта. Њени ратни циљеви су се поклапали са тиме, али из војностратешких разлога није могла то да учини. Неки ставови Русије се нису поклапали са српским, па их је Србија и одбијала, као онај током Јулске кризе, да се Србија препусти решењу великих сила. Срби су се плашили Бугара, па нису смели да крену на север, јер би остали незаштићени са леђа, док су Руси, ваљда искрено, веровали да Бугарска неће издати словенство. Срби су се надали су се и да ће братска савезница напасти Бугарску, што би било од великог значаја. Руси су то и имали у виду, али тек после освајања Цариграда. Материјалну помоћ Русија шаље Србији до 1916. године, када се сарадња своди на преговоре и дипломатске односе. Русија не учествује у реорганизацији српске војске на Крфу, али Србија и даље тражи помоћ од ње. У том периоду у Русији се организује Српски добровољачки корпус. Русија је подржавала српске молбе код савезника и хтела да помогне војно, док Велика Британија није видела сврху, а Италији је одговарало

⁵¹ Н. Б. Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату (1914–1918)*, Београд, 1977.

да Србија ослаби. Иако су обе биле привредно неразвијене и без економских контаката, Русија је пружила највећу материјалну помоћ Србији, а по количини датих кредита није заостајала за савезницима.⁵²

У дипломатским играма тежило се придобијању Бугарске на страну Антанте. Руси су сматрали да на Балкану треба створити равнотежу између Србије и Бугарске, односно обновити Балкански савез, како би се спречило германско продирање на исток. Тако би Бугарска постала војна база за освајање Цариграда и мореуза. Савезници су Бугарској нудили српске територије у Македонији, а заузврат Србији обећавали делимично уједињење: Срем, Босну и Херцеговину и излаз на Јадранско море. У томе су се Србија и Русија разилазиле. Италију су привлачили у рат тако што би, опет, Србија платила цену, нудећи јој територије у Далмацији, Истру, Трст и Валону. Француска и Енглеска подржавају Италију, јер би увећана била боља брана руском продору на југ и ка Југославији, као продуженој руци Русије. У складу са српским тежњама, Русија се противи ширењу Италије, али под притиском полако попушта, а због несугласица око опстанка Аустроугарске, није могла да у потпуности подржи револуционарно дело Јужних Словена. Са Румунијом постоји проблем око Баната, док она има проблем са Аустроугарском око Трансилваније. Међутим, немачки капитал је тамо кључан. До половине 1915. године Русија одбија румунске претензије на ширење до Дунава и Тисе, али на крају попушта, а савезници обећавају, као надокнаду Србији, помоћ при уједињењу са Хрватима. Следећа тачка разилажења је Грчка, која не одговара Русији док је јака, због претензија на мореузе, а Србији је неопходна за заштиту од Бугара, а таква одговара и савезницима. Срби пристају да дају Грчкој Струмицу, Дојран и Дојрански троугао, али Руси нису желели јаког конкурента, па Грчка остаје неутрална до 1917. године.

Питање отварања балканског фронта представљало је тачку трвења међу чланицама Антанте. Британија и део

⁵² Исто.

француског војног врха сматрали су да је западни фронт главни и да не треба расипати снаге, док је Русији тај фронт био нужан, како би растеретила сопствени⁵³. После слома Србије главно питање српске дипломатије јесте сазнавање сопствених позиција код Русије, односно да ли Бугарска и даље представља војну базу или је то постала Србија. Приликом посете Пашића Петрограду, Сазонов га уверава да руска влада гаји симпатије према уједињењу. Савезнике брине чији ће експоненти бити новонастале државе. Руси брину због уласка Италије у рат, јер иза њених тежњи на Јадрану стоје Француска и Велика Британија, као и да ли ће нова југословенска држава гравитирати западу, због великог броја католика. Они никад нису дали званичну изјаву да подржавају проширење Србије, али никад од тога нису одустали, нарочито после приласка Бугарске Централним силама. После Фебруарске револуције у Русији настаје велика забринутост око даљег тока рата. Срби покушавају да дођу до повољног решења за Солунски фронт, за шта се и руска Привремена влада залаже код савезника. Српско-руски односи у Првом светском рату се завршавају марта 1918. године, склапањем Брест-литовског мира.⁵⁴

Као посебна тема се издваја организација Српског добровољачког корпуса у Русији, који је достигао број од 40.000 људи, махом Срба и других Словена заробљених у аустријској војсци, а који је, у једном тренутку, постао једини могући извор попуњавања српске војске. У зборнику докумената, које је приредио Н. Б. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*⁵⁵ налази се велики број докумената који сведоче о организацији корпуса, његовом стварању, али и неслагањима и „дисидентском“ покрету, као и проблемима око употребе корпуса. Постојање овог корпуса, у коме је највише било Срба, Хрвата, Словенаца и Чеха, послужио је као аргумент српској влади приликом преговора око уједињења Јужних Словена. Али, у документима се види и друга стра-

⁵³ Исто.

⁵⁴ Исто

⁵⁵ Н. Б. Поповић, *Југословенски добровољци у Русији 1914–1918*, Београд, 1977.

на целе приче, односно бројна неслагања која су избијала између припадника корпуса, пре свега на националној и верској основи, а посебно између хрватских војника и српских официра. Русија постаје заинтересована за овај корпус тек после слома Србије, а питање његове употребе није се решавало тако лако, па је српска влада, на крају, морала да пристане да се корпус употреби на Добруцанском, а не на Солунском фронту.

Исти аутор је у књизи *Срби у грађанском рату у Русији 1918–1921*. наставио истраживање о аустријским заробљеницима, пре свега Словенима, који су остали у Русији и после револуције и учествовали, вољно или невољно, у ратовима и догађајима од 1918. до 1921. године.⁵⁶ Ови интернационалисти су били раштркани од Одесе до Владивостока, а учествовали су на обе стране у грађанском рату. После победе бољшевика и слике коју су они желели да прикажу, подаци о учешћу на страни „белих“ су знатно мање познати.

Проблем отварања Солунског фронта и његовог развоја, обрађен је у књизи Драгољуба Р. Живојиновића *Невољни ратници, велике силе и Солунски фронт 1914–1918*. Велике силе су имале различите погледе и интересе на Солунском фронту. Српска војска, која се налазила ван своје матичне земље, у потпуности је зависила од воље савезника, а једина могућа допуна су били толико неопходни добровољци. Аутор сматра да су Срби били „топовско месо“ и да су само крчили пут осталима.⁵⁷ И овде се говори о неслагањима савезничких интереса са српским, као и о обнављању Балканског савеза. Британци су се уздали у руско-бугарске везе и плашили се пораза Србије, јер би тако Аустроугарска прешла свим снагама на руски фронт. Претња приласку Румуније, Бугарске и Грчке биле су руске тежње за мореузима и италијанске за Далмацијом. Руси су одбили грчку помоћ око Цариграда, а Сазонов се плашио да ће Британци окренути балканске земље против Русије. Од Дарданелске операције

⁵⁶ Н. Б. Поповић, *Срби у грађанском рату у Русији 1918–1921*, Београд, 2005.

⁵⁷ Д. Р. Живојиновић, *Невољни ратници, велике силе и Солунски фронт 1914 – 1918*, Београд, 2008.

је зависило много тога, а после победе, савезници би могли да се надају неутралности бугарске и решењу балканског питања. Балкански савез би омогућио смањивање притисака на Русију и Француску и њихов опоравак. Руси су једини били за то да се припрети Бугарима, али савезници то нису допустили, а Русија полако испада из игре за Балкан. Британци криве Русију и српску непопустљивост за губитак Бугарске. Већина западних генерала је веровала да ће се рат одлучити на западном фронту, који им је потребан јак, па су зато оклевали да покрену балкански. Француска и Русија су више нагињали овој идеји. Алексејев је сматрао да прво треба решити балканско питање, па онда западни фронт.⁵⁸

У књизи *Србија у Првом светском рату* Андреј Митровић говори о ситуацији у Србији, току рата и војним операцијама, мада се не бави превише спољним факторима и замршеним међународним односима, дипломатијом и крупним интересним играма великих сила.⁵⁹

Што се тиче ратних циљева Србије и питања њиховог формирања и усклађености у складу са интересима пријатељских и непријатељских држава, тим проблемом се бави Милорад Екмечић у књизи *Ратни циљеви Србије 1914–1918*. Дилеме око формулисања циљева нису извирале око сукоба национализама око ње, већ из сукоба великих сила са јужнословенским пројектом. Балкан има битан геостратешки положај (Турска, Блиски Исток), а ко влада мореузима, влада Балканом, и ту је извор великих сукоба. На овом простору се пресецају стратешки путеви Русије и Немачке, док је Британија прикривени претендент. Немачка је имала циљ да сведе Русију на границе из доба пре Петра Великог, а Аустроугарска би се утопила у њу, знатно ослабљена. Рат на истоку је виђен као борба германства и словенства. Италијани би да спрече Русију да изађе на Јадран, због претензија на Албанију, а Словени им, у том смислу, представљају велику претњу. Мореузи су били, као ратни циљ, у основи руског понашања и предлога на међународној сцени, мада, у почет-

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984.

ку не тако отворено.⁶⁰ За Србију је Македонија кључна стратешка тачка Балкана и зато она није спремна да је жртвује, а то се од ње константно тражи. Аутор сматра да је свакој великој сили важно да има једно нестабилно подручје, на ком врши арбитражу, да би била велика сила. У случају Русије, то је Балкан. Мореузи су, за Русију, важни из стратешких и економских разлога. Наиме, више од трећине руског извоза се обавља преко мореуза. У стратешком смислу, руски прогрес се може одвијати преко Балкана и Блиског Истока, што би било омогућено поседовањем мореуза. Од балканских земаља, ту им је највећи конкурент Бугарска, а од осталих савезница Британија. Пошто је немачки утицај већ преовладао у Турској, препуштање мореуза Русима, од стране Британије, би била мања штета. Британија схвата да је очување Турске бесмислено и да следи подела територија, а да би Бугарска била намирена и удаљена од Цариграда, повлачи се питање Македоније и Албаније, па су тако и Србија и њен циљ увучени у ову игру. Са друге стране, за ово попуштање Русима, Британија очекује њихову помоћ око Египта и нада се њеном удаљавању из Европе.⁶¹ Проблем Аустроугарске је дуго остао нерешен, а питање њеног очувања је временом еволуирало. У Сазоновљевом програму од 13 тачака, у 8. тачки се говори о очувању Монархије, у коју би биле укључене Аустрија, Чешка и Угарска; Србији би припале Босна и Херцеговина, Далмација и северна Албанија, а Бугарској Македонија. Временом сазрева идеја о разбијању Аустроугарске, од чијих територија би се створила Југославија, а остатак би био подељен и створена самостална Угарска (цар Николај Други, 21. 11. 1914. године).⁶² Британци се плаше јаке Југославије, јер би могла бити ослонац Русије на Балкану. Зато они стају на страну Италије, дају Србији мање територије и подржавају хрватски сепаратизам. У преговорима у Лондону, јача британска струја. Кнез Павле и сам изражава ову стрепњу. Српски политичари су имали погрешну слику да је Русија

⁶⁰ М. Екмечић, н. д.

⁶¹ М. Екмечић, н. д.

⁶² Исто.

ушла у рат због Србије, па гледају да се не сукобљавају са њеним интересима. Југословенско питање се у политици сила нашло у оквиру италијанске и бугарске кризе, а не самостално, што је и изазвало бројне тешкоће. Русија се није одмах определила за стварање Југославије, плашећи се да ова не ојача превише, услед чега би Русија изгубила своју ослободилачку мисију на Балкану. Велике силе које су се погађале око стратешке поделе Европе, сматрале су да ће Југославија представљати руска врата на југ. Русија дозвољава ширење Србије, онолико колико је њој потребно, а све преко тога, као што је случај са Хрватском, подразумевало би европски, а пре свега британски, утицај у новој држави.⁶³

Какав су утисак на старог српског краља Петра остављали ови мучни преговори и уцене, може се видети у његовом дневнику, који је водио током 1915. и 1916. године. Он даје прилично субјективна мишљења о преговорима и развоју ратне ситуације, али и неке важне детаље из овог мучног периода. Он цени Русију и пружену помоћ, али јој јако замера жртвовање српских интереса: „Јадна Србијо, на кога си се полагала! Стара српска пословица: У се и у своје кљусе! На никог више и никад. Бар да нам нису обећавали сами. Ми јим тражили нисмо, али смо јим лудо поверовали! Али, мајко Србијо, твој те Бог чува и неће дозволити да тако храбар и великодушан народ пропадне кривицом, такозваног, непозваног пријатеља“.⁶⁴

Од изворног материјала, који се базира на сећањима учесника и очевидаца, пре свега обичних људи, треба издвојити дела: *Добровољци у ратовима 1912–1918. – доживљаји и сећања*, чији је одговорни уредник Радивоје Кашанин, Београд, 1971; затим Живан Живановић *Србија у ратовима – сећања*, Београд 1958; *Агонија Београда у светском рату*, коју издаје Група живих бранилаца Београда из 1914. и 1915. године, Београд 1931; *Голгота и васкрс Србије (1 и 2)*

⁶³ Исто.

⁶⁴ Петар Карађорђевић, *Ратни дневник, 1915–1916. године*, приредио Д. Живојиновић, Београд, 1984.

1914–1915; 1915–1918, приредили Силвија Ђурић и Видосав Стевановић, Београд 1986.

Од мемоарских дела треба истаћи књиге два члана руске мисије, Григорија Николајевича Трубецког и Василија де Штрاندмана. Трубецки, који је у Србију дошао као посланик у току друге аустријске офанзиве, говори о ратном периоду од самог почетка рата до 1917. године. Даје описе међународних прилика, односа српске и руске дипломатије и детаља везаних за ратни живот у Србији и повлачење преко Албаније, као и живот на Крфу.⁶⁵ Његов опис прилика креће од Јулске кризе, где каже да за рат више криви Немачку, јер је ауторитет Аустроугарске опао, а напад на Србију је само жеља за успостављањем тог ауторитета. Преговори у Бечу су, заправо, одражавали расположење Берлина. За руског цара каже да је имао мирољубива осећања и да је веровао у разоружавање света и невољно је издао указ о мобилизацији. Био је велики патриота и осећа уједињеност целе Русије, а, субјективност се генерално провлачи кроз читаве мемоаре. Он даје јединствене описе појединих важних личности и градова, затим свакодневног живота и хигијенских услова и начина лечења болесника. Сматра да се балканско питање посматра са два начела: верског, где је главни опонент православље, и националног, где се истиче словенство. Проблем припадности Македоније окупира умногоме и његову пажњу. Сматра да Македонија не може у потпуности да припадне само једној држави и сигуран је да Србија од ње неће одустати, поготово након повлачења из Албаније. Што се тиче националне припадности тамошњег становништва, оно је још неодређено, бар нижи слој, док су интелектуалци опредељени као Бугари. За остварење руског циља – освајања мореуза и острва Имброс, Лемнос и Тенедос и копном до линије Енос – Мидија, Трубецки сматра да им је потребна Бугарска ради заштите и зато се залаже за припајање Македоније, макар остала неутрална, али томе се знатно супротставља Пашић. Због тога доста критикује Пашића и српско аустрофилство,

⁶⁵ Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914 – 1917. и руска дипломатија*, Београд, 1994.

иако је свестан да је Србија економски зависна од ње. Постоје и прикази руске помоћи, како војне, која је имала доста удела у одбрани Србије од Аустроугарске, тако и медицинске, преко бројних хуманитарних организација. Његова, односно руска, подршка уједињењу, условљена је уступцима у Македонији. Његови описи предела кроз које су прошли, повлачећи се преко Рашке, Косова, Црне Горе и Албаније, као и тешког живота измучене српске војске на албанској обали, су непроцењиви.⁶⁶

Друго важно мемоарско дело, *Балканске успомене* Василија Николајевича Штрاندмана, представљају битан извор за 1914. и 1915. годину у којима је, знатно објективније у односу на Трубецког, приказана ситуација у овим бурним годинама, на спољном, а нарочито на унутрашњем политичком плану. У делу постоји велики број детаља везаних за приче и реакције појединаца на крупне догађаје који су се одигравали, описи бројних важних личности и градова, пре свега Ниша и Београда. Штрандман даје и лична мишљења о ситуацијама, народима и државницима, а наравно, преноси и званичне ставове земље коју представља, Русије и српских и страних политичара.⁶⁷ Већи део мемоара је посвећен периоду Првог светског рата, а ту је и део о Штрандмановим боравцима у Софији, Цариграду и Цетињу, као и о Балканским ратовима.

Важни су и мемоари *Воспоминания дипломата. 1893-1922* Ј. А. Соловјева, великог дипломате, који је од 1895. до 1917. године радио у руским посланствима у Кини, Грчкој, Црној Гори, Румунији, Немачкој и Шпанији, где га је затекао Први светски рат и револуција у Русији, након које је наставио да сарађује са новом влашћу. Оставио је доста утисака о земљама и приликама кроз које је прошао и о општој међународној, пре свега европској ситуацији у бурним годинама.

О руској хуманитарној помоћи Србији у току тешких година говори Галина Игоревна Шевцова у књизи *Руски хума-*

⁶⁶ Исто.

⁶⁷ В. Н. Штрандман, н. д.

нитарни поход на Балкан (1912–1913), Београд, Нови Сад, 2012.

Важна сведочанства о дејствима непријатеља, пре свега аустријске речне флоте, налазе се у књизи *Австро – венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914 – 1918*, О. Р. Вулфа, аустријског официра, који својим сведочанствима пружа важне податке о аустријској Дунавској флотили за време Првог светског рата. Аутор је учествовао у дејствима ове флотиле од објаве рата, па све до пада царевине 1918. године, на разним положајима. Ова сведочанства су важна, јер дају слику догађаја са непријатељске стране⁶⁸.

У зборнику радова *Последняя война императорской России*, под уредништвом О. Р. Ајрапетова, налази се седам чланака везаних за Први светски рат, између осталог и чланак самог уредника *На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II*, који говори о дешавањима на истоку у току рата, Босфорској експедицији и сл, као и чланак професора Мирослава Јовановића *Умереть за Родину – Первая мировая война, или Столкновение „обычаго человека“ с тотальной войной*.⁶⁹

Балканским фронтом са војностратешке стране, од предратне политичке ситуације, па све до краја рата, бави се Н. Г. Корсун у делу *Балканский фронт мировой войны 1914–1918 гг.* Аутор користи доста извора, како би објаснио сложена и разноврсна војна дејства на Балканском полуострву, у току рата.⁷⁰

Познато је да је руска мисија, организована као Експедиција са посебном наменом, учествовала у допремању војне помоћи и организацији и самој одбрани Србије. Ова тема нигде није посебно обрађена, али се деловање ове Експедиције помиње у већем броју поменутих историографских

⁶⁸ О. Р. Вулф, *Австро – венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914 – 1918*, Санкт Петербург, 2004. Новија аустријска историографија овог питања: F. Prasky, *Die Donaumonitoren Österreich-Ungarns. Von 1872 bis zur Gegenwart*, Wien-Graz, 2004; G. Pawlik, H. Christ, H. Winkler, K.U.K. *Donauflootille. 1870-1918*, Graz, 1989.

⁶⁹ О. Р. Айрапетов, *Последняя война императорской России*, Москва, 2002.

⁷⁰ Н. Г. Корсун, *Балканский фронт мировой войны 1914–1918 гг.*, Москва, 1939.

дела. Треба напоменути и чланак М. Јовановића, *Ленинским курсом: как русские защищали Белград от австрийских мониторов на Дунае (1914–1915)*, у часопису *Родина* из новембра 2010. У њему се говори о раду поменуте мисије на одбрани Београда од аустријских напада у првим годинама рата и уопште, о помоћи у кредитима и наоружању, које је српска влада тражила од Русије, непосредно или посредно, тако што би подржала српске захтеве код осталих савезница. Сва материјална и помоћ у људству ишла је преко Дунава, а значај ове реке за Русију је и главна тема поменутог издања часописа *Родина*.

У истом броју часописа налази се и чланак Василија Каширина *Дунайская Одиссея лейтенанта Григоренко*. Тема чланка је руска помоћ Србима у одбрани Београда, коју је предводио поручник корвете Василиј Аполонович Григоренко, на челу првог одреда, дошавши у Србију у августу 1914. Пошто Срби нису имали средства за одбрану од монитора аустроугарске дунавске флотиле, која је била укотвљена у Земуну, као ни средства за борбу на рекама, обратили су се Русији за помоћ. Убрзо су стигли и одреди пуковника Доброва и поручника фрегате Волковицког. Ова помоћ није била важна само у практичном смислу, где се показала доста успешном у одбрани, с обзиром на средства и могућности, већ и у моралном, остављајући тако, својим доласком, утисак код Срба да велика савезница и покровитељ брине о својим пријатељима. Каширин је аутор и још једног битног чланка значајног у ужем контексту теме, а посвећеног руском војном агенту у Србији 1914–1915.⁷¹

О руским војницима који су послати на Француски и Солунски фронт, ван матичне земље, говори се у књизи Ј. Н. Данилова *Русские отряды на французском и македонском фронтах 1916 – 1918*. Париз 1933. То су документи, пре свега, из француских архива, о четири одреда послата на савезнич-

⁷¹ В. Б. Каширин, „Неотвращенная катастрофа союзника: Борьба на Балканском фронте в 1914–1915 гг. в суждениях русского военного агента при сербской Верховной Команде“, *Русский сборник*, III, Москва, 2006.

ке фронтове из Русије, два на Француски, а два на Македонски фронт.

Објављене су и дневничке белешке Н. М. Потапова, руског војног агента у Црној Гори, који је тамо боравио од 1903. до 1915. године.⁷² Он је званично радио на усавршавању црногорске војске, али је, у ствари, пратио широк спектар збивања, како у унутрашњој, тако и у спољној политици и свакодневном животу у Црној Гори. Догађаје и људе описује доста слободно и критички. Претпоставља се да је белешке водио све време које је провео у овој земљи, али је пронађен само један њихов део. Важан део чине напомене о Балканским ратовима и организацији црногорске војске, као и о првим годинама Првог светског рата, затим о промени курса политике у односу на Русију и стварима из свакодневног живота.

Дакле, општи увид у историјске изворе доступне српским историчарима на тему руско-српске војне сарадње у току Првог светског рата и те како сведочи о корисности збирке извора о делатности руске Експедиције за посебну намену у Србији коју представљамо читаоцима. Општи увид у делатност Експедиције, њен учинак и достигнућа биће значајан и за разумевање општег учинка Русије у Првом светском рату на Балкану, а и као прилог ширем контексту руско-српских односа.

Кратак приказ делатности руских војних одреда у Србији у току Првог светског рата

Сарајевски атентат 28. јуна 1914. и сплет околности које су уследиле, убрзали су и иначе интензивну руско-српску војну сарадњу. На једном од првих сусрета у улози отправника послова Русије у Београду 18. јула 1914. В. Штрандман је пожurio да пренесе „саопштење да је од Сазонова стигао налог да га обавестим о повољном решењу питања о испору-

⁷² Н. М. Потапов, *н. д.*

ци пушака и муниције Србији. Одговорио ми је молбом да најпонижније изразим дубоку захвалност српске владе цару Николају II за милостиво повољно решење овог питања. У телеграму министру могао сам додати да је за пријем испоруке задужен српски војни аташе у Петрограду пуковник Лонткијевић...“⁷³

Када је Аустроугарска објавила рат Србији 28. јула 1914. краљевић регент Александар се обратио народу манифестом. У облику престоне беседе 30. јуна 1914. Александар се обратио са проширеним говором српским посланицима на свечаном отварању Скупштине у Нишу 30. јула 1914. После навођења чињеница које су довеле до трагичног расплета догађаја, до рата, Александар је у свом обраћању прешао на однос великих сила према конфликту и ту је „пре свега подвукао осећања која инспиришу Русију и милостиво саопштење цара Николаја II да Русија ни у ком случају неће оставити Србију на цедилу. При сваком помену имена Његовог императорског величанства и Русије, салом у којој се одржавало заседање проломило би се громогласно и одушевљено „Живео“. Изјаве симпатија Француске и Енглеске биле су такође посебно поменуте и изазвале су одушевљено одобравање посланика.“⁷⁴

Истог дана В. Штрандман је имао дуг разговор са Н. Пашићем који је био узнемирен због „оскудице средстава у српској државној благајни“, „оскудности српског наоружања и, као што је то учинио и министар војни Душан Стефановић, одлучно ме је још једном замолио да усрдно посредујем ради слања војне опреме намењене Србији, која би се слала Дунавом у Прахово у партијама обележеним као приватни терет, под надзором српских официра који су се због мобилизације враћали из Русије. Све изложене информације и молбе пренео сам свом министру иностраних дела. Како сам касније сазнао, на мом телеграму о новчаној помоћи Србији, цар Николај II је 31. јула у Петерхофу записао: „Треба помоћи“. А дан пре тога, на сам дан када је мој телеграм о очекиваној

⁷³ В. Н. Штрандман, н. д., стр. 282.

⁷⁴ Исто, стр. 329.

војној опреми стигао, министар војни у Петрограду предузео је све неопходне мере, одредио војна складишта за изузимање терета, а спремљени су и возови за њихов превоз“. Међутим, све до решења међународне ситуације и покушаја заустављања конфликта (како између Аустрије и Србије, тако и унутар читаве Европе) руско Министарство иностраних дела је инсистирало на задршци ових испорука, што је и чињено да би се предузели сви кораци „за решење аустро-српског конфликта на миран начин“.⁷⁵

Док ни Н. Пашић, ни В. Штрاندман у Нишу нису још знали да је Русија ступила у рат, они су у присуству министра војног пуковника Д. Стефановића 1. августа одржали још један састанак поводом војне помоћи из Русије. Српска војска је изражавала спремност не само за одбрану већ и „за прелаз у офанзиву, узимајући у обзир чврст став Русије према Аустрији, због чега се могло претпоставити да ће аустроугарска војска на српском фронту бити принуђена да се ограничи само на одбрамбену тактику. За извршење своје намере Врховној команди је била неопходна одговарајућа војна опрема, па је зато молила да јој се на располагање ставе пловни објекти руског Дунавског паробродарства и одређени број понтона... На телеграму о том питању, Његово величанство император је 4. августа у Петерхофу записао: „Треба помоћи“...⁷⁶

Уследиле су страшне године Светског рата у којем је Царска Русија остала веран савезник Србије, све док није пала услед множења унутрашњих болести друштва и халапљивости „генерала-либерала-предузетника“.⁷⁷ Узајамним односима две државе у том рату су посвећено је низ појединачних студија (Корсун, Поповић, Писарев, Данилов) од којих свака има своја ограничења због специфичности времена наставка и архивске основе. Војнодипломатска историја ових односа изискивала би опсежне вишегодишње студије, које би пре свега требало да обухвате проучавања архивских фондова

⁷⁵ Исто, стр. 333-334.

⁷⁶ В. Н. Штрандман, н. д., стр. 346.

⁷⁷ О. Р. Ајрапетов, *Генерали, либерали и предузетници: рад за фронт и за револуцију: (1907-1917)*, Београд, 2005

Посланства у Петербургу из Архива Србије у Београду, Архива спољне политике Руске империје у Москви, Архиве руске царске војске (РГВИА) и српске војске (Војни архив), као и низа архива трећих страна.

Према мишљењу истакнутог руског војног теоретичара генерала А. А. Свечина, учесника Првог светског рата, руски притисак на Карпатима је изазвао подељеност аустријских трупа, које нису имале довољну концентрацију за успешну офанзиву на Балкану у јесен 1914.⁷⁸ У исто време преурањена офанзива руских трупа (крунисана поразом) у Источној Прусији не само да је онемогућила план Шлифена о брзом уништавању француских трупа снажним ударцем концентрисаних снага, већ је и спречила немачку помоћ свом аустријском савезнику на Југу. Ипак, А. А. Свечин је подстицање српске армије да пређе Саву (у септембру 1914.) или да упадне у Босну (у октобру 1914.) назвао грешком руских генералштабних официра, јер је српска војска била истрошена у Балканским ратовима. Поред тога, општа организација српске војске имала је превише карактеристика добре и мотивисане, али ипак само народне војске. По стабилизацији Западног фронта 1915. Немачка је успела да уједини своје снаге са аустријским трупама на Истоку и да успешно делује против руских трупа у Пољској и Галицији. Повлачење руских трупа из Пољске и Галиције у пролеће-лето 1915. је резултирало тиме да је у септембру-октобру против српске армије била концентрисана два пута бројнија заједничка војска Немачке и Аустроугарске, подржана снажном артиљеријом. Још кобнији је био подмукли ударац у леђа који је бугарска војска задала Србији, чиме је пресекла њене везе са савезницима. Србија је била уништена. У овом последњем нападу Бугарске се сагледава лоша процена руских дипломата који су покушавали да спрече овакав развој ситуације у Бугарској

⁷⁸ А. А. Свечин, „Общий обзор сухопутных операций“, *Великая забытая война*, Москва, 2009.

дипломатским притиском и апелом на захвалност за руско-турски рат 1877-1878.⁷⁹

Из докумената које наводимо очигледно је да се непријатељски став Бугарске према Русији испољио веома рано. Тек након годину дана, 6. септембра 1915. Бугарска је потписала Конвенцију са Немачком о рату против Србије, 6. октобра је прогласила рат Русији, а 14. је објавила рат Србији и следећег дана ју је и напала. Ево како преноси бивши секретар наше мисије у Софији Ј. В. Саблер спољнополитичку историју дипломатског разлаза Бугарске са њеном некадашњом спаситељком: „Враћајући се у мисију, после уручења ноте Радославову, видео сам јако самозадовољне Немце. Било је тешко гледати како се одвија мобилизација. Те масе Бугара, које су морале да ратују против нас и наших одважних другова – Срба, морале су да стану под заставу заједно са Немцима. Од тренутка уручења ултиматума, нико од нас није излазио на улицу. Наши пријатељи, страсни русофили су се посакривали, као мишеви. Долазио је једино Данев и, скупивши смелости, ћаскао је о свачему, не изражавајући ни саучешће ни саосећање. Следећег дана, у 2 сата и 40 минута, шеф протокола Миљчев је стигао у мисију, предао запечаћену коверту са одговором на ултиматум и затражио да се ја потпишем на пошиљци и убележим сат и минут. То је било на два сата до истека рока који су нам дали. Били смо спремни за катастрофу – овај одговор није био неочекиван. Све нас је подједнако обузео осећај дубоке туге и оштрог бола. Читајући пристигли одговор, писан на бугарском језику, проживљавали смо тешке тренутке. Са зграде мисије брзо су скинути штит са Императорским грбом и руска застава, а уместо њих тада је подигнута холандска застава и у нашу мисију прешао је представник Холандије, примивши на себе заштиту интереса руских поданика. Затим смо почели да се спремамо за одлазак. 23. септембар је прошао савршено мирно. Станов-

⁷⁹ Г. Д. Шкундин, „Болгарская дилемма в дипломатической стратегии Антанты (октябрь 1915 года)“, *Первая мировая война. Пролог XX века*, Москва, 1998; О. Р. Ајрапетов, „Русија између Србије и Бугарске у Првом светском рату“, *Годишњак за друштвену историју*, X, 1-3, 2003.

ништво престонице је било потпуно равнодушно према разлазу који је настао. Фердинанд Кобуршки је, како саопштава дописник „Le Petit Parisien”, на дан разлаза два пута прошао поред зграде руске мисије, како би видео холандску заставу, која је заменила руску⁸⁰. Ову грешку руске дипломатије нису успели да реше ни руски генералштабни официри који су одустали од војног решења бугарског питања⁸¹ због очигледне техничке компликованости овог задатка без потребне војне и политичке припреме.⁸²

Настављајући поједине радове посвећене овој теми покушаћемо да хронолошки сагледамо шта је пак пошло за руком Русији у току првих година рата да помогне Србији непосредно на подручју саме Краљевине.⁸³ У овом приказу догађаја ми ћемо се ослонити пре свега на документа из РГА

⁸⁰ *Искры. Иллюстрированный художественно-литературный журнал*, Воскресенье, 40, 11. 10. 1915

⁸¹ В. Б. Каширин, „Несостоявшаяся экспедиция русских вооруженных сил на Балканы осенью 1915 года“, *Новая и новейшая история*, 6, Москва, 2004.

⁸² Попут оне која је омогућила тријумфалан улазак совјетских трупа у Бугарску и Србију за време Другог светског рата. Најрадикалније о томе је рекао В. Каширин, који је сасвим тачно запазио да је „стратегија Русије у црноморско-балканском региону у годинама Првог светског рата била бременина теретом неизбежног пораза. Закаснило схватање руководства Руске царевине реалних претњи коју је носила кобуршка Бугарска, млитавост и беспомоћност руске дипломатије, одсуство унапред разрађених планова оружане интервенције у случају неповољног развоја ситуације на Балкану, традиционално потцењивање са којим су копнени стратеги гледали десантне операције у Црном Мору, мањак слободних војних и поморских снага – све ово је предодредило катастрофалне порезе Русије на значајном јужном правцу у току рата 1914–1918. На крају крајева колапс руске балканске стратегије те године је постао један од израза опште војне и политичке слабости Руске империје“. В. Б. Каширин, *н. д.* стр. 203.

⁸³ Н. Г. Корсун, *н. д.*; В. А. Емец, „Позиция России и ее союзников по вопросу о помощи Сербии осенью 1915 г“, *Исторические записки*, 75, Москва, 1965; А. Л. Нарочницкий, „Великие державы и Сербия в 1914 г“, *Новая и новейшая история*, 4, Москва 1976.; Ю. А. Писарев, „Военное сотрудничество России с Сербией и Черногорией в 1915 г“, *Исторические записки*, 106, Москва, 1981; Ю. А. Писарев, *Тайны Первой мировой войны: Россия и Сербия в 1914 - 1915 гг.*, Москва, 1990; Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Борбе на Сави и Дунаву 1914-1915.“, *Вестник војног музеја*, 36, Београд, август 2009.; В. Каширин, „Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко“, *Родина*, 2010/11; М. Јовановић, „Ленинским курсом: Как русские защищали Белград от австрийских мониторов на Дунае (1914-1915)“, *Родина*, новембар, 2010.

ВМФ – Руског државног архива Ратне морнарице Русије (Российский государственный архив Военно-Морского Флота).⁸⁴ Улога руских минера и артиљераца (поред помоћи коју су пружали енглеска и француска војна мисија)⁸⁵ била је од великог значаја за Србе, за које је судар са аустроугарском Дунавском флотилом био тежак и због немогућности пружања правог одговора, али и због тога што пре рата нису јасно сагледали претњу овог, у то доба релативно познатог оружја, чији развој је подстакнут још резултатима Грађанског рата у САД.⁸⁶ Према једном од учесника одбране Београда: „Још рат Аустроугарске противу Србије није био ни објављен, а већ су полетела прва зрна са аустроугарских монитора на незаштићени Београд, да убијају жене и децу. Већ тих момената увидела се страшна заблуда и у војним и у грађанским круговима, ‘да је Дунавска Флотила парадна јединица и неефикасно средство за ратне операције, те да није нужно ни обраћати пажњу на њу’. Говорило се, како је Србији забрањено држање флоте на њеним граничним рекама. Дневна штампа је, вероватно сасвим несвесно, исмевала мониторе Дунавске флоте и одвраћала пажњу меродавних од овог моћног оружја на домаку Београда. Рат нас је затекао неспремне да спречимо слободно кретање монитора дуж наше обале, одакле су они сејали ужас и смрт. Српска су се зрна одбијала о панцирни оклоп монитора.“⁸⁷

⁸⁴ Углавном су то документи оперативних одсека Генералштаба Ратне морнарице (Морской генеральный штаб – фонд 417) и Штаба заповедника Ратне морнарице Црног Мора (Штаб Командующего Флотом Черного Моря – фонд 609). Осим тога ту су и документи из одсека за награђивање и пензије Главног штаба Ратне морнарице (Главный морской штаб – фонд 418), који се бавио административно-персоналним пословима. О другим материјалима такође укљученим у зборник због комплетирања слике наводимо појашњене у даљим фуснотама. У случајевима где то није посебно наглашено, сви датуми у документима су дати по јулијанском календару који је у то доба био званично заступљен у Русији и Србији.

⁸⁵ М. Мирчић, „Странци у одбрани Београда“, *Агонија Београда у светском рату*, Београд, 1931. стр. 533-541.

⁸⁶ А. Андрић, „Дејство речних флотила на Дунаву, Сави, Тамишу и Тиси“, *Ратник*, XLI, Београд, 1925.

⁸⁷ М. Радојевић, „Патролбот Це под Београдом 1915. год.“, *Агонија Београда у Светском рату*, Београд 1931, стр. 176.

Претходница руског Минерског одреда под командом поручника корвете В. Григоренка наоружана торпедима и минама стигла је у Србију и почела са постављањем мина код Остружнице већ од 25. августа 1914. Експлозијом торпеда је била уништена брана на ушћу Босута у Саву чиме су тамо блокирана два монитора. Касније је команду преузео поручник фрегате Волковицки. Почетком септембра одред је започео минирање Саве код Шапца, Дреноваца и Митровице. Крајем септембра одред је наставио са минирањем реке, а и коришћењем торпеда је спречавао активно деловање аустријских монитора код Београда. У ноћи са 9. на 10. октобар 1914. на постављеним руским минама код Оршадске Аде је страдао аустријски командни брод монитор „Темеш“. За време повлачења из Београда од 17. новембра руски минери и њихови српски сарадници из Руског минерског одреда су се повлачили са последњим српским трупима и уништавали мостове на Дунаву, у Топчидеру и Рипњу и један тунел у Реснику. Након тога све до повратка српских трупа у Београд, минери одреда Волковицког су се придружили одреду капетана Семјонова који се бавио постављањем минских препрека код Прахова и Ђердапа, да спрече продор аустријских бродова у доњи ток Дунава, који су имали за циљ да прекину везу између Србије и Русије. У току 1915. минерски одред је наставио са постављањем минских препрека које су оштетиле још неколико аустријских бродова. Све до дефинитивног пада Србије у јесен 1914. аустријска ратна флотила није успела да продре у доњи ток Дунава и веза између луке Прахова у Србији и луке Рени у Русији је функционисала беспрекорно. Уз помоћ противваздушне батерије, одред капетана Семјонова успешно се борио и против авиона непријатеља који су покушавали да ометају деловање српских лука кључних за везу са Русијом. Ипак, деловање руских минера са торпедима против бродова Аустријске речне флотиле није било успешно.⁸⁸ Пасивне минске препреке које су постављали руски минери нанеле су аустријској флоти одређене губитке. Ипак

⁸⁸ О. Р. Вулф, *Австро – венгерская Дунайская флотилия в мировую войну 1914 – 1918*, Санкт Петербург, 2004, стр. 132.

нису могле да буду довољно делотворне да би спречиле форсирање Саве и Дунава од стране аустроугарских и немачких трупа, којима су активно помагали аустријски бродови. Само је артиљерија већих калибара могла успешно да реши овај задатак, али таквог наоружања је недостајало и на основним фронтовима Првог светског рата. Стога, нити Русија, нити Француска и Енглеска нису журиле да појачавају своје батерије код Београда овим топовима.

Ипак, у одбрани Београда 1915. значајну улогу су одиграле стране батерије које су послале Русија, Енглеска и Француска. Руска артиљерија је била заступљена са једном батеријом у којој су била два тврђавска 152 mm топа из Очаковске тврђаве постављених код Цркве Ружице (на месту где сада постоји спомен знак) и једном батеријом од два 75 mm топа у Доњем граду. У одбрани Београда 1915. су учествовали и руски моторни чамци под српском заставом као и јединице минера. На основу доленаведених докумената и релевантне грађе можемо закључити да су руски минери и артиљерци успели да пруже аустријским снагама значајни отпор, без обзира на малобројност. Нема комплетних података о губицима у људству и мањим пловним средствима, али има довољно података о авионима и мониторима. Мађарски монитори Szamos (1892), Temes (1904) и Bodrog (1904) опаливши из својих топова по Београду 29/30. јула 1914. формално су започели Први светски рат. Два од три ова монитора су се нашли на нишану руског оружја.

Аустријски командант Дунавске флотиле описао је у својим успоменама потапање монитора Temes: „Монитор Temes под заповедничком заставом је налетео на мину 23. октобра код острва Грабовца око 2 сата и 45 минута док је обављао задатак уништења непријатељске понтонске опреме. Експлозија је збацила из лежаја десну кулу, а ватра је захватила део потпалубља, посаде леве и десне куле и потпалубља су одмах погинуле. Оклопна палуба се изврнула тако да су се врата скоро заглавила врата командног моста. Покушаји да се брод одржи на површини нису успели услед активне

пушчане ватре са српске стране. Преживели су 3 официра и 48 морнара, којих је спасио патролни брод „b“. Посада је имала 31 погинулог“. Након окупације Србије, 1916. брод је био подигнут, прерађен и поново враћен у службу 1917. По завршетку рата 1918–1920 брод је под именом Drina је пловио у оквиру флоте Краљевине СХС, која га је према међународним споразумима предала Румунији, где је био у употреби до 1944. под именом Adreal. Као ратни трофеј 1944–1950. брод је припадао СССР-у под именом „Бердянск“, а од 1950. био је поклоњен Румунији која га је користила до 1955.

Крајем новембра 1914. пароброд Szamos (1892) је био оштећен и након ремонта у Брчком вратио са у своју зимску базу у Славонском Броду. Наставио је службу у Мађарској као цивилни брод и од 1920. до 1962, а 1980-их је био продат Југославији као старо гвожђе. Такође безначајна оштећења од руских мина 3. новембра је доживео и брод Andor током тражења мина код места потапања монитора Temes. Осим потапања монитора Temes 1914. аустријска Дунавске флотила у току рата је изгубила још три брода. У судару са руском мином код Винче 30. марта 1915. је потопљен пароброд Belgrad, који је користио магловиту ноћ и покушавао је да са теретом ратне опреме за Турску провуче до бугарских обала. Њега је коначно докрајчила српска пољска батерија. Руска батерија са Калемегдана је 15. маја погодила патролни чамац „с“, на којем је експлодирао резервоар за гориво. Тројица морнара су погинула, четворица су била рањена. Најзад, монитор Inn је потонуо наишавши на руску мину 22. септембра 1917. 14 km узводно од Брајилова. Том приликом Inn је носио заповедничку заставу, а погинуо је и начелник штаба Дунавске флотиле. Успешна су била и дејства руске противавионске батерије наоружане топовима од 76 mm под командом капетана М. С. Миклашевског на позицијама код села Велика Каменица, која је штитила луку Кладово и штаб Крајинског одреда у Петровом селу. Ватром батерије 4. августа је био оборен авион који је пао на обалу Црне Реке близу њеног ушћа у Дунав. У септембру је било још два успеха: 4.

септембра оборен је још један авион, који је пао на румунску страну. Најзад, трећи аероплан је био оборен 8. септембра, 10 km јужно од Турну Северина.⁸⁹

Инжењерски одред под командом инжењерског пуковника Доброва се бавио успостављањем и одржавањем преаза преко река у позадини српске војске, као и припремом понтонског парка за прелаз преко Саве и Дунава. Потребна српске војске за школованим понтоњерима у јесен 1914. је била огромна. Сливовита су сећања команданта Тимочке дивизије, потврђеном „исказом команданта мостовог трена и званичним подацима“ о првим данима борби за време преласка Саве у септембру 1914. Радило се о целом сплету околности: место за прелаз командант је одређивао одока по карти без претходног испитивања обале, дна и брзине тока реке; „мост се није могао за кратко време подићи зато што је материјал био апсолутно неупотребљив, понтони су били толико расушени да се нису могли ни на води каловонисати, а неки су били сасвим трули, за постављање моста није пре свега било ни довољно стручних понтоњера, већ су за тај посао употребљавани и коморџије и пионири“. Због тога, мост су за време преласка изградили до пола реке, а после су схватили да недостаје материјала и даља изградња је ишла веома споро. Након преласка, када се указала потреба за хитним повлачењем испоставило се да је мост попуцао, те је био поправљен тек након одређених неприлика.⁹⁰ У овим околностима рад Инжењеријског одреда под командом пуковника Доброва, који је стигао у Србију са групом понтоњера и понтоњерским парком почетком новембра 1914, изгледао је као једна веома битна група стручњака. Значај тог одреда види се из личне молбе председника српске Владе и министра иностраних дела Н. Пашића, српском посланику у Петрограду М. Спалајковићу да испослује долазак дру-

⁸⁹ K. Csonkaréti, L. Benczúr, *Haditengerészek és folyamőrök a Dunán 1870–1945*, Zrínyi, 1991, O. P. Вулф, н. д., стр. 12, 13, 19, 21, 24, 25, 81; Н. Ђокић, Р. Радовановић, „Борбе на Сави и Дунаву 1914–1915.“ *Весник војног музеја*, 36, Београд, август 2009., стр. 154–168.

⁹⁰ „Погибија код Чевртије. Поновно суђење ђенералу г. Влад. Кондићу, бившем команданту тимочке дивизије“, *Политика*, бр. 4993, 18. марта 1922.

ге групе инжењераца у априлу-мају 1915.⁹¹ Као што се види из докумената у овом зборнику, та група је стигла у Србију. Ипак, због повлачења руских трупа из Галиције није уследила српска офанзива према панонској равници, а улога руских инжењераца углавном се огледала у прављењу и одржавању мостова код Ђуприје, што је било значајно током повлачења српске војске у октобру 1915.

Осим инжењеријске морамо да поменемо и још једну врсту хуманитарне руске помоћи Србији у Првом светском рату, која је релативно добро позната – помоћ у лековима, санитету и лекарима.⁹² Ова помоћ је везана за име др Сергеја Софотерова, чије писмо је објавио 1992. М. Јовановић.⁹³ Према наредби Руског Министарства иностраних дела, послат од стране руског Црвеног крста, др Софотеров је стигао у Србију у јесен 1914. Крајем те године био је формиран посебан Комитет за помоћ Србима и Црногорцима у Руској мисији у Србији у који су ушли епископ нишки Доситеј, руски посланик кнез Трубецкој са супругом, секретар мисије В. Штрандман, потпуковник Новиков и доцент Софотеров. Због бројности страних мисија (укупно око 500 људи из 4 мисије – француске, америчке, енглеске и руске) територија Србије је била подељена на 14 сектора. Руски сектор је био око привремене ратне престонице Ниша, где су деловали Руски хируршки одред С. Софотерова у српским војним болницама; московска Хируршка болница у згради гимназије; Инфективна болница поред железничке станице; Александринска инфективна болница; четири кухиње за поделу

⁹¹ АС, МИД, Пс, П-По, фI, р37/1915

⁹² А. С. Недок, „Руска санитетска помоћ Србији у њеним ослободилачким и одбрамбеним ратовима XIX и раног XX века (1804. до 1917. године)“, Предавање у организацији Академије медицинских наука Српског лекарског друштва, 21. априла 2008; G. I. Ševcova, *Ruska dobrotvorna pomoć Srbiji u ratovima 1912-1917.*, Београд, 2010. О руској помоћи српском војном санитету у Балканским ратовима види: *Српски војни санитет у Балканским ратовима*, прир. Б. Поповић, В. Тодоровић, Београд, 2012; А. Недок, *Балкански ратови 1912-1913.: рад српског војног санитета*, Београд, 2012

⁹³ В. Станојевић, *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*, приређивачи М. Јовановић, М. Перишић, Београд, 1992, стр. 874-882.

топлих obroка избеглицама и једно сиротиште. Магацин којим је располагао руски биро у Нишу за потребе хуманитарне и лекарске помоћи је имао више од 50 железничких вагона медицинске опреме, одеће, хране и других потроштина пристиглих из Русије за помоћ болесним, рањеним и осиромашеним у рату.

Ово последње наводи нас на још једну битну страну војне помоћи – испоруке војних терета, којима су се бавили конвоји пароброда у оквиру Експедиције за посебну намену М. Веселкина. У десетинама вагона опреме које су они испоручили биле су најразличитије ствари – од пушака до коња, од топова до експлозива, од хране до горепоменутог санитетских материјала. Све ово се достављало железницом и бродовима у руску луку Рени на доњем Дунаву, а одатле у српску луку Прахово, где се претоварало на железницу, којом су се терети транспортовани широм Србије. Значај руских испорука је био велики од првих дана рата. У условима истрошених резерви после Балканских ратова српски војници су у августу и септембру морали да иду у борбу са руским пушкама мосинкама чак и без претходне обуке.⁹⁴ У својим успоменама посланик кнез Трубецки⁹⁵ напоменуо је улогу 120 хиљада руских пушака и одређене количине муниције пристиглих у последњи час за одбијање аустријског напада 1914, али их погрешно назива „берданкама“. Увидом у српске и руске архивске документе постаје очигледно да се радило о најновијим руским 7,62 mm („тролинијским“) пушкама система Мосин,⁹⁶ а не старијим 10,67 mm (4,2-линијским пушкама) система Бердана.⁹⁷ Прва два конвоја експеди-

⁹⁴ „Погибија код Чевртије. Поновно суђење ђенералу г. Влад. Кондићу, бившем команданту тимочке дивизије“, *Политика*, бр. 4993, 18. марта 1922.

⁹⁵ Г. Н. Трубецки, н. д., стр. 64-67.

⁹⁶ Види докуменат овог зборника и „Шифровани телеграфски извештај српског посланика у Петрограду М. Спалајковића српском Министарству војном о количини пушака и муниције који су из Русије послати у Србију“, 9. марта 1915. у Архиву Србије, МИД, Пс, П - ПО, ФІ, р99/1915.

⁹⁷ „Трёхлинейная винтовка образца 1891 года“ - пушка руске армије С. И. Мосина која се производила 1891–1965 (добила је назив по мерној јединици - линија - дужине 2,54 mm. Трёхлинейка значи да је калибра 7,62 mm). Снајперске пушке за војне потребе на бази пушке С. И. Мосина производе се и сада у Руској Фе-

ције за посебне намене су стигла у Србију 21. октобра и 24. новембра 1914. Од најургентнијих ствари у Србију је било достављено 32.814 паковања пушчане муниције, и више топовске муниције – 24 хиљаде граната од 75 mm, 4 хиљаде од 80 mm, 6 хиљада од 120 mm, 1 хиљада од 152 mm и др⁹⁸. Касније су ове испоруке на изричите молбе Н. Пашића и војних власти (преко руског војног агента пуковника Артамонова) биле настављене све до јесени 1915, када је дошло до повлачења српске војске, па и руских инжењеријских, минерских и санитетских одреда из Србије.

Али ово није био крај српско-руске војне сарадње. Већ од јануара 1916. почела је да ради руска војна болница у Солуну, која је примила прве српске рањенике и болеснике. У априлу 1916. појавила се наредба о формирању 2. посебне пешадијске бригаде која је била у јуна 1916. отпремљена из Москве преко Архангелска и даље поморским путем у Солун. Њој ће се тамо придружити и 4. посебна пешадијска бригада⁹⁹. Поред француских и српских војника, руски војници ове бригаде су учествовали у борбама за повратак у српску Македонију све до револуционарних догађаја 1917, који су запечатали судбину руске Царевине као покровитељке идеје уједињења свих Срба у заједничку српску Краљевину. Са по-

дерацији (ОЦ-48К), Белорусији (ВК-003) и Финској (Ткiv 85). У тренутку ступања Русије у Први светски рат у наоружању у руској војсци је било 4.519.700 „тролинијских пушака модела 1891“. У току рата у Русији је било произведено још 3.286.232 пушака, али пошто је њихов недостатак ни тиме није био подмирен, Русија је ипак морала да наручи још 1,5 милион пушака овог модела у САД и Француској. А. А. Маниковский, *Русская армия в Великой войне: Боевое снабжение русской армии в мировую войну*, Москва, 1937.

⁹⁸ В. Б. Каширин, „Неотвращенная катастрофа союзника: Борьба на Балканском фронте в 1914–1915 гг. в суждениях русского военного агента при сербской Верховной Команде“, *Русский сборник*, III, 2006, стр. 201.

⁹⁹ Н. А. Валентинов, „Русские войска во Франции и Македонии (По документам Ставки Верховного главнокомандующего)“, *Военно-исторический сборник. Труды военно-исторической комиссии*. Вып. IV. Москва, 1920; Н. А. Валентинов, *Сношения с союзниками по военным вопросам во время войны 1914 - 1918 гг.*, Ч. 1. Москва, 1920; Ю. Н. Данилов, *Русские отряды на французском и македонском фронтах (1916-1918 гг.)*, Париж, 1933; Ю. А. Писарев, „Русские войска на Салоникском фронте в 1916-1918 гг.“, *Исторические записки*, Москва, 1966. Т.79; Ю. А. Писарев, *Сербия на Голгофе и политика великих держав 1916 г.*, Москва, 1993.

литичке карте су 1918. године на различите начине нестале Руска царевина и Српска краљевина. Посматрано са вековне дистанце, то је било на штету два братска православна народа.

Морамо укратко поменути још један, најмање видљив, али можда и најсветији залог српско-руског ратног братства у Првом светском рату – гробове руских војника и официра, погинулих, умрлих и сахрањених у Србији. То су жртве из редова руских артиљераца и инжињераца Експедиције за посебну намену на Дунаву, 2. и 4. посебних пешадијских бригада на Солунском фронту. Ту су и гробови руских војника који су се борили против Аустријанаца и Немаца и пали у заробљеништво, где су и преминули због слабе исхране, тешког рада и изнемоглости. Њихове кости и данас се налазе на територији Србије под означеним споменицима, братским костурницама и у безименим гробовима. Овај зборник докумената о руско-српској војној сарадњи у Првом српском рату сматрамо воштаницом на гробовима ових људи.

ГРАЂА

1. Професор Војне академије Максимовић о Војним везама и односима Србије и Русије (1806–1917)

У време када је братски руски народ, захваћен великом и незаслуженом несрећом, такорећи сишао са светске позорнице; када се више не чује глас моћне словенске Русије, која се привремено повукла у страну да се одмори и опорави од тешких жртава које је поднела у време светског рата ради спаса свих нас, њених савезника – баш у том моменту важно је истаћи па и нагласити војне везе, које су спајале Србију и Русију и које су у протеклих сто тридесет година, посебно у критичним моментима, сједињавале ове братске земље, понајвише ради растерећења наше, српске, судбине.¹⁰⁰ Али, из тих односа можемо да извучемо изузетно поучне закључке и за будућа времена. Јер будућност, и то сјајна будућност, припада и Русији и нама, Југословенима. Тренутно тешко стање у коме се налази добри и благородни наш братски народ, проћи ће; Русија ће опет васкрснути, као што се подигла и из татарског јарма. Нека ови закључци које излажем послуже у корист те велике будућности, која очекује и њу и нас.

Војне везе Србије и Русије у протеклих сто година представимо по кључним периодима и у складу са карактеристичним моментима.

¹⁰⁰ Превод са руског чланка генерала В. Максимовића (*Военные связи и отношения Сербии и России (1806-1917)*), Југославия, Белград, Русский архив, 1930, стр. 259-316). Максимовић Ђ. Војин, (Кладово, 1876 - Линген, 1942) поред Војне академије у Београду је 1902-1904 студирао Николајевску генералштабну академију у Петрограду. На командној служби од 1904. Осуђен је на 10 година по Крагујевачкој завери 14. 11. 1906. Амнестиран уз повраћај свих права 25. 11. 1912. Од 21. 11. 1913. у Историјском одељењу Гл. генералштаба. У интендантској служби 1913-1915. Начелник Штаба 1. српске добровољачке дивизије 1916-1917. По завршетку рата је вршио више командних и војно-политичких функција. Био је и редован професор на Војној академији, а био је и уредник војног часописа „Ратник“. У Априлском рату је заробљен и одведен у логор где је и умро. М. Бјелајац, *Генерали и адмирал Краљевине Југославије (1918-1941)*, *Студија о војној елити и биографски лексикон*, Београд, 2004, стр. 201.

I Период од устанка Срба против Турске 1804–1813. и 1815. до стварања „стајаће војске“ 1830. године

Тешње војне везе између Србије и Русије јављају се почетком 19. века. Као повод томе послужио је српски устанак против Турака, вековног заједничког непријатеља Србије и Русије и то управо у време када је ова последња водила рат са Турцима (1806–1812).

Политичке и војне везе устаничке Србије са Русијом саздане су у доба војда Карађорђа, и то не само на платонској, национално – религиозној основи. Те везе имале су и чисто практичну вредност, када се логично показало да је тадашња Србија још увек без утврђених граница, али пуна устаничког духа и херојска, била мали, али важан савезник велике Русије¹⁰¹, чије су војсковође Михељсон, Прозоровски, Багратион, Каменски, Кутузов, од 1806–1812. ратовали у Влашкој и Молдавији и пределима око Дунава. Србија, која се налази на вратима Балкана, учествовала је тада активно у ратним дејствима на војиштима Руско–турског рата и била је у стању да са својих 40–60.000 људи привуче на себе значајне турске снаге и тиме укаже велику помоћ руској Дунавској војсци, која је оперисала са обе стране Дунава.

Срби су се први пут обратили руском команданту Дунавске војске, генералу Михељсону, 6. марта 1806, молећи га да војно и другим средствима помогне српски устанак против Турака. Русија је убрзо испунила српске жеље и већ 28. јуна 1807. код Неготина била је потписана војна конвенција између Срба и Русије. Та конвенција је била војно–дипломатски акт који су у потпуности осмислиле вође српског народа. Првом тачком изражава се жеља да Србија буде под заштитом Русије. Затим се излажу следећи захтеви: владар

¹⁰¹ У инструкцији коју је генерал Михељсон дао Родофиникину (тачка 5), каже се: „када наша војска почне да наступа, морате водити рачуна о Србима и обећати скору помоћ и ослобођење од непријатељског јарма, да у њима пробудите храброст и да окренете њихову снагу у нашу корист; пустите их да расту, немојте их уситњавати, већ их држите заједно до следеће наредбе руског главнокомандујућег“. (Фуснота В. Максимовића)

земље, чиновници, затим иде војни одељак (4–13. тачка) који указује на потребе : 1. присуства руских гарнизона у Србији као и руске регуларне војске, која би послужила као основа за образовање српске војске и ради заштите граница (свега 6 батаљона, 4 ескадрона, 2 козачка пука) према босанском и видинском пашалуку; 2. за новчаном помоћи; 3. за стручњацима за ливење топова и производњу топовске ђулади и барута; 4. за помоћи у баруту и олову; 5. за резервним пушкама; 6. за шесторицом инжењеријских и артиљеријских официра, са одредом инжењераца и тобџија, ради обуке српске устаничке војске и утврђивања положаја и 7. за лекаrima и медицинским материјалом.

У вези са овом војном конвенцијом, у Београд је у јуну 1807. стигао као први дипломатски представник Русије тајни саветник Родофиникин. Он је добио задатак да усмерава српску политику и утиче на то да српска војска пређе у Влашку ради заштите десног крила руске Дунавске армије.

Последица ове прве везе је била та да је дошло до најтешње сарадње Карађорђевог са десним крилом руске Дунавске армије, против заједничког непријатеља, видинског Мула-паше (у Крајини и око Видина). У Србију је 1807. прешао руски одред генерала Исајева, код Корбова крај Кладова, ради стварања чвршћих оперативних веза између руских и српских трупа у циљу заштите крајњег десног крила руске армије на Дунаву и у Влашкој. Овај руски одред је, заједно са Карађорђевићевим одредом, успео да у биткама на Штубику и на Малајници 19. јуна нанесе одлучујући пораз турској војсци под командом Мула-паше, која је бројала 5000 људи и да, захваљујући томе, очисти велики део Неготинске крајине. У тој првој заједничкој бици Срба и Руса истакао се батаљон 14. олонечног пешадијског пука и на тај начин, први од све руске војске везао своју судбину за судбину Србије. Због тога је овај руски пук 1911. преименован у пук Петра Првог, краља Србије, а у њега је уврштен и престолонаследник Србије, сада краљ Југославије, Александар Први.

Када су 1811. почеле интриге против Карађорђа, у Београд је стигао пешадијски Нејшлотски пук (2 батаљона) за вршење гарнизонске службе, да подржи Карађорђевог ауторитет у земљи и да буде сведок благонаклоне политике Русије према тадашњој Србији.

Правилно разумевање геополитичког положаја Србије као капије Балканског полуострва, које је постојало у утицајним руским круговима, као и схватање да је многољудна српска устаничка армија, под вођством тако одлучног човека и верног савезника, какав је био Карађорђе, била драгоцен савезник, утицали су на то да руски војни и оперативни планови против Турака озбиљно рачунају на српско савезништво. Као последица тога, размештени су поједини руски одреди (Исајев, Орурк, Цукато, Зас итд.) на територији Србије. Ти одреди борили су се раме уз раме са српским устаницима против Турака. Заједно са Србима, Руси се боре у Тимочној крајини 1807, 1810, 1811. и 1812, код Ниша 1811. и на Дрини 1812.¹⁰² У нашем славном боју на Варваринском пољу (јун 1810.) заједно са српским устаницима се борила и руска пешадија, војници Ладоског пешадијског пука,¹⁰³ као и улански и козачки ескадрони, под заједничком командом руског пуковника Орурка. Те године, руска војска која се састојала од 21 батаљона, 10 коњичких и козачких пукова са 28 топова, под командом генерала Заса, чува границу Србије на Тимоку, да би се Карађорђу омогућило да са српском војском штити западну Србију. То је пример одличне савезничке сарадње. Генерал Орурк је добио задатак да устроји српску милицију и да је спреми за ратна дејства, обучавајући је по руском образцу.

Велики вожд Карађорђе је у Русији имао верног пријатеља и природног савезника, на шта је он и узвраћао верном, упорном и непрекидном борбом против Турака као

¹⁰² Одред грофа Орлова, 6 батаљона, 15 ескадрона и 18 топова. (Фуснота В. Максимовића)

¹⁰³ Знамење овог руског пука нам је посебно драго и налази се у Руском војном музеју у Руској цркви у Београду, заједно са другим знамењем. (Фуснота В. Максимовића)

заједничког непријатеља. На тај начин је он Русији пружио значајну стратешку подршку, везујући за Србију приличне турске снаге од 30–80.000 људи, које се због тога нису могле употребити против Руса на Дунаву. Осим тога, раздвајајући турске територије, Босну и Бугарску, тј. делећи северни фронт Турске царевине у Европи на две половине, Карађорђе ју је ослабио, у случају руског или аустријског упада са севера у Турску.

Руски император, Александар Први је лично, у пролеће 1807, за адмирала Чичагова, постављеног за главнокомандујућег Дунавске војске саставио следећу интересантну инструкцију: „Подло држање Аустрије, која се удружила са Француском, натераће Русију да употреби сва средства која су јој на располагању, да разбије сујетне планове и замисли ових двеју држава. Од тих средстава су најважнији: Србија, Босанци, Далматинци, Црногорци, Бокељи, Хрвати, Илирци, Мађари – сви они који су незадовољни њеном управом. То су наша моћна оруђа, којима ћемо задати бригу Аустријанцима. Сви ти народи, заједничким снагама, у сарадњи са руском војском, могу постати значајна снага за угрожавање Аустрије и десног крила француске војске, а могу да послуже и као заштита против Турака, из правца Софије и Ниша. Када ове словенске нерегуларне трупе заузму приморје Босне, Далмације и Хрватске, треба их у садејству са енглеском флотом управити према Тиролу, да би се спојили са Швајцарцима. Ако мир са Турцима буде већ потписан када Чичагов стигне у Букурешт, од Турске треба тражити закључивање офанзивног и дефанзивног савеза. Притом треба штедети Турску и не приморавати је да покрене своје трупе против Француске. Међутим, Порта треба само да дозволи да се за тај циљ **употребе српске трупе**“. Из ове инструкције је очигледно да је Александар Први, још сто година пре Првог светског рата, гледао на Србе и српску војску као на веома битан стратешко–политички фактор у великом европском рату, који се тада спремао. Император Александар Први наредио је Чичагову да као подршку овим словенским нерегуларним снагама, а у

суштини српској милицији, пошаље једну од четири своје дивизије у Србију, а да три остале задржи на Дунаву, до напада на Црно море. Као личност привржена Русији, Карађорђе је био веома поштован и уживао поверење Императора Александра Павловича, који га је унапредио у чин генерал-лајтнанта руске војске и доделио му Орден Александра Невског првог степена. У свом писму с краја 1812, император Александар удостојио је Карађорђа обраћањем: „Љубазни брате“, којим су се користили монарси у узајамном обраћању.

Напад Наполеона на Русију приморао је руску Дунавску армију да се повуче из Влашке и са Дунава. После Букурешког мира, закљученог између Русије и Турске, Србија је била препуштена на милост и немилост Турцима. Русија, која је била приморана да брани сопствену државну територију од Наполеонове Велике армије, није била у могућности да помогне својој верној савезници Србији ни у војном, ни у политичком смислу. У октобру 1813. турске хорде су, не поштујући Букурешки мировни уговор, нападе Србију са три стране, на крају је покоривши. Српски народ је поново, по ко зна који пут, преживљавао своју Голготу. Турска суровост је победила. Иако је турски савезник Наполеон био протеран из Русије, још је целе две и по године задавао муке европској коалицији, а самим тим и Русији, у коју је Србија полагала све своје наде.

Император Александар Први, у одговору на српску ноту,¹⁰⁴ отворено је изнео пред Карађорђем сопствени осећај тешке моралне одговорности, када му је написао: „Љубазни брате, Ђорђе Петровићу, мени је јако жао што је Русија принуђена да напусти Србију и да сву своју снагу употреби против Бонапарте, да би се спасила. Дај Боже да се Русија

¹⁰⁴ Нота о верности и преданости Русији састављена је 16. августа 1812. у манастиру Враћевшница, а потписао ју је Карађорђе са свим војводама, сенаторима и попечитељима, после одласка последњег руског одреда из Србије и десет дана пре Бородинске битка. Та нота гласи: „Србија и српски народ се бескрајно захваљују Русији за њен однос према нама, и обећавају и обавезују се истоплеменској Русији, да ће и убудуће и увек остати верни и одани њој и да је никада, ни у чему неће издати, што су и до сада доказивали речима, делом и вером/срцем и духом увек и у свим ситуацијама. (Фуснота В. Максимовића)

спаси и опорави. Она неће оставити Србију, која ће можда и пострадати док чека; Русија ће је спасити и начинити је још већом него што је била“.¹⁰⁵

Када је Света алијанса коначно поразила Наполеона у бици код Ватерлоа и протерала га на острво Света Јелена, променила се и судбина Србије. Вођа Другог устанка, Милош Обреновић је сада лакше могао да продужи започето Карађорђево дело ослобађања Србије од Турака. Када је он, након подизања устанка у Такову, у лето 1815. послао свог војводу Цинцар Марка Костића у Беч са наредбом да измоли од руског императора Александра Првог руску помоћ за српски народ, та молба је била убрзо испуњена. Турска, која је у том тренутку била препуштена самој себи и чијем је опстанку у Европи претила опасност, била је принуђена да већ 1817, највише под руским притиском, призна Србима право на аутономију, што је значило да је пола посла око ослобођења већ било завршено. Турска је 1830. морала да прихвати признање права наследне власти кнезу Милошу.

Тако је још у првој трећини 19. века, Србија запечатилa своје блиске и савезничке односе са Русијом, крвљу својих синова и мудрошћу својих државника.

Ти савезнички односи су имали, као што смо видели, и формалан израз кроз писане конвенције, ноте итд, из којих су проистекле узајамне обавезе Србије и Русије. Сви они односили су се на тадашње војнополитичке прилике, и били су производ заједничког стремљења Србије и Русије да сломи Турску. То су били прави војни и политички односи Србије и Русије.

Те везе су биле основ за даљи позитиван развој политичких и војних односа међу истоверним и братским земљама и народима, руског и српског.

¹⁰⁵ А. Н. Петров, *Война России с Турцией 1806-1812 гг.*, т. 3, Санкт Петербург, 1885, стр. 406-407. (овде и даље стављамо пуну библиографску јединицу уместо скраћеница у изворном тексту В. Максимовића)

II Период од стварања сталне српске војске до Балканских ратова (1830 – 1912)

1. Први српски официри из Русије

Када је 1830. кнез Милош формирао прву чету стајаће војске, он је већ након три године дошао до закључка да ће овај стални кадар послужити одлично, не само за полицијске дужности, већ и као озбиљна школа за народну милицију, то јест народну војску за заштиту кнежевине. Схватао је да та кадровска база морала даље да се развија. Ради тога као и ради одговарајуће обуке војске, било је нужно имати стручне старешине, пре свега официре. У том циљу, кнез Милош је 1833. послао 12 одабраних младића, војника у Русију да буду на служби у тамошњим пуковима и да се припреме за дужност трупних официра. Тих првих 12 официра се вратило у отаџбину 1836, после трогодишње обуке у редовима руске армије. Они су били искључиво трупни официри и имали су руско војно образовање и васпитање. На тај начин је српска војска, већ у првој деценији свог постојања, добила своје прве команданте, наставнике и васпитаче из руске војске, из времена цара Николаја Првог. И прва обука сталног кадра српске војске (од самог њеног настанка 1830.) вршила се према руским правилима, и по правим руским командама.¹⁰⁶

Један од тих првих официра, коњички пуковник Младен Жујовић, био је, у току две године (јануар 1859–јануар 1861.) „начелник Главне војне управе“, односно, био је први војни администратор. Међутим, пошто српска војска до 1859. није имала самосталан војни управни орган, односно војно министарство (1861. Главна војна управа је добила назив Војно министарство) већ се налазила у саставу Министарства

¹⁰⁶ До тог времена четом сталне војске командовао је један чиновник Љубисављевић, који је служио и у руској војсци. Први командир батаљона (1832) је био руски официр Павлов. (Фусота В. Максимовића)

унутрашњих дела, ни напредовање у служби официра из њеног састава није могло до тада бити значајније.

2. Српска артиљеријска школа и њене везе са Руском војном академијом

У Београду је, 1850. основана „Артиљеријска школа“ (петогодишњи курс) као стална установа за припремање подмлатка официрског кадра српске војске. Њен први начелник и организатор био је Чех, инжењер Зах.¹⁰⁷

Тек од тог времена у српској војсци почиње рад на обуци официра на научној основи, по програму који је, за то време, био опширан и савремен. Из те школе официри су излазили са високим војним образовањем. У њој су се предавања вршила по програмима, састављеним по обрасцу тадашњих официрских школа Пруске и Аустрије. У Русији су са симпатијама пратили јачање војне моћи Српске кнежевине, док их је посебно радовало стварање „Артиљеријске школе“.

3. Руска Императорска војна академија.

Њен значај за високо образовање српских официра

У Петрограду је од 1832. постојала „Императорска војна академија“, са двогодишњим курсом, на којој су одабрани руски официри добијали високо војно образовање. То је био војни универзитет. Ову Академију је основао и њоме, као први директор, управљао генерал барон Жомини, познати војни филозоф и аутор многих научних радова у области стратегије. Његови радови штампани су у првој половини 19. века и преведени на све светске језике. Та руска академија је имала и одличан предавачки кадар, имајући у својим редовима првокласне војне мислиоце, какви су Жомини, Медем, Миљутин, Обручев, Лер, Драгомиров итд. Библиотека Академије била је веома богата, па је у знак братских односа са

¹⁰⁷ И у Русији је организатор Војне академије, касније Николајевске академије генералног штаба, био швајцарски барон, генерал Жомини (1830). (Фуснота В. Максимовића)

младом српском „Артиљеријском школом“ из те библиотеке и из библиотеке Главног генералштаба, на поклон послато у Србију више од 50 књига, које су и до данас сачувале своју вредност. То су све били трактати из стратегије. Ове књиге се и до данас налазе у библиотеци београдске Војне академије, као доказ тадашње духовне повезаности Руса са српском академијом. Шездесетих година прошлог века српско војно руководство је решило да пошаље неколико младих официра у Русију у циљу стицања вишег војног образовања. Тако се у Русију 1864.¹⁰⁸ шаљу Димитрије Ђурић и Коста Мишковић у Николајевску војну академију, Сава Грујић у Михајловску артиљеријску, а Михајло Магдаленић у Николајевску инжењерску академију. То су била прва четири српска официра са вишим војним образовањем. Захваљујући свом образовању били су од велике користи за Србију у време првог и другог рата са Турском (1876–77).

4. Стратејска мисија руског генералштабног пуковника Р. А. Лера у Србији 1867

Кнез Михајло је, спремајући широк државни програм за ослобођење и уједињење Срба, припремао Србију за рат против Турака, а, пошто у својој земљи није имао ауторитет војног стратега, позвао је из Русије генералштабног пуковника Хенриха Антоновича Лера,¹⁰⁹ тадашњег водећег професора стратегије у Николајевској генералштабној академији, у циљу студија такозваног пограничног фронта Србије са Турском (Новопазарским санџаком). Због тога је Леер провео у Србији 11 месеци и обишао погранични фронт, од Љубовије до Копаоника. Према његовом мишљењу, у случају заједничког рата Србије и Црне Горе са Турском, српске трупе би морале да воде операције пре свега у правцу Санџака, да би се, преко Сјенице, спојиле са Црногорцима; на тај начин би била пресечена веза између Босне и Косовског вилајета, а затим би операције водиле сједињене српско–црногорске снаге. У

¹⁰⁸ У оригиналном тексту стоји грешком 1804.

¹⁰⁹ Генрих Антонович Леер – прим. прир.

овом случају Лер је ишао стопама Карађорђеове стратегијске идеје из 1809, када је он са главнином војске ударио на Сјеницу. Тај план би донео велике политичке резултате, када би се у Босни и Херцеговини благовремено подигао устанак и када би се Србија и Црна Гора на тај начин одмах ујединиле са Босном и Херцеговином.

У току свог боравака у Србији, Лер се добро упознао са тадашњи српском владајућом елитом и са српским народом.¹¹⁰ Лер није могао да прихвати предложену му част да буде српски министар војни будући да је тада био превише заокупљен сопственим научним радом да би могао преузети на себе још и бреме министровања српском војском. Као продукт тог научног рада 1869. се појавило његово класично дело „Стратегија“.

*5. Руски генералштабни пуковник Черњајев,
главнокомандујући српске војске
у Првом српско–турском рату*

У складу са све чвршћим везама Србије и Русије, Србија је у решавању питања рата са Турцима, могла да рачуна само на помоћ Русије. У Првом српско–турском рату за главнокомандујућег српске војске био постављен руски генералштабни пуковник Михаил Григорјевич Черњајев, способан, храбар и енергичан командант, који је у то време и у Русији имао репутацију доброг војсковође и организатора, а у Србији се пријавио као добровољац, да би се борио за њену слободу. У свом оперативном штабу Черњајев је имао, између осталог, и руске генералштабне офицере (начелник штаба је у почетку био потпуковник Бекер, а затим пуковник Висарион Висарионович Комаров, а осим њих, ту је био и Дохтуров). Заједно са њим, у српску војску је ступило још 718 руских официра, из разних родова војске, међу којима је било квалитетних

¹¹⁰ Србију је тачно и благонаклоно проценио и предвидео јој велику будућност и касније велики немачки пуковник Молтке, када је 1835. пролазио Србијом на путу за Турску. Оба ова велика мислиоца – Молтке и Лер - дали су, један 32 године после другог, једнаку, благонаклону оцену Срба и Србије. (Фуснота В. Максимовића)

људи и стручњака, који су у борби за слободу и независност Србије положили и своје животе. То су били Кирејев, Новоселов, Рајевски, Меженинов и други. Они су погинули борећи се храбро, у редовима слабо обучене и недисциплиноване, још слабије наоружане и снабдевене, али храбре и патриотски настројене српске народне војске. Та група руских официра – добровољаца је доста допринела томе да тај први рат Србије са Турском уопште и буде вођен цела четири месеца, и поред огромне надмоћи турских снага, јер у тадашњој крајње тешкој политичкој и војној ситуацији све што је могло да се уради, било је и урађено, да би српско оружје са поносом изашло из тог рата. Стратегијски развој српске војске је у том рату вршен по унутрашњим оперативним правцима. Услед тешке геостратешке ситуације, српске снаге морале су да воде операције на четири фронта: према Босни, Новопазарском санџаку, на југоистоку, на реци Морави и на истоку, на реци Тимоку. Такве операције би биле тешке и за савремено обучену и снабдевену војску на територији богатој путним комуникацијама, добрим железничким пругама чак и под условом да та војска поседује добре више команданте и офицере. За Србију је, од самог почетка, овакво вођење рата било изузетно ризично. Имајући у виду веома ризичан геостратешки положај, као и слабе политичке наде за успешан исход рата, књажевска српска влада и кнез Милан изабрали су руског пуковника Черњајева за главнокомандујућег српске војске. Ту су велику улогу играле не само војне способности пуковника Черњајева у улози главнокомандујућег, већ и политичка страна тог питања. Захваљујући доласку пуковника Черњајева у Србију са седамсто руских официра, рат Србије и Турске, који је требало да има карактер политичког догађаја, постао је веома популаран у Русији; 4.000 руских добровољаца, подофицира, обичних војника, као и интелектуалаца, лекара итд, дошло је у помоћ братској Србији. Јавно мњење у Русији је саосећало са Србијом, у значајној мери захваљујући тим добровољцима. Маса на жртву спремних похитала је у несрећну Србију. Преко тих добровољаца, руски

народ се осетио одговорним за судбину Србије. На тај начин, Русија је фактички начинила од себе заштитницу Србије, иако су званични кругови били против тог рата.

Што се тиче личности самог Черњајева, и његовог метода вођења рата, његов рад се исказује у следећем: економисање снагама српске војске, колико год је то било могуће, у складу са ратним планом који је израђен пре него што је он стигао у Србију, искоришћавање иницијативе и покрет ка најважнијем геостратешком пункту, утврђеном Нишу, који је стајао на веома значајној раскрсници путева који даље воде ка Софији и Константинопољу и ка Скопљу и Солуну. Заузимање Ниша би раздвојило турске снаге, концентрисане на та два важна правца. Он се надао и да ће са Тимочким корпусом да се пробије од Књажевца ка Пироту, рачунајући да ће тиме подстаћи и Бугаре да у савезу са Србима подигну устанак против Турака. Ипак, Черњајев није могао да реализује наведени план, због тога што су на правцу од Софије ка Нишу и у самом Нишу, биле концентрисане значајне турске снаге (корпус Ејуб-паше). Та снаге су прешле у напад ка Књажевцу, а по његовом заузимању, Турци су кренули долином Јужне Мораве. Тада је Черњајев напрегао све своје снаге, да би зауставио то турско напредовање. Циљ је постигнут у значајном боју на Шуматовцу код Алексинца, 11 – 24. августа 1876. Притом је храбро ризиковао сопствени живот наставши се на првој линији фронта и лично преузевши команду над целом српском одбраном. Храбро самопожртвовање Черњајева на Шуматовцу, у првим борбеним редовима српске војске, имало је пресудну улогу на држање војске, којој је то било неопходно да би издржала тешке критичне моменте битке без одступања. Огромна заслуга Черњајева, као војсковође – психолога, јесте у томе што је схватио да његово место није негде у позадини сопствених трупа, како то обично бива, сагласно свим правилима битке: као главнокомандујући целе војске он је могао да борави у Делиграду или чак у Параћину, у потпуној сигурности. Али, Черњајев је схватао да је дужан да борави у првим редовима српске народне војске, која није

знала шта је строга дисциплина, пошто је то још увек била милиција, која је поред свега још оскудевала и бројчано и квалитативно у официрском кадру. Зато је Черњајев одлично схватао да је место главнокомандујућег међу његовим трупима и да је дужан личним примером и утицајем да подигне дух својих бораца и тиме надомести недостатак војничке дисциплине. Захваљујући томе, Черњајев је постигао успех. Претрпевши велике губитке, Турци су одустали од намере да наступају десном обалом Јужне Мораве, односно Цариградским друмом, као најкраћим и најпогоднијим оперативним правцем и одлучили су се за дуготрајнији прелаз на леву обалу Јужне Мораве, како би тамо окушали срећу. Читава два месеца, Черњајев одбија и овај други турски напад. Тешке битке на Кревету, Шиљеговцу и Бобовишту у септембру и у првој половини октобра 1876. водиле су се у суштини не да би се постигла одлучујућа победа над Турцима, већ да би се дало времена српској дипломатији и руским славенофилима да уведу Русију у рат, те да се изазову устанци у Турској. Турска је располагала значајно надмоћнијим снагама: четири пешадијске дивизије низама (служба у низаму трајала је 5 година), одлично наоружане и увежбане, постепено, у току четири месеца, сакупљене из свих делова европске Турске и покренуте ка долини Јужне Мораве, на малаксалу и проређену српску народну војску. Из разлога што су Турци 17. октобра 1876. пробили српски фронт код Ђуниса, Србија је била принуђена да моли за мир. Српски ратни циљеви нису постигнути, док је њена војска била потпуно изнурена: ни Русија ни Бугари ни Грци нису нимало притекли у помоћ Србији, као што је било договорено и чему су се Срби надали. И Европа је остала потпуно равнодушна и хладна у односу на херојску борбу српског народа. Позив кнеза Милана цару Александру Другом да спаси Србију, наишао је на топао одзив, не само код руског императора, већ у целој Русији. Његов моћни глас зауставио је турске хорде да не крену ка Шумадији и Београду. Брзо заустављање турског напада, са којим српска војска не би могла да се избори, тесно је пове-

зано са Черњајевим и његовим руским добровољцима. Јер, да тада у Србији није било њих, да њихова судбина није била тако чврсто повезана са судбином Србије, која је била озбиљно угрожена, питање је да ли би Александар Други иступио тако брзо и одлучно, запретивши Турској да ће Русија започети мобилизацију против ње, ако ова одмах не заустави продор. Да је ова претња закаснила само неколико дана, последице би биле катастрофалне по Србију.

Пошто је добио чин генерала у српској војсци, Черњајев је, након битке код Ђуниса 18. октобра напустио Србију и вратио се са својим добровољцима у Русију, где је пао у немилост утицајних кругова. Оптужен је да је са својим добровољцима учешћем у рату у редовима српске војске побудио јако ратно расположење у Русији, која 1876. ни по коју цену није желела да ризикује улазак у рат. Тако је Черњајев, као политичар, славенофил и витез, због свог чврстог карактера и одлучности да својим ауторитетом у Русији помогне браћи Србима у неравноправној борби, пао у тешку царску немилост. Али, тиме је Черњајев доказао сву величину своје словенске душе и карактера.¹¹¹

6. Други рат Србије и Турске. Савез српске и руске војске

У Другом српско-турском рату српска војска је дејствовала од 2. децембра 1877. као савезница руске царске војске. Њен оперативни план је био усаглашен са руским и у потпуности усмеравао од стране руске Врховне команде, која је за српску војску била главна савезна команда. У том рату, српска војска је главним снагама наступала на тимочком и шумадијском правцу, са 40.000 бораца од Књажевца, Ниша-

¹¹¹ О Черњајеву се писало негативно, што у многome не одговара истини. Називали су га авантуристом, идеалистом, што и може бити истина. Али не може се порећи његова војничка енергија, храброст и част. Слободан Јовановић о њему говори следеће: (С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића, Књ. 1. (1868-1878)*, Београд, 1926, стр. 322) „Осим Черњајева, нико од главних команданата није имао ратног искуства“, а још једна ствар је имала велики значај, то што је на челу српске, потпуно неискусне, милиције стајао човек који је, из личног искуства, знао шта је рат. (*Фуснота В. Максимовића*)

вом, до Пирота и заузела Пирот, Ниш, Лесковац, Ћустендил и Врање. На тај начин је садејствовала са руским снагама, које су од Плевне наступале ка Софији. Тимочки корпус је дошао у везу са Русима код Сливнице. За то време, Моравски корпус наступа дуж обе обале Јужне Мораве и тако једним делом снага штити наступање остала два корпуса ка Косову, а другим делом учествује у нападу на Ниш. У овом рату, српска војска је лако побеђивала турску, јер је највећи део турских снага везивала руска армија. За Србију је овај рат био завршен за два месеца.

7. Дванаест година прекида у војним односима Србије и Русије

Србија је била разочарана односом званичне Русије према њој на Берлинском конгресу (у лето 1878), посебно због тога што је Русија напустила Србију око питања нових граница са Турском, као и због настојања министра Горчакова да створи санстефанску Бугарску и да јој уступи део јужног Поморавља, које је српска војска ослободила од Турака у рату 1877 – 1878. На крају, не треба заборавити да је и политика Горчакова усмерена на споразумевање са Аустроугарском, довела до захлађења српско–руских односа. Немајући никакав други излаз, по савету самог Горчакова, политика Србије окренула се зближавању са Бечом. Србија је 1881. била принуђена да закључи тајну војну конвенцију са својим северним суседом. Све то није било у складу са осећањима српског народа, али одговорност за то носи, пре свега, званична Русија. У таквим условима, војне везе између Србије и Русије су се у потпуност прекинуле: у то време, ниједан српски официр није послат у Русију. Још горе од тога: на све оне, који су симпатисали Русију, гледано је као на државне непријатеље. У то време, код одређених руководећих људи Србије укоренила се јака антипатија према свему што је руско, па и страх од саме Русије.

Међутим, тада још млада бугарска кнежевина, саграђена руском крвљу и руском новцем, постала је миљеница Русије,

а и поприште војних и политичких експеримената. Први војни министар Бугарске је био руски генерал Паренсов. Он, уз помоћ на стотине руских активних официра организује бугарску војску према руском образцу. У Софији се 1879. оснива Војно училиште, нижа школа за спрему официра. Сваке године се у Војне академије у Русији шаљу млади бугарски официри ради стицања вишег војног образовања. Из тог поколења су потекли су генерали Бендерев, Грев, Рачо Петров, Ратко Димитриев, М. Савов, Н. Иванов.

У то време руска војска и руске војне школе стекле су веома високу репутацију и сврставане су међу најбоље у Европи. Ствар је у томе да је руска војска имала свеже и богато ратно искуство, а руске академије располагале најсавременијим документационим материјалом за потребе научне обраде и изградњу савремене доктрине. Николајевска генералштабна академија се у то време налазила под управом генерала Драгомирова и била образац чак и за Немце. Фелдмаршал Молтке је 1886. намеравао да на Берлинској академији уведе посебно одељење за слушаоце, који су постигли најбољи успех (селекта), као што је то било уобичајено у руској Генералштабној академији, која је од 1869. увела додатни курс за најуспешније. Када је Молтке посетио ту Академију наведене године, он је, у одговору на поздрав наставничког већа, изјавио да се клања пред научним духом и умом генерала Хенриха Лера, коме, као чувеном аутору „Стратегије“, он није достојан ни прашину са ципела да брише.

8. Обнављање војних односа Србије и Русије од деведесетих година 19. века до Балканског рата 1912

После неуспеха у рату са Бугарском 1885. који се објашњава слабошћу српске врховне команде, следи убрзано побољшање дипломатских односа са Русијом после абдикације краља Милана, па се деведесетих година обнавља слање младих официра у високе војне школе у Русији. Ту сада одлази друга генерација официра: у Николајевску генералштабну академију: Петар Мишић, Драгутин Милутиновић, Стефан

Хаџић, Бранко Јовановић, Стефан Бошковић (одељење за геодезију); затим представници треће генерације официра: Драгутин Окановић, Бранислав Лонткијевић, Душан Станковић, Милан Новаковић и Драгутин Кушаковић; на крају, као представници четврте и последње генерације пред Светски рат, у Русију иду 1901 – 1904. : Војин Максимовић, Владимир Белић, Миливоје Милић, Милорад Терзић (двојица последњих на одељење за геодезију) и Милорад Мајсторовић. У то време, Михајловску артиљеријску академију завршавају Гојко Ђурић, Радивоје Бојовић, Миливоје Јоксимовић и Тома Павловић (овај последњи 1918), а Николајевску инжењеријску академију Милан Туцаковић, Љубомир Поповић, Жарко Протић и Милан Николић. Интендантску академију су завршили Драгослав Петровић и Живојин Пејовић. Осим тога, четворица су завршила Војно–судску академију: Милан Марковић, Милан Васић, Гојко Павловић и Миливоје Јоџић. Тада (у зиму 1902/1903) Србија је од Русије добила 70.000 пушака – берданки и 10 милиона метака. Руска политика ради на зближавању Србије и Бугарске. Ствара се темељ за нову славенофилску политику. Русија се враћа у улогу заштитнице Словена на Балканском полуострву и настоји (посебно војни министар Куропаткин) да Србија повећа број својих официра у руским војним школама, да би се на тај начин створила тесна веза између обе војске и јединство војних доктрина у случају заједничке борбе са заједничким непријатељима.

Тако је од 1865. до 1914, односно у периоду од 50 година, српска војска из Русије добила укупно 28 официра са високим војним образовањем, тачније 14 генералштабних официра, двојицу са високим геодетским образовањем, четворицу са артиљеријско–техничким образовањем, петорицу са инжењеријско–техничким образовањем и двојицу са интендантским. Осим тога, још двојица су стекла високо војно–судско образовање.

Затим, одређен број српских официра је посећивао руске школе за практичну обуку: 1. Пешадијску школу гађања у Ораниенбауму, 2. Артиљеријску школу гађања у Царском

селу су завршили Марко Милисављевић, Душан Каклић, Душан Тодоровић, Чедомир Јовановић и Ранко Никетић, 3. Инжењеријску стручну школу Никола Дерок, 4. Коњичку официрску школу у Петрограду су завршили Ђорђе Крстић, Петар Саватић, Милош Мимић, Младен Лукићевић и Драгутин Мићић, 5. Топографску школу су завршили Петар Маџаровић и Никола Кусаковић, 6. Војно-педагошко образовање су добили: Милан Живковић и Михајло С. Илић.

Осим тога, 20 официра се налазило на трупној пракси у руској војсци, у разним родовима оружја и у разним гарнизонима. То су били: Михајло Живковић, Милутин Мариновић, Љубомир Милић, Д. Поповић, Милош Божановић, Вел. Пироћанац, Коста Милетић (авијација) итд.

Поред ових, 20 Срба је прошло руска нижа војна училишта, за разне родове оружја, па су, потом, ступили у српску војску.

Тако је српска војска, од свог настанка до почетка Светског рата, обучила у Русији око 100 својих официра: у академијама 28, у специјалним практичним школама око 40 и у трупи око 30, то јест укупно око 100 људи. Овај број није био велики. За период од 50 година, то је било више него скромно. Узрок томе се налазио се у следећем: иако је за Србију до Светског рата, ако изузмемо једну деценију, Русија као расадник војних знања, стајала испред свих осталих земаља, и поред тога је постојала жеља да се форсирају сопствене школе, како би српска војска стала на ноге. Покушај да се створи своја сопствена национална војна мисао и чак посебна, српска војна доктрина ипак није успео.

Од наведених српских официра, који су образовање стекли у Русији, до данас су одлучујућу улогу и велики утицај на органски развој српске војске и војне мисли имала следећа лица: генерал Сава Грујић, који је у од јесени 1876. до пролећа 1906. био војни министар пет пута, проведши на том положају више од пет година. Као артиљерац и добар организатор, он је учинио велику услугу у смислу попуне ратном спремом у току Другог српско-турског рата; генерал Грујић

се бавио и политком и био један од најспособнијих државника у Србији. 2) Генерал Димитрије Ђурић је од 1889. до 1892. два пута био министар војни, све заједно годину и по дана; у рату са Турцима 1876. и у рату са Бугарима 1885, имао је чин генералштабног мајора и потпуковника, био је главни интендант српске војске, а у последњој години свога живота обављао је дужност начелника Војне академије, и био један од њених најбољих начелника као изврстан педагог и војни теоретичар. Написао је „Стратегију“ (издата 1895).¹¹² То је била прва свеобухватна теорија стратегије на српском језику, а, у суштини, прерада познате „Стратегије“ Лера. 3) Генерал Михајло Магдаленић се већ у последњим годинама прошлог века вино у прве редове европских фортификатора. Овладао је веома широким образовањем и солидном инжењеријском спремом, тако да је генерал Магдаленић до наших дана остао наш непревазиђени фортификатор, теоретичар и практичар. Његова библиотека, која је после његове смрти (упокојио се 1927. године) поклоњена Војној академији, била богата изузетно вредним књигама. Већим делом она се састоји од руске литературе из епохе процвата руске војне мисли, а посебно од Лерових дела из стратегије. 4) Генерал Стеван Хаџић, од 1919. шест пута министар војни Краљевине Југославије, одличан је организатор и администратор и човек невероватних радних способности. Предавао је на Вишој школи војне академије тактику и стратегију, а у ратовима командовао дивизијом и био начелник штаба код војводе Мишића. Генерал Хаџић био је несумњиво најискуснији министар војни кога је Србија икада имала. Као такав, он спроводи нову организацију југословенске војске и завршава њено преоружавање најсавременијим оружјем. Као министар има неоспоран ауторитет у војсци, што је доказ да се руковођење војском налази у чврстим рукама и у складу је са захтевима строге дисциплине. Он је министар већ пету годину. 5) Генерал Бранко Јовановић је доста успешно командовао коњичком дивизијом 1914. и 1915. и то у веома тешким условима; 1920. и

¹¹² Д. Ђурић, *Стратегија: (тактика војевања): по Стратегији руског ђенерала Лера: (са засебним атласом слика)*, Београд, 1895.

1921. је био министар војске и морнарице, један од најбољих министара Краљевине СХС. Све укупно дужност министра обављао је годину дана. 6) Артиљеријски пуковник Радивоје Бојовић, васпитаник Михајловске артиљеријске академије, био је изврстан професор артиљерије и балистике на Војној академији, два пута министар војни краљевине Србије, и притом оба пута у време рата: 1912–13. и 1914–15, укупно годину и четири месеца.

Треба узети у обзир да је од оснивања Министарства војног у Србији 1861, па до почетка 1930. у Србији и Краљевини Југославији, било свега 42 различита министра војна, што значи да се сваки војни министар задржавао на својој функцији, у просеку, једну годину и пола месеца. Одатле се види, да је пет министара образованих у Русији заузимало фотељу војног министра 13 и по година, тј. у просеку две године и седам месеци, а остали министри свега по пола године. Генерал Грујић са петогодишњим стажом и генерал Хаџић са непрекидним петогодишњим стажом представљају пример најпостојанијег министарског рада у нас. И баш та чињеница, што су четири поменута министра са високим војним образовањем стеченим у Русији били министри војни (Грујић у току Другог српско–турског рата, Бојовић у Првом балканском рату и на почетку Светског рата) у временима тешког страдања Србије, када је требало произвести ратну спрем у земљи и набавити је из иностранства) или су (Хаџић и Јовановић укупно 5 и по година) имали задатак да организују војску на крају Светског рата и после њега и да створе нову војску Краљевине Југославије – указује на посебну даровитост тих руских васпитаника.

III Утицај руске стратегијске науке на српску стратешку мисао

Видели смо да су најзначајнији српски и југословенски министри војни, организатори и реорганизатори, потекли из круга руских васпитаника. Међу њима ипак нема руских васпитаника Николајејевске генералштабне академије, већ су на тим позицијама увек бивши васпитаници Више школе српске Војне академије. Није тешко схватити зашто је то тако, ако се има у виду да је дужност министра војног, како у Краљевини Србији, тако и у Краљевини СХС и Југославији увек била изнад дужности начелника Главног генералштаба и пошто је последња наведена функција, према законима о устројству војске из 1883, 1901, 1923, и 1929. увек била помоћни орган министра војног за припрему одбране земље.

Веза руске стратегијске мисли са српском (југословенском) војском остваривала се не само преко српских официра, васпитаника руске генералштабне академије. Тај утицај вршио се и уз помоћ веома развијене руске војно-научне литературе, посебно стратегијске, коју је генерал Лер подигао на веома висок, првокласни стручни ниво, признат у целом свету. Ови радови су превођени на све главне европске језике. Отуда постаје јасно, да се стратегија као наука у Србији (и Југославији) развијала, изучавала и примењивала по чисто леровском методу, који готово да је постао догма. Основа леровске теорије стратегије (како он сам говори у првој књизи своје *Стратегије*: „Значај операционе линије једнак је улози сунца у планетарном систему“) ослања се на три особености операционе линије: 1. Важност циља, 2. Подесност операционог правца и 3. Безбедност операционог правца; па није тешко увидети да се основна схватања Лера буквално понављају у *Стратегији*, коју су писали српски писци: пуковник Димитрије Ђурић (издање из 1895, стр. 205),¹¹³ пуковник

¹¹³ Д. Ђурић, н. д.

Живојин Мишић (издање из 1907, стр. 141),¹¹⁴ компилација Комненовића и Аранђеловића (издање из 1911, стр. 24),¹¹⁵ пуковник Милан Раденковић (издање из 1922, стр. 208)¹¹⁶ и дивизијски генерал Љубомир Марић (издање из 1925, стр. 220).¹¹⁷ Одатле следи да је цела српска теорија стратегије заснована на Леровој теорији, коју је он сам разрадио на основу принципа барона Жоминија. Ти принципи су уграђени у основу целе руске теорије стратегије. Ово нам показује да је српска стратегијска мисао потпуно усвојила стратегијску науку, коју је добила преко Петроградске генералштабне академије. Ако још обратимо пажњу и на то да се овај правац стратегијске науке и до данас наставља у одговарајућим војним школама Краљевине Југославије, постаје јасно колико је дубок корен код нас пустила руска стратегијска мисао.

Ако томе додамо и следеће радове: превод пуковника Светозара Нешића (Светозар Т. Нешић 1851–1927) леровске *Методe у војним наукама стратегији и тактици* 1891,¹¹⁸ превод пуковника Миливоја Николајевића: *Леер. Неке еволуције у стратегији* 1901,¹¹⁹ а такође и превод пуковника Владимира Николајевића: *Леер. Сложене операције*¹²⁰ који се налази у основи рада генерала Марића: *Стратегија* 1925,¹²¹ све то још више потврђује горепоменути значај надмоћи стратегијске мисли Лера у савременом схватању и изучавању стратегије у Југославији.

Овај утицај руског стратегијског учења је био користан за српску војску увек када су се војсковође у стратешким ра-

¹¹⁴ Ж. Мишић, *Стратегија: вештина ратовања: са засебним атласом слика, предавања на вишој школи војне академије од 1898-1904*, Београд, 1907.

¹¹⁵ Р. Аранђеловић, Т. Комненовић, *Стратегија: са 20 слика у 2 прилога*, Београд, 1911.

¹¹⁶ М. Раденковић, *Стратегија: (са 46 скица у прилогу)*, Београд, 1922.

¹¹⁷ Љ. Марић, *Стратегија: по предавањима на Вишој школи Војне академије: са 70 скица, цртежа и карата у засебној свесци*, Београд, 1925.

¹¹⁸ *Стратегија*, Београд, 1890.

¹¹⁹ Х. А. Лер, *Неке еволуције у стратегији*, с руског превео М. Ј. Николајевић, Београд, 1901.

¹²⁰ Х. А. Лер, *Сложене операције: савремена начела војсковођења*, с руског превео В. Николић, Београд, 1894.

¹²¹ Љ. Марић, *Стратегија: по предавањима на Вишој школи Војне академије: са 70 скица, цртежа и карата у засебној свесци*, Београд, 1925.

суђивањима и операцијама држали смисла леровског учења, заснованог на стратегији великог мајстора рата, Наполеона. Код овог последњег, принцип сталне спремности војске за све ситуације чини управо ону безбедност коју и Лер захтева за оперативне правце.

IV Раздобље седмогодишњег ратовања Србије (1912 – 1919)

1. Повратак Русије европској политици и улози заштитнице балканских Словена

После неуспешног рата са Јапаном (1904–1905), Русија се вратила свом претходном сложенем политичком правцу: заштити балканских Словена и Блиском Истоку. Сада као најтешњи савезник Француске, Русија почиње реорганизацију својих оружаних снага, како би се што пре припремила за улогу велике државе у европској кризи, која се већ јасно назирала.

Упоредо са овим припремама, руска спољна политика је тежила да придобије савезнике и на Балкану. У том циљу је још 1902. склопила војни савез са Бугарском, за случај рата Русије са Аустријом и Румунијом.

Са нарастањем југословенске идеје и покрета у јужним областима Аустроугарске – покрета у којем Србија игра улогу Пијемонта – за Русију Србија добија све већи значај, заједно са Бугарском, као чинилац који може да игра значајну улогу у заједничком рату, који би Србија и Русија могле, као савезнице, да поведу против Аустрије, мада не онако као што је то пре сто година предвиђао Император Александар Први, који је маштао о Словенском царству које би се састојало од већ спремних и оформљених словенских племена од Тимока до Драве. Сада је Србија представљала магнет за Јужне Словене у оквирима Аустроугарске, тј. за аустријске Србе,

Хрвате и Словенце и као таква морала је да испуни задатак угрожавања Дунавске монархије на њеном јужном фронту. Разуме се, улога Србије би била још већа и снажнија, ако би иза ње стајала, осим Црне Горе, и Бугарска. Тиме се објашњавају напори руске дипломатије, посебно после њеног неуспеха у питању анексије Босне и Херцеговине 1908–1909, да приволи Србију и Бугарску на споразум и савез.

*2. Балкански савез хришћанских краљевина
за рат против Турске.
Однос Русије према Балканском савезу*

Обе ове краљевине схватиле су да ниједна од њих не може самостално ништа учинити за своје саплеменике у Турској, где су хришћани, могло би се рећи, бројали своје последње дане. Захваљујући томе је, уз енергичну улогу Русије, 29. фебруара 1912. склопљен одбрамбени савез између Србије и Бугарске из кога се у току 1912. развио Балкански савез четири балканске краљевине: Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе. Основу овог савеза чинио је споразум Србије и Бугарске, који је остварен после великих напора, али на крхкој основи, због неискрености бугарске стране по питању поделе територија у случају победе над Турцима, јер је Балкански савез имао смисла само у случају офанзивног рата са Турцима. Русија је преузела на себе улогу врховног арбитра у лику императора Николаја Другог, који је био дужан да реши могућа спорна питања између Србије и Бугарске у току рата и по његовом завршетку.

Међутим у Русији се нису толико радовали када су сазнали за стварни циљ Балканског савеза и за предстојећи рат са Турцима, без обзира на то што је у уговору била предвиђена и могућност рата са Аустријом. За такав случај Бугарска се обавезала да стави на располагање Србији са 200.000 војника. То би било од користи за Русију и у складу са њеном политиком. Са једне стране, владајући кругови сматрали су да би Русија могла бити пре времена увучена у рат за који није

била спремна, сећајући се искустава из рата 1877–78, чијим се резултатима руска дипломатија није могла похвалити. Осим тога, везана тачно утврђеним савезничким уговором и војном конвенцијом са Француском, који није допуштао ни помисао о уласку Русије у велики европски рат због Балканског полуострва, руска дипломатија (Сазонов) је чинила све што је било у њеној моћи како би одвратила Балкански савез од његовог примарног циља. У том правцу, из Петрограда се врше притисци на Београд и Софију, у почетку опоменама и саветима, а потом и отвореним претњама: да Русија жели победу Турске над балканским хришћанским државама. Исто то су понављале и званична Француска и Енглеска. Међутим, држање Аустроугарске представљало је недвосмислену опасност за Србију, док је Румунија баш тада стала иза Србије, претендујући на исправку границе у Добруци.

3. Први балкански рат 1912–1913

Без обзира на сву сложеност политичког положаја у Европи и на могуће последице које из њега проистичу, Балкански савез је 5. октобра започео офанзивни рат са Турском. У току три месеца, Турци су били потпуно разбијени у Македонији и Тракији и протерани до утврђених чаталцанских положаја. Мир са Турском је потписан у Лондону 17. маја 1913. и тако се завршио Први балкански рат.

Првим резултатима овог рата, Русија је могла бити у потпуности задовољна, јер је оно за чиме је њена политика тежила у току последњих 150 година – протеривање Турске из Европе – сада било готово у потпуности завршено: граница Бугарске са Турском ишла је линијом Енос – Мидија. Турска, један од најстаријих и најмоћнијих непријатеља и Русије и балканских Словена, сада је била разбијена и ослабљена. Тиме је пружена помоћ и Русији, која се у предстојећем Великом рату сударила са већ територијално смањеном и ослабљеном Турском.

4. Други балкански рат 1913

Али, услед непомирљивости Бугарске око питања поделе освојених територија и око питања јасне, раније утврђене обавезе да се спор преда на решавање руском цару Николају Другом, у другој половини јуна 1913. дошло је до распада Балканског савеза. Без објаве рата, Бугарска је напала Србију и Грчку и тиме заратила и са Румунијом, као и Црном Гором а на крају и са самом Турском. Други балкански рат се завршио за 40 дана (17. јун – 28. јул 1913.) и изазвао је разочарење у претенциозној званичној Бугарској, после чега је она ушла у сферу утицаја немачког савеза.

V Пред Светски рат 1913-1914

1. Војно-политичка ситуација

Два Балканска рата, 1912–1913. показала су сву неодрживост тадашње идеје европске политике, о очувању статуса кво у Европи. Настала је нова ситуација, са којим посебно Дунавска монархија није могла да се помири, где се непрекидно говорило о рату против Србије, са циљем да се одстрани јужнословенска опасност, која је угрожавала Аустроугарску. Проблем је био и у томе што је значај Србије, као победнице у оба рата, знатно порастао. Јужнословенски покрет се у јужним земљама Хабсбуршке монархије поново распламсао, захвативши интелектуалне кругове и градску буржоазију. У ваздуху се предосећао нови рат – Аустрије против Србије – рат који би за циљ имао анексију Србије, при чему би и Бугарска била солидно награђена. Над Србијом се надвила иста опасност као 1813. године: само су сада Аустроугарској, као некада Турској, биле одрешене руке за акцију против Србије. Русија, некадашњи савезник устаничке Карађорђево Србије, сада није хтела да закључује било какав уговор са Србијом.

Русија, која је Карађорђевој Србији слала манифесте и позиве за заједнички рат против Турске, обећавала стварање Славено-сербског царства, након сто година није хтела да улази ни у какве уговорне обавезе са ојачалом Краљевином Србијом, победником у оба Балканска рата. Такав однос Русије је био последица: 1. сопственог искуства из 1876-77, јер је рат који је Србија изазвала 1876. још увек био у свежем сећању, што је још више забрињавало Русију након неуспеха у рату на Далеком истоку, и у вези са тим да је 2. Русија била војно неспремна за нови рат, а посебно за велики европски рат и на крају, као главни разлог, тесна политичка повезаност Русије са Француском на основу савезничких обавеза према овој другој.

Тиме се објашњава чињеница да се све до 1912. руски војни планови не узимају Србију у обзир као савезника. Започињани су одређени преговори, али они нису давали резултате. Први озбиљнији изазов тој политици, чисто француско-руског савеза и његове војне позадине, десио се 1908-1909, у време такозване анексионе кризе. У том тренутку постојао је притисак на Русију колико и на Србију, с тим да је Србија била на ивици рата, а у првој четвртини 1909. се показало да дотадашњи стратегијски развој руске војске апсолутно искључује брза активна дејства значајних руских снага против Аустроугарске. Ово је била последица чињенице да је руски генералштаб читавих десет година раније био паралисан претераним страхом од офанзивне снаге Немачке и непрекидно подстрекиван од стране француског генералштаба на концентрацију највећег дела снага против Немачке, као главног непријатеља. Зазирући од војне неспремности после пораза из 1905. руски генералштаб је одустао најпре од концентрације трупа у западном пољском делу царства, а потом и у његовим источним деловима, и све више се усмеравао у позадину, ка Двини и Дњепру. Услед тога, у време анексионе кризе, Русија је била недовољно војно јака да би скинула са себе ту дипломатску мрљу. И у овој кризи, као и 90 година раније приликом Букурешког мировног уговора, Србија

је била остављена заједничком руско-српском непријатељу, Аустроугарској. У првој деценији 20. века, руска влада због тога није имала слободу политичког и војног деловања, какву је имала сто година раније, ни тако широк поглед на улогу Јужних Словена, какав је имао Александар Први.

Чим је дошло до неочекиваног иступа Бугарске у лето 1913, министар иностраних дела, Сазонов је објавио Софији да савез, закључен 1902. између Русије и Бугарске, више не постоји. Са Србијом уопште нису хтели да се везују,¹²² из страха да би било каква агресивност ове последње, увела Русију у рат са Аустријом, ван оквира руско-француског савеза. Савез са Бугарском, закључен 1902, раскинут је. Изгледало је да је Русија пред опасношћу од компликација због Балкана, потпуно напустила своју историјску улогу на Блиском Истоку, коју је император Александар Први тако широко и са таквим замахом градио од 1811. до 1812.

Што се тиче Србије, која је после Другог балканског рата остала у стварном савезу само са Црном Гором, она се налазила у катастрофално изолованом положају, пред опасношћу која јој је озбиљно претила од Аустроугарске. При томе, ништа се суштински није могло да се уради у циљу потписивања уговора и заједничке припреме за предстојећи рат, са Русијом као јединим могућим савезником, за рат који је изгледао неизбежан, према расположењу читавог друштва и његових утицајних кругова.

2. Руски ратни план

Међутим европска криза, која је проистекла из Првог балканског рата, посебно око скадарског питања, отворила је очи и државама „Срдачног споразума“ (l'Entente Cordiale). Русија, изазвана тајном мобилизацијом Аустроугарске у Галицији у зиму 1912-1913, била је принуђена да у јесен 1912.

¹²² Н. Валентинов, „Военные соглашения России с иностранными государствами до войны“, *Военно-исторический сборник. Труды Комиссии по исследованию и использованию опыта войны 1914-1918 гг.*, вып. 2., Москва, 1919, стр. 94-128. (Фуснота В. Максимовића)

измени свој пређашњи ратни план, прилагодивши га новој европској ситуацији, у којој Италија (изморена ратом у Триполитанији) није могла да наступи против Француске, па је морала да остане неутрална. Због тога је Немачка од самог почетка рата морала да усмери највећи део сопствених снага на Француску, остављајући против Русије заштитницу од 3-4 корпуса. Таква ситуација чинила је основу руског ратног плана, који је разрађиван у Русији од фебруара до маја 1912, под снажним утицајем генерала Алексејева. Тако се 1912. у Русији кардинално мењао ратни план, док се на Балкану склапао споразум између Србије и Бугарске. Преовладао је стратегијски оптимизам и вера у сопствене снаге: то је, понајвише, била заслуга генерала Алексејева. План рата је разрађивао два могућа случаја: А) на почетку великим снагама напасти Аустроугарску, да би се брзо завршило са њом, као главним непријатељем Русије, а у односу на Немачку, у почетку се треба држати у одбрамбени; и Б) прво напасти Немачку, а са другоразредним снагама водити операције према Аустроугарској.

Када је почео рат Балканских савезница против Турске, ситуација у Европи се додатно закомпликовала. Тада су, у новембру 1912, углавном услед утицаја француске Врховне команде, у већ разрађен руски ратни план (одобрен потписом цара у мају 1912), унете допуне у вези са Србијом. На седницама, које су одржане у Москви, дошло се до неколико закључака, који су и представљали основу првобитног операционог плана руске војске на југо-западном фронту: 1) Русија не сме да пропусти ни трен да објави мобилизацију, да би се њена мобилизација одвијала мање – више истовремено са непријатељеском, и 2) рат би се морао објавити рачунајући на то да руска војска увелико започне операције, пре него што Аустрија заврши борбу са Србијом.

Као што се може видети, ово је урађено, под утицајем француске владе (француског војног министра Милерана) са тим циљем да Русија искористи ситуацију када је Аустрија растрзана на два фронта: против Србије и против Русије. При

за њу тако неповољним условима могло се рачунати на брзу победу над Аустријом. Тако би Русија могла да уштеди значајне снаге на југозападном фронту (против Аустроугарске) и да покрене те своје резервне снаге на Немачку, у правцу Берлина (Зайончковский. Подготовка России к мировой войне. План войны. Стр. 180).¹²³ Тако је, захваљујући утицају француске владе, руски ратни план израђен 1912, прихватио као основно начело за вођење сопствених операција ратну ситуацију Србије у односу на Аустроугарску.

Међутим, у ратној игри која је проигравана у пролеће 1914, у штабу Кијевског војног округа и којом су се разрађивала питања наступања четири армије југо-западнoг фронта против Аустроугарске, о Србији се још увек није ништа говорило. То значи, да у главе руских виших команданата још увек није продрла идеја о сарадњи са Србијом, као са савезником. Као да се заборавило на јако корисна искуства сарадње са Србијом 1807–1812. Очигледно су ратови 1876. и 1877–78. са Турском и њихове последице јако дискредитовали Србију у очима руских стратега 1914. Они су се односили са благим презиром према овом малом савезнику, који је већ три пута, као савезник Русије (1807–1812, 1876. и 1877–78) донео више користи него штете, према савезнику, кога је још пре сто година цар Александар Први добро проценио као корисног саучесника у ратним дешавањима.

У првобитном операционом плану за југозападни фронт није се допуштала ни помисао о наступању било каквих руских снага из Галиције преко Карпата у Угарску, у сусрет Србима. Међутим, таквом операцијом, чак и са малим снагама, могли су се постићи велики резултати: распад Угарске и окретање Румуније против Аустрије. Ипак од тог става се одустало 1915. када су, почетком године, ради утицаја на Италију и Румунију да што пре уђу у рат на страни наших савезника, послата четири корпуса преко Карпата у Угарску. Али, тада је уследио судбоносан аустро-немачки напад у Горлици и руска војска је морала да напусти све што је тако освојила

¹²³ А. М. Зайончковский, *Подготовка России к империалистической войне. Очерки военной подготовки и первоначальных планов*, Москва, 1926.

тако славно и након великих жртава поднетих у Галицији и на Карпатима. Тако су Србија и Русија дочекале почетак рата без било каквих формалних договора и споразума. Десио се најгори случај, који се и могао замислити. Ако за Русију то и није могло да има неких тежих последица, за Србију је могло да се заврши потпуним уништењем. Ипак војне везе међу савезницама, какве су биле и јесу Србија и Русија, имају ту добру страну, што се захваљујући њима благовремено могу исправити и допунити сви недостаци у наоружању и ратном материјалу. А Србија је из Балканских ратова изашла са оскудним наоружањем и слабо снабдевена. Насупрот повећаном ратном искуству српске војске недостатак наоружања могао је утицати на смањење њене тактичке и моралне вредности.

3. Српски ратни план против Аустроугарске

Српски ратни план за случај борбе са Аустроугарском био је у целини заснован на одбрани, а стратегијски развој српске војске остао је исти онакав какав је разрађен још у време анексионе кризе 1908–1909. године, и од онда се није мењао. Такав план је био потпуно неекономичан, јер се половина снага одвајала за заштиту граница (четири пешадијске и једна коњичка дивизија, као и три четвртине трупа трећег позива), а остатак је је био распоређен на линији од Велике Мораве до Колубаре, ка северном фронту. Међутим, за случај истовременог рата са Србијом и Русијом, Аустријанци су припремили главни напад на Србију из правца Босне. На северу је била предвиђена само демонстрација. Захваљујући томе, за велики рат са надмоћнијим непријатељем српска стратегија није имала чврсту основу за разраду стратегијског развоја који би одговорио непријатељском операционом плану. То се у сваком случају, не би десило да се српски генералштаб пре рата налазио у сталном контакту са руским, па и са француским генералштабом, што би сигурно дало боље резултате и у области обавештајног рада, од којег за-

виси правилна поставка крупнијих стратегијских елемената, какви су стратегијски развој и почетне операције.

Одсуство сваке усклађености Србије и Русије, иако је имало тешке последице у погледу слабог снабдевања српске војске, није значило и одсуство сваке наде за заједничку, савезничку делатност две словенске земље.

4. Залагање Русије за Србију у лето 1914

Када је регент Србије Александар 24. јула (6. августа по новом календару) послао депешу (бр. 37), која се завршава следећим обраћањем: „... У овим тешким тренуцима, ја изражавам осећање свог народа, који преклиње Ваше Величанство да се заинтересује за судбину српског краљевства“, одговор цара Николаја је гласио (депеша је стигла у Београд 27. јула/9. августа): „Иако постоји мала нада да се избегне крвопролиће, ја ћу усмерити све своје напоре ка том циљу. Али, ако без обзира на све наше искрене жеље до тога не дође, нека Ваше Величанство буде уверено да и у том случају, Русија неће напустити Србију“. Пада у очи, да цар Николај Други говори истим језиком као његов предак, Александар Први: „Русија неће напустити Србију“. Ова два документа, обраћање српског престолонаследника Русији и одговор цара Николаја Другог представљају два документа од првокласног војно-политичког значаја за даље односе Србије и Русије у току рата, који је тих дана почињао. Одговор цара Николаја представља, у суштини, уговор о савезу Русије и Србије. На тај начин су, током три дана (24–27. јула по старом календару) између Србије и Русије били поново обновљени стари савезнички односи из 1807–1812. и 1877–78. Русија је узела аустријску објаву рата Србији 28. јула 1914. као повод за рат, и у духу новембарске одлуке о ратном плану (1912), одмах 29. јула је (први дан делимичне мобилизације против Србије у Аустроугарској је био 28. јул) објавила у почетку делимичну мобилизацију, односно мобилизацију трупа за попуну четири армије југозападнoг фронта, које су предвиђене за борбу против Аустрије, док је 30. јула објављена општа мобилиза-

ција оружаних снага Русије, и први дан мобилизације био је 31. јул. Пошто је и у Аустрији била објављена општа мобилизација 31. јула, при чему је први дан те мобилизације против Русије био 4. август, то значи да је Русија имала предност над Аустријом од четири дана. Тако су у Светском рату 1914. Русија и Србија поново ступиле на историјску позорницу као формални савезници, по трећи пут у последњих сто година. Међутим, Бугарска, саграђена на руској крви и руским новцем, са којом је 1902. закључена и војна конвенција, издала је и свог добротвора Русију и заједничку словенску ствар и започела преговоре о савезу са Аустроугарском и Немачком, држећи се, у односу са њима благонаклоне неутралности и пропуштајући у Турску немачке офицере – инструкторе, војнике и ратни материјал, да би, на крају, у јесен 1915. ступила отворено у рат против целе Антанте.

VI. Србија и Русија на почетку светског рата.

Прва година рата

Са почетком војних дејстава у Европи, Србија и Русија сачињавале су источни фронт Антанте у Европи. У том рату, Србија добија ону улогу, коју јој је предвидео цар Александар Први, 102 године раније: „Нека она задаје бриге Аустрији“. Србија је у потпуности испунила тај задатак. Сада и Француска, са задовољством, прима Србију у савез и почиње да је снабдева ратним материјалом. Русија је, на молбу српске владе, послала у августу 1914. Србији 100.000 својих брзометних пушака са мецима и мостовни материјал, укупне дужине 1.000 метара. Осим тога, почетком зиме из Русије почињу да се шаљу српској војсци прехранбени производи и сточна храна, а 1915, осим артиљеријског наоружања и граната, шаље се, такође, и топла одећа. Овакво снабдевање се 1812. вршило из Баната, да би, 1914. захваљујући добрим

комуникацијама и коришћењу Дунава, провијант почео да се доставља непосредно из Херсонске губерније.

*1. Утицај руске и француске врховне команде
на првобитне операције српске војске*

Већ у првим данима ратних дејстава, велики савезници Србије, Русија и Француска су захтевали да српска војска пређе у офанзиву против Аустроугарске. У том смислу, руски врховни командант оружаних снага, велики кнез Николај Николајевич, 12. августа шаље следећи телеграм (бр. 3304) престолонаследнику Србије, врховном команданту српске војске: „У циљу победе над нашим заједничким непријатељем, неопходно је да српска војска предузме одлучујућу офанзиву против Аустријанаца“. Тог дана (12. августа) руска Врховна команда је наредила руском представнику при српској Врховној команди да настоји да се неопходна српска офанзива енергично предузме у што скорије време. То је био почетак савезничког утицаја на Србију, коме није претходио никакав договор нити било каква припрема заједничког војног и првобитног оперативног плана. Тај притисак на Србију вршен је у атмосфери одређене нервозе, која је у то време, у првој половини августа владала у Француској због немачког напредовања кроз Белгију и горњи Алзас. (Француски седми корпус је 13. августа истеран из Горњег Алзаса, у који је стигао 8. истог месеца. Белгијска тврђава Лијеж је прешла у немачке руке 16. августа. Све то је оставило јак утисак на француске државнике). Тада је француска влада захтевала да и руска војска убрза своју офанзиву на Немачку, као и покрет на Берлин.

Ауторитет Русије, руског цара и руске Врховне команде је у српским владајућим круговима, као и у целом српском народу (још од времена устанка почетком 19. века) био је изузетно висок. Због тога су и захтеви руске Врховне команде, који се односе на офанзиву српске војске против Аустроугарске, беспоговорно испуњавани. Али, ситуација на српском фронту се тада, 12. августа радикално изменила

преласком Пете аустроугарске армије из Босне у Србију и делова Друге армије преко Саве код Шапца. Због тога је српска војска прво морала да истера Аустријанце из своје земље, па тек онда да пређе у офанзиву на Аустроугарску. Добивши 12. августа офанзивни задатак од руске Врховне команде, српска Врховна команда предузима, са јачим осећајем вере у себе и своју војску, прекаљену у Првом и Другом балканском рату, противофанзиву са своје три армије, у правцу запада. На Церу почиње 16. августа прва битка у Светском рату - у северозападној Србији. У жеку битке, 17. августа, српска Врховна команда добија захтев француске владе „да Србија што пре крене у офанзиву, јер је Аустроугарска решила да пошаље велику војску на Француску и Русију“. Из овог обраћања се види колико високо су оба савезника ценила савезничку улогу Србије у првим данима рата: Русији је било потребно да Србија пређе у офанзиву на Аустроугарску и тиме веже велики део непријатељских снага, како би руска војска на југозападном фронту лакше извојевала успех над главнином аустријске војске која још увек није била завршила концентрацију у Галицији. Француској је била потребна српска офанзива како би се спречило слање два Аустроугарска корпуса (II, V) против Француске, о чему је француски Генералштаб имао информације још почетком 1914. године. На обе молбе, руску и француску, српска Врховна команда је одговорила енергичном контраофанзивом на Пету и Другу армију и у бици на Церу од 16. до 19. августа српска војска је натерала Пету аустријску армију на одступање и одбацила је назад у Босну, а потом приморала и ојачани Четврти аустроугарски корпус (50 батаљона са 220 топова) да се, после битке код Шапца, повуче преко Саве у Срем. У Церској бици српско оружје је извојевало прву победу на почетку рата над аустроугарским снагама, али тиме Аустрији није задата само велика брига, као што је то желео цар Александар I, већ је постигнуто много више од тога: 1) по целој Дунавској монархији се, после пораза у Церској бици, проширио страх и лош предосећај да се цео рат неће завршити добро; овај тежак осећај није вла-

дао само у врховној аустроугарској команди и свим вишим командним инстанцама, већ и 2) међу политичким вођама: сада Министарство иностраних послова користи сав свој ауторитет, да би се борило против намера Врховне команде да што је могуће пре пошаље у Галицију, против Руса, Девети и Шести корпус (4 пешадијске дивизије), узимајући их са српског фронта, да би тамо учествовали у великој бици са Русима. И гроф Бертхолд је упозоравао фелдмаршала Хецендорфа да слабљење Поћорекове балканске војске, која се бори против Србије не може имати добре политичке последице, јер благонаклони ставови Турске, Бугарске и Румуније зависе, углавном, од победе над Србијом, а брзо приступање ових држава Централним силама је било неопходно, како би осигурале коначну победу на истоку Европе, тј. против Русије и Србије.

2. Значај операција српске војске за Русију 1914

Тако је значај Србије, као савезника Антанте, а посебно у односу на Русију, после победе српског оружја на Церу знатно порастао. 1) Она је нанела велику материјалну и моралну штету аустроугарској војсци, а тиме и целој Монархији, а изазвала је и важне политичке последице: неслагање и трвење између аустроугарског министра иностраних послова и аустроугарске Врховне команде, као и међусобне прекоре и неповерење. 2) Она је произвела неповољан утисак о Аустроугарској у Румунији и Бугарској, на које је њена дипломатија рачунала као на своје савезнике. Међутим, обе ове државе су биле обесхрабрене првим неуспехом Аустроугарске у Србији, тако да не одлучују, а посебно Бугари, да уђу у рат на страни Аустроугарске. 3) Пошто су, на почетку ратних операција против Србије, а супротно жељама начелника аустроугарског генералштаба, Хецендорфа, ту ангажоване велике и значајне снаге, главнина војске била је доста ослабљена, када су, почетком септембра, аустроугарске снаге ушле у одлучујућу фазу велике битке у Галицији. Овде се десио случај, који је предвиђен гореизложеним новембарским

операционим планом 1912. Сходно том плану, требало је да руска војска (југозападни фронт) потуче ослабљену главнину аустроугарске војске, док је ова још увек била делом заузета у операцијама против Србије. Тако су у току Галицијске битке, враћајући се са српског фронта, закаснили следећи делови аустроугарске војске: 7. 9. и 4. корпус, свега седам пешадијских дивизија (23, 17, 29, 34, 31, 32, и 40) и једна коњичка дивизија (10), ступајући у битку постепено, уместо свом снагом. Осим тога, Хецендорф, после церског пораза, није више могао ни да размишља о томе да са српског фронта узме и премести у Галицију и свој 8. корпус (9. и 21. пешадијска дивизија). Тако је Србија на себе привукла и везала девет пешадијских и једну коњичку аустроугарску дивизију, које је, према плану аустроугарског генералштаба, требало употребити против Русије. Управо тих десет дивизија, које су касно стигле са српског фронта, биле су одлучујући фактор због кога аустроугарска врховна команда није имала довољно снаге да у првој бици задржи офанзиву руског југозападног фронта. Тако је за Аустроугарску битка у Галицији била изгубљена, а због овог пораза, аустроугарска војска је, према сведочанству немачког фелдмаршала Хинденбурга (*Aus meinem Leben*, стр. 156),¹²⁴ била тако потресена, да није могла да се опорави до краја рата.

Било је очигледно да је Србија, као савезница Русије и једна од држава споразума, одиграла веома запажену улогу у задавању одлучујућег пораза Аустроугарској 1914. године. То се десило на почетку рата, а за последицу је имало околност да се наш моћни непријатељ тада оклизнуо и више није имао снаге да поведе одлучујућу офанзиву, без које немачка војска није могла да победи савезнике.

Претрпевши два пораза на почетку рата, у Србији на Церу и у Галицији у бици са Русима, Аустријанци су пали у потпуну стратегијску зависност од Немачке. Више нису могли да се одрже без помоћи Немачке. Настала је паника у целој Аустроугарској и 22. септембра, министар иностраних пос-

¹²⁴ P. Hindenburg, *Aus meinem Leben*, Leipzig, 1920.

лова, гроф Бертхолд, питао је своје главнокомандујуће: „За колико времена ће Беч бити угрожен, да би двор и централна управа могли правовремено да се евакуишу?“ (Conrad, а. м. IV, стр. 864).¹²⁵

Друга офанзива на Србију, коју је повео Поћорек 8. септембра 1914, завршила се после напорних тромесечних борби, великом катастрофом аустроугарске балканске војске и стајала је Аустрију 100.000 људи и 150 топова. То је друга катастрофа Аустроугарске у Србији, у току прва четири месеца Светског рата, а укупно, са првим поразом, коштала је Аустроугарску преко 130.000 људи и 170 топова. Сада је Бечом опет овладала паника. Гроф Тиса се плашио да Срби не заузму Будимпешту, а Хецендорф се плашио за Беч, док се сумњало и у могућност да Немачка закључи сепаратни мир са Русијом (Conrad, а. м. D. V. 848, 849.),¹²⁶ на штету Аустроугарске. Министар иностраних послова, гроф Бертхолд је поново инсистирао пред својом Врховном командом: „За наш положај према Јужним Словенима, и уопште на Балкану, неопходна је једна одлучујућа победа над Србијом, јер без те претпоставке не треба ни размишљати о завршетку рата са Русијом, чак и при повољним условима“. Та оцена значаја Србије, као непријатеља, коју, у децембру 1914. износи аустроугарски министар иностраних послова, потврђује старе наде цара Александра I 1812.: „да би Аустрији била задата брига...“

Тако је мала Србија, са својом малом, али квалитетном војском, одиграла одлучујућу улогу на страни Антанте. Улога Србије се огледа у томе што је она до темеља протресла Аустроугарску и лишила је моћи за напад, која јој је била неопходна како би Централне силе извојевале одлучујућу победу над нама. Аустроугарска је кренула у рат 1915. као

¹²⁵ F. Conrad von Hötzendorf, „Aus meiner Dienstzeit 1906-1918, Band 4: 24. Juni 1914 bis 30. September 1914.“ *Die politischen und militärischen Vorgänge vom Fürstenmord in Sarajevo bis zum Abschluß der ersten und bis zum Beginn der zweiten Offensive gegen Serbien und Rußland*, Wien, 1924.

¹²⁶ F. Conrad von Hötzendorf, „Aus meiner Dienstzeit 1906-1918, Band 5: Oktober-November-Dezember 1914.“ *Die Kriegsergebnisse und die politischen Vorgänge in dieser Zeit*, Wien, 1925.

немачки вазал: она више није била онако моћна држава, као на почетку рата. Већ и самом том чињеницом Србија је одужила свој дуг, пре свега према Русији за њен витешки и братски улазак у рат ради заштите свог малог, али увек оданог и верног, храброг савезника - Србије.

VII Србија и Русија 1915. (друга година рата)

1. Српска војска је исцрпела своју снагу

Двема извојеваним победама, у јесен и зиму 1914, Србија је одиграла први део своје савезничке улоге, непосредно у корист Русије, а посредно и у корист свих савезника. Управо због пораза Аустроугарске у Галицији, заслугом руског оружја, уз значајну сарадњу Србије, Немачка, која је и сама претрпела пораз на Марни у Француској, напустила је свој првобитни офанзивни план. Њена војска на западу је заустављена и почео је рововски рат. Са запада почињу да се пребацују корпуси против Русије, од које је Немачка требала да спаси Аустрију.

Али, Србија је била доста угрожена. Недовољно снабдевена санитетским материјалом српска војска је 1915. трпела велике муке због пегавог тифуса. Владао је и недостатак ратног материјала.

2. Италија захтева српску офанзиву на запад

У таквим тешким условима за Србију и њену војску, у мају 1915. Италија се, ступивши у рат, обраћа Србији са молбом да крене са војском преко Саве да би садејствовала са Италијанима са бока и у позадини Аустријанаца и тиме осигурала италијанској војсци успех у њеној офанзиви против Аустрије. Тако је, почетком лета 1915. у европској ратној ситуацији наступио тренутак када су савезници од Србије,

опет очекивали помоћ, али сада у офанзиви на запад, како је то замислио цар Александар Први још 1812. Али, 1915. српска војска је, без обзира на сву помоћ коју су јој указивали савезници, била бројчано и материјално ослабљена и неспособна да одигра ону улогу, коју су јој наменили њени савезници.

3. Идеја о српској офанзиви на Угарску

Сада би операција изведена као помоћ Италији, у замишљу аустро-руских операција на Карпатима и западној Галицији, могла бити обављена успешно, што би могло имати далекосежне последице, и на српском фронту и на офанзиву ка Бечу и Будимпешти. Тиме би се истовремено угрозили Аустријанци и Немци на Карпатима и пружила помоћ Русима, како би могли да дођу до Угарске. Истовремено је опасности била изложена аустријска позадина, из правца Италије, а поред тога, Италијанима се отварао могућност пробоја ка правцу Љубљана – Целовец. Али, за такву офанзиву на српском фронту, биле су потребне свеже и бројчано значајне снаге. Сама српска војска није могла да испуни тај нови задатак дубоког продора преко Саве и Дунава. Зато се у Србији појавила идеја, коју је српска страна предложила савезницима, да у Србију из Солуна дођу значајне англо-француске снаге са довољном количином материјала, и да би таква, комбинована, савезничка војска могла извршити офанзиву против Аустроугарске. Та идеја је посебно била актуелна у време када је савезничка Дарданелска операција завршена у фебруару 1915. без успеха и када су све снаге са Дарданела могле бити пребачене у Србију преко Солуна.

Да би доказала руској Врховној команди да српска војска не може да испуни ту улогу, која јој је наметнута ради повлађивања Италији, српска Врховна команда је послала руској Врховној команди начелника оперативног одељења. Он је био дужан да упозна руску команду са тим планом, а преко ње да посредно утиче и на западне савезнике да прихвате идеју српске Врховне команде о офанзиви већих савезнич-

ких снага из Србије на Аустроугарску. Што се тиче идеје о снажној офанзиви из Србије, савезнике је на то било тешко навести. Тако се у пролеће и лето није догодила офанзива из Србије на Аустроугарску, која је могла спасити и руску војску од слома у мају (од 8. до 15) у Галицији.

4. Бесмислена и неуспешна руска офанзива преко Карпата

Уместо савезничке офанзиве из Србије у помоћ Русији, савезницима је пошло за руком да наметну Русима идеју да значајне руске снаге из Галиције у априлу предузму офанзиву преко Карпата на Угарску. Тиме би, пре свега, дошле у везу са румунском војском, чија се офанзива на Угарску тада очекивала. У априлу је морала да почне руска офанзива, у складу са договором Италије са нама и нашим савезницима. (Бонч-Бруевич, Потеря нами Галиции в 1915 году. 1921. 1т. стр. 102).¹²⁷ Међутим, ова руска офанзива, не само да је убрзо заустављена, већ се претворила у одступање, зато што је Макензенова аустро-немачка група армија пробила руски фронт код Горлице – Тарнова, након чега се, у току лета 1915. руска офанзива претворила у потпуно повлачење из Галиције и Пољске.

Руска војска је тако била жртвована из политичких разлога, ради Италије, уместо да буде помогнута офанзивом из Србије (и Румуније). У пролеће 1915. руска војска није више била способна за велика офанзивна дејства, није својом офанзивом донела корист никоме од својих савезника, а сама је изгубила све што је сопственом крвљу стекла за претходних осам месеци рата.

5. Катастрофа Србије 1915

Велики неуспех Русије у лето 1915. завршен је повлачењем руске војске из западне Галиције, западне Пољске и Литваније; крајем септембра руски фронт се једва држао на реци Двини, на линији од њеног ушћа до Двинска, па одат-

¹²⁷ М. Бонч-Бруевич, *Потеря нами Галиции в 1915 году*, т. 1, Москва, 1921.

ле ка југу, преко Барановича, Пинска и Бучача, на западу од Черновица. Тако је Русија изгубила цео свој првобитни фронт, једини на коме је могла бити од користи Антанти, као савезник у рату против Аустроугарске и Немачке. Осим тога, Русија је поднела и огромне материјалне жртве, нарочито у људству и ратном материјалу.

Наши непријатељи су, још од краја 1914, хтели да отворе пут преко Србије за Турску, која се, као њихов савезник, налазила у тешком положају, оскудевајући у наоружању и ратном материјалу, посебно од почетка 1915, када је француска и енглеска поморска експедиција на Дарданеле почела да прети и самом Константинопољу. Осим тога, постојала је велика потреба да се поврати углед Аустроугарске, који је био знатно нарушен након два пораза од Србије 1914. године. Поред тога настојала је да 1915. привуче Румунију, а нарочито Бугарску, са којом су Аустро-Немци пола године водили преговоре о заједничкој офанзиви на Србију, да уђу у рат на страни Централних сила. За остварење те замисли, после победе над Русијом, привучена је и Бугарска, чији су државници били убеђени да је победа Централних сила над Антантом осигурана већ у јесен 1915. године. Војна конвенција, која је потписана између Немачке, Аустроугарске и Бугарске у Плеси 6. септембра, предвиђала је заједничку офанзиву армија ове три државе против Србије, у саставу од шест немачких, шест аустроугарских и шест бугарских пешадијских дивизија, укупно 280 батаљона са 780 топова и 70 ескадрона оперативне војске. Ове снаге одређене за дејства против Србије, опколиле су земљу у другој половини септембра 1915. са три стране: дуж Дрине, Саве и Дунава, из правца Тимока и даље на југ, до Ђевђелије. Почетком октобра 1915. Србија је нападнута са три стране од војске, која је значајно превазилазила њене снаге.

У јесен 1915, над Србијом се надвила страховита несрећа, слична оној коју је доживела 1813, а која је сада, као и тада, била повезана са руском несрећом. Тада је, у зиму 1812, Наполеон ушао у Москву и Русија је морала да употреби све

своје снаге, до последњег војника, да се од њега спаси. Сада, 1915, руска војска је одбачена на Двину и Припјат и постојала је опасност да ће Аустро-Немци кренути на Петроград и Москву. Најгоре од свега је било то што је руска војска остала са безначајном количином оружја и ратног материјала. Њена попуна се састојала од недовољно обучених или потпуно необучених регрута. Као последица тога, 1915. Русија је била доста територијално смањена и материјално толико ослабљена, да и уз сву добру вољу, није могла да помогне Србији, иако је са њом била повезана важном комуникацијском линијом, по којој су се, од Солуна, железницом, кроз Србију до Прахова и одатле Дунавом, у Русију увозила из Француске техничка и авијацијска средства и материјали.

Србија је заслужила да јој савезници сада дођу у помоћ и спасу је. У прилог томе ишле су обавезе моралне природе и савезничке лојалности, али и чисто практичне потребе стратешког карактера: Србија је, са својим геостратешким положајем представљала изузетно погодан терен за савезнике и њихову офанзиву на Аустроугарску. Тиме би се, истовремено, указала помоћ и Русији и Италији, а Румунија би била увучена у рат на страни Антанте. Што се тиче Бугарске, она би била принуђена да остане пасивна. Када су у Србији у августу сазнали за намере Аустро-Немаца да започну наведену офанзиву, српска Врховна команда је поднела савезницима захтев за брзу и обимну помоћ. Русију су молили да изврши напад на Бугарску, десантом на Варну, јер се офанзива кроз Добруџу није могла остварити, пошто је Румунија још увек била неутрална. Али, Русија није имала ни снаге, ни средстава да укаже помоћ за коју је замољена и нападне Бугарску. Седма руска армија, које се у јесен 1915. окупљала у околини Одесе и о којој су у Србију долазиле гласине да ће извршити десант на Бугарску, није могла бити употребљена за тај циљ, као прво зато што је већ била одређена за операције на руском југозападном фронту, а као друго, зато што руска Црноморска флота није имала довољно средстава за брз и успешан превоз целе те војске из Одесе у Варну. Турска флота на

Црном мору, ојачана немачким подморницама, представљала је велику препреку за такву руску десантну операцију.

Међутим, у руској Врховној команди се крајем августа 1915. десила радикална промена. Велики кнез Николај Николајевич је смењен са дужности врховног команданта оружаних снага, заједно са својим начелником штаба, генералом Јанушкевичем. Император Николај Други је лично постао руски врховни командант, да би на тај начин, у критичном моменту, после тешког пораза у Пољској и Галицији, својим ауторитетом цара, подигао веру војске и земље у ратни успех. Начелник штаба Врховног команданта оружаних снага, постао је генерал Михаил Васиљевич Алексејев, који је до тада показао велику способност на високим командним позицијама које је заузимао на југозападном и западном фронту. Ипак, недовољна обавештеност генерала Алексејева о приликама на Балкану, као и уопште, његово слабо сналажење на новом положају, те немир који га је обузео после пробоја руског фронта од стране немачке коњице код Сморгоне, а потом и брига о реорганизацији целог фронта, нису погодвали олакшању положаја Србије.

Пошто ни генерал Сарај, са своје три пешадијске дивизије (једна енглеска и две француске), није могао да ризикује прелазак из Солуна у Србију, где су га очекивали у Нишу, српска војска је, под притиском непријатељског надирања, била принуђена да напусти домовину. Веза Србије са Солуном, том њеном природном базом, била је 1915. прекинута и српска војска била је потиснута у дивљу Албанију, напустивши своју пољску и тешку артиљерију, комору, као и утврђене положаје своје оперативне војске.

6. Интервенција цара Николаја у циљу спасавања српске војске из Албаније

Налазећи се у очајном положају, српска влада и српска Врховна команда поновили су, крајем новембра (по новом календару) своје обраћање руској Врховној команди, молећи је да спаси српску војску од погibeљи у Албанији. Тада је

император Николај Други, после ручка у Ставки,¹²⁸ изјавио француском, енглеском и италијанском представнику да је он (император), ако западни савезници не помогну српској војсци у Албанији, спреман да закључи сепаратни мир. Јер, Русија је ступила у рат са циљем да спаси Србију. Та лекција императора Николаја нашим западним савезницима имала је последица. У децембру 1915. српску војску је преузела француска и италијанска флота на обали Јадранског мора и превезла је, почетком 1916, на Крф, где се она реорганизовала и припремила за нова дејства, сада на Солунском фронту.

Тако је Русија Србији, пошто није могла да јој укаже непосредну помоћ услед катастрофе 1915. године, помогла посредно: 1) демонстрацијама (7. армијом око Одесе и крстарење Црноморске флоте, са бомбардовањем Варне) је помогла да се задржи 3. бугарска армија (две пешадијске дивизије и једна коњичка бригада) која се налазила у северо – источној бугарској, наспрам Добруџе, за случај могуће руске офанзиве са мора или из правца Добруџе; 2) захваљујући енергичној интервенцији императора Николаја, српска војска је спашена од коначне погibeљи у Албанији и пребачена на острво Крф, да би се тамо, уз помоћ савезника, реорганизовала, опоравила и била способна за нове операције. Наиме, по мишљењу руске владе и руске Врховне команде, српска војска је и ван своје отаџбине, била важан војни и политички фактор. Име Србије као савезнице није ишчезло. Тако је Русија бринула, колико год је било у њеној моћи, да олакша судбину Србије, тежећи да спаси српску војску и да тиме пружи могућност Србији, као чланици Антанте, да продужи своје учешће у рату до коначне победе. Поред тога, и 1915. (као и 1914) Русија је остала верна изјави Александра Првог, датој 1812, да он неће препустити Србију вољи судбине.

¹²⁸ Руска Врховна команда – прим. прев.

VIII Србија и Русија 1916. (трећа година рата)

И током 1916. Србија се налазила, углавном, под заштитом Русије, чијим посредовањем је и створен Солунски фронт, где је, недалеко од Србије, и распоређена српска војска, као политички и војни фактор у окриљу Антанте.

1. Две руске пешадијске бригаде на Солунском фронту 1916

Као израз моралне помоћи, указане, понајвише српској војсци и Србији, руска влада је послала две пешадијске бригаде (2. и 4.), са укупно 12 батаљона, на Солунски фронт, у састав Источне армије (Валентинов, „Русские войска во Франции и Салониках“, наводи изјаву: „Слање обе бригаде у потпуности је у складу са намерама владе“¹²⁹). Прва и Трећа пешадијска бригада послате су у Француску. Те две бригаде, послате на Солунски фронт, бориле су се храбро од августа до новембра 1916. у непосредној близини Прве и Треће српске армије, у време горничевске и битолске битке. Духовна веза руских и српских официра и војника је, несумњиво, била веома велика: они су гајили потпуно поверење у међусобним односима и са одушевљењем се заједно борили.

2. Прва српска Добровољачка дивизија у Русији

Још у јесен 1915. у Русији су почели да се појављују добровољци, углавном Срби, војници и официри аустроугарске војске, који су се налазили у руском ратном заробљеништву. Они су хтели да помогну Србији. Захваљујући томе поникла је идеја о формирању читаве добровољачке дивизије, која би се састојала од аустријских Срба. Требало је да се та дивизија организује у Русији. Руска Врховна команда је изашла у сусрет овој идеји и омогућила њено формирање 1916. године.

¹²⁹ Н. А. Валентинов, „Русские войска во Франции и Македонии (По документам Ставки Верховного главнокомандующего)“, *Военно-исторический сборник. Труды военно-исторической комиссии*, Вып. IV, Москва, 1920.

Због трагедије која је задесила Србију 1915. ови добровољци из Русије нису могли лако и брзо да стигну на Солунски фронт. Зато је са острва Крфа у Русију, преко Италије, Француске, Енглеске и Скандинавије, послата у марту 1916. прва група српских активних и резервних официра (73), лекара и чиновника (22), подофицира (22) и војника (13), под командом генералштабног пуковника Стевана Хацића, као кадар за формирање прве Српске добровољачке дивизије у Русији.

И тако, истовремено са појављивањем 12 батаљона Руса на Солунском фронту како би учешћем у борби против Бугара и Аустро-Немаца, посведочили братство по оружју са Србима и осталим савезницима – у саставу 47. корпуса генерала Зајончковског, храбро се борило у Добруци у августу и септембру 1916. 12 батаљона добровољаца Прве српске добровољачке дивизије. У тој дивизији било је, такође, међу официрима 105 Хрвата, 87 Чеха и 48 Словенаца. Поред великог броја војника и официра српског рода, у дивизију били су укључени још и Хрвати и Словенци, углавном представници интелигенције. Она је симболисала ту славну славено-српску војску, о чијој борби против заједничког непријатеља је размишљао Александар Први, маштајући 1812. о могућностима такве војске.

Након губитка територије Србије 1916. фактички се завршавају обострано корисни савезнички односи Србије и Русије. Револуција 1917. и њене последице су, крајем 1917, извели измучену и искрвављену Русију из круга њених савезника. Српска војска на Солунском фронту, је, са болом у души, посматрала како у обема руским бригадама пада војнички морал, како их захвата губитничко расположење и како су драга и храбра руска браћа приморана да напусте фронт и повуку се у позадину.

У то време, Прва српска добровољачка дивизија је доста пострадала, услед хаоса, анархије и непријатељске агитације. У августу 1917. ова дивизија је поново доведена у Бесарабију, као резерва на руско-румунском фронту. Њен долазак та-

мо, категорички је захтевао штаб руско-румунског фронта: „Другачије се фронт не може сачувати“, изнео је у депеши руској Врховној команди начелник штаба тог фронта, генерал Шербачев, како би Прва српска добровољачка дивизија дошла као појачање руско-румунском фронту. Сто година раније, десило се нешто слично томе, када су Срби тражили да руска војска подржи њихов дух и морал у борби са Турцима.

Испунивши свој задатак у Русији, Прва српска добровољачка дивизија је, у току зиме 1917/1918, извучена из Русије и пребачена на Солунски фронт да би тамо њена два пешадијска пука која су се налазила се у саставу југословенске дивизије српске војске, узела учешћа у пробоју бугарског фронта.

Из свега изложеног се види, да су у току последњег столећа, Русија и Србија, под утицајем политичких прилика, четири пута учествовале у рату као савезници. Од 1806. до 1812, укупно 6 година, у време српског устанка против Турака под вођством Карађорђа и руско-турског рата на Дунаву, Србија је била веран савезник Русије, држећи десно крило Балканског фронта. У рату Србије са Турцима 1876, Русија остаје званично, наводно по страни, али су се њено јавно мњење и интелигенција, кроз словенску солидарност, налазили у тесном савезу са Србијом и сугерисали јој рат са Турцима, а потом јој, у току четири месеца, пружали помоћ у добровољцима, новцу и другим средствима. А када је 1877. Русија ушла у рат са Турцима, Србија је поново, иако исцрпљена и измучена претходним ратом, иступила заједно са Русијом, као што је то било за време од 1806. до 1812, али сада са већим успехом: руска и српска војске ослобађају Бугарску, српска војска стиже до Косова и Куманова. Значи, у три рата Србије са Турцима, Русија јој је била савезник, при томе су у првом и трећем случају постојали писмени уговори, а у другом случају су Срби ратовали без учешћа званичне Русије.

Без икаквих претходних преговора о савезу или војне конвенције, пошто је нападнута у Светском рату, Србија је у Русији нашла свог главног и природног савезника. Захваљујући томе је спасен сам опстанак Србије као земље. За то се Србија достојно одужила, како Русији, тако и осталим савезницима. Савезничке војне везе се настављају и у току 1915, 1916. и 1917, до оног тренутка када је Русија, због револуције, иступила из табора савезника.

Очигледно је да је Русија, од свих словенских народа и држава само са Србијом имала тако блиске, чврсте, узајамно корисне војне везе, ни у једном тренутку нарушене. Те везе трају десет година – против Турака шест и по, и против Аустро-Немаца три и по године. Срби и Руси се никада и нигде у целој својој историји нису налазили на супротним странама.

Мала по броју, али снажна по херојству свога народа, руковођена способним, издржљивим и верним политичарима, Србија је умела и могла да узврати Русији за њено заступништво и жртве. То су јавно признали цареви Александар Први у периоду од 1807. од 1812. и цар Николај Други од 1914. до 1917. године.

Само знајући све ово, може се разумети који су разлози што данас у војсци југословенске краљевине у саставу њеног официрског кора служи преко 160 Руса, виших и нижих официрских чинова, а више од хиљаду Руса, који поседују војно образовање, врше у нашу корист различите дужности војних чиновника.

Овај кратки историјски оглед о војним везама и односима Србије и Русије може да нам да корисне смернице за будућност, које не могу да буду другачије од искустава из прошлости. Иако се карта Европе доста изменила после Светског рата, заједнички геостратешки интереси Југославије и Русије остали су неизмењени, како у односу на централну, несловенску Европу, тако и у односу на Балканско полуострво. Пред свим тим факторима, Србију и Русију је увек повезивао заједнички политички интерес.

Наше политичке вође и војсковође ће, знајући ову богату прошлост наших узајамних односа, знати и моћи да из свега онога што је било изграде бољу будућност наших држава и народа, југословенског и руског.

2. Телеграм министра иностраних послова Русије Сазонова о пруженој војној помоћи Србији од почетка рата до краја септембра 1914

На телеграму повереника из Ниша од 27. септембра ове године, који се односи на жеље српске владе о куповини керозина из Румуније, у циљу отежања Немачкој куповине тог горива, а које је неопходно њеној армији, Ваше Императорско Величанство је изволило да направи белешку: „Да ли Србија има потребан новац?“

Од почетка рата, Србији је пружана, како од нас, тако и од стране наших савезника, озбиљна помоћ, како у новцу, тако и у наоружању.

За набавку војних намирница у Русији, са допуштењем Вашег Императорског Величанства, одобрен је кредит од шест милиона рубаља. Поред тога, Министарство војно и Министарство ратне морнарице су учинили све што је могуће, да би помогли многобројне издатке српске армије, односно снабдевали су је оружјем, намирницама и војном одећом.

Независно од 120.000 тролинијских пушака¹³⁰ 120,000.000 патрона за њих, које су дате Србији пред сам рат и испорука које је произведена већ после почетка војних дејстава, удовољене су и следеће молбе, које нам је Србија упутила преко Министарства иностраних послова, па је дато: два 152 mm топа¹³¹ са 1.000 граната и са њима 10 подофицира и војника, 10.000 резервних делова за пушке, 13.000 граната за пољску артиљерију, 22.000 пушака, 75.000 комплета униформи. У Одеси је Министарство Ратне морнарице сакупило комплет пловних средстава, која могу да послуже као понтонски мостови. Независно од свега тога, одобрене су од стране Ми-

¹³⁰ „Мосинка“

¹³¹ 152 милиметарски тешки топови модела 1904. године, који су се уз своју посаду се користили у одбрани Београда и били су инсталирани на Калемегдану. До краја 1913. у Русији је било направљено и тестирано 152 топа и још 48 је било произведено али није тестирано. У Србији 1914. је било 6 тешких топова 150 mm Schneider-Canet модела 1897.

нистарства ратне морнарице и Војног министарства знатне количине војне опреме, сходно захтевима српског војног министарства, који су нам упућени непосредно преко поменутог агента српског војног министарства.

Мимо свега, сходно захтевима српске владе, које је наше посланство у Паризу у целости подржало, у циљу испуњења указа ВАШЕГ ИМПЕРАТОРСКОГ ВЕЛИЧАЊСТВА, о неопходности пружања такве помоћи, француска влада је одобрила Србији кредит од 90,000.000 франака у злату и обећала пуну помоћ у давању и достави ратног материјала, нарученог у фабрици Крезо. Из залиха француске армије послато је по девет брдских батерија и по 1.200 граната за свако оружје.

У склопу пружања војне помоћи, влада Велике Британије је одобрила кредит од 20,000.000 франака.

На крају, грчка влада, након наших настојања, дала је могућност давања, из својих залиха, свег оперативног наоружања које су узели од Бугара и допустила је пролаз за две брдске батерије, наручене у Француској.

Петроград, 30. 9. 1914. год.

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1, д. 3445, л. 32-33об.

3. Белешка поручника корвете Григоренка о догађајима на Дунаву од августа до децембра 1914

Василиј Григоренко¹³²

„На Дунаву 1914. По казивањима војника учесника“.

1. августа 1914. дошли су код мене, у Севастопољски штаб и питали ме:¹³³

„Да ли знате нешто о Вашем новом именовању?“

Одговорио сам да не знам о чему се ради, јер нисам ништа претпостављао мом преласку са „Ростислава“: „Ви ћете бити отправљени на Дунав ради сарадње са Србима у борби.“

Неочекивани скори одлазак натерао ме је да прионем на рад. Требало је да преузmem мине, да их проверим и испробам, да се упознам са командом и да се ускладим са њиховим стањем, о чему ја, до тог дана, нисам ништа знао. Доделили су ми 16 људи из команде, пре свега из резерве, који су и заборавили како се ради са минама.

Када је дошло на ред питање бројности јединице, мени су дали 1000 рубаља и рекли: „Ево Вам новац, радите са њим шта хоћете.“

На крају, то је било лако урадити, али како да положим рачуне? Одлучио сам да, ипак, кроз неколико дана кренем на море до Одесе. У Одеси су товари и људи били измешани на пароброду Руско-дунавског друштва „Бугарска“, који је требало да нас превезе до Оршаве на Дунаву. У Одеси нам се придружило 40 Срба, који се дуго боравили у Русији и који су ме замолили да путују са мном на пароброду који ми је дат. Захваљујући љубазности генерала Никитина,¹³⁴ који је

¹³² Објављивано је у часопису *Родина* 2010/ 11 у оквиру прилога В. Каширина „Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко“.

¹³³ Василиј Аполонович Григоренко (1884-1973) - учесник Првог светског рата и Грађанског рата у Русији, након којег је избегао у Француску.

¹³⁴ Владимир Николајевич Никитин (1848-1922) – у то време командант 7. армије која је била стационирана на граници са Румунијом.

командовао армијом и који је видео мој налог, ја сам брзо направио свој план у Одеси и након 72 сата од изласка из града био сам у Прахову. У том малом месту нам се придружио инжењерски поручник српске армије Карач,¹³⁵ веома љубазан господин, који је у нашем одреду имао улогу предводника и преводиоца... Карач је био ученик Инжењерског училишта у Петрограду, одлично је владао руским језиком и имао је веселу нарав. Са њим смо делили тугу и радост, а ниједна ноћ проведена у раду нам није била напорна и мучна, чак и са лењим помоћницима. Из Прахова сам железницом дошао до малог места Торлак, изнад Београда, где је била смештена армија која је оперисала у тој области. Цео командни састав је радосно поздравио мој долазак, изразио готовост и жељу са сваку сарадњу и представио ми избор места и метода за испуњавање мојих задатака. Из главног штаба отишао сам да осмотрим обалу Дунава, да бих одредио позиције и оријентацију у простору.

Као једно од подобних места показало се узвишење на десној обали Саве изнад Београда, близу Остружнице. На том месту је била распоређена српска артиљерија, било је погодено за снабдевање намирницама, а имало је и добар положај у односу на леву, аустријску, обалу Саве. Уосталом, све српске обале пограничних река имају узвишења и представљају природну одбрану насупрот равничарском аустријском приобаљу. Близу Остружнице је била постављена и једна мина Вајтхед.¹³⁶ Код ње су постављена три човека ради дежурства и надгледања монитора. Монитори су стајали на Дунаву, више Београда, код Земуна и често су узнемиравали Србе својом артиљеријом која је пловила рекама. Из Остружнице смо кренули даље, узводно Савом, до Дубака. Решио сам да у

¹³⁵ Према руским истраживачима (Ю. А. Писарев, *Тайны первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914-1915 гг.*, Москва, 1990, стр. 151; В. Каширина, „Дунайская одиссея лейтенанта Григоренко“ *Родина*, 2010/ 11, стр. 38) име поручника је било Боривоје. Презиме је било вероватно уобичајеније за српски језик – Кораћ. Ипак у списковима државних питомаца нема нити Боривоја Кораћа нити „Карача“. „Друштвено-политичке и културне везе 1878-1917“, *Москва - Србија, Београд - Русија : документа и материјали*, том 3, Београд, 2012, стр. 662-667.

¹³⁶ Тадашњи назив за „торпедо“.

једном месту поставим групу мина. Аустријанци су опазили наш рад и пратили су нас, па је преко дана било немогуће радити. Ширина Саве на том месту била је 30-40 метара, па је пуцати у људе било веома лако. Ипак сам терен је доста ишао на руку нашем раду. На самој обали била су два невелика брда, подељена уском падином, иза којих смо дању скупљали мине, а ноћу их постављали на Саву. Овај посао смо обављали од 12. до 24. августа.

Из Дубака сам са људима отишао преко Младеновца у Ваљево железницом, а потом у Шабац, где смо стигли 27. августа на коњима. Одатле поново железницом до Богатића, а 31. коњима у Босут. Са собом смо превезли делове мине Вајтхед, коју смо почели да склапамо. Без обзира на то што су делови били од различитих мина, склапање је било завршено успешно. Али уз све то нисмо имали апарата, и зато смо морали да смислимо неки приручни начин да лансирамо мину. Пред нама је стајао озбиљан и одговоран задатак, у односу на мали број мина којима смо располагали. У нашем одреду било је доста опреме коју смо донели са собом. Сами Срби нити су шта имали, нити су шта могли да нам дају. Предстојао нам је следећи задатак. На 30-40 метара од ушћа Босута, Аустријанци су поставили брану, вештачки задржавајући воду у каналу. У том басену су стајала два монитора. Њихов излаз се подешава према нивоу Саве, који варира до три метра.

У одређено време, када ниво воде у Сави није био велики, разлика у нивоу воде у њој и у каналу је била мала. Требало је да ми подријемо брану, да би вода из канала изашла, и да би се монитори насукали. Ширина Саве, у односу на канал била је 30 метара, па је толика била и брана.

Шеснаест километара од Раденковића до канала, мине смо вукли воловском запрегом по једва проходном блату. Поред мојих војника као испомоћ придодато ми је и 40 „чича“, односно стараца „трећег позива“, који су цркавали од умора. На тај начин су после невероватних напора, молби, грдњи и осталих мера, мине биле пребачене на обалу. Пре-

остало је само да их привучемо до воде. Од предњег краја кукурузног поља, где смо оставили мине, почињала је блатњава површина, затим се наилазило на ров за стрелце, а испред њега је стајало густо шипражје, које пружа добар заклон; на самој обали постојао је и пешчани део, када ниво воде на Сави није био велики. Да бисмо прошли шипражје, морали смо да просечемо пролаз.

Мине смо носили на рукама и на обали су Аустријанци могли да нас виде. На нашу срећу, на њиховој обали није било много људи, иначе би нас све побили. „Чиче“ су носили мине неподношљиво дуго, заустављајући се на сваком кораку, јер су се плашили аустријских метака.

Када су довели мину до реке, почели су да је припремају за спуст. Узели смо велико брвно квадратног пресека, па смо у њему усекли жљеб у облику слова Т од 14 прстију ширине, на бокове смо ставили летвице да придржавају мине са стране и отпозади, а за крај смо завезали конопце да нишанимо, а на предњи део смо ставили летвицу од врата са дугачким конопцем, због спуштања мине. Док смо завршавали овај посао, људи су разговарали доста гласно, а на аустријској обали су се могле видети силуете војника који нису пуцали у нас, вероватно зато што нису претпостављали каквог им госта шаљемо. На крају је све било завршено. Стајали смо око торпеда у води до паса. Треба да напоменем да је у води радила само наша јединица, и то одлично. „Чиче“ су нерадо квасили ноге и радије су се сакривали у рову и иза жбуња. Испред нас, насупрот небу јасно се осликавала увала Босутског канала, па сам нанишанио у њен десни угао, урачунавши и ток реке, повукао сам врпцу од ороза и торпедо се устремио напред.

Чула се експлозија и у исто време је почела паљба на нас. Сви смо брзо потрчали од обале. Ја сам побегао право кроз жбуње, изгубио сам додуше кокарду, али сам се за час провукао кроз њега, за шта би ми у нормалним околностима требало доста труда, и то са секиром у руци.

Прошавши кроз грмље, видео сам малу ватру, па сам помислио да је то сигурно ров и скочио сам у њега. Други учесници се нису баш тако добро повукли. Српски пуковник Волков, побегавши кроз долину, није видео ров и упао је у њега на главу, а поручник Карач је пао на врат нашем подофициру.¹³⁷ Несретни спроводник, који је чувао волове, највише је страдао. Преплашени волови су се отргли и разбежали по кукурузу, вукући „чичу“ за собом кроз дебеле стабљике растиња које су га шамарале по телу.

Како се који удаљавао, спадали су завезани дизгини, а неки волови су побегли толико далеко да смо их тражили по три дана. Било је и неколико рањених војника који су искакали из рова по кукурузишту, где су их погађали аустријски меци.

Због мрака се нису могли видети резултати експлозије, а мина је могла да падне само на обалу и да тамо експлодира, јер сам подесио ударну иглу на минимум, да мина ни у ком случају не би пала Аустријанцима у руке. Убрзо сам чуо жубор реке и могао сам да претпоставим да је погодак био исправан. Коначно је ујутру могло да се види да је мина ударила у обалу код саме бране и изазвала изливање воде. То изливање завршило нам је посао поплавивши обалу; брана се урушила, ниво воде се спустио, а монитори су остали на сувом. На тај начин су били избачени из строја до подизања нивоа воде и стајали су у разрушеном каналу пола месеца, док Сава није поново нашла.

У то време је у Србију дошао поручник фрегате Волковицки,¹³⁸ преузевши команду у нашој мисији. Заједно са њим је стигла и јединица, која је сада нарасла на 44 човека. Следећи посао је био минирање Саве негде око Шапца, Дреновца и Митровице. У Шапцу смо били већ 4. септембра. Под тим датумом је у књизи записано: „Спавао у Шапцу,

¹³⁷ Волков је вероватно ратни псеудоним српског инжењерског пуковника Миодрага Васића.

¹³⁸ Волковицки Јуриј Фадејевич (1883-1983) – официр морнарице, учесник руско-јапанског рата.

следи зверско пушкарање. Аустријанци су прешли и заузели Дреновац“.

Непријатељ је био близу, па смо морали да напустимо наш положај. Петог септембра смо приспели у Цареву-малу, близу Владимироваца. Одатле смо кренули у потрагу за погодним местом за постављање мина у реку.

У то време је из Београда стигла вест да су монитори почели да узнемиравају град, појављујући се ноћу, заклоњени код Земуна. Сваку ноћ се један монитор из Дунава обрушавао на град и, циљајући француску батерију и обалски рефлектор, одвлачио је пажњу на себе. У то време, други монитор, на левој обали Дунава, полако се спуштао низ реку. Мени је било предложено да одем у Београд и да се постарам да уништим мониторе. Поручник фрегате Волковицки је остао да постави мине, а ја сам кренуо за Београд, поневши из Остружнице мину Вајтхед, која је тамо у води стајала од 12. до 24. септембра. Као што сам већ рекао, ми нисмо имали никакав алат, па ни пумпу, тако да је испитивање мине било немогуће. Тестирао сам је без потребне опреме – вентили су радили, али није било могуће рећи колико је било ваздуха у њој.

Поставивши мину, остао сам крај ње целе ноћи, старајући се да је лично ја активирам при пролазу монитора. Ту ноћ нису излазили. Следеће ноћи се иза Ратног острва указао монитор, који се укотвио између Великог ратног острва и Кожаре и почео да напада Београд. Српски рефлектор је почео да тражи други монитор, па га је, уперивши у њега светлост, пратио до левог завоја Дунава, низводно од острва Кожара. Ту су Срби нападали монитор и осветлили нас са мином. Ја сам стајао мало даље од мине, посматрајући силу ету цеви монитора, која се лако могла видети на небу. Сваки минут је био битан, а бринуо сам се за мину – да ли ће да функционише како треба.

Напокон је монитор дошао на нишан и ја сам испалио мину. Вентили су зашустали, вода је запенила, а мина је са шумом кренула ка монитору. Али, очигледно, ђаво је чувао

овај брод. Није експлодирала ни у монитор ни у обалу. Међутим, ударна игла је толико била олабављена да је удар и у меку обалу био довољан за експлозију. Могло се видети како је ваздух из мине попустио, па она није ни дошла до циља. Тако је прошла одлична прилика обрачуна са Аустријанцима, а и сама мина изгубљена је неповратно. Седео сам на обали до самог јутра, нешто чекајући, а био сам баш растројен. Нову мину смо поставили 29. септембра на том истом месту, али се монитори нису појављивали и нису узнемиравали град.

Затим сам поставио десет минских препрека. Када је посао био завршен, Срби су ми се обратили са молбом да им обезбедим понтонски мост који спаја обалу са острвом Ада Циганлија, од оштећења које му је претило од уништених аустријских пловила, брвана, мина и сл. Тада смо узводно од моста поставили брану од ланчано повезаних стабала. Сав отпад који је вода носила се ту задржавао, не допирући до моста. Осим тога, на том острву смо поставили и мину Вајтхед.

Коначно је стигла дуго очекивана пумпа, али у деловима. Организовали смо састављање и монтирање. Све сам морао да радим сопственим рукама, људство се одвикло од пумпе и рада са њом, а нико у Србији није могао да ми помогне у раду око ње. Често сам падао у очајање због неуспеха, много сам времена трошио на поправку штете, која је била последица недовољног искуства у раду са техником, али је пумпа била готова и почела да ради савршено исправно. То је био радостан дан за све нас.

Поново сам поставио мину у Остружници 4. октобра, али се монитори упорно нису појављивали, после нашег неуспешног гађања и било је неопходно да их сами потражимо.

Нажалост, нисмо имали никаквих могућности да се крећемо реком, а Срби су могли да нам дају само неколико рибарских чамаца, у које је било тешко ставити и једну мину. Преостало нам је да радимо у плићем делу корита, погодном за употребу сплавова и извршавамо задатке у тако примитивним условима. Ипак после 6. октобра успели да урадимо

нешто. Хтео сам да поставим један торпедо на аустријском Великом ратном острву. У току ноћи смо се укрцали на чамац и пробали да теглимо мину по површини воде. После два сата напорног веслања, нашли смо се десетак метара ниже од места одакле смо кренули и, нажалост, морали да одустанемо од плана.

Али, задатак је био примамљив, па сам га кроз неколико дана остварио, спустивши се низводно ка Ратном острву, и превукавши мину до северног дела острва обалом. Када је мина била постављена, оставио сам тројицу дежурних, а ја сам се вратио у Београд и поставио сам мину у купалишту на реци.

Њено постављање је било успешно, јер је купалиште потпуно скривало дежурне код мине од напада са леве обале.

У 8 сати је стигла вест да је уништен аустријски монитор „Темеш“ од мина које смо поставили у Оршадској Ади. Испоставило се да је командни брод „Темеш“ налетео крмом на мину у ноћи 9. на 10. октобар. Од експлозије монитора крма се преврнула на бок и угурала између цеви и командирске просторије. Потонуо је на незнатној дубини, па се кабина и јарбол виде над водом. Неколико десетина људи из посаде је погинуло при експлозији, али су се сви официри спасили, јер су се у тренутку експлозије налазили на врху палубе и у командној кабини. Тај успех је обрадовао и нас и Србе.

Из Београда су 12. октобра почели паљбом да изазивају мониторе, али они су упорно остајали у месту, не желећи да ризикују излазак.

Они су сигурно добро познавали наш рад, а посебно су били добро обавештени о раду нашег одсека. За сада није било ништа што би се могло радити дању, а ноћу смо се бојали месечине. Пошто река није била велике ширине, ноћу се јасно могла видети и река и обала, а потом су нашим друговима уследиле само тамне ноћи, без месечине.

Пошто сам завршио посао код Београда, кренуо сам у Шабац, али тамо ништа нисам могао да учиним, зато што су Аустријанци брзо наступали, па сам морао и сам да се спаса-

вам и одвозим материјал. Убрзо, неколико сати после нашег одласка, Шабац су заузели Аустријанци.

Од тог тренутка почињу тешки дани. Почињу да се шире гласине о чишћењу целог приобаља Саве и Дунава, као и о евакуацији Београда.

Ја сам се 27. октобра вратио у Београд и почео сам да уништавам плодове наше мисије. Пре свега смо склонили мину са Ратног острва, а затим сам склонио и остале, да ништа не би остало Аустријанцима.

Било је тужно и непријатно напустити започети посао, а лоше по Аустријанце је било то што нису могли да се покажу у пуној снази. А у прави час, нам је послат моторни чамац, са којим смо могли лакше да испунимо задатке, али га нисмо искористили. За други новембар је у књизи записана само једна реч – „кисело“, јер нам није био баш пријатан овај нови подухват, а ни расположење није било добро.

Наш живот је 30. октобра постао мало богатији и то захваљујући новој врсти посла: Карач и ја смо изигравали „Шерлока Холмса“. Рекли су нам да се из једне куће у Београду свако вече види сумњива сигнализација. Сваке вечери аустријски рефлектор прво осветли ту кућу, као да позива, а затим се на прозорима појављују светлосни сигнали. Наоружали смо се револверима и сместили се испод прозора куће осумњиченог. Ништа нисмо уочили.

Када смо изашли на улицу, видели смо пет српских „полисмена“, који су са отвореним устима посматрали прозоре, са којих је претходно било сигнализирано Аустријанцима. Наравно, због таквог јавног надзора тајанствени пошилаоци сигнала, разуме се, нису одали своје присуство. Обратили смо се полицији са молбом да среде ствари са својим неопрезним чуварима реда. Иако сигнала није било, преседели смо целу ноћ.

Празник корпуса, 6. новембар, провели смо у другарској причи, при чему смо пружили пажњу традиционалној гуски.

Између осталог, напуштање Београда је ишло по реду. Француска батерија од два топа Кане, завршила је свој рад 8. новембра на позицијама на обали Дунава, на крају града.

У недељу, 16. новембра, нашој јединици је речено да напусти град, а мени и Карачу да уништимо мостове на Дунаву и Топчидеру. Карач је почео са Железничким мостом на Дунаву, а ја сам радио у Топчидеру.

Тамо сам чекао да се мој друг врати после извршеног задатка, како бисмо заједно кренули у унутрашњост земље, уништавајући за собом железничку пругу. Коначно се Карач вратио, пошто је успео да снажно оштети дунавски мост. Сви носачи су пали у воду, у целини или делимично.

Изјутра, 17. новембра почели смо да рушимо и палимо мостове око Топчидера. Тамо је био један мали железнички мост, један железнички путнички и два дрвена путничка моста. Оба железничка моста смо значајно оштетили, а код дрвених смо се мало задржали. Њих смо почели да палимо, али је резултат био слаб – често су горели само керозин и слама, онда само горњи део моста, а главни део и везе су остајали цели. Морали смо да наставимо са рушењем, али нисмо имали довољно керозина. Не размишљајући пуно, обили смо једну трафику и запленили залихе керозина у њој.

На тај начин смо закључили из практичног искуства да није ефикасно спаљивати дрвени мост, већ треба користити експлозив, јер једино у том случају можемо да се надамо успешном уништењу. Покушај да пресечемо стубове сабљама, такође није био успешан јер се сабља одбијала. Уосталом, нисмо могли ни да бирамо средства, јер се осећао велики недостатак средстава за минирање. Већи део није био српске производње, већ заробљен од Аустријанаца и да није било њихове „помоћи“ нама би остало да завршимо посао голим рукама.

Најгоре је што смо морали да уништимо моторни чамац, којим је таман доведен у ред, испробан, али нисмо још стигли да га искористимо. На излазу из Београда требало је да га носимо са собом, па смо га извадили из реке. Чекали смо дуго

обећавану платформу. Али, наш посао се приводио крају, а у граду није остао ниједан наоружан човек. Уз себе нисмо имали ни револвер. Аустријанци су били на левој обали Саве, али је нису прелазили, држећи град у опсади, добро знајући и видећи да се град напушта. У 11 сати смо поставили паковање експлозива под чамац и уништили га да не би пао Аустријанцима у руке. Уопште говорећи, уништавали смо сви – и наш одсек и Срби у другим местима – темељито, чврсто верујући да се Београд даје заувек, или у у сваком сличају, без наде за брзи повратак у стара места. Само су сељаци, бежећи од наступајућег непријатеља, носећи са собом само основне ствари, тек толико, колико су могли понети, штедели своју имовину, коју су војници уништавали, и са сузама и плачем проклињали Аустријанце, а истовремено и нас.

Тешко је било гледати масу сељака који беже, као и житеље градова, који су се пробијали преко мостова, носећи малу децу и оно мало прња у општем метежу. Кренули смо на железничким колицима. Ишли смо последњи по железничкој прузи, па смо добили наредбу да минирамо и уништавамо пругу, скретнице и водене торњеве. Сетио сам сам тога да су нас учили у школи да приликом минирања пруге, експлозивну нараву постављамо са стране железничке шине. Ја још увек нисам знао разлог зашто нисмо стављали експлозивну нараву испод пруге и хтео сам да испитам и ту могућност. Били смо доста далеко, када се зачула експлозија, а по ваздуху су се разлетели комадићи. Одједном је поред нас уз велику буку пала цела шина, подигнута страшном експлозијом у велику висину. Тада сам схватио да је стварно опасно минирати шине са експлозивом испод.

Код Рипањског моста смо уништили један стуб из темеља. Све залихе експлозивног средства, које су састављене од више врста барута, ставили смо у основу потпорног стуба. После експлозије од њега није остало ништа, а носачи су се сурвали.

Од Ресника до Младеновца смо путовали возом. Ту смо добили наредбу да се вратимо и уништимо 200 метара дуг

тунел у Реснику. У граду смо покупили барута колико смо нашли и возом смо кренули на пут. Сишли смо код тунела и пошли ка њему; ја сам ишао напред и одједном сам у тами тунела чуо звук и угледао пушку уперену у мене. Помислио сам како би била велика штета да ме убију српски војници, па сам се продерао да не пуцају ако су Срби јер ми нисмо непријатељи. Пушка се опустила и ја сам био спасен. Мој несуђени убица био је адвокат из Београда Лазар Марковцев, са којим сам се често касније присећао овог случаја.

Да би испунили оно што нам је задато, морали смо да убацимо мину у зидове тунела, а ми, као за инат, нисмо имали алата. Срећом, нашли смо два чекића, са којима смо и приступили раду заједно са обичним војницима. У таквим условима, радило се споро, па смо тек кроз неколико сати могли да углавимо мину. Али, тиме се нису завршиле наше муке, јер мина није експлодирала, иако смо јој више пута мењали детонаторе. На крају, иако нам је за то требало додатно време, решили смо да запалимо и детонаторе и штапин, како би уништили тунел делом овим, а делом другим средствима. У последњем моменту, када је дошло до експлозије, Аустријанци су већ улазили са супротног краја па је неколико њих било затрпано у обрушавању.

Из тунела смо се вратили у Младеновац, а одатле смо кренули у Ђуприју, где се налазила мисија руских инжењераца, са пуковником Добровом¹³⁹ на челу.

Мене су из Ђуприје послали у Зајечар и Прахово, јер се прочуло да аустријанци намеравају напад са Дунава, код румунске границе, чиме би била прекинута веза између Србије и Русије. Као место где ћу поставити мину изабрао сам пловни део Дунава, између острва и леве обале, мало ниже од Ђердапа. Ђердапским пролазом се називају вештачки пролази — које стварају бране, постављене на месту уског пролаза. Тренутно је тамо већа дубина, али је зато струја јака, до 8 чворова, што пролаз кроз ова врата чини најтежим делом на Дунаву.

¹³⁹ Добров, Петр Иванович – рођ. 1870. Унапређен је у чин инжењеријског пуковника морнаричке грађевинске службе 1909.

Из Зајечара сам отишао у Ниш, са циљем да разгледам тај град. Показао се као безначајно и ружно место, мало боље од неког села. Из Ниша сам отпутовао у Неготин 2. децембра, а одатле сам упућен у Шабац, јер су Аустријанци за то време били разбијени и одступали су. Сазнао сам 8. децембра да је уништен други монитор „Самош“, који је налетео на mine на разрушеном Железничком мосту у Београду, који смо ми уништили, и потонуо у целини на 22 метра дубине.¹⁴⁰

Кроз Ваљево и Шабац смо 14. децембра кренули до Дреновца, где смо стигли 23. децембра. По путу смо видели трагове одступања Аустријанаца. По предметима које су остављали док су бежали, могли смо да пратимо како их је хватала паника, како су се постепено растројавали и опадали последњи трагови дисциплине. У почетку смо наилазили на читава брда граната које су Аустријанци бацали да олакшају своје топовске запреге. После смо видели и сама кола, а на крају и топове, које коњи нису могли да вуку. Ускоро смо видели и саме коње, потпуно истрошене, измучене, докрајчене од људи који су бежали. Свуда су у великим количинама били разбацани товари кафе, шећера, конзерви и сл. који су сведочили о неорганизованом повлачењу Аустријанаца.

Треба напоменути да је таква одлучујућа победа над непријатељем била сасвим неочекивана за Србе, који су чак почели да се мире са мишљу да ће дати непријатељу мало мање од четвртине краљевине и који су се припремали за још теже муке у будућности. Ужаси рата, посебно разорена огњишта, смањивали су одушевљење победника. Ипак, повлачење Аустријанаца је било толико брзо, и уследило је након за њих потпуно неочекиванг тоталног пораза, тако да нису стигли да нанесу земљи пуно штете – све што су порушили било је урађено у напредовању, док су у повлачењу морали да се боре да спасу сопствени живот и слободу. Ствари које су остављали иза себе унеколико су надокнадиле злочине према становништву, а за војни врх је заробљено непријатељско

¹⁴⁰ Пароброд Szamos (1892) био је заправо само оштећен и након ремонта у Брчком вратио са у своју зимску базу у Славонском Броду. О. Р. Вулф, н. д. стр. 19.

оружје представљало богат материјал за одбрану српских интереса.

Остављено оружје је било потпуно исправно и са залихама муниције, одлично је послужило Србима против Аустријанаца.

По доласку у Дреновац, почели смо да се припремамо за постављање мина. Када је сплав био готов, кренули смо на посао ноћу, пришавши скоро до саме непријатељске обале. Када смо били сасвим близу ње и када смо почели постављање мине, не бојећи се близине непријатеља, одједном смо чули пуцњаву из непосредне близине. Није нам падало на памет да радимо у таквим условима, тако да смо морали да се спасавамо. На средини Саве, сплав је почео да тоне, јер га је пробио метак и када је сасвим потонуо у воду, посада је отпливала до српске обале. Успели смо да поставимо само три мине, а било је мало наде за наставак посла, јер су нас Аустријанци пажљиво пратили. Вратили смо се у Шабац 29. децембра и поставили седам мина.

Следећих дана, најзанимљивију ствар је представљао рад на преграђивању реке код Прахова, трупом пароброда „Синеус“. Узалуд сам доказивао потпуну неизводљивост овог задатка на датом месту. Срби су ипак приступили послу и протраћили доста труда, изгубивши и сам пароброд, који је потонуо брже него што би успели да преграде његов пловни део.

Потом смо 22. децембра постављали мине на разрушеном мосту у Београду, на 22 метра дубине.

Навео сам најзначајније задатке које је урадила у Србији наша мисија. Морао сам да приметим да су аустријски монитори имали слабу иницијативу, деловали су потпуно неуспешно, без јасног плана и због тога су све њихове акције биле успутне. Генерално, нису испољавали своју снагу у пуној мери, а самим тим и борба са њима није могла бити систематична. Ипак, и то је било тешко извести, јер су нашој страни у потпуности недостајала средства. Упркос свој љубазности српских власти и уз сав ратни занос обичних војника, Ср-

би су, као што смо видели, били слабо припремљени за операције на рекама, а и слабо су се разумели у њих. Били смо изненађени њиховом наивношћу, када су нас питали: „Зар је потребно?“ када бисмо их питали да нам дају чамце и друге ствари за рад. Уопште, током рада, имали смо на располагању минимум средстава и то прикупљених збрда-здола. Ако их и није било, чинили смо све што је у нашој моћи и стварали смо Аустријанцима доста непријатних ситуација. Срби су доста ценили нашу делатност, иако нису били сасвим задовољни радом мисија других сила.

Како ће у будућности стајати српска ствар тешко је рећи, али можемо да тврдимо да су за борбу са Аустријанцима на рекама, они припремљени много боље сада, него у почетку борбе. Сада имају и искуство и оружје, отето од непријатеља, док раније у целој војсци није било ниједног противооклопног пројектила. Након „победоносне казнене шетње“ Аустријанаца, Срби имају и више топова и граната.

Једино ми је жао што у Србију нису послати официри, упознати са условима речне пловидбе и општих услова борбе на рекама. У таквим условима, ми бисмо знатно боље испунили задатке и корисније бисмо утрошили време, јер не бисмо морали да изучавамо питања која су већ позната овим стручњацима.

Од редакције *Морског сборника*

Нажалост, занимљива сведочења о даљој делатности нашег одреда у Србији се овде прекидају; нема сумње да је руски одред урадио све што је било у његовој моћи и током последњег страдања херојске Србије од велике непријатељске аустријско-немачке војске и издајничких Бугара.

Наводимо овде и наредбу министра Ратне морнарице, који даје тачнију оцену ове делатности, позивајући се на мишљење очевица, енглеског адмирала Трубрица.¹⁴¹

¹⁴¹ Ернест Трубриц (Ernest Troubridge 1862–1926) био је адмирал британске морнарице из породице која је у више генерација била повезана са флотом. Отац Е.

Извештај за Флоту и Морнаричку управу.
У Петрограду, 24. јануара 1916. Бр. 34

Министар иностраних послова ми је послао копију ноте, коју је добио док је боравио у Петрограду у британској амбасади, које се односе на изузетну активност нашег моринског одреда у Србији, под командом поручника фрегате Григоренка, следеће садржине:

„Сматрам својом пријатном дужношћу да обавестим Вашу Екселенцију, према наредби моје владе, која је добила извештај од адмирала Трубрица, који је у последње време командовао британском моринском експедицијом у Србији, о веома похвалном деловању руске моринске експедиције у овој земљи. Адмирал саопштава да је та експедиција, под командом поручника фрегате Василија Григоренка, и званично му није никада била подређена, савршено испуњавала све задатке, које их је он молио да изврше, и увек се повиновала његовим жељама, као да се налазила под његовом командом. Адмирал додаје да би желео да нагласи своје дивљење упорности и храбрости коју је руска експедиција показала у време битке за Београд од 5. до 8. октобра.

Трубрица Томас Трубриц је изгубио десну ногу и лево стопало у Кримском рату. Е. Трубриц такође је започео своју каријеру на Медитерану одакле је прешао у војну дипломатију. Био је официр посматрач уз јапанску флоту за време руско-јапанског рата, а по завршетку мисије је добио јапанска и британска одликовања и вратио се на Медитеран. Уз ослонац на наредбу В. Черчила намерно је пропустио немачке бродове *Goeben* и *Breslau* да се придруже турској флоти и да прођу у Црно Море. Након тога је био формално процесуиран, али оправдан од стране британског ратног суда. Овај кобан догађај који је енглески историчар Џ. Корбет је назвао „мрљом на славном имену британске морнарице“ имао је катастрофалне последице по јужне границе Русије и значајно је ослабио њен утицај на Балкану. Турска је ступила у рат, а Бугарска се више није плашила искрцавања руских трупа у Варни и била је слободна да се приступи Централним силама и ударила Србији нож у леђа. По завршетку суђења, Трубрица су, ослобођеног оптужби, у јануару 1915. упутили у Србију као начелника британске мисије. За време евакуације кроз Албанију организовао је пребацивање српских војника на Крф. После пробоја Солунског фронта био је постављен за врховног савезничког команданта Дунава. J. Corbett, *Naval Operations*, New York, 1920; Д. Ю. Козлов, „Странная война“ в Черном море (август — октябрь 1914 года), Москва, 2009; Z. Fotakis, „The Goeben episode“, *Greek Naval Strategy and Policy, 1910–1919*, New York, 2005.

О толико значајној делатности нашег маринског одреда у Србији, под командом поручника фрегате Григоренка, саопштио сам Господару Императору и Његовом Императорском Величанству је било благоугодно да 18. јануара нареди да се у службени досије поручника фрегате Григоренка и официра експедиције, која је била под његовом командом, уведе похвална оцена њихове делатности коју је дао енглески адмирал, и да се о томе јавно извести у наредби за Флоту и Министарство Ратне морнарице.

Потписао: министар Ратне морнарице,
генерал-ађутант Григорович
„Морской сборник“, 1916. том 2 (393)

4. Извештај поручника фрегате Волховицког о дејствима одреда од тренутка одласка из Севастопоља до евакуације Београда, август–новембар 1914

Од 3. до 18. августа: 3. Августа поручник корвете Григоренко је, у 11 сати ујутру, добио усмену наредбу од капетана фрегате Кетлинског, да брзо крене на полигон у Сухарној Балци да припреми минске препреке и да испроба мине Вајтхед (4) и да у 5 сати увече крене у град Одесу са 6 подофицира и морнара на транспорту „Дунав“. Пошто до спуштања заставе нису успели да се укрцају, отишли су 4. августа у 10 сати ујутру. Стигли су у Одесу 5. августа у 5 сати ујутру. У Одеси су, од Маринског батаљона, добили две кутије конзерви и материјале за превежање. Шестог августа у 4 часа поподне отиснули су се на море на пароброду „Бугарска“, Руско-дунавског паробродарства, како би поступили по наређењу.

Путовање је сасвим добро прошло. На путу се нигде нису заустављали. Увече, 9. августа су стигли у Радујевац. Ујутру, 10. августа су прешли у Прахово, где су приступили претовару материјала на железничку пругу нормалног колосека; у Зајечару су претоварали на пругу уског колосека; у Параћину, опет, на широку. Увече, 12. августа су стигли на станицу Ресник. Овде је материјал (20 лоптастих мина, 4 мине Вајтхед, 3 уређаја за испаливање и опрема) био утоварен на воловска кола. Од 12. до 14. августа, поручник корвете Григоренко је извршио извиђање терена и одређено је прво место за постављање минске препреке у Дубокој и мине Вајтхед у Остружници. Мина Вајтхед је постављена 15. августа у Остружници. У Дубокој су 16. и 17. августа покушавали да поставе минску препреку, а на располагању су имали само један рибарски чамац са равним дном. Испоставило се да то није било могуће, јер чамац није издржао тежину мина и преврнуо се. Мине су постављене на 0,6 m. Истовремено, исказала се сва тешкоћа рада због недостатка материјалних средстава,

кретања, непознавања река од стране Срба, велике видљивости, распрострања шума на већој удаљености од воде, а и због неспремности посаде. Ујутро 18. августа, приступили су изградњи малог сплава од два чамца. Тада је одред од 16 подофицира и војника, који је стигао са поручником корвете Григоренком, ступио под команду поручника фрегате Волховицког.

Поручник фрегате Волховицки је 7. августа, добио налог да са 30 округлих мина, моторним чамцем „Корејец“ и 28 људи стигне из места раније службе у Одесу на транспорту „Казбек“, а одатле у Србију. Из Севастопоља су изашли 10. августа, а истог дана, у 11:30 ноћу су стигли у Одесу. У 4 часа поподне, 11. августа, по наредби укрцали су се на пароброд Руско-дунавског паробродарства „Гроф Игњатијев“ који је имао баржу као реморкер. На њој, осим товара управе Ратне морнарице, налазиле су се још и пушке и муниција за српску војску. У Одеси је, за сваки случај, било из батаљона мариначца узето 5 револвера са мецима. Пут је добро прошао. Стали смо само у Ренију, да бисмо узели угаљ. На путу, на Дунаву, појавила су се само три аустријска трговачка пароброда. Два од њих су наоружана митраљезима. Због тога је цела посада узела пушке и муницију, а на баржи је постављена стража: три човека са пушкама. Ујутро 15. августа у 10 сати пароброд је стигао у Прахово. Због великог броја претовара, тек 17. августа ујутро смо стигли у Ресник. Истовар је завршен увече 18. августа поручник фрегате Волховицки се јавио команданту Дунавске дивизије првог позива,¹⁴² а затим је приступио заједничком раду са поручником корвете Григоренком.

Првог дана рада, односно у ноћи 18. августа успели смо да поставимо само четири мине. Поручник корвете Григоренко је, са подофицима и војницима, ставио на сплав по две мине, па је излазио на реку Саву на одока одабраним местима. У ноћи 19/20. августа, постављено је, у тим условима, шест мина, а 20/21. августа две мине, укупно 12. Због велике опасности (паљба у току доласка и у току рада) мо-

¹⁴² Пуковник Миљивоје Анђелковић Кајафа (1868—1940).

рали смо да радимо што брже. Због тога је било немогуће извршити било какве припреме. Зато је минска препрека била постављена одока. У ноћи 22/23. августа постављена је мина Вајтхед у Дубокој. Поручник фрегате Волховицки је 21. августа је отишао на западни фронт преко Ваљева. Начелнику инжењерске службе српске војске јавио се 22. августа и замолио га да наручи из Русије мине Вајтхед и два 152 mm топа, да бисмо их поставили на обалу. Истог дана је кренуо у Шабац да се изврши извиђање терена на западном ратишту. Извиђање на острву Дреновачка Ада са инжењеријским мајором Протићем извршио је 23. августа и изабрао место за постављање минске препреке. Наредбу да се јави у штаб Друге армије добио је 24. августа, како би изабрао место за постављање минске препреке између насеља Босут и Митровица. У село Раденковић отишао је 25. августа, прегледао је терен и изабрао место за постављање препреке код острва Вертачка Ада. Покушавао да постави мине на изабраном месту 26, 27. и 28. августа, али то је било немогуће, зато што је добио само један понтон, који се, приликом утовара мине на њега, превртао. Ујутро 29. августа стигао је у Раденковић поручник корвете Григоренко са српским пуковником Васићем. Достављен је још један понтон, па је могао да се направи двојни. Али и овај други понтон се распадао, а других у војсци није било. Тако смо се борили 29. и 30. када смо били директно гађани, па смо морали да напустимо сваку помисао о постављању минских препрека у том рејону због тренутног размештаја противничких снага. У то време нам је саопштено да су два монитора сакривена у каналу Босут и да, ако уништимо брану, они остају на дну. Тада су у Раденковиће из Русије стигле две мине Вајтхед. Решено је да се једна од њих употреби за рушење бране. Поручник корвете Григоренко је припремио мину и увече, док је падала киша, до колена у блату, одред је отишао до Босутског канала. Мина је постављена на обалу и поручник корвете Григоренко је са морнарима, који су држали мину, ушао у воду и пустио је у ток канала. Мина је експлодирала недалеко од бране и

направила удубљење у земљи. Услед тога, вода из канала је за час, веома бучно, истекла у Саву. Аустријанци нису пуцали у току задатка, али су након експлозије отворили снажну ватру. Убијен је један Србин док је један рањен. Код нас није било губитака.¹⁴³

Тако су 1. и 2. септембра обављени последњи неуспешни покушаји постављања минских препрека у Вертачкој Ади. До неуспеха је дошло због снажне паљбе Аустријанаца на овај положај и одбијања штаба Друге армије да пружи операцији ватрену подршку. 3. септембра смо добили наредбу да поставимо минску препреку у Дреновачкој Ади, али, када смо 4. септембра извршавали извиђање, Аустријанци су већ били заузели Дреновачку Аду и отпочели напад на Шабац. Тада нам је наређено да поставимо препреку на ушћу реке Дубраве, код Оршадске Аде. Ноћу 5. септембра mine је припремио поручник корвете Григоренко. Ујутро 6. септембра добио је наредбу да крене на запад до Саве, са пуковником Васићем и да активира пловећу мину, како би уништио аустријски мост. Та акција није успела 6. и 7. септембра, јер су обе обале већ заузели непријатељи. Транспорт са минама је отишао из Раденковића, 10 минута пре него што је ту стигао непријатељ. У ноћи 6. септембра, поручник фрегате Волховицки је на сплаву, направљеном од једног рибарског чамца и једног аустријског алуминијског понтона, поставио минску препреку са девет мина код Оршадске Аде. На сплав је стављао по три mine, а за време постављања и повратка на обалу, сплав га је носио по један километар. Овим постављањем завршава се први период рада. Главна грешка у раду Врховне команде била је у томе што нам није дозволила да поставимо mine у оним местима, у којима су неколико дана на обе обале владали Срби, као и у Земуну. Мислим да је разлог томе било уверење Срба да се неће тако брзо повући.

¹⁴³ Према О. Вулфу, услед наглог пада нивоа воде монитори нису могли да пруже ватрену подршку својим трупам. Од Београда узводно могло се пловити само до Купинова тако да је одсек Рача-Купиново, остао без подршке флотиле и Срби су успели да пређу Саву. Тек су 17. (4.) септембра монитори успели да се, додирујући дно, полагао ослободе и да учествују у борби за Шабац. О. Р. Вулф, н. д. стр. 10-12.

Али, судбина се преокренула. После одступања, имали смо наредбе да поставимо мине на разним местима, али где год смо се појавили, већ је било касно – Аустријанци су прешли на српску обалу.

После постављања препрека у Оршадској Ади, цео одред се поделио на два дела. Тринаест мина и 11 људи су остављени у Великом Бошњаку ради дејства око Шапца и за осматрање ка Оршадској Ади. Остатак јединице са официрима је отишао на Торлак код Београда, и ставио се под команду команданта одбране града.¹⁴⁴ Ту се нашло 17 минских препрека и свих 5 мина Вајтхед. Коначно, на воду је спуштен моторни чамац „Корејец“, који је до тада стајао у Реснику. Тај чамац се, такође, показао непогодним за задатак са минама јер: 1) био је јако гласан, 2) није имао одговарајући уређај, 3) био је сувише лаган и мале носивости.

У току првог периода, монитори су били концентрисани на једном месту и нису напуштали Земун у првим данима нашег боравка у Србији.

Али, у току нашег одсуства охрабрили су се, почели су опет да излазе и да гађају Београд. Поручник корвете Григоренко, који је дошао у Београд 1. септембра, извадио је мину из Остружнице и поставио је на путу монитора, у Београду, на Дунавском кеју. У ноћи 14/15. септембра, дејствовао је монитор, али се мина, која је прешла око 100 метара, није активирала, вероватно услед недостатка ваздуха. Није било могуће проверити притисак, јер прибор још увек није стигао. Ујутро 10. септембра, минске препреке у Дубокој и Оршадској Ади су биле видљиве испод воде. Увече их је вода прекрила неких 20 см, док је 15. септембра вода изнад њих достигла два метра. Два монитора су то искористила и дошла до Шапца, поред обе минске препреке. Мину Вајтхед у Дубокој није могао да активира минерски стручњак јер се славина на резервоару заглавила. Моторни чамац смо спустили у воду 18. септембра и на њему кренули на острво Ада Циганлија, али смо били гађани. Девет мина смо поставили

¹⁴⁴ Генерал Михаило Живковић-Гвоздени (1856–1930).

код Железничког моста 17. септембра. Једна од тих мина се приликом постављања преврнула и експлодирала. Тамо смо поставили још пет мина 19. септембра, од којих је једна испала, али њу је иза моста ухватио поручник корвете Григоренко. Између Аде Циганлије и српске обале смо 20. септембра поставили препреку, ради заштите српских мостова од пловећих мина. Истог датума послали смо два електричара да поправе српски рефлектор. Иза моста су 21. септембра провукли пароброд „Ферти“, али су гађани оружаном ватром, па су до ноћи морали да одустану од ове намере. Поручник корвете Григоренко је 21, 22, 23. и 24. септембра својеручно склопио и баждарио ваздушну пумпу Вајтхед, јер у минама није било ваздуха. Пумпа је монтирана на парној воденици „Вшетечки“. Једна мина Вајтхед је постављена 25. септембра на Ади Циганлији. На Дунавском кеју је постављена друга мина 26. септембра. До 3. октобра смо се занимали поправком још једне мине Вајтхед. Мина је 4. октобра постављена код Остружнице. Мину са Дунавског кеја смо покушали да пренесемо на Велико Ратно острво 6. октобра, како би била ближе Земуну. У томе нисмо успели, јер није било могућности да вучемо мину узводно. Решили смо да је превучемо до острва. Са Дунавског кеја смо је, 7. октобра, спустили у Доњи град, а 8. октобра је поставили на Ратно острво, у непосредној близини Земуне. Тамо смо увели даноноћно дежурство морнара, снабдевши их топлем одећом и конзервама. Дежурство је било јако тешко, јер су дању морали да леже непомично у мочвари и трски. Од тог тренутка, почели су се испољавати резултати нашег рада, јер су монитори, дознавши о томе преко шпијуна, потпуно престали да излазе из земунског угла. Није им било могуће прићи, зато што нисмо имали нечујне чамце, а за чамце на веслање, мине су биле исувише тешке. У ноћи 9/10. октобра, монитор „Темеш“ је налетео на нашу мину и уништен је. 11. октобра смо поставили мину у Остружници у купалиште. 12. октобра смо изазивали монитор паљбом са Ратног острва, али он није изашао. Поручник корвете Григоренко је 13, 14. и 15. октобра пребацио четврту

мину и заменио је мину на Ади Циганлији, а 16. је стигао енглески адмирал. У току неколико дана, он је посматрао наше положаје и интересовао се за нас. Са њим смо поставили мину Вајтхед на Дунавском кеју 23, 24, 25. и 26. октобра, поручник корвете Григоренко је осматрао терен за постављање mine на острву Скела. Зауставио се код Новог Села. Тада је стигао француски марински одред са три топа 140 mm и приступио је њиховом монтирању. Са Ратног острва смо узели мину Вајтхед 29. октобра јер се сломио кључ од славине резервоара. Мина у купалишту је потонула 31. октобра заједно са справом за лансирање, без обзира на постојеће пловке. Покушај да је пронађемо је трајао два дана и није успео, јер ју је однела вода. Опет смо 1. новембра поставили мину Вајтхед у купалиште, јер је та позиција била јако важна за српски штаб. Наредбу о евакуацији Београда смо добили 2. [октобра], а следећег дана све mine и уређаји су сакупљени на Торлаку и послати на станицу Ђуприја. Још две mine су постављене 4. новембра код моста. 8. новембра, Французи су отворили ватру по мониторима, али неуспешно, јер су монитори отишли. Београд је евакуисан 16. новембра.

Поручник фрегате Волховицки
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3444, лл. 151-159.

**5. Извештај пуковника Доброва, инжењера
морнаричког грађевинског одељења,
начелника инжењерског одреда за посебну намену
у Србији начелнику Генералштаба Ратне морнарице,
октобар-новембар 1914**

8. новембар 1914.
Број 91, град Буприја.

Извештавам Вашу Екселенцију да пошто су изјутра, 12. октобра, из подунавске варошице Прахова, изашли пароброди и истоварене барже, под командом капетана фрегате флигел-ађутанта¹⁴⁵ Весјолкина укрцао сам на испражњену баржу Руско-дунавског паробродарства бр. 619 своју јединицу у саставу: један кондуктор флоте,¹⁴⁶ један лекарски помоћник, 57 морнара и 23 најамна радника. На тој баржи сам направио две просторије, једну за подофицире и војнике, а другу за најамне раднике. Осим тога, на њој је направљена и кухиња са две покретне пећнице са горионицима, које сам добио за одред, са кухињском опремом и одговарајући нужник. За чување мостовног материјала који је припремљен на обали и стигао на баржу на једном делу Дунава, као и за одржавање реда на баржи, одређен је један наоружани чувар. Официрски део мог одреда се састојао из два инжењерска потпуковника, једног вишег техничара маринског грађевинарског одељења, једног војног лекара, који је прекомандован из Штаба Одеског војног округа и капетана дуге пловидбе, прекомандованог из Руско-дунавског паробродарства, који је остао у Прахову и распоређен на пароброд „Тираспољ“, који је ту остао пошто га је капетан бојног брода флигел-ађутант Весјолкин преузео у састав Експедиције. Ја сам

¹⁴⁵ Флигел-ађутант – звање које се додељивало официрима војске и морнарице у оквиру царског двора и било је знак посебног поверења које је цар имао према титулираној особи.

¹⁴⁶ Кондуктор флота - подофицирско звање у руској морнарици.

на баржу број 522 доставио, ради постепеног утовара, сав припремљени мостовни материјал, као и сидра, конопце, дизалицу, гвожђе, ланце, блокове, инструменте, мине, топове калибра 75 mm, два митраљеза, телефонску станицу, кола за вучу, а, такође и храну. Даске и брвна су натоварени на обали заједно са чамцима. Изјутра, 13. октобра, почео је истовар материјала, грађе и чамаца са барже број 522 на платформе и вагоне које смо добили. Укупно су у Прахову натоварене 204 платформе и вагона, од којих је било 66 наткривених вагона и 138 платформи и полувагона. Ујутру 28. октобра завршен је утовар и одред је дошао на назначено место за окупљање одреда, делова материјала и делова конструкције моста – град Ћуприја, који се налази на железничкој прузи између Ниша и Београда. „Тираспољ“ је по наређењу посланства предат [Србима]. Док смо стајали у Прахову седам најамних радника сам отпустио, четири због болести, једног јер је био доста слаб, а двојицу због пијанства и изостанака. Према подофицирма и војницима који су дозвољавали себи пијанчење и нерад, примењиване су дисциплинске мере. Ради припреме смештаја у Ћуприји, 14. октобра сам тамо прекомандовао и инжењеријског потпуковника Бељакова и лекара одреда, којима је, у исто време, дата наредба да се упознају са свим местима где ће се вршити претовар на вагоне и платформе уског колосека. Превоз је био доста отежан због тих претовара, тако да смо по истовару у Прахову имали утовар на вагоне и платформе нормалног колосека, потом у Зајечару истовар и утовар на пруге уског колосека, у Параћину нам је следио претовар на пруге нормалног колосека и на крају, у Ћуприји, истовар на обалу. Приликом обављања послова са претоварима и на изградњи складишта у Ћуприји, инжењерац Бељаков је имао помоћ вишег техничара Волчанецког са још једним десетаром столаром и седам подофицира и војника, који су стигли из Прахова 19. октобра.

Упркос мојим молбама, у моју јединицу није послат ниједан официр, па морам да препустим бригу о набавци исхране инжењеријском потпуковнику Лебедјеву. Покушај да се

успостави правовремено снабдевање храном у Прахову није успевао. Једном су хлеб доставили дан касније, следећи пут се то исто десило са месом, трећи пут је одред српске милиције преузео достављено месо, а четврти пут се испоставило да месо није било исправно. Пошто је месо долазило из града Неготина, морали смо да изнађемо други начин снабдевања. Недалеко од Прахова, на супротној обали Дунава, налази се румунско село Грујево,¹⁴⁷ у ком постоје два имања. Користећи пароброд и моторне чамце које смо имали, организовали смо набавку производа из Грујева, па су нам свако јутро тачно у 7 сати доносили производе у оближње пристаниште. То је испало боље, јер су производи из Грујева били јефтинији и бољи него ови из Неготина. Велику помоћ приликом добављања производа, пружили су нам агенти Руско-дунавског паробродарства, господин Софронов из Радујевца и господин Смирнов из Грујева.

Одред који је боравио у Прахову је пружао подршку Србима. Сазнао сам да је баржа, натоварена житом, која је задржана на румунској обали код Грујева, добила дозволу за пролаз поред бугарске обале. Баржа и товар су припадали Аустроугарској. За потребе извиђања те барже и њеног пресретања у случају изласка из луке ставио сам на располагање српском артиљеријском одреду, распоређеном код реке Тимок на граници са Бугарском, моторни чамац и то од 14. октобра све до одласка из Прахова. Чамац са мојом посадом се налазио у том одреду све до 25. октобра, када се испоставило да баржа не може да исплови, јер је Румунија задржала њену дозволу за испловљавање. Као другу помоћ, Србији је дата турска баржа, која је коштала приближно око 30.000 рубаља. Када је Турска објавила рат Русији, турска баржа се затекла код мене у Прахову, па сам добио наређење за њено легитимисање, узео сам документа која су потврдила да она припада Турској. Документа сам предао команданту луке Прахово, са молбом да задржи баржу до разјашњења тог питања са руским посланством. Наш руски посланик је ступио у везу

¹⁴⁷ Gruia (рум).

са српском владом, па су 24. октобра, по наређењу српске владе, баржу задржале српске власти и на њој је истакнута српска застава.

Дан ступања ЊЕГОВОГ ИМПЕРАТОРСКОГ ВЕЛИЧАНСТВА на престо, 21. октобар, обележен је подизањем руске, српске и савезничких застава на „Тираспољу“ и баржи и служењем молебана на баржи, кога је одржао српски свештеник из Радујевца. На молебан су дошли, као представник српске власти начелник Крајинског округа (губернатор), свештеник, чија је парохија била у том округу и најближе локалне власти и сви су пренели поздраве и честитке. Одред је све пристигле представнике власти позвао на ручак. У току молебана, ЊЕГОВОМ ИМПЕРАТОРСКОМ ВЕЛИЧАНСТВУ смо пожелели дуговечност, као и целом Царском дому и руској војсци. После кратке уводне речи, написане под мојим надзором, уследила је здравица ЊЕГОВОМ ИМПЕРАТОРСКОМ ВЕЛИЧАНСТВУ и целој Царској породици са гласним узвицима „Ура“ и певањем „Боже, Цара чувај“. После свега тога је уследила здравица Краљу Петру, наследнику Престола и српском народу. После израза одушевљења Срба, ја сам саставио телеграм руском посланику са молбом да, преко министра Ратне морнарице, пренесе ГОСПОДАРУ изразе одушевљења одреда и Срба који су дошли. Телеграм је предат на српском језику агентима који су дошли на молебан, господи Смирнову и Софронову, па је прочитан представницима Србије и у потпуности одобрен гласним „Ура“.

Живот одреда у Прахову је протицао мирно, болесних није било. Једини проблем био је у томе, што су сви морнари, који су нам послати, били из резерве, одвикнути од дисциплине. Једини активни официр, који је раније био код капетана бојног брода флигел-ађутанта Весјолкина, који га је преузео из сталног кадра, отишао је заједно са њим, па су инжењеријски официри морали да се баве егзерциром, како би се успоставила дисциплина. У току боравка одреда у Прахову, о њему је доста бринуо начелник Крајинског округа. Од

месних власти, одред је имао енергичну подршку команданта станице Прахово, поручника Радовановића.

После завршетка утовара, 28. октобра увече, одред је кренуо возом за Зајечар. У једном вагону је инсталирана покретна кухиња и понете су резерве хране, па је одред са те стране био обезбеђен. Пошто је одред стигао у Зајечар, људима је послужен топли чај, након чега смо приступили претовару мина, два моторна чамца и неопходне хране у вагоне на прузи уског колосека. Јединица је, пред одлазак у Прахово, добила наредбу да ради исправно и сложено, и радила је добро, изузимајући три морнара, који су, не обазирјући се на упозорења и наредбе, да се посао обавља у ратно време, дозволили себи да се удаље и напију, а један од њих је заподенуо свађу, говорећи да је неопходно да се људи пусте да шетају по граду. Сву тројицу је ухапсила и задржала српска војна управа. После свега, настављен је утовар, који је завршен до вечери. Јединица је ноћ провела у командантском склоништу, без икаквих инцидената. За једног од ухапшених је одлучено да се врати у састав бродске посаде и да се тамо казни по закону, а друга двојица су остављена у мојој јединици, пошто су одлежала затвор. Онај који је одређен да се врати у састав бродске посаде, остао је да чека одред капетана бојног брода флигел-ађутанта Весјолкина, који је требало да стигне. За све време боравка одреда у Зајечару, у његовом саставу је био и ађутант команданта, коњички поручник Лајковић, који је и дочекао одред. Следећег јутра, одред је кренуо уском пругом, са кухињом постављеном у посебном вагону. Због тешког пута и преоптерећености композиције, јер је са одредом путовао и један батаљон српског 10. пука, доста дуго смо путовали, а воз се кварио два пута. Одред је касно увече стигао у Параћин, брзо расклопио припремљену кухињу, пренео је у вагон на прузи нормалног колосека, заједно са прехрамбеним производима, затим се укрцао у вагон и кренуо у Ћуприју, испраћен од стране команданта града Параћина, пуковника Николајевића, где је стигао у току ноћи. За време пута није било никаквих догађаја.

По доласку на место боравка одреда, почео је рад на изградњи базе и сређивању пристигле дрвне грађе и чамаца.

Поред овога, требало је да добијемо још 107 вагона разног материјала, који је задржан на различитим станицама, па је, по доласку, требало приступити разврставању и сакупљању материјала ради састављања моста. Задржавање вагона проистиче из тога што су сви, у том тренутку када су Срби напустили Ваљево, почели да беже ка Нишу и, даље, ка Скопљу. Пруга ради без прекида. У случају несреће, већи део трупа се сакупља у месту боравка Врховне команде – Крагујевцу. У Крагујевцу се концентрише војска ради веће битке близу Ваљева, у оквиру чега би се могло решити питање евакуације Београда. Исход битке умногоме зависи од правовременог пристизања артиљеријских граната и довоза хаубица. Велики део становништва се доста уморио и жељно ишчекује долазак руских војника из Русије, сматрајући да би њихова неопходна снага била сто хиљада људи. На Бугарску гледају са опрезом, а од Русије очекују да, у случају да Бугарска ступи у непријатељски табор, пошаље своју војску против ње, као мајка која кажњава дете код кога се развијају лоше навике. На наш одред становништво гледа са охрабрењем и у њему види први залог помоћи Русије, а са задовољством могу да кажем да је одред добро снабдевен храном тако да нема потребе да било шта тражи од Србије. Преговарали смо и о предлогу владе да се додели по 1 франак нижим чиновима и три франка официрима. Сматрам да таква помоћ није потребна одреду и могла би да подрије престиж Русије, па сам предузео све мере да Срби не дају никакве предлоге у том смислу. Приликом мог представљања у главном стану Врховне команде, испоставило се да Србији недостају инжењеријске јединице. Срби су изразили жељу да одред на челу са својим официрима прискочи у помоћ приликом постављања инжењерских препрека на положајима. Упоредо са тим, јавила се и потреба за изградњом два моста на Сави, али таквих да би се од њих касније могао направити мост на Дунаву. Имајући све наведено у виду, планирам да

ја лично са инжењеријским потпуковником Лебедјевим прихватим учешће у изградњи инжењеријских препрека, али и да задржим на положајама под својом командом припрему материјала за мост и изградњу пута, јер се мостовни материјал морао поново превозити железницом. Планирам да у Ћуприји оставим инжењеријског потпуковника Бељакова и вишег техничара Волчанецког за склапање 107 вагона који нису стигли, за истовар, сортирање, за склапање мостова у деловима према мом плану, за завршавање радова на изградњи наше базе, за исхрану јединице, на коју треба обратити посебну пажњу, због тренутних потешкоћа у Србији, без обзира на резерве. Према томе прекоманда инжењерца Бељакова до доласка његове замене, нарушиће све планове, а ја молим Вашу Екселенцију да се он остави или да се замени другим инжењерцем, а, такође, ако је могуће да пошаљете и једног нижег морнаричког официра – командира чете команданата, ради руковођења јединицом. То би било неопходно, да би задатак добијен од Министарства Ратне морнарице, био испуњен до краја, пошто је превоз товара само део тог задатка у Србији, и само акција која би имала великог одјека у јавности, изазвала би овде велику захвалност.

Поред овог, извештавам Вашу Екселенцију да је на моју молбу капетан бојног брода флигел-ађутант Весјолкин посредовао код начелника морнаричких снага на Црном мору због нестабилности курса и потребе да се одреду додели на располагање за следовање нижим чиновима по 50 копејки по човеку на дан, 30 копејки за дуван и 12 копејки за сапун месечно, да исплатити и 150% поморског додатка и стручних додатака. За официре сам молио дневне исплате у злату: команданту одреда 2 фунте, инжењеријским потпуковницима 1½ фунте, а вишем техничару и лекару 1 фунту. Молим такође да ми се дозволи из трошкова одобреног кредита трошење средства на репрезентацију – за организацију молебана, пријема и сл.

Српска влада је одредила за помоћ два школована официра на официрска места и једног војника, који бораве и жи-

ве са одредом, официри са официрима, војници са војницима, па молим за одобрење да одредим вредност следовања за офицере и војника по угледу на прописане путне трошкове за укрцање.

Уз то Вас још молим да наредите да се у одред, преко Руског посланства, пошаље књига XIII *Свод морских постановлений*, издата 1910,¹⁴⁸ коју помиње у дописима Штаб команданта Црноморске флоте. Такве књиге овде нема, па цитати из ње упућени одреду остају неразумљиви.

Молим Вашу Екселенцију да ми се о одлукама по питањима која сам поставио у овом извештају а саопшти преко руског посланства, које скоро увек зна место боравка одреда, ако буде долазило до промене истог.

На крају морам да закључим да је Србији, као чисто земљорадничкој и у основи сељачкој земљи, неопходна техничка подршка, технички материјали, нарочито хаубице, артиљеријске гранате и муниција за пушке, којих има неколико врста. Војска уопште нема шаторских крила, покретних кухиња, нити довољан број шињела и чизама, па иако се и одликује прекрасним патриотским духом, по спољном изгледу је гола и боса. Аустријанци са подсмехом говоре: „Где ли је војска?“, пошто је српска војска већински састављена од сељака у сељачкој одећи. Ипак се те Швабе, како их овде зову, повлаче.

Потписао инжењеријски пуковник Добров
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3447, лл. 45 – 49об.

¹⁴⁸ *Свод Морских постановлений. Книга 13. О довольствии чинов Морского ведомства*, Санкт Петербург, 1910.

6. Извештај команданта Експедиције за посебну намену, капетана бојног брода флигел-ађутанта Веселкина о експедицији у Србију, септембар-октобар 1914

У Одесу сам стигао 25. септембра, заједно подређеним ми капетанима бојног брода Мајером, Страховским, поручником корвете Пјотровским и са четири подофицира и војника, где смо се јавили команданту Војног округа генералу Никитину и војном генерал-губернатору и врховном војном заповеднику области генералу Ебелову, а такође смо посетили градоначелника, капетана трговачке луке и капетана бојног брода Патона, заповедника линијског брода „Синоп“, који је стајао у луци. На спољном ободу луке је била усидрена Црноморска ескадра под заставом команданта флоте, али ветар је био толико јак да није било могуће стићи до ескадре услед чега нисам могао да се јавим адмиралу Еберхарду. Увече истог дана ескадра је испловила на море. У 6 сати увече у мојој хотелској соби одржано је саветовање коме су присуствовали: инжењеријски пуковник Добров; капетани бојног брода Мајер, Головнин, Страховски; К. И. М. Ф.¹⁴⁹ пуковник у пензији Морнаричко техничке службе (управник Руског дунавског паробродства) Јермаков; инжењеријски потпуковник Лебедев; поручник фрегате Дехтеров и поручник корвете Пјотровски. Дошло је до следећих сазнања:

1. Два пароброда са точковима Руског дунавског паробродства „Румунија“ и „Гроф Игњатијев“ завршили су монтирање артиљерије. По три топа од 75 mm Металуршке фабрике, по четири топа од 47 mm Обуховског завода и по два митраљеза, на сваки од њих поставио бродски инжењер Аљимов уз помоћ радионица Добровољачке флоте. У прилогу Вам дајем скицу монтирања артиљерије. Осим тога, историје пароброда су прилагођене за живот посаде, официра

¹⁴⁹ К. И. М. Ф. - Корпус инжењер-механика флота (Морнаричко-техничка служба), део царске руске војне морнарице.

и смештај ратних резерви. Најпре је изведена пробна паљба, извршене одговарајуће корекције, а затим је изведено школско гађање у мету, по пет пуцњева по команди, под руководством поручника фрегате Дехтерова и капетана фрегате Волкенауа. Овај штапски официр је имао несрећу да падне у потпалубље на пароброду „Румунија“ и толико повреди ногу, да су морали да га одведу у Одеску војну болницу, где мора да одлежи најмање месец дана.

2. Официри, подофицири и војници Црноморске флоте су послати из Црноморске флоте и Николајевске морнаричке полуекипаже – 147 људи, сви из резерве. Већина није имала документа за исхрану, комплетну униформу и нису добијали редовна материјална и новчана средства.

3. На паробродима са точковима, који су се налазили у Ренију, „Св. Сергеј“, „Београд“ и „Србија“, такође предвиђеним за наоружавање, почели су радови под руководством Алимова. Он је кренуо из Одесе 22. септембра и стигао у Рени 24. септембра, заједно са 15 мајстора Добровољачке флоте и два мајстора Севастопољских артиљеријских радионица. Радови су вршени уз помоћ радионица Руског дунавског паробродарства. Планирано је било да се на пароброд „Србија“ постави један топ од 75 mm, два топа 47 mm и два митраљеа, а на паробродима „Св. Сергеј“ и „Београд“ по два топа калибра 47 mm. Осим тога било је јасно да морамо испред конвоја да имамо и претходницу, коју су чинили пароброди Руског дунавског паробродарства „Шевченко“, „Патриота“ и „Прут“. На први од њих смо поставили митраљез. Наведене радове је требало завршити до 30. септембра 1914. Да не би по одласку бродова Експедиције из Прахова пуковник Добров и његова инжењерска група остали у Прахову и у Србији без средстава за безбедно кретање по рекама, затражио сам од Министарства саобраћаја инспекторски пароброд „Тираспољ“ са реке Дњестар. Изабрао сам овај пароброд због његове потпуне прилагођености наведеном задатку.

4. Товари, предвиђени за Србију, припремљени у Одеси и другим руским и подунавским лукама, товарили су се на

барже Руског дунавског паробродарства, које су их превозиле до дунавске луке Рени. Укупно је било 16 баржи. Попис терета на њима дајем у одвојеном прилогу.

5. Ниво воде на Дунаву је до 25. септембра доста опадао, због чега је Руско-дунавско паробродарство морало да укине линију Одеса – Свиштов којом је пловио пароброд „Бугарска“, чији је газ 3 m. Прагови изнад Свиштова су били и до 2,1 m дубине. Најзад 25. септембра смо добили извештај о порасту нива Дунава, који се у праговима подигао до 4,1 m, што је давало могућност да због убрзања испорука, искористимо морнарички реморкер пароброд „Вилково“ и транспортно-путнички пароброд „Бугарска“.

6. Извештаји добијени од Управника Руског дунавског паробродарства, као и поверљиви телеграми из различитих званичних извора – указивали су на очигледно присуство четири аустроугарска путничка пароброда и два реморкера, на којима се налазила немачка и аустријска војна посада, а који су били распоређени код острва низводно од Видина, у бугарским водама. Паробродима су командовали официри, што нам даје основу да претпоставимо да су поменути пароброди наоружани митраљезима и топовима непознатог калибра за напад на предстојећи транспорт ратног материјала за Србију. У прилог непријатељским намерама иде и раније осмишљени напад угарског реморкера „La Torza“ на транспорт војних товара за Србију на реморкеру „Београд“, када је нападнута баржа, погођена крма и оштећено потпалубље. Други покушај напада на транспорт ратног материјала на баржи коју је вукао пароброд „Св. Сергеј“ десио се код горепоменутих острва од стране два путничка пароброда „Deak Ferenz“ и „Franz Ferdinand“. Овај покушај је пропао, јер појава пароброда „Београд“ који је ишао без реморкера није био очекиван. Коначно, један од главних чиновника Аустријске агенције у Галацу, помоћник обер-инспектора Аустријског паробродарства, Поповић, нас је, као Словен и русофил, обавестио да се напад спрема и да се Паробродарство чува.

7. Сви поменути пароброди и барже са целим саставом су мобилисани и предати на управу Министарству Ратне морнарице.

У току разматрања свега горенаведеног, приликом саветавања, испоставило се да ће предстојећа експедиција, због количине и врсте товара, због састава бродова, трајања предстојећег пута, због бројности бродског и војничког дела посаде, представљати сложену и крајње озбиљну организацију, где ће морати да се озбиљно разраде све појединости њеног рада. Ради надзора над посадом у војном и економском смислу, ја сам се обратио месним војним властима са молбом да нам доделе једног активног пешадијског официра ради командовања подофицирма и војницима приликом извођења обуке и економских послова, као десну руку командира чете, а такође, и чиновника Војне управе за вођење канцеларије и рачуноводства. Моја молба је убрзо испуњена. Додељени су нам поручник Сополтјанов из 60. замосцког пешадијског пука и губернијски секретар Чепчиков и, сагласно мојој молби, наредбом команданта Црноморске флоте у састав Експедиције нам је додељен морнарички потпоручник Шахов, са линијског брода „Синоп“.

Пошто се од свих лица које сам довео у Одесу, најобавештенијим о свему што се догађало на Дунаву и подунавским државама, показао Управник Руског дунавског паробродства К. И. М. Ф. пуковник у пензији, Јермаков, сматрао сам да је неопходно да га укључим у састав Експедиције, ради решавања свих питања везаних за пловидбу Дунавом на лицу места, па сам телеграфисао у Главни штаб Ратне морнарице о његовом ангажовању у активну службу са чином капетана бојног брода и остајању на затеченој дужности.

Сва наведена лица, заједно са пристиглима из Петрограда: вишим лекаром Кронштатске морнаричке болнице, колешким саветником Дончаковым и поручницима Гавриљуком и Лењином, уведена су у састав Експедиције, мојим наредбама бр. 5, 6, 8, 13, 14, 15. На исти начин је у састав Експедиције уведен поручник фрегате Дехтеров, који је раније

био прекомандован у Одесу, од стране Генералштаба Ратне морнарице.

Пошто у Петрограду у Главној хидрографској управи није постојала карта Дунава, обратио сам се штабу Одеског војног округа, где је постојала само карта обала око Дунава, а сама река на карти је личила на неки ров испуњени водом, без података о ширини и дубини, и чак без означених острва. Детаљнију карту Дунава добио сам код Управника Руског дунавског паробродарства. То су биле две врсте картографског материјала: карта Дунава коју је Руско дунавско паробродарство прештампало са бугарске званичне карте, од Силистре до Тимока и карта коју је издала хидрографска служба румунског Министарства унутрашњих послова.

Нисам придавао значај непостојању руских карата и убеђивању Штаба Одеског војног округа да такве уопште не постоје.

Извршио сам преглед пароброда Руског дунавског паробродарства „Румунија“ и „Гроф Игњатијев“ 26. септембра и наредио да се скине јарбол ради повећања угла гађања топова. Истог дана увече, ови пароброди, које је до тада у Одеси задржавала велика олуја, отпловили су у град Рени.

Тада је у Рени кренула и посада за пароброде Руског дунавског паробродарства, у саставу: капетан бојног брода Страховски, потпуковник Лебедјев, поручник фрегате Дехтеров, поручник Сополтјанов, волонтер флоте Севеј, лекар Дончаков, губернијски секретар Чепчиков, део њих на паробродима Руског дунавског паробродарства, а део железницом.

Поручник Сополтјанов је добио задатак да одржи скраћену обуку гађања из пушке, са свим нашим резервним подофицирма и војницима. Тај задатак он је успешно извршио уз помоћ нашег морнаричког лекара Дончакова, који је раније био инжењеријски поручник и учесник руско-јапанског рата. Резултати гађања су били добри изван сваког очекивања. За гађање су, такође, обучени и војни најамни радници Паробродарства.

27. септембра радили смо потребне наруџбине и примили испоруке.

Добили смо извештај о смрти румунског краља Карла I.

28. септембра сам кренуо у Рени железницом, заједно са инжењеријским пуковником Добровим, капетаном бојног брода Мајером, пуковником Јермаковым, поручником корвете Пјотровским и морнаричким потпоручником Шаховим.

29. септембра смо стигли у Рени, где су нас на станици дочекали капетан бојног брода Страховски, коњички капетан пограничне страже Фос, командант луке, државни саветник Бодиско, агент Руског дунавског паробродства, а на обали Дунава, на месту где су стајали пароброди Експедиције, официри и посада са фронта.

Тада су ми се представили и били укључени у састав Експедиције: инжењеријски потпуковник Бељаков, штабс-капетан Аљимов из Морнаричко- техничке службе, лекар Конаржевски, кога је на молбу пуковника Доброва, Одески војни округ доделио њему, и техничар Морнаричке грађевинске службе Волчанецки.

Из Букурешта је у град Рени на крају стигао, на моју молбу, први секретар нашег посланства у Румунији Б. К. Арсењев, да би се видео са мном.

По обиласку пароброда Експедиције, ја сам уприличио саветовање, на које је позван и секретар наше мисије. Он нам је потврдио информације које смо имали о намерама Аустроугарске да омета успех наше експедиције, а такође нам је предочио и кораке које је Царско посланство предузело код румунске владе, да би задржало њену пријатељску неутралност, а што се тиче Бугарске, то се није могло постићи: та земља јавно сарађује са Аустријом и Немачком, у својим дунавским лукама допушта дужи боравак официра, подофицира и војника непријатељских нам држава, а циљ њиховог боравка се није могао тачно утврдити.

Арсењев је изјавио да је румунска влада, на молбу Поклевског, дала налог свим придунавским телеграфским пунк-

товима да од мене и са мојим потписом примају шифроване депеше, адресоване на Царско посланство у Нишу и Букурешту.

Овластио сам Арсењева да достави Поклевском моју молбу, да обавести оног кога треба о мојој коначној одлуци да употребим све одговарајуће мере према свим аустроугарским пловним објектима на Дунаву за које посумњам да на било који начин ометају успех експедиције. Овај извештај сам потом објавио агентима нашег паробродарства да га саопште аустријским друштвима.

Редослед кретања бродова Експедиције разрађен је уз помоћ свих капетана пароброда, који су добро упознати са особеностима пловидбе Дунавом, а распоред је објављен у мојој наредби бр. 16 од 30. септембра 1914.

Дозволићу себи да нагласим: бродски инжењер, штабс-капетан Алимов, који је позван из резерве флоте, државни саветник, не обазирјући се на своје године и на телесне повреде, које је задобио падом у бродској радионици још док је био питомац, изразио је жељу да буде на једном од бродова извиђачког одреда. Извиђачки одред је имао наређење да иде испред конвоја на растојању од 5 – 9 km, да испита целу обалу и пролазе између острва, да тражи мине по плићацима и рукавцима Дунава. Ради последњег циља, били су наоружани по наредби капетана бојног брода Страховског са две Шулцове тражилице мина порт-артурског типа са чакљама и то средствима мајстора Руског дунавског паробродарства¹⁵⁰.

Пуковник Добров је званично примио од радионице Ревенског из Одесе моторни чамац „Хидроплан“, који је намењен извиђачкој служби. Тај чамац је био намењен поручнику корвете Волковицком у Србији. Наредио сам да се он у Ренију испита два пута. Без обзира на то што су сви делови од-

¹⁵⁰ Справа за тражење мина коју је 1898. смислио поручник корвете руске морнарице К. Ф. Шулиц. Справу су први пут користили 1904. за време одбране Порт Артура у току руско-јапанског рата. Справа је била направљена од 5 осмометарских комада челичне ужади на крају којих су се налазили бове и појединачна оптерећења са чакљама услед чега је справа „лебдела“ у води и добро је хватала усидрене мине. Г. Смирнов, В. Смирнов, „Носители противоминного оружия в России“, *Моделист-Конструктор*, 8, 1989.

говарали спецификацији, његов мотор није функционисао како треба. Нисам био у могућности да носим са собом ово смеће, па сам га оставио у Ренију и дао на чување агенту паробродарства. Уместо тога сам наредио да се узме исправан моторни чамац, који је постојао у Ренију код Министарства саобраћаја, за шта сам касније љубазно добио дозволу Инспекције.

Приближну брзину заједничке пловидбе експедиција сам проценио на 3,25 чворова узводно. За командни брод сам изабрао „Бугарску“, на који сам сместио управника Руског дунавског паробродарства пуковник Јермакова, канцеларију, инжењеријског пуковника Доброва, инжењеријске потпуковнике Бељакова и Лебедјева, техничара Волчанецког, капетана дуге пловидбе Шумљанског, чиновника Чепчикова, а, такође и војну болницу са лекарима Дончаковом и Конаржевским, које сам касније (пред Видином) пребацио на „Румунију“ и на „Св. Сергеј“. У току путовања, ја сам неколико пута обилазио конвој и искрцавао се у приобалне румунске луке, где сам разговарао телефоном са Поклевским, а добијао сам и све податке који се ме занимали, од агената Руског дунавског паробродарства. Морам да изразим захвалност Руском дунавском паробродарству, јер је њихов агентурни рад био на завидној висини, и јер је већи део информација и вести, који сам шифроване добио од званичника наше владе, мени од раније био познат из извештаја агената Руског дунавског паробродарства. Дозволићу себи да скренем посебну пажњу на рад управника Руског дунавског паробродарства, пуковника Јермакова, који уме тако да уреди ствари да се не само трговински већ и политички живот подунавских држава, потпуно осликава у благовременим извештајима агената, који су стално на располагању код овог изванредног радника и администратора.

Сматрам да је присуство пуковника Јермакова у Експедицији која ми је поверена, у значајном степену допринело успеху задатка који сам добио.

У 6 сати и 10 минута увече, добивши команду: „дужи сидра“, „Бугарска“ се одвојила од понтона. Са нама је до Галаца ишао први секретар посланства Арсењев. Сви бродови су испловили према распореду датом у наредби бр. 16 од 30. септембра. У 7 сати и 40 минута увече, „Бугарска“ је стигла у пристаниште Руског дунавског паробродарства у Галацу, а у 2 часа и 50 минута смо отишли из Галаца. У Галацу, као и у другим лукама, румунске власти и становништво су били љубопитљиви према експедицији и јавно су исказивали наклоност. У Галацу су се посебно интересовали за пароброд „Прут“, који је, према целом свом унутрашњем изгледу био прилагођен за ношење мина; ради разрешења тог питања, на „Бугарску“ и у пристаниште су дошли полицијски чиновници.

У 2 часа и 35 минута после поноћи, 2. октобра, прошли смо поред Браиле. У 12 сати и 45 минута дању, „Бугарска“ се укотвила у пристаниште Руског дунавског паробродарства, луку Гирсово. Ја сам, у пратњи неколико официра, сишао на обалу. Пошто се 2. октобра навршило 9 дана од смрти румунског краља Карола I, пожелео сам да му одржим парастос у Саборној цркви, али, пошто је свештеник био одсутан, отишавши на црквени обред, испоставило се да је моја намера немогућа.

У 3 часа и 40 минута дању отишли смо из Гирсова. У 4 часа и 15 минута дању, „Бугарска“ је пристала код понтона у румунском селу Новенка, насеља које је бројало 5.000 житеља и које се у потпуности састоји од руских православних старообредника Белокриницке врсте (Липовани). Официри и ја смо дошли на обалу, где нас је дочекало и поздравило окупљено становништво. У локалном храму Успења, у присуству румунских власти, одслужена је кратка литија за умрлог краља, после чега је старообредни свештеник дошао на „Бугарску“ и благосиљао је вилковске рибаре, старообреднике, које је пуковник Добров позвао са нама у Србију, за рад на подизању мостова и благосиљао је крстом бродове, који су пролазили поред њега. У 5 сати и 30 минута смо отишли из

Новенке; наш одлазак је испраћен са „ура“ од стране народа окупљеног на обали и уз пратњу црквених звона. У 10 сати и 40 минута пристали смо у луку Черна вода. Ту су се налазила два румунска монитора и две торпиљарке. На „Бугарској“ су ме посетили румунски генерал-мајор, шеф полиције и други грађани, који су отворено исказивали своје симпатије према Русији. У 12 сати и 20 минута ноћу, 3. октобра, отишли смо из Черне воде. У 10 сати и 15 минута ујутру смо стигли у Силистру. Ту су била два монитора, један са контраадмиралском заставом. По доласку „Бугарске“, дошао је лучки капетан, кога је интересовало наоружање бродова. У 2 часа смо отишли из Силистре. У току стајања у Силистри примио сам извештај, направио потребне распореде, разгледао град. Тада се појавила потреба да се донесе сено на барже за коње, у 9 сати и 45 минута увече истог 3. октобра, пристигли смо до понтона Руског дунавског паробродарства у Тутракану. Близу леве обале налазио се румунски ратни брод, а близу понтона, на десној обали, моторни чамац. У Тутракану смо стајали до 12 сати и 20 минута следећег дана, 4. октобра због утовара и превоза сена на барже. За време стајања у Тутракану, разгледао сам град и примио осам румунских официра на „Бугарској“, који су авионом долетели из Букурешта и руског свештеника, оца Игњатија Черњева. Официри су одржали здравицу Његовом Императорском Величанству. У 3 часа и 50 минута дању смо прошли Четате. У 9 сати и 35 минута увече смо пристигли у пристаниште Руског дунавског паробродарства, у Ђурђеву, где смо остали до 11 сати и 55 минута. У Ђурђеву сам разговарао телефоном са руским послаником у Букурешту, Поклевским и добио телефонски извештај о изласку „Тираспоља“ и моторног чамца „Циклон“ из Ренија, који није могао бити на време достављен из Одесе у Рени због лошег времена. Ту је купљено 100 врећа мекиња за коње, а овас се није могао купити.

Изјутра 5. октобра, на свим бродовима су развијене заставе пошто је био имендан Његовог Императорског Величанства Наследника Царевића Алексеја Николајевича. У 11

сати ја сам поздравио посаду у строју и наздравио Његовом Императорском Величанству и целој царској породици. У 3 часа и 20 минута стигли смо у Турну Магуреле, где смо остали до 7 сати и 22 минута увече. У салону су били лучки капетан, полицијски чиновник и агент Руског дунавског паробродарства, са којим сам расправљао о могућностима куповине сена и овса за коње. Због овог питања сам сишао на обалу у пратњи пуковника Јермакова, главног агента Каменског и локалног агента. Сточна храна се у граду није могла добити зато што је била недеља. У 5 сати и 30 минута возом је стигао руски војни изасланик у Румунији, пуковник Б. А. Семјонов. Добили смо два шифрована телеграма посланика Поклевског, који су говорили о гласинама о аустријским мониторима и паробродима близу српске границе.

О овом питању се морало расправљати у Савету, где сам позвао офицере и пуковника Семјонова. У 6 сати и 10 минута стигао је пароброд „Румунија“. Капетан бојног брода Страховски ми је пренео да је са бугарске обале на 547. километру, бугарска патрола гађала пароброде „Прут“ и „Румунија“; испаљено је седам хитаца, али није било повређених. Због ове ситуације, послао сам посланику Поклевском телеграм следеће садржине:

„Молим саопштите у Петроград Начелнику Генералштаба Ратне морнарице и посланику у Софији да је данас, 5. октобра на 547. километру, близу острва Вардена, бугарска патрола испалила неколико хитаца на пароброд 'Прут', без поготка. Палба је прекинута чим је стигао пароброд 'Румунија', који је уперio топове“.

Два пута је пуцано и на пароброд „Бугарска“, али су меци ударили у крму и нису начинили никакву штету.

6. октобра у 12 сати и 5 минута ноћу пристали смо у Корабију.

У Корабији смо остали до 10 сати изјутра. Тамо је, по мојој наредби, купљен овас. У Корабији сам добио и телеграм о томе како би, приликом уласка у српске воде, сваки наш пароброд требао да зазвижди два пута, да би се спре-

чила паљба са српске обале. У 3 часа и 23 минута прошли смо бугарску луку Рахово, у 3 часа и 27 минута прошли смо румунску луку Бекет, а у 10 сати и 50 минута прошли смо Лом Паланку.

7. октобра у 5 сати и 10 минута спустили смо сидра због магле и стајали до 11 сати и 35 минута дању. У 4 часа и 55 минута смо прошли Видин, обала је била пуна народа. У 5 сати и 20 минута стигли смо у Калафат, на румунски понтон. Агенти су нам пренели гласине да се аустријски монитори крећу низводно од Оршаве. Добио сам телеграм да је „Тираспољ“ прошао Ђурђу 6. октобра. Купљено месо и хлеб за одред. Официрима сам издао инструкције о мерама предострожности у даљем деловању, а целом конвоју наредбу да ћемо ноћ провести усидрени у Четати, како би сумњива места прошли дању.

8. октобра, у 3 часа ноћу, отишли смо из Калафата, у 5 сати и 20 минута изјутра дошли смо до конвоја, у 7 сати и 20 минута, када се магла разишла, сви бродови су пошли напред. У 10 сати и 10 минута прошли смо бугарско село Јасено, у 11 сати и 35 минута прошли смо бугарско село Ново село. У 11 сати и 27 минута дању српска граница; на „Румунији“ и „Св. Игњатијеву“ су подигнуте заставе, по мојој наредби. Од грујевског агента Руског дунавског паробродарства добио сам писмо, где ми саопштава да је агент, кога сам послао, прошао целу обалу аутомобилом и да ништа сумњиво није приметио. У 2 часа и 20 минута дошли смо до Радујевца и оставили тамо све барже са коњима, да би их узели српски официри. У 2 часа и 40 минута отишли смо из Радујевца. У 3 часа и 20 минута дошли смо у Прахово, где нас је дочекао командант станице и брзо смо приступили истовару баржи. Пошто сам предао команду капетану бојног брода Мајеру, отишао сам у пратњи пуковника Доброва и мог волонтера флоте Севеја (титуларни саветник, кандидат права Московског Универзитета – инспектор Народног училишта малоархангелског среза, Орловске губерније) у град Ниш, да бих се видео са нашим повереником Штрاندманом, министарским

председником, Пашићем и војним министром, пуковником Стефановићем. Додељен нам је посебан вагон у возу, а српски капетан Јован Јовановић, који је до објаве рата био војни, финансијски и трговински агент у Лондону, именован је да нас прати.

За све време путовања од Ренија до Прахова, није пропуштен ниједан пароброд, ниједна баржа, ниједан чамац, како дању, тако и ноћу, а да нису пропраћени нашом оружаном пратњом, док су пролазили поред конвоја. Са поносом бих поменуо, достојну сваке хвале и уважавања, службу извиђачког одреда и пароброда „Румунија“ и „Гроф Игњатијев“. Капетани бојног брода Мајер и Страховски, поручник корвете Пиотровски и бродски инжењер штабс-капетан Аљимов, уопште нису спавали ниједне ноћи. Такође напомињем, за службу сваког признања и уважавања, службу управника Руског дунавског паробродарства, пуковника Јермакова, поручника Гавриљука и Лењина, морнаричког потпоручника Шахова и поручника Сополтјанова, капетана и механичара бродске експедиције. Велику похвалу заслужује и упорност и искуство са којима је бродски инжењер, штабс-капетан Аљимов за веома кратко време успео, са веома малим средствима, од обичних пароброда реморкера да направи, за дунавске прилике, моћне ратне бродове.

Не могу да прећутим ни труд поручника фрегате Дехтерова на сарадњи приликом наоружавања и организације артиљеријске службе на бродовима и довођењу у ред материјалне базе артиљерије. Јако је тужно то што капетан фрегате Волкенау, под чијим је надзором почело наоружање бродова и који је желео да заврши ово сјајно започето дело, несрећним случајем напустио поверену ми експедицију, а ја сам лишен једног одличног официра.

У возу у Нишу сусрео сам се са нашим повереником и ађутантом Војног министарства. Просторије за нас су биле припремљене код епархијског епископа, пресветлог Доситеја (доктор теологије Кијевске духовне академије)¹⁵¹. Овај

¹⁵¹ Доситеј (Драгутин Васић 1878–1945) - епископ нишки и први митрополит загребачки.

гостољубиви Владика нам је, за све време дводневног боравка у Нишу, пружао братски и пријатељски угођај. Не могу да поменем, без осећаја посебне захвалности, милог и љубљеног Архипастира братског народа. У разговору са нашим дипломатским повереником сам добио потврду онога што сам раније чуо о боравку неколико аустријских и немачких официра и повећег броја подофицира и војника у Видину. Аустријски мајор је, наводно, снабдевао бугарске комите динамитом за диверзије на мостовима и тунелима, у циљу спречавања доставке материјала које смо довели из Прахова до назначеног места. Железничка пруга од Неготина ка Зајечару великим делом је ишла граничном реком Тимок, уз бугарску границу. Због тога су Срби удесетостручили опрезност и поставили наоружане страже дуж целе линије.

У Штрاندмановој канцеларији сам се упознао са бугарским послаником, господином Чабрашниковим, са којим сам водио жучну расправу јер је господин Чабрашников дозволио себи да посумња у истинитост мог извештаја нашем поверенику о томе да је бугарска патрола пуцала на пароброде „Прут“ и „Бугарска“. Када ме је господин Чабрашников после овога замолио да му детаљно опишем шта се догодило, ја сам му на то одговорио да немам намеру да му о томе причам, пошто је са тим и званично упозната бугарска влада, преко наших дипломатских представника, које сам благовремено упознао са оним што се догодило, тим пре што сам ја у потпуности убеђен у непријатељске намере неутралне Бугарске према Русији. И када ме је господин Чабрашников питао у којим бугарским лукама сам приметио такав однос, ја сам му тада одговорио да не сматрам да је нужно да боравим у било којој бугарској луци и надам се да никада нећу ни боравити и да је уопште сваки даљи разговор на ту тему излишан. Те вечери, господин Чабрашников, штићеник и представник цара Фердинанда, отпутовао је возом у Софију, да би се лично видео са својим надређеним. Штрандман се није похвално изразио о мом сусрету са господином Чабрашниковим и рекао је да није у мојој надлежности, као недипломати, да говорим

са дотичним господином. Разговор са Чабрашниковим сам водио на француском језику.

На дан доласка, посетио сам војног министра, пуковника Стефановића, који ми се, у име владе, захвалио за достављање материјала, који су толико неопходни Србији.

Тога дана сам се представио Његовом Височанству принцу Ђорђу Петровићу, који се сасвим опоравио од ране коју је задобио у борби. Принц је био јако љубазан и за пола сата ме је посетио лично у просторијама наше мисије, где ме је доста испитивао о експедицији, о Русији и ратним дејствима. Разговор је трајао око сат и по.

Следећег дана, 10. октобра, у 9 сати ујутру имао сам аудијенцију код господина министра Пашића. Пашић ми се захвалио и замолио ме да ми преда усрдну молбу владе о томе да им се, ако буде могуће, доставе топови, гранате, топла одећа, да би се одбранили од Аустријанаца, затим завојни материјал, пушчани меци и обућа. На крају разговора, Пашић ме је загрлио и ја сам се три пута изљубио са овим уваженим старцем. Тог дана увече, поручник Милош Петронијевић ми је уручио Орден белог орла 3. степена, којег ми је доделио престолонаследник регент принц Александар, па молим Вашу Екселенцију да измоли дозволу Височанства за његово ношење.

Тог дана увече сам намеравао да се вратим назад у Прахово возом, али, на инсистирање принца Ђорђа Петровића, који ми је љубазно уступио свој аутомобил, отишли смо њиме у Прахово, у пратњи капетана Јована Јовановића. На путу, у градовима Књажевцу и Зајечару, становништво нам је упућивало радосне овације, а у Зајечару су нам, осим тога, војне и цивилне власти послужиле доручак на коме је учествовало око 40 људи, на челу са командантом дивизије, градоначелником, угледним грађанима и свештенством. У Прахово смо стигли увече. У то време је завршен истовар баржи.

Следећег дана, 12. октобра, пошто сам се поздравио са пуковником Добровим, његовим помоћником и посадом, бродови поверене ми експедиције, подигли су сидра и кре-

нули у Рени. На располагање пуковнику Доброву оставио сам пароброд министарства саобраћаја „Тираспољ“, који је успешно стигао у Прахово, са два моторна чамца. Осим тога, у Прахову сам оставио две барже са мостовним материјалом, од којих једна, на молбу пуковника Доброва није истоварена, а друга је оспособљена за привремени боравак посаде.

У Србији су са пуковником Добровим остали инжењеријски потпуковници Бељаков и Лебедјев, техничар Волчанецки, лекар Конаржевски, кондуктор Баржак, капетан дуге пловидбе, губернијски секретар Шумљански (у својству стручњака за истовар), 87 подофицира и морнара и 16 старOVERAЦА, вилковских рибара (прилог бр. 7).¹⁵²

Путовање из Прахова у Рени је било сасвим успешно, са свим предострожностима као и кад смо пловили узводно, само три пута опрезније. Ја сам са бродом „Бугарска“ посетио две румунске луке: Ђурђу и Галац. Од Полевског сам добио извештај да је аустријска влада протестовала против Румуније због пропуштања конвоја са војном помоћи у Србију и да ће Аустрија предузети одговарајуће мере да се ово не понови.

Мени није сасвим јасно шта Аустрија може да уради у том смислу, без могућности проласка кроз Ђердап. Мислим да је то мало вероватно, јер у тим брзацима ништа не може да се уради без ланчаног паробродарства, којег су уништили Срби. То је на дуже време отклонило могућност повратка бродова у аустроугарске воде Дунава проласком кроз Ђердап. Наравно, слика ће се у потпуности променити ако Бугарска скине маску неутралности и објави на чијој је страни. А како видим, све иде ка томе.

У Галацу се десио трагикомичан инцидент. Капетан бојног брода Мајер је сишао на обалу, као и ја, у униформи, по ранијем договору са месним властима, да бисмо на пијаци фотографисали локално становништво. Полицијски наредник је посумњао да је капетан бојног брода Мајер шпијун, наредио је да га поведу полицијску станицу и затворе. Када

¹⁵² Прилог се не објављује.

сам то сазнао, брзо сам сишао на обалу и пожурио у станицу, одакле сам телефоном разговарао са губернатором, затражио сам да хитно дође у станицу, за шта сам му дао 5 минута, запретивши му у супротном великим непријатности-ма на дипломатском пољу. Губернатор је стигао за 3 минута, брзо ослободио капетана бојног брода Мајера, извинио се за идиотско понашање полицајца, кога ће избацити из службе. Али је капетан бојног брода Мајер замолио губернатора да се ограничи само на службени укор. Инсистирао сам на томе да галацки губернатор, због неодговарајућих извињења у станици мени и капетану бојног брода Мајеру, кроз пола сата дође на пароброд „Бугарска“ у пратњи команданта станице и тамо се извини мени и капетану бојног брода Мајеру у присуству осталих официра и службеника Руског дунавског паробродарства. Галацки губернатор је тако и учинио, после чега сам му рекао да је са овим питањем свршено и да сматрам да сам у потпуности задовољен, након чега сам позвао губернатора на доручак, где је он наздравио Његовом Императорском Височанству. Губернатор се показао као велики русофил, што су ми потврдили и агенти нашег паробродарства, знајући га одавно као таквог. О овом догађају сам обавестио Посланство у Букурешту. У Галацу се нисам обратио нашем генералном конзулу Картамишеву за помоћ поводом овог инцидента, због тога што сам чуо доста о његовој неодлучности и принципијелном ставу, да су Руси увек и свуда кривци. Због тога сам реаговао лично и, по мом схватању, постигао потпуно очување нашег достојанства.

По доласку у Рени, 14. октобра, у 5 сати увече, обрадовао сам се следећем телеграму министра Ратне морнарице: „Господар Император најсветлије даје сагласност да Вама и свим припадницима поверене Вам Експедиције за посебну намену пренесем захвалност за успешно обављање задатка. Генерал-ађутант Григорович“.

Следећег дана, после подизања заставе, цео састав Експедиције је постројен на обали и, пошто сам прочитао теле-

грам, одржао сам здравицу Његовом Императорском Височанству, коју су пратили гласни и радосни узвици „Ура“.

Флигел-ађутант, капетан бојног брода Веселкин
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3450, лл. 97– 135.

7. Дневник делатности Експедиције за посебну намену, октобар-новембар 1914

16. октобар. Приликом повратка у Русију првим транспортом, командант Експедиције за посебну намену, у пратњи капетана бојног брода А. А. Мајера, поручника корвете Пјотровског, к. к. инжењера, штабс-капетана Аљимова, волонтера флоте Севеја,¹⁵³ отпутовао је на пароброду „Рус“ у Одесу ради састављања извештаја и разрешења неких питања, која се тичу организације Експедиције. Привремена команда над одредом је предата капетану бојног брода, Страховском, 16. октобра.

17. октобар. По доласку у Одесу, 17. октобра, сазнали су за мучки напад непријатељске флоте на град Одесу и о потапању топовњаче „Доњец“.¹⁵⁴ Командант Експедиције, због неразјашњеног питања о могућем доласку турских бродова на Дунав, ради уништавања транспорта Експедиције, а како се Бугарска изјашњава у поновном груписању зараћених држава као потпуно неутрална, дао је наредбу да се постави караван на реку Прут, да се поставе препреке на Пруту и, пошто је од надлежног измолио дозволу, отишао је у Петроград.

Наредбом од 17. октобра, предложено је да се команда над одредом препусти капетану бојног брода Мајеру, који би команду преузео од капетана бојног брода, Страховског.

18. октобар. Капетан бојног брода Мајер је у пратњи волонтера флоте Севеја стигао на реку Прут, где су се, у том тренутку, налазили сви бродови Експедиције (у близини прутске царинарнице).

Тог 18. октобра, на располагање Експедицији, стигао је и моторни чамац пограничне страже, „Александар Невски“, којег је тражио капетан бојног брода Страховски и наредбом

¹⁵³ „Охотник флоте“ - у преводу на српски користимо израз „волонтер флоте“.

¹⁵⁴ Ради се о гранатирању и изненадном нападу турске флоте на Севастопољ и Одесу без проглашавања рата. Н. Новиков, *Операции флота против берега на Черном море в 1914–1917 гг.*, Москва, 1937.

капетана бојног брода Мајера дат на пуно коришћење пароброду „Бугарска“.

20. октобар. Издато је наређење капетана бојног брода Мајера о организацији одбране конвоја, са следећим распоредом: конвој се брани ратним бродовима у које се, поред „Грофа Игњатијева“ и „Румуније“, убраја и „Србија“. Дежурни пароброд је дужан да се налази бочно, код самог ушћа Прута, а други истовремено, на Дунаву, код радионица Руско-дунавског паробродарства. Трећи пароброд, који је слободан од дежурства, треба да стоји у Ренију, код понтона Руско-дунавског паробродарства. Редослед дежурстава пароброда се утврђује на дневном нивоу. Тог, 20. октобра, због немогућности да се постави речна препрека (ширина реке Прут није већа од 32 метра¹⁵⁵ и друга обала припада Румунији), издато је наређење да се на обали постави батерија, у циљу боље одбране конвоја, за шта је капетану бојног брода Страховском предложено да узме са пароброда „Гроф Игњатијев“, „Румунија“ и „Србија“ по један топ калибра 47 mm, по два са пароброда „Србија“, „Београд“ и „Свети Сергеј“ и два митраљеа са пароброда „Србија“.

21. октобар. Изабрано је место за постављање батерије. Морнарички поручник корвете Шахов је донео вест о лаком квару који се десио на пароброду „Гроф Игњатијев“, па смо наређење морали да извршимо сопственим средствима.

Добили смо телеграм од управника Руско-дунавског паробродарства, Јермакова, са наредбом команданта Експедиције о изради руте за пароброд „Бугарска“, због чега је наоружан.

21. октобра начелник Експедиције нам је саопштио о својој наредби да превуче две барже са товарима из Очакова у Рени.

22. октобар. Пароброд „Бугарска“ је кренуо на пут, а његов штаб је пребачен на пароброд „Свети Сергеј“.

¹⁵⁵ У руском тексту сажењ - руска мерна јединица (2,1336 m).

Капетан фрегате Головин нам је пренео учестале гласине о томе како турске торпиљарке намеравају да нападну Измаил и Рени.

23. октобар. На пароброду „Румунија“ су почели да чисте котлове. Стигао је телеграм управника Руско-дунавског паробродарства Јермакова о доласку морнаричког потпоручника Рикајева у Рени са делом ратног материјала, за одбрану, за чије је преузимање одређено 12 подофицира и војника, под командом поручника корвете Гавриљука. Око 12 сати ноћу, стигао је још и војни товар (експлозивни материјал) у пратњи војника-артиљераца.

Постављен је и трајект за бродове Експедиције.

24. октобар. Вршен је утовар пристиглог материјала на баржу бр. 309, на којој је организована стража од подофицира и војника Експедиције. Увече тог дана, баржа бр. 309 је натоварена, запломбирана и одвучена на реку Прут.

Чиновник Главне управе за геодезију и земљорадњу Енчем нам је дао чамац Црноморско-дунавског риболовачког надзора „Данилевски“ за пријем који је комисија одредила, за шта је, следећег дана, састављен одговарајући акт за пријем. Капетан бојног брода Страховски је отишао на кратко одсуство, који му је одобрено. Почела је монтажа батерије и ископани су потребни ровови.

Капетан бојног брода Мајер је добио од руског генералног конзула у Галацу податак, који потврђује гласине које је саопштио Головин о могућности изненадног напада непријатељских торпиљарки на Рени, па је морао телеграмом да упита руског посланика у Букурешту Поклевског могу ли да рачунају на оружану супротстављање Румуније приликом пролаза непријатеља кроз Сулински канал, као и на благовремено упозорење на појаву непријатеља од стране румунских власти.

25. октобар. Стигао је морнарички потпоручник Рикачев, у пратњи седам подофицира и војника, са шест вагона ратног материјала. Завршени су радови на копању јама за

платформу и завршена је монтажа два топа калибра 75 mm. Лајтнант Гавриљук је прекомандован службено у Одесу.

Поклевски је саопштио да Румунија није предузела никакве мере заштите, али ће се он постарати да благовремено изнесе питање (да предухитри изненадни пролаз) о спречавању проласка турских торпиљарки Сулинским каналом.

26. октобар. Стигао је товар, који се састоји од 70 сандука аустријских пушака. Морнар 1. класе Сигисмунд Калински је приликом преласка са барже на пароброд, испустио у воду бајонет своје пушке.

27. октобар. Извршен је истовар материјала који је стигао на железничку станицу у Ренију и његов утовар на баржу бр. 310. Добили смо наређење команданта о чишћењу котлова на паробродима. Одмах је било наређено да почне чишћење котлова на пароброду „Прут“, првом у распореду.

28. октобар. Завршено је затрпавање и поравнавање платформе за артиљеријску батерију. Јединица је извела школско гађање бојевим мецима под командом поручника Саполтјанова.

Због добијених узнемиравајућих података, капетан бојног брода Мајер је сматрао неопходним да се у канал постави пароброд „Румунија“ ради одбране бродова Експедиције од изненадног напада турских торпиљарки.

Издато је наређење о чишћењу котлова на пароброду „Гроф Игњатијев“. Са три мајстора који су стигли из Севастопоља, превезени су и ноћни нишани за топове. Мајстори су остали да би поправили један акумулатор, који је случајно упao у воду.

29. октобар. Поново је од бродских пилота добијено сведочење, које потврђује намере непријатеља да дођу у Дунав са торпиљаркама. Дунавом је, у правцу Сулине, прошла јахта Међународне комисије,¹⁵⁶ на којој се налазио турски посланик у Румунији. Он је ишао у Сулину како би регулисао питање могућег разоружавања турских торпиљарки од стране Румуна, уколико би случајно дошле у Сулину.

¹⁵⁶ Европска дунавска комисија која је контролисала пловидбу на Дунаву из 1856. (након Кримског рата).

Капетан пароброда „Румунија“, Кременецки је послат на пароброду „Данилевски“ у Сулину, како би проверио (неопходна) сведочења и тајним путем разјаснио делатност турског посланика у Сулини.

Из Севастопоља је стигао један вагон артиљеријских граната за топове калибра 75 mm, у пратњи 12 морнара извршене је пробна паљба из топова.

30. октобар. Капетан пароброда „Румунија“ Кременецки је пренео телеграфом да су сумње у могућу појаву турских торпиљарки у Сулини неосноване.

Капетан бојног брода Мајер је телеграмом упитао штаб да ли је могуће скоро повезивање телефоном пограничне карауле „Раздељни“ са градом Ренијем.

Стигла су 72 вагона товара у пратњи 15 подофицира и војника. Барже бр. 309, 310, 605 су одвучене у Рени да би се додатно натовариле. Пошто се посао утовара одужио, зато што су барже ноћу одвлачене на реку Прут, капетан бојног брода Мајер је наредио да остану у Ренију.

Командант Експедиције је издао телеграфско наређење да се две барже натоваре камењем и песком и да се припреме за потапање у Сулинском каналу.

У току целог дана трајао је интезиван утовар и вежбовно гађање из пушака. Стигао је телеграм команданта о његовом напуштању Петрограда.

31. октобар. Штаб армије је саопштио да постоји могућност да се испостава „Раздељни“ повеже са Експедицијом за посебну намену. Следило је саветовање капетана бојног брода Мајера са речним агентом Казаковим и капетаном пароброда „Београд“. Говорили су о најбољем начину за потапање баржи и одлучили које место је за то најбоље. Решено је да се спреми баржа бр. 815 и мања баржа бр. 1.

1. новембар. Послат је предлог управнику техничких послова на Дунаву Министарства трговине и индустрије да се Експедицији за посебну намену ставе на располагање све количине камена, који постоје у Ренијској луци. Инжењерац Шевелев, који је дошао, издао је тим поводом одговарајуће

наређење и извештај капетану бојног брода Мајеру о мерама које је он, Шевелев, предузео на преграђивању канала: скинути све бове, мотке и пловидбене знаке за обележавање пловног пута, угасити расвету и поставити преко канала препреку од пловећих гвоздених цеви. Потом је истакао предлог о могућности угаоног потапања барже, али, по његовом мишљењу, таква мера би, са једне стране, скупо коштала руску владу приликом будућег чишћења канала, а са друге стране, циљ не би био остварен у потпуности у условима високог водостаја у јесен.

Капетан бојног брода Мајер је послао волонтера флоте у сусрет команданту Експедиције да би му пренео све околности око потапања барже у Сулинском каналу.

1. новембар. Капетан бојног брода Страховски се вратио са кратког одсуства.

2. новембар. Помоћник Јеличикевич се јавио капетану бојног брода Мајеру и тог тренутка је укључен у састав Експедиције за посебну намену.

Тог дана је у Одесу стигао командант Експедиције у пратњи официра који су укључени у састав Експедиције: капетан фрегате Николај Фјодорович Мисников, капетан корпуса хидрографа Вјачеслав Иванович Чоповски, поручник морнаричке пограничне страже Константин Алексејевич Киткин, поручник Стефан Васиљевич Лисицин и потпоручник Александар Сергејевич Гришченко.

Пошто се командант Експедиције упознао са ситуацијом, преко извештаја волонтера флоте Севеја, телеграмом је предложио капетану бојног брода Мајеру да не потапају барже у Сулинском каналу и отишао је, у пратњи горенаведених официра, железницом, у Рени.

Истовремено је командант телеграмом замолио руског посланика у Букурешту да пошаље у Рени секретара мисије ради преговора.

3. новембар. Командант Експедиције је стигао у Рени, где је пребивао на пароброду „Бугарска“; у 9.45 је са целим

штабом прешао на пароброд „Рус“, који им је прикључен по војно-поморској грани.

Тада се јавио инжењер Шевељев ради преговора са командантом Експедиције. Пошто се упознао са ситуацијом коју му је изнео Шевељев, командант је предложио да потопе припремљену баржу у каналу Полуноћном и да га по завршетку обавесте телеграмом о извршењу, а телеграмом је о томе обавестио начелника Генералштаба Ратне морнарице и начелника Главног штаба Ратне морнарице.¹⁵⁷

Тог тренутка су стигла четири вагона артиљеријских граната, утоварених на баржу бр. 24.

4. новембар. У 9 сати ујутру састао се савет господе официра, на чијем челу је био командант Експедиције, где се подробно расправљало о питањима везаним за предстојећи поход и истовремено су команданту Експедиције предати сви потребни извештаји. За време почетка Експедиције одређен је 5. новембар у 2 сата поподне. Прилог: копија извештаја од 4. новембра бр. 55.¹⁵⁸

На предњи део пароброда „Бесарабија“, постављен је један топ калибра 47 mm, који је донет са пароброда „Београд“, а на кормиларску кабину је постављен митраљез, који је скинут са пароброда „Србија“.

Један штапски официр је предложио да се установи телефон између испоставе „Раздељни“ и града Рени и замолио је да му се дају две недеље за тај посао. Командант Експедиције је сматрао да је назначени рок сувише дуг и да би могао да се допусти само у мирнодопским условима.

Увече је стигао секретар руске мисије у Букурешту Арсењев и дописник „Русског слова“ Черногоревич.

¹⁵⁷ У царској Русији од 1906. постоји две високе штапске институције за морнарицу - Морской генеральный штаб (Генералштаб Ратне морнарице) и Главный морской штаб (Главни штаб Ратне морнарице). Први се бавио оперативностратегијским пословима (изградња Флоте, мобилизација, припреме за рат, изrada ратних планова) а други, као орган Министарства Ратне морнарице - административно-позадинским пословима (између осталог и персоналом, његовим унапређењем и школовањем).

¹⁵⁸ Копија наредбе се не објављује.

Цео дан је трајао утовар ратног материјала на баржу бр. 22 који је, у 20 вагона, стигао у Рени. Пет вагона је утоварено на баржу бр. 24.

Тог дана су у састав Експедиције укључени: штабс-капетан флоте Фролов, коњички капетан Фос и ветеринарски помоћник Сандула, при чему је Фролов постављен за интенданта пловидбе.

Према распореду начелника Генералштаба Ратне морнарице, пароброд „Тираспољ“ је дат на коришћење српској влади. Добијен је извештај начелника Генералштаба Ратне морнарице о захтевима румунске владе да нико од чланова Експедиције не силази на румунску обалу у униформи, већ искључиво у цивилној одећи.

5. новембар. У 8.30 официри су вежбали бацање ручних бомби.

Према наредби команданта Експедиције, ветеринарски помоћник је премештен на пароброд „Свети Сергеј“.

Начелник Експедиције је наредио да се паробродом „Бугарска“ у Русе пребаци 483 бугарских сељака, који нису могли да се врате у домовину преко Румуније, јер нису хтели да их пропусте. О томе је телеграмом обавештен и руски посланик у Софији, Савински.

Уследила је наредба команданта Експедиције (због изменених околности и укидању тачака из наредбе бр. 55) о постављању штабс-капетана Аљимова за командира извиђачког одреда, који је требало да иде испред конвоја, поставивши на „Бесарапцу“ и „Шевченку“ топове и о прелазу капетана фрегате Мисникова на „Румунију“ и поручника корвете Гриценка на пароброд „Гроф Игњатијев“.

Стигла су два вагона дрвне грађе и ратног материјала, који су натоварени на пароброд „Бугарска“ и један вагон материјала, који је преузет из складишта.

У 3.50 читав конвој је испловио и у 5 сати стигао у Галац, где је, у сидришту, стајао румунски монитор „Јелисавета“.

Командант Експедиције је на пароброду „Рус“, везаном за понтон Руско-дунавског паробродарства боравио у Гала-

цу до 10.15 увече. За то време је примао госте: председника суда Катару, професора Калмуцког и префекта Гусија. Затим су разменили здравице. Тада се јавио главни агент линије Рени–Кладово, Каменски и саопштио да је главни румунски медицински инспектор укинуо наредбу локалног лекара о спровођењу дезинфекције (због случаја колере) на свим бродовима Експедиције.

Наредбом команданта Експедиције, Каменски је укључен у састав Експедиције у својству руководиоца политичке обавештајне службе у подунавским државама. Прилог: копија извештаја извиђачког одреда.¹⁵⁹

У 9 сати увече, Дунавом је узводно осим пароброда „Рус“ прошла читава ескадра. У 10 сати увече стигли су Арсењев и Черногорчевич, а у 10.15 пароброд „Рус“ је кренуо. Извиђачки одред се састојао од пароброда „Бесарабец“, „Шевченко“, „Патриот“ и „Прут“. Старешина је био штабс-капетан Алимов. На „Бесарапцу“ су се налазили топови и митраљези, на „Шевченку“ само митраљез, а испловили су заједно са паробродом „Рус“.

6. новембар. У 12.30 ноћу „Рус“ је прошао Браилу. У 1 сат после поноћи је почео да обилази конвој, а у 3.30 је претекао „Бугарску“ која је ишла прва. У 5.10 ујутру прошли су Гирсово, у 8.35 Чернаводу, где су у сидришту виђена два монитора, две торпиљарке и два извиђачка чамца Румунске флоте. У 12.40 дању, дошли су до Силистре, у чијем сидришту су стајала два румунска монитора: један од њих под заставом контраадмирала.

У Силистри су се на пароброд „Рус“ укрцала административна лица, како би поздравили команданта Експедиције: лучки капетан, шеф царине, начелник лучке полиције и финансијски администратор. У 2.10 стигао је пароброд „Бугарска“ и прикачио се за десни бок пароброда „Рус“. Командант Експедиције је отишао до бугарских сељака и одржао им говор, после кога се уследили громогласни узвици „ура“.

¹⁵⁹ Копија извештаја се не објављује.

У 2.20 је отишао пароброд „Бугарска“, после чега је командант Експедиције, у пратњи официра, сишао на обалу, затим отишао у локалну Саборну цркву, где је служен предиван парастос, поводом 40 дана од смрти краља Карола Првог. После завршетка парастоса, свештеник цркве је позван у бродске просторије, заједно са званичницима који су присуствовали парастосу, где је (на пароброду „Рус“) послужен доручак.

7. новембар. У 7.10 сати ујутру уз бок пароброда „Рус“ пристао је пароброд „Румунија“. Командант Експедиције је примио капетана бојног брода Страховског и заповедника Кременецког. „Румунији“ су предати кишни мантили, који су купљени за посаду.

У 7.25 „Рус“ је кренуо из Силистре, заједно са „Румунијом“. У 8 сати ујутру издато је наређење команданта Експедиције, да бродски пилот са пароброда „Београд“ пређе на „Румунију“, а пилот са „Румуније“ на „Рус“.

У 8.10 пароброд „Румунија“ је кренуо узводно; у 8.15 „Рус“ је прстигао цео конвој. У 10.40 прошли су Алтеницу, а у 11 сати Тутракан. Најмања дубина газа до Тутракана је била 4,9 метара. У 11.10 пароброд „Вилково“, који је ишао у сусрет са четири барже, добио је наређење да иде у Рени пуном брзином и да повуче натоварене барже узводно, Дунавом. Тада је са „Вилкова“ на „Рус“ прешао бродски пилот, који је на „Вилково“ прешао са „Бугарске“. У 2.40 „Рус“ се привезао за понтоне Руско-дунавског паробродарства у Ђурђеву. Ту се појавио службеник Дунавског паробродарства Ешолц, који је саопштио да је преко агената сазнао за намеру аустријске владе да уништи бродове Експедиције, због чега је у Русе послат товар динамита. Тада се сазнало и за чињеницу о продаји дела аустријске Дунавске флотиле бугарској влади.

О наведеним информацијама командант Експедиције је телеграфисао начелнику Генералштаба Ратне морнарице преко Руске мисије у Букурешту и тог дана је лично отишао у Букурешт ради договора са руским послаником ради даљих упутстава за свеобухватна дејства Експедиције за по-

себну намену. Тада је командант Експедиције телеграфисао начелнику Генералштаба Ратне морнарице преневши му свој предлог о неопходности предаје српској влади два наоружана пароброда, као и о правовременој ликвидацији Експедиције за посебну намену.

8. новембар. У 3.10 ноћу појавио се извиђачки одред бродова, у 3.45 начелник штаба, капетан фрегате Јермаков, који је остао, наредио је командире извиђачког одреда бродова, штабс-капетану Аљимову да задржи одред. У 4.30 ноћу капетан бојног брода Страховски је дошао на пароброду „Румунија“. На одржаном саветовању госпде официра свих бродова донета је одлука да се изврши чишћење теснаца изнад Русеа од мина.

Тада су почели да пристижу и остали бродови конвоја и усидрили су се у Ђурђево. У 7.30 извиђачки одред бродова је испловио, а у 8 сати увече, цео штаб са пароброда „Рус“ је прешао на „Бугарску“. Пошто су извештаји указивали на низак водостај на праговима, отежана је пловидба пароброда „Рус“. У 10.05 цео караван је испловио, а у 12 сати „Бугарска“ је обишла све и ишла на челу.

У 3.30 смо прошли Свиштов и Зимницу, а у 4.30, на растојању од 1,5 миље¹⁶⁰ изнад Свиштова, примећен је чамац са румунском заставом. У 6.50 смо пристали у Турну Магуреле. Командант одреда је био на понтону и дочекао је „Бугарску“. Локални агент Руско-дунавског паробродарства Вазонов, потврдио је информацију о давању аустријских бродова на коришћење бугарској влади и саопштио нам је да је румунска влада пропустила 71 вагон војне опреме преко Ђурђевог и Русеа до Константинопоља. Командант Експедиције је о томе телеграфисао начелнику Генералштаба Ратне морнарице и поново отишао у Букурешт.

9. новембар. Целу ноћ, до самог јутра, стајали смо у Турну Магурелеју. У 6.30 пароброд „Бугарска“ је испловио, пошто је пропустио испред себе цео конвој.

¹⁶⁰ Наутичка миља износи 1.852 м.

У 9.10 дошли смо до Корабије и испловили, не задржавајући се. У 11.30 претекли смо цео одред. У 12.30 прошли смо Орјахово, у 4.30 Лом Паланку, у 5.30 смо се усидрили, на 7 врста изнад Лом Паланке, због појаве велике магле и суснежице.

У 9.05 магла се смањила и видела се светлост неког авиона, који је пролетео недалеко од „Бугарске“. На пароброду су брзо погашена сва светла, а авион је убрзо одлетео у правцу Лом Паланке.

10. новембар. У 1.25 ноћу одред је стао иза „Бугарске“ на четири кабела,¹⁶¹ у 7.25 смо испловили, у 8.15 претекли смо одред. У 8.40 на румунском чамцу је дошао агент Руско-дунавског паробродарства Ешолц, у пратњи два војника и водника и саопштио је да аустријски пароброд „Deak Ferenc“, кога су румунске власти задржале у Калафату, ноћу исекао конопце и отишао у Видин. Саопштио нам је и да је расположење бугарских сељака између Видина и Тимока, непријатељско према Русији. Свим бродовима је саопштена вест о бекству пароброда „Deak Ferenc“.

У 10 ујутру смо прошли Видин и видели „Deak Ferenc“, у 10.25 смо дошли у Калафат. У Калафату су на пароброду „Бугарска“ били гости: румунски официр, капетан Попеско и погранични официр Стефанеско. Румунски лекар је прегледао пароброд и изјавио да му дезинфекција није потребна. Из града је превезен хлеб, који је купљен за цео одред, па га је пароброд „Прут“ поделио бродовима. У 11.30 је стигао тајни агент Леандар и није нам дао никакве прецизне податке. У 11.55 је стигао пароброд „Бесарабец“, који је узео баржу са угљем и отишао у 1.35. У 1.45 стигла је „Румунија“, а капетан бојног брода Страховски је саопштио да му је наређено да узме натоварену баржу, коју је изгубио пароброд „Србија“. У 2.30, капетан бојног брода Страховски је отишао на румунском чамцу да обиђе одред.

¹⁶¹ Кабел је поморска мерна јединица равна 1/10 наутичке миље или 185,2 м.

У Калафату је стигао телеграм: од Шевелева о извршењу и од Начелника Генералштаба Ратне морнарице са дозволом да се привремено укине Експедиција за посебну намену.

У 6.10 је стигао командант Експедиције из Букурешта, а у 6.15 смо испловили. Издато је наређење о распореду чувања конвоја у Прахову. Прилог: наредба од 9. новембра бр. 70.¹⁶² У 7.29 смо прошли Читате, у 9.59 српску границу Тимок, у 10.20 Радујевац, у 10.50 смо стигли у Прахово. У 11 сати командант Експедиције је, у пратњи волонтера флоте Севеја и старешине брода Артемјева, отишао у Ниш, а привремено командовање одредом је предао капетану бојног брода Мајеру.

11. новембар. У 2 сата командант Експедиције је стигао у Параћин, где га је дочекао поручник корвете Волховицки и српски поручник Јовановић: увече су стигли у Ниш, вечерали са Руском војном мисијом и увече са Пашићем, војним министром и министром народне просвете,¹⁶³ отишли у Крагујевац, у пратњи Севеја и Артемјева.

12. новембар. Командант Експедиције је стигао у Крагујевац, где се видео са војводом Путником, а потом је имао аудијенцију код српског краљевића, престолонаследника Александра, где је и ручао тог дана. У 12 сати ноћу је отишао у Параћин.

13. новембар. Командант Експедиције се у Параћину, срео са штабс-капетаном Фроловим, који је са собом носио потребне хартије. Командант је из Параћина отишао у Ћуприју, у пратњи српског поручника Јовановића, поручника корвете Волковицког, штабс-капетана Фролова, волонтера флоте Севеја и Артемјева, где је извршена смотра одреда пуковника Доброва, који је лично дао неопходна објашњења.

14. новембар. У 8 сати увече, командант је са истим лицима отишао у Ниш. Тог дана су извршене званичне посете војном министру и другим важним лицима. Увече је уследио одлазак у Прахово у пратњи истих лица и секретара руске

¹⁶² Извештај се не објављује.

¹⁶³ Министар просвете и црквених дела – Љ. Давидовић, министар војни – Р. Бојовић.

мисије Јемељанова. На путу, у Параћину, придружили су им се ћерка покојног руског посланика у Србији, госпођа Харт-виг и мајстор за бродску опрему Шумљански.

15. новембар. Команданта Експедиције су у Неготину дочекали српски пуковници Исаковић и Станојевић, виши официри и два српска инжењера, који су отпустили команданта до Прахова, где су доручковали. После доручка, командант је, у пратњи свог штаба и српских званичних лица, кренуо узводно Дунавом на пароброду „Гроф Игњатијев“ до једног места, изнад Турну Северина, које је предложено за место где ће у току зиме боравити руски пароброди, које је добила српска влада. По повратку, одржано је тајно саветовање са српским официрима. Агент Ешолц је послат у Калафат да купи храну.

У 7.30 пароброд „Бугарска“ је отишао из Прахова, у 8.10 је стигао у Радујевац, где је почео утовар угља.

У току боравка команданта у Србији, конвој је извршио прелаз из Радујевца у Русе, а то су радили пароброди: „Бесарабец“, „Шевченко“, „Патриот“, „Румунија“ и „Свети Сергеј“. Изашли су из Радујевца 12. новембра и одвукли четири барже. Тада је био опет поринут насукани пароброд „Рус“, на коме се налазила група јерменских обровољаца, 167 људи, који су се враћали у домовину – на Кавказ – да ступе у војску која се борила против Турака. Конвој се 15. новембра, узевши баржу бр. 305, вратио у Прахово, где се усадио. Прилог: Извештај капетана бојног брода Страховског.¹⁶⁴ И на крају, према наредби капетана бојног брода Мајера, пароброд „Београд“ са четири барже и „Србија“ са две, послати су директно у Рени, без задржавања у успутним лукама. Моторни чамац „Александар Невски“ и хидроплан су остављени на располагање српској влади.

16. новембар. У 6.30 командант је на пароброду „Бугарска“ дао наредбу да се подигну сидра и да се крене у супротном правцу.

¹⁶⁴ Извештај се не објављује.

На пароброду „Бугарска“ су били и госпођа Хартвиг и син српског пуковника Ђорђа Станојевића.

У 9 ујутру су стигли у Калафат, где су добили храну коју је купио Ешолц. У 9.10 караван је отишао низ Дунав, без „Патриоте“, који је остао у Калафату. У 9.40 смо прошли Видин, где су стајала три мађарска пароброда, „Deak Ferenc“, „Adler“ и „Karl Ludvig“, под бугарским заставама. Истовремено су на обали приметили велики број људи, који су због нечега гласно манифестовали. У гомили су се могли приметити представници интелигенције, локалне власти и духовници, који су ширили заставе, међу којима је била и једна руска национална застава са натписом са црним словима. Због удаљености је било немогуће прочитати натпис, како би се одредио карактер манифестације.

У 12 сати смо прошли Лом Паланку, у 2.45 прошли Орјахово, у 5 Корабију, а у 5.40 смо се усидрили на пола сата ради поправке сајле кормиларског точка, која је пукла на пароброду „Бугарска“; у 7.15 пароброд „Бугарска“ се прикачио на понтоне Руско-дунавског паробродарства у Турну Магурелеју. Локални агент Руско-дунавског паробродарства Вазонов нам је саопштио да је пароброд „Deak Ferenc“ гонио бугарски пароброд „Борис“, желећи да га удари и потопи, јер је мислио да је то пароброд Руско-дунавског паробродарства.

На пароброд „Бугарска“ су дошли лучки капетан и начелник станице.

17. новембар „Бугарске“ је кренула из Турну Магурелеја у 6.30, пошто је пропустила конвој напред, у 10.40 смо прошли Русе, код кога су виђена четири усидрена аустријска пароброда; бугарски понтон је поздрављао заставом.

На три километра од Русеа, иза острва, виђен је бугарски пароброд, који је био потопљен у време рата са Румунијом, а сада је извађен и поправљен.

У 10.20 смо стигли у Ђурђево. Месни агент Карадимов нам је рекао да је угарски пароброд „Berecho“ са 150 ручних бомби прошао узводно. Командант Експедиције је сишао на обалу. По његовом повратку на „Бугарску“, подигли смо сид-

ра у 4 часа. У 6. 40 смо прошли Тутракан, у 6. 50 Алтеницу, у 9. 15 Силистру.

18. новембар. У 12.30 смо прошли Черноводе у 2.35 Гирсово, у 6.15 Браилу, а у 7.30 смо се усидрили због густе магле, у 10.20 смо подигли сидра и полако се спустили низводно до Галаца, где се замало нисмо сударили са румунским школским бродом.

У 11.20 смо стигли до Галаца, у чијем нас је сидришту румунски монитор поздрављао заставом, у 4.25 смо подигли сидра и у 5.25 стигли у Рени.

Тог дана, увече, начелник Експедиције је отишао у Одесу, у пратњи капетана фрегате Јермакова, капетана фрегате Мисникова, који је добио отпуст и послат у Петроград, волонтера Савеја и агента Ешолца. Заједно са њим је отишла и госпођа Хартвиг.

19. новембар. Командант Експедиције је стигао у Одесу. Периоду од 19. до 22. новембра био је посвећен решавању важних питања, везаних за даљу судбину Експедиције за посебну намену, разматрању мера за успостављање брзог утовара ратног материјала, због чега ће један део бити послат морским бродовима, а не железницом; уследило је саветовање са административним лицима, а потом куповина резерви хране и конзерви за потребе Експедиције. Разматрали су се начини за њену најпродуктивнију делатност у будућности.

22. новембар. Командант Експедиције је отишао из Одесе у Рени, у пратњи капетана фрегате Јермакова, коњичког капетана Фоса, који је наредбом од 19. новембра прекомандован због службених послова, у Одесу, враћених са одсутства штабс-капетана Аљимоав и морнаричког потпоручника Шахова, укљученог у састав Експедиције капетана дуге пловидбе Клемента, агента Руско-дунавског паробродарства Ешолца и волонтера Севеја.

23. новембар. Стигавши у Рени, командант Експедиције је приметио да група јерменских добровољаца нема смештаја и хране, а не шаљу их железницом и не пуштају у просторије

железничке станице, па је то изнео телеграмом генералном губернатору у Одеси, наредивши да се одреди просторија за њихов смештај и да се издају следовања куване хране, са тим да је велики допринос томе је дао градски функционер Гастони.

На железничкој станици команданта Експедиције је дочекао капетан бојног брода Мајер и остали официрски састав Експедиције, а онда је командант кренуо на пароброд „Бугарска“, где се поздравио са војницима и морнарима, који су тог тренутка добили следећу наредбу: пароброд „Шевченко“ послати у Тулчу по барже, конвој пловних багера Министарства трговине и индустрије из канала Полуноћног превести на зимски боравак на реку Прут, код осталих.

Припадницима Експедиције за посебну намену су додељена српска одликовања, по жељи Његовог Величанства краља Србије Петра Првог.

24. новембар. Командант Експедиције је одржао тајно саветовање, коме су присуствовали капетан бојног брода Мајер, капетан бојног брода Страховски, и капетан фрегате Јермаков, где су разматрана питања о предаји пароброда Експедиције српској влади. Капетан бојног брода је додао да је, са бугарске обале, код села Козлодуј, наш конвој гађан из пушака, око 6 сати увече.

Тог дана је командант Експедиције отишао паробродом „Румунија“ на реку Прут да би надгледао постављање пловних багера Министарства трговине и индустрије на зимски боравак, а приликом окретања, у близини конвоја, „Румунија“ је оштетила крму.

Инжењер Шевељев је стигао на пароброду „Тираспољ“ и донео извештај о потапању барже, које су извршили у Полуноћном каналу, која није потопљена на месту на које је наредио командант Експедиције, већ на другом.

Командант Експедиције је приметио да ће ово неизвршење његове наредбе изазвати заиста непотребно повећање расхода за владу, приликом рашчишћавања канала у будућ-

ности, па је исказао Шевељеву своје незадовољство и телеграфисао је у Петроград, министру трговине и индустрије.

Издато је наређење да бродови, приликом пловидбе у магли, треба да звижде, а не да звоне, као што је то радио пароброд „Свети Сергеј“, и тако неправилно сигнализирао. Тог дана се појавио поручник Сополтјанов и рекао да је у току ноћи у 2 сата, близу пароброда „Београд“ прошао неки пароброд са једним димњаком и пропелером са угашеним светлима, који је после упозорења на отварање артиљеријске ватре у случају приласка пожurio је да се сакрије у магли.

У 10.20 у близини је угледан турски брод. Према наредби команданта Експедиције, њега су прегледали припадници Експедиције, и испоставило се да припада грчком поданику.

Уследила је наредба о залихама угља, о провери постојећих залиха за зиму, о куповини чизама и шибица за команду, и попуњавању залиха дувана.

Стигао је извештај о слању товара каучука у Србију, фирме „Проводник“, преко Румуније. Постојала је опасност да значајан товар, који иде из Русије, не падне у руке непријатеља, па је, поводом тога, командант Експедиције ступио у везу са генерал-губернатором у Одеси.

25. новембар. Читав караван је, по реду датом у наредби бр. 109, подигао сидра и кренуо из Ренија, узводно Дунавом. Прилог: наредба бр. 109.¹⁶⁵ У 7.10 смо стигли у Галац, где је на пароброду „Бугарска“ послужен доручак, коме је присуствовао руски генерални конзул у Галацу, Картамишев, а у 12.40 командант Експедиције у пратњи капитана 1. класе Мајера је отишао у Букурешт. У 1.15 „Бугарска“ је подигла сидра, у 2.30 је прошла Браилу, у 8.25 Гирсово, у 9.45 је претекла караван, у 11.25 прошла Чернаводу, где су стајали монитори и две торпиљарке.

26. новембар. У 5 сати ујутру је прошао Силистру, у 6.20 су ушли у маглу и кретање је било успорено, у 8.24 прошли су Алтеницу, у 8.50 Тутракан, у 1.05 Русе, у 1.20 су стигли у Ђурђу, где су се прикачили за понтоне Руско-дунавског паро-

¹⁶⁵ Наредба се не објављује.

бродарства и где се налазио угарски пароброд „Saram“, који је имао, како се могло видети, доста товара за Русе. Свежњеви товара су се могли видети и на аустријском понтону, на пароброду се налазио турски официр, кога сте могли препознати по изгледу и ознаци.

Месни агент Руско-дунавског паробродарства Карадмов нам је објаснио да је аустријски товар заправо, свежњеви шарпија, направљених за Турску за потребе турске војске.

Када је стигао из Русеа, господин Мастеров, агент Руско-дунавског паробродарства је предао команданту пловног састава 4000 рубаља.

Тога дана, дежурни морнар са пароброда „Бугарска“ није пустио румунског лучког чиновника на пароброд; овај инцидент је ублажен захваљујући објашњењу капетана фрегате Јермакова.

Караван смо чекали до касно увече и пошто смо се узнемирили због његовог недоласка, телефонирали смо команданту Експедиције у Букурешт, али телефонисткиња није успела да нађе команданта, који је већ успео да оданде оде (у Турну Магуреле).

27. новембар. Цео дан је трајала густа магла, температура воде је пала до $+1\frac{3}{4}$ степена по Реомиру.¹⁶⁶

Остали смо усидрени, чекајући конвој, који се није појавио тај дан; то је поново пренето команданту у место његовог боравка.

*Скица постављања 508 тт ацетилен-кисеоничких рефлектора на пароброде „Румунија“, „Гроф Игњатијевић“ и „Шевченко“.*¹⁶⁷

28. новембар. У 9 сати ујутру, магла је почела да се смањује. У 10.50 стигао је пароброд „Бесарабец“ и закачио се за бок „Бугарске“, где су изашли капетан бојног брода Страховски и штабс-капетан Аљимов, и рекли нам да их је у доласку успорила магла, али и неискуство бродског пилота, захваљујући чему се овај пароброд насукao и изгубио 7 сати.

¹⁶⁶ 2,188 С°.

¹⁶⁷ Скица се не објављује.

Састао се савет капетана фрегате Јермакова са пристиглим официрима, на коме је установљено: као прво, испитивање дна почиње од Свиштова, а друго, пароброд „Бугарска“, пошто дубље од свих стоји у води, мора на располагању да има пароброд „Прут“, за мерење газа, треће, пароброди „Бесарабија“ и „Београд“ ће заменити помоћнике капетана; четврто, пилоте Бушкова и Ксенкова заменити једног на место другог и пето, „Бугарска“ узима бродски компас са пароброда „Бесарабец“. Такође се разматрало питање доставке товарне барже бр. 29 у Рени – питање је остало отворено.

У 1.35 пароброди „Шевченко“ и „Прут“ су пристали на бок „Бесарабије“. У 11.45 је стигао цео конвој, када је штабс-капетан Аљимов прешао на „Патриот“.

У 1.10 смо испловили без обзира на све гушћу маглу.

У 2.20 смо престигли конвој, у 3.20 се спустила магла, у 3.30 смо пристали у сидриште, у 3.45 смо кренули уз помоћ „Прута“, у 3.50 смо се усидрили (7,6 метара), у 4.20 је цео одред почео поново да прстиже „Бугарску“, док су „Шевченко“ и „Патриот“ испитивали дно, У 5.05 цео одред се усидрио, јер се није могло наставити даље услед густе магле.

29. новембар. Магла је почела помало да се диже, температура воде је још пала – 1 степен по Реомиру.¹⁶⁸

У 7.30 смо подигли сидра, у 8 смо пришли конвоју, у 9.39 смо претекли цео конвој, у 12 смо прошли Свиштов, у 1.15 смо стали на сидриште у Березину, а у 2.50, смо кренули уз доста труда и уз помоћ „Прута“ и у 3.10 опет стали, у 3.15 на бок „Бугарске“ је дошао „Бесарабец“ и цео штаб је са „Бугарске“ прешао на њега.

„Бугарској“ је наређено да се врати у Рени, да тамо узме баржу бр. 29 и друге, које су до тог времена успеле да се натоваре и да их вуче узводно Дунавом.

У 4.20 „Бесарабец“ се насукao, а у 5 сати се извукао уз помоћ „Прута“. У 5.10 морали смо да се усидримо због густе магле и стајали смо целу ноћ.

¹⁶⁸ 1,25C°.

30. новембар. У 7.30 смо дигли сидра, у 8 претекли конвој, у 9 стигли у Турну Магуреле, где смо де закачили за баржу, пошто је понтон већ био заузет. У 10 сати ујутру, на пароброд „Бесарабец“ је стигао командант Експедиције у пратњи капетана бојног брода Мајера и дописника „Русского слова“ Черногорчевича. Командант Експедиције се поздравио са постројеном посадом.

Издато је наређење да се сви болесни морнари пребаце на „Београд“, што је и учињено у 10.40.

Агенту Вазонову је наређено да купи храну за пароброд „Србија“.

У 12.40 пароброд „Бесарабец“ је отишао у Турну Магуреле, а на његовом боку се налазио господин Черногоревич.

У 4.10 смо стигли у Корабију, где смо се прикачили за понтон. Черногоревич је сишао да би отишао у Букурешт.

У телеграму послатом у Калафат агенту Руско-дунавског паробродарства је наређено да купи храну за одред.

На „Бесарабец“ се јавила депутација румунских официра са букетом цвећа и честитала команданту Експедиције победу Срба над аустријском војском. Уз шампањац су изговорене и одговарујуће здравице.

У 4.10 конвој је кренуо даље, у 4.35 „Бесарабец“ је кренуо из Корабије, у 5.50 је претекао конвој, у 10.10 увече се насупкао код бугарског острва, у 10.20 је дат сигнал целом конвоју да се усидри, у 10.25 „Прут“ је кренуо да саопшти свим бродовима да се усидре ближе румунској обали, у 10.50 се вратио, у 10.56 „Бесарабец“ се извукао уз помоћ „Прута“, а у 11 се усидрио близу свог конвоја, а на 4 миље од Бекета, почињала је велика магла. У току месеца новембра трајао је обиман утовар ратног материјала, који је достављан на железничку станицу у Ренију.

Укупно је утоварено 67.833 паковања тешких 2,866.308,33 kg¹⁶⁹; већи део материјала се састојао из топле одеће, болничког материјала, лекова и медицинског ма-

¹⁶⁹ У руском тексту руска мерна јединица пуд – 16,380496 kg.

теријала, муниције за пушке, артиљеријских граната, аустријских пушака и брзометних топова.

Цео поменути товар је достављен на баржама Руско-дунавског паробродарства у Србију и истоварен благовремено у Прахову.

30. новембра целом одреду су исплаћена новчана следовања, команди бродова је исплаћено 880 рубаља и 18 копејки, које је бродски интендант Фролов предао поручнику Саполтјанову. Новац је распоређен на следећи начин: обалске плате 238 рубаља и 72 копејке, за активну службу и прековремени рад 43 рубље, за укрцавање 313 рубље и 18 копејки, за вино и дуван 285 рубаља и 26 копејки.

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3440, лл. 1–18.

8. Дневник делатности Експедиције за посебну намену, децембар 1914

1. децембар. У 4.25 ујутру, када је магла почела да се диже, цео конвој је испловио, а за 20 минута пароброд „Бесарабец“ се насукао и морао је да стоји до 5 сати. У 5.10 смо прошли Орјахово, у 2.20 „Бесарабец“, остављајући конвој иза себе, прошао је Лом Паланку. У 4 сата капетан фрегате Јермаков је, у пратњи волонтера флоте Севеја, послат у град Калафат, паробродом „Прут“. Са собом су понели бомбе и револвере. Циљ пута је била куповина хране за одред и добијање извештаја од агента Руско-дунавског паробродарства, Леандра, који се тичу Експедиције.

У 4.15 „Бесарабец“ се насукао, а у 4.40 се извукао уз помоћ „Грофа Игњатијева“; у 7.30 цео конвој се усидрио због магле, а у 9.50 је кренуо узводно.

Капетан фрегате Јермаков је у Калафату саопштио да у Видину стоји аустријски пароброд и да се, према гласинама које он има, на њему налази агент аустроугарске владе који припрема напад на караван. Осим тога, аустријски авион је бацио три бомбе на Прахово, али није начинио никакву штету житељима града. Леандрога сведочења су делимично потврђена телеграмима, које је тог дана добио начелник Експедиције од руског посланика у Софији Савинског.

2. децембар. У 1 сат ноћу, „Бесарабец“ је стигао у Калафат и прикачио се за баржу и ту је стајао до 4.20. Агент Леандар је поднео команданту лично рапорт; караван је кренуо својим путем у 4.40, а капетан фрегате Јермаков је остао у Калафату.

У 7.15 смо прошли Четате, у 7.30 српску границу (река Тимок), у 10 ујутру смо заобишли понтон, дошли у Радујевац до понтона, где смо стајали 10 минута, па у 10.35 стигли у Прахово.

Тог дана је командант Експедиције привремено предао команду капетану бојног брода Мајеру, а сам је у пратњи ка-

петана бојног брода Страховског и волонтера флоте Севеја отишао у град Ниш.

Тада је у Прахову почео истовар ратног материјала, који је стигао транспортима Експедиције.

Посао се обављао интезивно, под заштитом наоружаних бродова конвоја. Они су пажљиво надгледали бродове који су пролазили, како би отклонили могућност напада.

Команданту Експедиције су се придружили поручник фрегате Волковицки и поручник корвете Григоренко са подофицирма и војницима, ради пута у Ниш.

Командант је отишао у Зајечар у пратњи наведених лица, где их је дочекала месна власт, па су отишли у хотел где је послужена ужина. Увече су лајтнанти Волковицки и Григоренко остали са подофицирма и војницима у Зајечару. Командант је отишао даље у Ниш железницом, куда је и кренуо.

3. децембар. Командант је стигао на време, на станици су га чекали секретар мисије, Штрандман, потпоручник српске војске Милош Петронијевић и друга званична лица. Са станице је отишао у Руску мисију, где је послужен ручак, а потом у хотел, где је припремљен посебан део за команданта Експедиције и лица која су са њим стигла.

Командант је увече добио телеграм од начелника Генералштаба Ратне морнарице, у коме је указано на неопходност настављања превоза Дунавом, који је, у измењеним околностима, добио велики значај. Саопштено му је да је за потребе Експедиције послато сто хиљада рубаља преко Одеске благајне.

У погледу изнетих ставова о неопходности настављања превоза Дунавом, командант Експедиције је замолио начелника Генералштаба Ратне морнарице да му дозволи да узме велики (румунски) пароброд „Трајан“, који би био веома користан за конвој, који транспортује товари у Србију.

4. децембар. Ујутру је командант присуствовао свечаној служби у месној Саборној цркви поводом рођендана српског краљевића – престолонаследника Александра; у руској мисији је одржан доручак, после кога је командант Експеди-

ције одржао састанак са руским послаником Трубецким и капетаном бојног брода Страховским, о најбољим начинима за постављање препрека на Дунаву изнад Кладова, код Гуроваје, ради спречавања пролаза аустријског транспорта са ратним материјалом, послатих, под бугарском заставом, у Бугарску за Турску.

У 3 сата командант Експедиције је, у пратњи капетана бојног брода Страховског и волонтера флоте Севеја, отишао у Крагујевац (у Врховну команду). Овим посебним возом, отпутовали су и руски посланик Трубецки и српски председник владе Пашић.

У Крагујевац су стигли исте вечери и одсели у хотелу „Таково“. Ручали су са званичницима и председником владе Пашићем.

5. децембар. Руски посланик је послао своје акредитивно писмо краљевићу – престолонаследнику и регенту Александру (због болести краља Петра), а поводом свечаности. Послужен је доручак, на који су позвани командант Експедиције и капетан бојног брода Страховски.

Командант је изложио свој предлог о постављању препрека на Дунаву, тако што би се потопиле барже и поставиле mine и, не обазирјући се на колебање кнеза Трубецког и исказану сумњу у ефикасност тих мера, добио је одобрење Пашића, као и потпуну сагласност за предвиђене мере.

Тада је командант Експедиције, у пратњи капетана бојног брода Страховског, волонтера флоте Севеја и српског потпоручника Милоша Петронијевића отишао у Прахово. У Параћину им се придружио инжењеријски потпуковник Бељаков, који се враћао у Русију због болести.

6. децембар. Командант је стигао у Прахово, где се тог дана, одржавала парада поводом имендана Његовог Императорског Величанства. После параде, командант је одржао говор постројеној јединици и лично поделио медаље подофицирма и војницима (позлаћене бронзане у спомен Косов-

ске битке¹⁷⁰), а официрима Експедиције ордење, које је доделио Његово Краљевско Величанство, Петар, краљ Србије.

Тада су низводно од Тутракана, на доњем Дунаву, пароброди „Бугарска“ и „Вилково“, који су из Ренија вукли прве две барже бр. 22 и 27, из друге групе од 5 баржи, сусрели пароброде „Гроф Игњатијев“ и „Београд“, који су им послати из Прахова у сусрет. Пароброд „Вилково“ је дао „Бугарској“ једну од својих баржи, бр. 314, узео од пароброда који су стигли празне барже и пошао са њима у Рени, а пароброди „Бугарска“ са три и „Београд“ са четири барже су повезли узводно Дунавом у Прахово четврти транспорт товара.

Командант Експедиције је прешао са пароброда „Румунија“ на „Бесарабију“ са својим штабом и отишао у Турну Северин, а одатле је увече отишао железницом у Букурешт, у пратњи капетана фрегате Јермакова и главног агента Ренијско-кладовске линије Руско-дунавског паробродарства Каменског, ради куповине пароброда „Тројан“ и разјашњавања свих неспоразума са румунском владом, који су избили поводом запречавања Дунава.

7. децембар. У 3 сата ноћу, у Букурешт је послат штабс-капетан Аљимов команданту Експедиције, због тога што поштанско-телеграфска станица у Турну Северину није примила шифровану депешу од капетана бојног брода, која говори о тешкоћама везаним за потапање баржи на одређеном месту. *Прилог: извештај штабс-капетана Аљимова.*¹⁷¹

Пароброди „Свети Сергеј“ и „Бесарабец“ су тог јутра покушали да потопе баржу, али неуспешно, због јаких струја на Дунаву.

8. децембар. Штабс-капетан Аљимов се вратио и пренео вест о болести команданта Експедиције. Извршен је други покушај потапања баржи са истим паробродима, али се и овај покушај завршио неуспехом, као и први.

На пароброду „Бесарабец“ је послужен доручак. Позван је локални заменик команданта капетан Василију.

¹⁷⁰ Вероватно се ради о Медаљи за храброст са ликом Милоша Обилића.

¹⁷¹ Извештај се не објављује.

Тада је, због вести о болести команданта, у Букурешт отправљен волонтер флоте Севеј.

9. децембар. Извршено је постављање минских препрека изнад Турну Северина, близу села Гураваје – постављено 12 мина и 1 пловећа препрека.

Тада је командант Експедиције, у пратњи волонтера флоте, отишао из Букурешта у Одесу, железницом, преко Унгенија.

Пред одлазак у Одесу, командант је телеграфисао наређење о потпуном преграђивању Дунава пловећим препрекама и минама.

Капетан фрегате Јермаков се вратио у Турну Северин.

10. децембар. Пароброди „Бесарабец“ и „Свети Сергеј“ су отишли из Турну Северина у Прахово. Пароброд „Тираспољ“, за чијег командира је постављен поручник корвете Лисицин, остављен је ради чувања минских препрека.

„Бесарабец“ се из Прахова вратио увече, а на место његовог командира је постављен штабс-капетан Киткин, а за командира „Румуније“ поручник корвете Гриценко.

У Јашију је командант телеграфисао капетану бојног брода Мајеру о неопходности потпуног преграђивања Дунава пловећим препрекама.

Преговори о куповини пароброда „Трајан“, који је припадао Румунији нису успели и куповина није извршена, захваљујући негативном ставу румунске владе према тој куповини.

Увече тог дана, командант је стигао у Одесу и одсео у хотелу „Лондон“, одакле је телеграфисао капетану бојног брода Мајеру да преда командовање капетану бојног брода Страховском и дође у Одесу ради подношења извештаја.

11. децембар. Пароброди „Бугарска“ и „Београд“ су, под конвојем „Грофа Игњатијева“ успешно доставили у Прахово четврти транспорт товара, послатих у Србију.

Тада су пароброди „Свети Сергеј“, „Београд“ и „Румунија“ отправљени у Рени по барже, које су натоварене чекале пароброде да их одвуку.

У Турну Северину се приступило припреми материјала за пловеће препреке и куповини потребних предмета за то.

Командант Експедиције је телефоном молио начелника Генералштаба Ратне морнарице да обустави отпуштање поручника фрегате Киткина.

Тог дана је командант телеграмом известио начелника Генералштаба Ратне морнарице о успешном доласку четвртог транспорта у Прахово.

Капетан корпуса хидрографа је постављен за командира пароброда „Свети Сергеј“.

12. децембар. У Одесу је стигла наредба начелника Генералштаба Ратне морнарице телеграмом, у коме се говори о исказу кнеза Трубецког да је постављање једне минске препреке недовољно и сматра да је неопходно да се, у складу са Пашићевом жељом, предузму све мере за што скорије потапање већег броја баржи у раније назначеним местима.

Капетан бојног брода Мајер је телеграфом обавестио да је Страховском предао команду у Калафату. Од командира „Тираспоља“ је стигао извештај да је једна минска препрека експлодирала, а да се друга налази код обале.

13. децембар. Капетан бојног брода Страховски је на „Бесарапцу“ пошао у Кладово и повео са собом две барже за потапање. Због настале ситуације Киткину је наређено да потопа барже, тамо где је одредио командант Експедиције.

14. децембар. Из Ренија је кренуо пети караван са 4 барже, бр. 28, 30, 42 и 55. Барже је вукао пароброд „Вилково“, а иза је ишао пароброд „Србија“. У сусрет конвоју натоварених баржи из Ренија је кренуо одред пароброда из Прахова, у саставу: „Бесарабец“, „Румунија“, „Прут“, „Београд“ и „Свети Сергеј“.

Из Прахова су довучене празне барже, које су се тамо налазиле, а које је требало предати пароброду „Вилково“ и вратити у Рени, заједно са баржом бр. 21, која је узета у Свиштову.

Капетану „Патриота“ је предложено да повуче моторни чамац „Александар Невски“ и да га преда на располагање командиру пароброда „Тираспољ“ у Кладову.

Помоћнику начелника Бесарабијске губернијске жандармске управе у Ренију је послат резервни штабс-ротмистр¹⁷² Михаил Сухотин, ради слања у Русију, јер су га српске власти осумњичиле за шпијунажу. О томе је благовремено обавештена руска Мисија у Нишу.

Коњичком капетану Фосу је наређено да преузме руковођење утоваром баржи и пристиглим материјалом за Експедицију за посебну намену.

15. децембар. Пароброд „Румунија“ је срео караван на 15 миља од Ренија, а кренуо је у Рени да допуни залихе угља и хране, после чега је пожurio да сустигне караван.

У 2 сата ноћу у Рени су стигли „Гроф Игњатијев“, „Свети Сергеј“ и „Београд“ са 5 баржи, а по завршетку утовара угља, водећи рачуна да сустигне конвој до 12 сати са угаоном баржом.

Капетан Чоповски је оболео од јаког реуматизма у зглобовима, о чему је поднео извештај.

Целу ноћ се по Дунаву хватао велики лед. Капетан бојног брода Мајер и Јермаков су стигли у Одесу.

16. децембар. У Рени је стигао „Патриот“ са две натоварене и једном празном баржом; капетан је замолио да се изда наређење за чишћење котлова.

Поручник фрегате Киткин је потопио баржу на указаном месту.

17. децембар. Послата су два јака реморкера из Браиле у Сулину, а трећи их је сусрео између Галаца и Ренија, захваљујући сарадњи грчког држављанина Атанасулиса, који је бесплатно дао свој пароброд, а оба реморкера су изнајмљена на његово име.

Капетан бојног брода Страховски је срео караван код Тутракана и пошао са њима узводно Дунавом.

¹⁷² Капетан у коњици, граничарској или жандармској служби.

18. децембар. Поручник корвете Лисицин је телеграфом замолио да се пошаље капетан дуге пловидбе Клемент, како би му лично пренео извештај, услед немогућности да пошаље писмени извештај, јер није поседовао шифарник.

19. децембар. Командант Експедиције је био заузет припремањем послова око предстојећег путовања у Рени; посетио је штаб Одеског војног округа, где је на лицу места успео да реши питања везана за Експедицију и где је замолио да му се у јединицу дода један пешадијски официр.

20. децембар. Од штабс-капетана Фролова је стигао телеграм да је капетан бојног брода Страховски успешно стигао у Прахово у 5 сати ујутру и да је капетан Киткин отишао у Одесу.

Представио се помоћник Лемеш-Лемешински, кога је на располагање команданту Експедиције прекомандовао штаб Одеског војног округа 20. децембра (по наређењу главног начелника Одеског војног округа).

Тог дана увече, цео конвој је кренуо из Прахова натраг у Рени, у 1.45 ноћу су прошли Турну Северин, а у 6.35 Радујевац.

21. децембар. Од штабс-капетана Фролова је стигао телеграм о доласку одавно ишчекиваног товара мина из Севастопоља, стигло је 81 паковање.

Благовремено се прочуло да један резервни румунски официр има намеру да свим могућим средствима уништи натоварени конвој Експедиције у Ренију, па су, услед тога, предузете мере предострожности и припадници пограничне страже су организовали страже у ближој околини.

У другом телеграму, штабс-капетан Фролов је саопштио да је капетан бојног брода Страховски кренуо са конвојем натраг у Рени, и да је у 6 сати ујутру је прошао Радујевац.

22. децембар. Командант Експедиције је посетио врховног начелника Одеског војног округа, генерала Ебелова и посаветовао се са њим о побољшању луке Рени, о изградњи обалске железничке пруге од најближе станице, о узимању одговарајућих кредита од владе, о постављању представника

војно-административних власти у Ренију са широком пуномоћи и о разним мерама које одговарају обимним задацима Експедиције.

Због неуспеле куповине румунског пароброда и недостатка неопходних баржи, командант Експедиције је разгледао бродове које су били погодни за препречавање. Пажњу му је привукао стари костур пароброда „Синеус“, који је био потпуно погодан за потапање, па га је и купио.

Увече, 22. децембра у 6.15, командант је отишао у Рени, у пратњи капетана бојног брода Мајера, капетана фрегате Јермакова, волонтера флоте Севеја, агента Руско-дунавског паробродарства Ешолца и помоћника Лемеш-Лемешинског и капетана бојног брода Михајлова.

23. децембар. У 2 сата дању стигли су у Рени. На станици у Ренију, приликом доласка воза, скупили су се локални званичници, поздрављајући команданта Експедиције, који је кренуо на пароброд „Бугарска“, на који је утоварен пристигли товар: експлозивна средства, ствари потребне за личну свакодневну употребу официра, дуван и цигарете за посаду које је прикупила супруга градоначелника Одесе итд.

Испоставило се да је, у складу са наредбом, претходног дана на баржу бр. 29 било је утоварено и 81 паковање мина које су стигле из Севастопоља.

У Радујевац је стигао телеграм од кнеза Трубецког на име капетана бојног брода Страховског са молбом да га обавештава о постављеним препрекама, на ком месту и када су потопљене барже и које мере за препречавање Дунава ће се предузети убудуће.

Одговор је послат телеграмом тог дана, кнезу Трубецком у Ниш: укупно је постављено 16 мина и потопљене су две барже; осим тога, послат је костур пароброда „Синеус“, који је купљен у Одеси, а који треба да стигне у Кладово, да би био потопљен са товаром камења и песка. Осим постављених мина, решено је да се у Србију превезе још 50 мина за препреке.

Тог 23. децембра, послата је телеграфска молба начелнику Генералштаба Ратне морнарице о слању другог примерка кључа за морнаричку шифру, који су нам били изузетно потребни. Старији лекар Експедиције колешки саветник Дамлаков кренуо је у 6 сати на службени пут у Петроград.

Кнезу Трубецком је послат телеграм са молбом да поручнику корвете Лисицину да 1.000 рубаља, а поручнику корвете Григоренку 2.000 рубаља.

24. децембар. Командант Експедиције је телеграфисао начелнику Генералштаба Ратне морнарице, да уз добијени резервни материјал, постоји потреба за слањем додатног материјала за рефлекторе за још 1000 сати рада.

Начелнику Генералштаба Ратне морнарице је послат телеграм, у коме га командант Експедиције извештава о јуначкој делатности Руског маринског одреда у Србији, под командом поручника фрегате Волковицког и поручника корвете Григоренка, који самопожртвовано ради на постављању минских препрека под непријатељском ватром, а потопио је мином и аустријски монитор „Темеш“, исказујући тако висок војнички дух и личну храброст. О храброј и неустрашивој борби руског одреда у Србији, оличеној у поручницима Волковицком и Григоренку, са подређеним им подофицирима и војницима, сведоче и Његово краљевство Височанство краљевић Александар и војвода Путник. Командант Експедиције је замолио да се обојица официра награде Орденом Светог Великомученика и Победоносца Георгија IV степена, а најдостојнији подофицири и војници – Крстом Светог Великомученика и Победоносца Георгија IV степена.

Командант Експедиције се непрестано старао о потребама поверене му Експедиције, да се у здању Агенције Руско-дунавског паробродарства постави јелка за рођење Христова, за морнаре, подофицире и војнике, команду, службенике у Агенцији и привремене обвезнике војно-поморске струке.

Зато је купљена јелка, за шта је био задужен помоћник Лемеш-Лемешински. Командант Експедиције је узео лично

учешће у постављању јелке. Јутро је било посвећено разврставању дувана и цигарета, које је требало поделити увече.

Осим дувана и цигарета, захваљујући пожртвованости супруге Одеског градоначелника, командант је добио и три кутије мандарина и 485 предмета за свакодневну употребу: посуда, лампи, бокала, сапуна, свећа, чаша, огледала, резервних бележница итд, како би биле подељене подофицирима и војницима одреда.

У 8 сати увече је засветлела јелка, прелепо украшена, постављени су столови са поклонима, сале Агенције су биле пуне чиновника, морнара, службеника са женама и децом.

Вест о божићној јелки се брзо проширила по Ренију и у Агенцију су дошла многа лица, која не припадају Експедицији, нити Агенцији Руско-дунавског паробродарства у Ренију. Велика просторија Агенције је била препуна гостију, а сваки од њих је изашао са поклоном, нико није био заборављен... Деца су, осим играчака, добила и по пакетић слаткиша, купљених у прехрамбеним продавницама, по наредби команданта Експедиције.

По подели поклона гостима, којих је било више од хиљаду, кренула је игранка, а присутнима је понуђено послужење и чај.

Сви су били потпуно задовољни и весели.

У 12 сати су се сви разишли, носећи у свом срцу успомену на Бадње вече 1914. и топлу захвалност ономе ко се са љубављу побринуо за морнаре, подофицире и војнике Експедиције.

Помоћнику Лемешинском је наређено да монтира три ацетилен-кисеоничка рефлектора од 508 mm, које је донео капетан бојног брода Михајлов и да обучи морнаре минере да рукују са новим апаратом.

Капетан бојног брода Михајлов је отишао у Петроград са капетаном фрегате Јермаковим.

Добијене су и пумпе за течност у компресорима, за брзометне 75 mm топове.

25. децембар. Преко капетана фрегате Јермакова је стигао телеграм вице-адмирала Русина¹⁷³ са молбом да се организује отпремање кожа, које су купљене у Бугарској, на задњем транспорту који се враћао из Србије. Русин је препоручио да се о детаљима договоримо директно са послаником у Софији, Савинским.

У Генералштаб Ратне морнарице је послат списак официра, подофицира и војника Експедиције, које је Његово Краљевско Величанство краљ Србије наградио ордењем и медаљама, са молбом Величанству за сагласност за ношење ордења и медаља.

У Севастопољ је послат телеграм Главном команданту са молбом да у Рени пошаље шест мина Вајтхед, четири апарата за лансирање и једну ваздушну пумпу.

Капетану фрегате Јермакову је телеграфисано у Одесу да донесе шест сидара и три калема челичне ужади.

Помоћник Лемеш-Лемешински је извршио обуку деветорице минера са паробродова „Шевченко“, „гроф Игњатијев“, „Бугарска“ и „Румунија“, на три ацетилено-кисеоничка рефлектора од 508 mm.

26. децембар. Као одговор на молбу за слање обучених официра за потребе Експедиције, вице-адмирал Русин је саопштио да је морнарички потпоручник Черемисинов стављен под команду поручника корвете Григоренка, ради постављања минских препрека.

Телеграфом је упућена молба начелнику Штаба Ратне морнарице у Петрограду за награђивање капетана пограничне страже Киткина, Орденом Станислава другог степена за заслуге у постављању минских препрека на Дунаву 16. децембра, у непосредној близини непријатељске границе.

Приликом монтаже рефлектора, показали су се дефекти: неки делови су већ били поломљени, неки су потпуно недостајали, а на једном рефлектору (параболичном) је пукло

¹⁷³ Александр Иванович Русин (1861—1956) — начелник Генералштаба Ратне морнарице, од 1914. до 1917, када је био смењен јер је одбио да подржи апел осталих виших официра руске војске са молбом Николају II да абдицира.

стакло, о чему је помоћник Лемеш-Лемешински у детаљном извештају обавестио команданта Експедиције.

Стигло је десет вагона са товарима артиљеријских граната и пушчане муниције; вагони су истог дана истоварени, а товар је достављен на баржу бр. 310.

27. децембар. Послат је телеграм посланику Савинском са молбом да у Русе пошаље секретара посланства ради договора око слања кожа из Бугарске у Русију и да тамо остане неко време, као што је захтевао командант Експедиције.

У 3.20 командант Експедиције је отишао у Рени послом и вратио се увече.

Наредбом бр. 157 наређена је делимична замена састава посаде, подофицира и морнара, на паробродима „Румунија“, „Бесарабија“ и „Београд“. Завршена је монтажа сва три ацетилено-кисеоничка рефлектора од 508 mm и они су постављени на „Грофа Игњатијева“, „Шевченка“ и „Румунију“.¹⁷⁴

28. децембар. Због измењених околности, командант Експедиције је поново телеграфисао руском посланику у Софији Савинском, са молбом да секретара посланства пошаље у Галац, где ће бити послат пароброд из Ренија, уместо у Русе.

Главни механичар Руско-Дунавског паробродарства Шандренко је укључен у састав Експедиције.

Из Севастопоља је стигао товар артиљеријских граната за топове калибра 75 mm и граната, напуњених тротилом.

Стигло је пет вагона топле одеће, два вагона кожних фишеклија и три вагона шибица. Цео дан је трајао утовар на барже бр. 309 и 22.

Наредбом бр. 157 део подофицира и морнара је са пароброда „Румунија“, „Србија“ и „Београд“ прешао у службу на пароброд „Свети Сергеј“, „Бесарабец“ и „Бугарска“.

Командант Експедиције је посебном наредбом обавестио све чланове Експедиције о томе да је неопходно да цела посада буде опрезна и да сви строго испуњавају своје обавезе и наредио: 1) да се цео конвој држи заједно, строго водећи рачуна о растојању међу паробродима; 2) да на свим паро-

¹⁷⁴ Скица се не објављује.

бродима, који су наоружани, у току проласка поред бугарске обале најмање половина артиљераца буде на опрезу поред топова; 3) ноћу навлаке на топовима треба да буду скинуте, гранате треба да буду припремљене поред топова, али без пуњења; 4) посебну пажњу треба да обрете дежурни пароброди, који врше службу обезбеђења у време стајања конвоја; 5) посебна пажња мора да се обрати на сигнализацију и службу дежурства.

Одреду је подељен Испис из правила за пушке, револвере и карабине који је Његово Величанство је изволило да одобри 22. априла 1914.

29. децембар. Стигао је телеграм из Софије, од руског посланика Савинског, у коме саопштава да се од 80 вагона коже, купљене у Бугарској за потребе руске војске, део налази у Рамадану, док ће остале тамо доставити 7. јануара два поверљива лица, Дуновец и Тамирјанц. Један од њих ће бити послат у Рени, ради договора са командантом Експедиције о могућности да се коже превезу на транспортима руског конвоја Експедиције за посебну намену, који се враћа из Србије.

Из Севастопоља је стигло шест вагона мина (81 паковање), које су утоварене на баржу бр. 22. Стигло је и седам вагона болничке одеће и медикамената; цео дан је трајао утовар материјала на барже бр. 22 и 309.

Објављен је списак подофицира и морнара са чамаца „Данилевски“ и „Александар Невски“, службеника Ренијске Агенције Руско-дунавског паробродарства, Одеске Агенције, Агенције Ренијско-кладовске линије, посаде баржи Руско-дунавског паробродарства и подофицира и морнара са пароброда „Вилково“, које је Његово Краљевско Величанство, свемилостиви краљ Србије, одликовао бронзаним позлаћеним медаљама.

Капетан дуге пловидбе је отишао из састава Експедиције за посебну намену.

Капетану „Бесарапца“ је дато 4000 рубаља за потребе Експедиције.

Пошто су нови рефлектори на паробродима постављени на треношцима и нису били у стабилном положају, на паробродима „Румунија“ и „Гроф Игњатијев“ је почео рад на учвршћивању рефлектора.

30. децембар. У Рени је из Ораниенбаума стигао чиновник војне управе, са шест вагона фугасних граната који је, према наредби команданта Експедиције, отишао чамцем „Данилевски“ у Галац.

У 11 сати ујутру, за Србију је отишао пети конвој, под командом капетана бојног брода Страховског. Састав бродова: „Шевченко“, „Патриот“ (извиђачки одред), „Бесарабец“, „Гроф Игњатијев“ (војни одред), „Србија“ и „Београд“, са две барже за Србију - бр. 22 и 309, са ратним материјалом и једна баржа бр. 310 са угљем, за снабдевање одреда српске Експедиције.

Одобрено је да се у Србију, паробродом „Свети Сергеј“ пошаље лекар аустријске војске Димитрије Коњевић са својим посиљним.

Пред полазак конвоја на пароброде „Румунија“, „Гроф Игњатијев“ и „Шевченко“, утоварен је и 21 сандук са материјалом за рефлекторе, по седам сандука на сваки пароброд.

Од главног надзорника рибарства из Измаила су тражена два бродска пропелера и 40 решетки за потребе Експедиције - чамца „Данилевски“.

Командант Експедиције је замолио свог надређеног телеграмом да убрза слање 18 морнара, који су давно обећани: недостатак бродске посаде успорава посао и раније задатке.

Из Обуховске челичане су послати микрометри, из Кијева је достављено пет вагона метака за пушке, који су натоварени на баржу бр. 22.

У 10 сати увече су стигли пароброди „Alliance“ и „Louis Dreyfus“. Командант Експедиције је имао потребу да повећа састав Експедиције на рачун малих, плитких пароброда, који би могли да плове Дунавом кроз Ђердап, па је наредио да се ти пароброди задрже, да се прегледају следећег јутра. Ако се покаже да могу да плове на дубинама од 1,4 до 1,5 m, биће

узети у састав флотиле, у договору са министром Ратне морнарице у Петрограду.

Пошто је број примерака морнаричког шифарника био недовољан, командант Експедиције је саставио свој сопствени шифарник, који је одштампан у 25 примерака. Део је подељен пред полазак конвоја, како би сва господа официри могли да одржавају телеграфске везе са командантом Експедиције.

31. децембар. Од раног јутра је почео рад на постављању електричног осветљења у згради Агенције Руско-дунавског паробродарства, где је требало, по мишљењу команданта Експедиције, да се увече одржи молебан. Командант основано сматра да ће, пошто стари руски обичај налаже да за дочек нове године треба одслужити молебан, то изазвати најрадосније и најпријатније утиске код подофицира и морнара, посаде и најамних радника који службују на паробродима и баржама Руско-дунавског паробродарства, као привремено мобилисана лица у Ратну морнарицу, јер већина њих има велике породице, а лишени су могућности да тај дан проведу са својим најмилијима.

У 11 сати ујутру, комисија, у саставу штабс-капетан Фролов, капетан „Бугарске“ Грос, главни механичар Шандренко, на челу са командантом Експедиције, прегледала је пароброд „Alliance“. Испоставило се да је пароброд саграђен давно, да је мотор слаб, и да без товара урања 1,4 m, а са товаром 1,8 m.

Командант Експедиције је телеграмом замолио начелника Генералштаба Ратне морнарице, да додели капетану бојног брода Страховском две фунте (на дан), као породичном човеку који добија само обалску плату без топлотог оброка.

Телеграфисано је Савинском у Софију, да према подацима добијеним од агената, у Рамадан није доведен ниједан товар кожа. Увече је стигао одговор, у коме је Савински спомињао упућивање неког Дуновца, лица од поверења и провереног, који је задужен за цео посао око куповине кожа.

Команданту станице у Ренију је послата белешка да не наплаћује возарину од агената Руско-дунавског паробро-

дарства, јер превозе војне товари на име Експедиције или на име Агенције.

Барон Гејкин, из 22. бригаде пограничне страже је дошао на састанак са командантом Експедиције.

У 7 сати увече су морнари организовали приредбу, као пробу пред молебан који ће се одржати у поноћ.

У 11 сати је почео молебан, на коме су били, осим старешина Експедиције и агената Руско-дунавског паробродарства, и морнари, посаде пароброда и баржи, званичници и представници власти из Ренија. По завршетку молебана, командант Експедиције је одржао говор и подигао здравицу у част Његовог Императорског Величанства, Врховног главнокомандујућег и за победоносну руску војску, што је дочекано са гласним узвицима „ура“.

Гостима је послужена вечера и шампањац.

Тада је командант Експедиције добио телеграм који га је уверио да Господар Император признаје његов труд и напоре, везане за сталну опасност, и којим га је свемилостиво одликовао за његове заслуге Орденом Светог Владимира, III степена.

Капетан фрегате Јермаков је по свемилости Његовог Величанства одликован Орденом Светог Владимира IV степена.

РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3440, лл. 43– 57.

9. Кратак преглед делатности и живота инжењеријског одреда посебне намене у Србији, 1914 – 1915

Почетком августа 1914, главни инжењер луке „Александар Трећи“, инжењеријски пуковник Добров предао је управу луке лучком Команданту који се вратио из Либаве.¹⁷⁵ Затим је је отишао у Петроград, где је позван у Управу морнаричке грађевинске службе, да би по доласку био стављен на располагање Генералштабу Ратне морнарице.

Начелник Генералштаба му је 12. августа дао задатак да организује све што је неопходно за прелаз преко реке Дунава, са територије Србије и по потреби врши све неопходне инжењеријске послове у српској војсци, везане за прелаз преко река и утврђивање положаја; да набави све што је потребно из резерви припремљених у Русији за испуњење тих задатака у Србији, где са свом донесеном опремом треба да ради по плану Српске врховне команде.

Добивши од српског посланика, господина Спалајковића, неколико упутстава која се односе на могућност преношења у Србију било чега везаног за испуњење задатих послова, инжењеријски пуковник Добров је, по наредби начелника штаба, 16. августа дошао из Петрограда у Севастопољ. Тамо је од команданта Црноморске флоте добио дозволу да изабере из вишкова лучког материјала оно што ће му бити неопходно за испуњење раније добијених задатака и да узме под своју команду неопходне подофицире и морнаре из Николајева, а, у крајњем случају, и офицере из оближњих лука.

Пошто је у лучким складиштима изабрао све што је могао и наредио брзо слање у Одесу, инжењеријски пуковник Добров је 20. августа отпутовао у Одесу. Тамо је је стигао 23. августа и истог дана је отишао до Дунава код Галаца, да би лично испитао реку и могућности пловидбе по њој. Пошто се 26. августа вратио у Одесу, инжењеријски пуковник Доб-

¹⁷⁵ Лука Александар III - војна лука поред града Либава (Лијепаја); значајна поморска база Руске империје у региону Балтичког мора.

ров је од тада, па до 3. септембра проучавао могућност пловидбе обалом Црног мора до Херсонеса и по рекама чија су ушћа у том подручју.

Пошто му је одобрена молба коју је тада поднео, добио је одређену количину материјала из одеског инжењеријског и минерског магацина, артиљеријског и интендантског складишта, започео је одабир материјала из тих залиха, паковање материјала и прикупљање истог на посебно одвојеним баржама, реквирираним, на основу ратне обавезе, од државног Руско-дунавског паробродарства. Уз одлуку да за доставу и изградњу понтонског моста у Србији највише одговарају пловила са Дунава, инжењеријски пуковник Добров је заједно са капетаном Руско-дунавског паробродарства, мобилисаним за потребе Ратне морнарице, а у садејству са надзорником риболова на Дунаву, инжењером Клером, и управником инжењеријских радова на Дунаву из Министарства трговине и индустрије, инжењером Шевељовим, и агентима Руско-дунавског паробродарства из Вилкова, Килије, Измаила и Ренија, набавио, по разним местима на Дунаву и његовој делти, 147 бродова, просечне носивости од 3.5 – 4 т.¹⁷⁶ Ти бродови су били сакупљени у неколико Агенцијских представништава и утоварени на барже. Требало је да се све барже нађу у одређено време у Ренију, одакле је полазио сав транспорт са материјалом и особљем.

Осим тога, у Одеси, Херсонесу, Измаилу и Ренију су уз помоћ надзорника послова одеске трговачке луке инжењера Бахметјева, надзорника послова црноморских лука инжењера Пеља, команданта херсонешке трговачке луке капетана фрегате Иванова-Кроса и инжењера потпуковника Лебедјева, Бељакова пристиглих 6. септембра у Одесу на располагање инжењеријском пуковнику Доброву, као и нешто раније пристиглог вишег техничара Волчанецког били су набављени моторни чамци, сидра, затим дрвни и други материјал, као што су дизалице, ужад, конопци, блокови, катран,

¹⁷⁶ У руском тексту руска мерна јединица пуд – 16,380496 kg.

уље, кучина и сл., као и одећа за раднике, алат и намирнице за исхрану особља.

Инжењеријски пуковник Добров је 11. септембра телеграфом добио допис од начелника Генералштаба Ратне морнарице да организује војну заштиту припремљеног транспорта на путу ка Србији и да води транспорт под својом заштитом, због могућег напада аустријских бродова. Зато је он брзо затражио и преузео од команданта Црноморске флоте за наоружање бродова Руско-дунавског паробродарства мобилисаних за ратне потребе одговарајући број топова од 75 mm и 47 mm и митраљеза са особљем. Заједно са бродским инжењером Добровољачке флоте, капетаном Аљимовим и управником Руско-дунавског паробродарства, инжењером бродске механике Јермаковим, убрзано је израдио шему наоружања бродова, према којој је у одеским радионицама Добровољачке флоте урађена припрема за постављање наоружања.

У Одесу су 17. септембра транспортом „Буг“, достављени топови, а 21. септембра је први наоружани пароброд „Румунија“ изашао на море, са инжењеријским пуковником Добровим. Том приликом је извршено пробно гађање из инсталираног наоружања: три топа од 75 mm, четири топа од 47 mm и два митраљеза. Инжењеријски пуковник Добров је наредио капетану фрегате Волкенауу, поручнику фрегате Деђареву и артиљеријском официру са „Синопа“, поручнику Кољубакину да изврше испитивање артиљеријског наоружања.

Са једнако опремљеног пароброда „Гроф Игњатијев“ пробно гађање је било извршено 23. септембра. Пробно гађање по непокретним метама изведено је 24. септембра са истих пароброда.

У исто време су у Ренију била наоружана још три пароброда, мада не тако јако. Особље неопходно за топове и митраљезе, које је инжењеријски пуковник Добров затражио од команданта Црноморске флоте, стигло је у Одесу 21. септембра, и захваљујући томе провера пароброда и наору-

жања, укључујући и гађање по непокретним метама, било је изведено са сталним посадама, распоређеним на топове и митраљезе према распореду који је саставио поручник Дег-ћарев.

Осим војничког персонала, из Севастопоља и Николајева су 22. септембра послати морнари за рад на прелазу преко реке, укупно 53 човека, заједно са кондуктором и лекарским помоћником. Инжењеријски пуковник Добров је у свој одред уврстио и војне најамне раднике и људе мобилисане у Ратну морнарицу различитих занимања, механичаре, браваре, водоинсталатере, дрводеље, чамџије, укупно 24 човека. На молбу коју је упутио штабу Одеског војног округа, инжењеријском пуковнику Доброву на располагање је стављен лекар Конаржевски, који је позван из резерве.

Када је инжењеријски пуковник Добров све завршио и организовао за поход, Генералштаб Ратне морнарице га је прогласио вођом похода, што је потписао капетан бојног брода флигел-ађутант Весјолкин, који је стигао у Одесу са штабом 25. септембра.

Првог октобра 1914. сви транспортни бродови, којима се придружило још неколико баржи натоварених коњима, изашли су из Ренија и 8. октобра стигли у Радујевац и Прахово.

Растерећене барже и бродови кренули су 12. октобра из Прахова натраг у Рени. У Прахову је остао инжењеријски одред инжењеријског пуковника Доброва, са којим је био и његов командант, два инжењеријска помоћника, један виши морнарички грађевински техничар, лекар, један кондуктор флоте, 59 морнара, 24 војна најамника и људи мобилисаних у Ратну морнарицу и један капетан Руско-дунавског паробродарства, такође мобилисан за потребе Ратне морнарице.

Од 13. до 28. октобра је трајао утовар, јер смо возове за превоз материјала добијали доста sporo, терет смо послали на назначено место на реци Морави, где је из Прахова био послат и део људства са официрима.

28. октобра је био завршен последњи утовар и одред је отишао у ново одредиште, где је стигао 30. октобра увече.

По доласку на место сталне дислокације стигла је молба српске Врховне команде да се од приспеле опреме изradi понтонски материјал који би као прво могао да се вози не само железницом, са претоваром са пруга нормалног колосека на уске пруге, већ и друмским путевима, и као други услов, материјал који би био погодан за брзу градњу мостова за прелаз река различите ширине. Поред тога, припрему таквог материјала би требало обавити тако што би мост у свако доба могао бити расклопљен и превезен на друго место и употребљен за прелаз реке. Инжењеријски пуковник Добров је предложио тип мостова за прелаз и потребан материјал, а све је то било размотрено и одобрено за израду у инжењеријском одељењу Врховне команде, а испоставило се, како је инжењер и претпостављао, да ће одред користити не само свој материјал, већ и само своје људе.

С обзиром на то се одред сместио на договореном месту, почео је убрзан рад на преправци пристиглог материјала у делове за изградњу понтонског моста према предлогу који је саставио инжењеријски пуковник Добров и одобрила српска Врховна команда. У исто време одреду је било наређено да постави дрвену оплату на осам железничких мостова, да би њима могла да прође војска и запрежна кола.

Тридесет мина, које је одред донео за одбрану прелаза, биле су по наредби Врховне команде постављене на Сави и Дунаву ради спречавања проласка монитора. Поред тога, због претпоставке о потребама премештања Штаба Врховне команде јужније од места дислокације одреда, начелнику одреда је било наређено да узме учешћа у утврђивању и одбрани сопствених положаја, који су добили карактер фронта.

Крајем новембра се разболео један од помоћника команданта одреда, инжењеријски потпуковник Бељаков, и то толико озбиљно да је морао да се врати у Русију. Без обзира на смањен број официра, организовани рад мотивисан жељом да се да се брзо и добро изврши омогућио је да се већ 8. децембра на реци Морави постави понтонски мост дужине 174 m, изграђен у потпуности од доведеног материјала, који

је одред одржавао до краја свог боравка на стратегијски битном Цариградском друму по коме пролази до 800 запрежних кола дневно. Након рапорта о овом постигнућу инжењеријски пуковник Добров је добио од начелника штаба следећи телеграм: „Министар Ратне морнарице је наредио да Вам упутим честитке и захвалност за оно што сте учинили. 5168“.

Овај телеграм је охрабрио цео одред, о чему је инжењеријски пуковник Добров обавестио начелника штаба у следећем телеграму: „Одред је са усхићењем поздравио телеграм 5168 и са великом енергијом наставља да гради мост за другу реку“.

Децембар је искоришћен за наставак израде дрвеног и бродског материјала према задатом типу и за уређење бивака одреда. Направљено је руско парно купатило за припаднике одреда и прање веша, пошто у околним местима и градовима није било никаквих купатила, а свуда се ширила тифусна инфекција, различитих типова, што је поуздано захтевало већи степен хигијене.

Пошто у саставу одреда није било пуно људи, командант је од српске владе испословао да добије групу радника за уређење уобичајеног квалитета живота у одреду. Осим тога, у децембру је одред морао пуно да ради на постављеном мосту. Река Морава, као планинска река, изузетно је осетљива како на топљење снега, тако и на кишу, због чега се ниво воде брзо повећа, разлије, а и брзина протока воде се знатно увећа. Све је то изискивало доста рада на продужавању и скраћивању моста, на раздвајању и спајању моста, како би се пропустило грање и дрвеће, које је река ишчупала река и које је по њој пловило.

У јануару је одред био заузет израдом материјала за мост, надзором изградње моста и надзором над остављеним материјалом на обали реке, који је Морава, при повећању водостаја, могла да однесе, а при његовом паду – да остави чамце на сувом.

У фебруару је одред имао четири врсте послова: побољшавао је обраду припремљеног материјала, пре свега

потпорних греда, које смо, са циљем олакшавања терета уз очување исте отпорности, истесали у четвртастом пресеку. Такође су направљене и лако преносиве ногаре за мост, погодне за постављање на обалу.

Поред тога је настављен надзор над мостом, који је одред поставио, и чување ускладиштеног материјала на обали, који је у фебруару требало очистити од снега и премештати због воде која се скупљала. У фебруару је формиран карантин за оболеле, који у њему треба да бораве до констатације болести и одласка у болницу. У фебруару је Врховна команда предложила да се истражи део Мораве све до њеног ушћа у Дунав, као и њене притоке. Тако би се сав материјал за мост могао послати сплавовима у Дунав, преко кога је на пролеће требало направити понтонски мост за офанзиву српске војске у Банату. Под командом инжењеријског пуковника Доброва и уз помоћ српских официра било је извршено извиђање реке Мораве и дела Дунава. У неким пределима поред ушћа и града Смедерева непријатељ нас је уочио за време радова и отварао паљбу на нас.

У марту је одред чувао постављени мост и припремљени материјал. Поред тога, тада је одред направио велику скелу и, по предлогу Војно-железничке инспекције Врховне команде, прозорске оквире на железничкој станици, ради хитне изградње бараке за инфициране. Крајем марта, пред Ускрс, командант одреда је спровео велико чишћење, дезинфекцију и кречење кухиње, мензе и свих спаваоница одреда због великог броја инфицираних око бивака одреда.

У априлу је одред поред чувања моста и материјала на обали реке, прегледао и све дрвене и сва три моторна чамца, преконтролисао и подмазао моторе. У Русији је у фебруару био готов додатни дрвени материјал и чамци, које нам је доставила флотила, а у априлу је сортиран и извршена је основна припрема. У априлу је била готова и друга, мања скела истог типа као и већ направљена већа скела за коју је нацрт направио командант одреда. У априлу је командант одреда, инжењеријски пуковник Добров, заједно са српским офици-

рима и припадницима одреда под непријатељском ватром, извршио подробно извиђање терена, састављање карте и описивање Дунава око ушћа реке Мораве, и реке Саве око ушћа реке Колубаре.

Та извиђања су извршена на предлог Врховне команде и послужила су за детаљну израду планова за прелазак у аустријски Срем, с тим да су сви планови које је поднео инжењеријски пуковник Добров били одобрени од стране Врховне команде у потпуности. Дуж Дунава и ушћа Мораве, дуж Саве и ушћа Колубаре извиђања су вршена под ватром непријатеља, чији положаји су се налазили на другој обали Дунава и Саве, а који је надгледао нашу обалу са осматрачница и из авиона. Локална српска стража смештена код ушћа Мораве грешком није била обавештена о доласку моторног чамца. Без обзира што су се на чамцу поред групе извиђача инжењеријског пуковника Доброва налазили и један српски војник и официр, учесник извиђања и сарадник на изради карте, припадници српске страже су помислили да је то аустријски моторни чамац јер нису могли ни да помисле да овде може да буде пријатељских бродова макар и под руском заставом и скоро да су уништили целу посаду и чамац. У мају је у очекивању даљих наређења одред чувао постављени војни мост и материјал припремљен на обали Мораве.

Половином маја је било наређено да се демонтира војни мост постављен на Цариградском друму и да се замени са већом скелом коју је направио одред, а да се половина читавог мостовног материјала транспортује до ушћа реке Колубаре, ради будућег прелаза преко реке Саве. Другу половину материјала је требало припремити за брзи утовар и превоз ради израде другог прелаза преко реке Саве на тачкама које је одредио командант одреда за време претходних извиђања обала. Неколико пута се српска војска спремала за покрет у мају, док се и одред такође спремао за учешће у офанзивним операцијама у наредним месецима.

У јуну је одред имао три врсте послова. После дугог чекања појачања за одред због очекиваних офанзивних опе-

рација, стигло је 146 нових морнара, сакупљених из различитих јединица, па су морали убрзано да се упознају са припремљеним материјалом и са предвиђеним радовима на склапању и расклапању мостова. Вежбали су копање ровова, постављање жичаних препрека, веслање и руковање топовима од 75 mm и митраљезима. Заједно са њима је стигао и дугоочекивани, последњи део материјала, који је обрађен на исти начин као и претходни. У јуну је одред такође вршио надзор над великом скелом постављеним за прелаз на Цариградском друму, која је имала слободну површину од 65,8 m², као и над материјалом који је био распоређен на два места – на реци Морави и на реци Колубари. На овом другом месту било потребно посебно чувати материјал да га не би приметили и уништили стално присутни непријатељски авиони.

У јулу се одред бавио истим пословима као и у јуну. Попуна од 146 нових морнара била је слабо обучена и недисциплинована, па су у јулу морали да поред специјалистичке обуке вежбају и обичан егзерцир.

У августу је одред имао четири врсте посла:

1. Надгледање и чување пристиглог мостовног материјала који се налазио на реци Морави близу Ћуприје и на реци Колубари, код Обреновца, близу њеног ушћа у реку Саву, пограничну реку са Аустроугарском;
2. Одржавање велике скеле и војног понтонског моста на реци Морави, које је поставио одред;
3. Изградња два железничка бетонска моста преко реке Тимок на стратешки важној железничкој прузи Ниш–Књажевац, близу бугарске границе;
4. Радови на састављању делова железничког челичног моста на стратешки важној железничкој прузи Пожаревац–Осипаоница.

У септембру је одред наставио да ради исте четири врсте послова, које је добио у августу.

За све ово време, инжењеријски одред је од материјала који је добио у октобру 1914. и од материјала који је са великим закашњењем стигао у фебруару, израдио опрему, од које

се могао направити мост дужине 999 метара, за пренос терета до 3000 килограма, а поред тога и две скеле односно, припремили су толику количину мостовног материјала коју обично дуже два понтонирска батаљона, односно 600 подофицира и војника и 25-30 официра. Осим тога, одред се бавио и другим горенаведеним инжењеријским пословима: прилагођавањем железничких мостова за колски прелаз, градњом бараке за инфичиране, припремом положаја за одбрану, проучавањем река – доњег тока Мораве, доњег тока Колубаре, делова Саве и Дунава, склапањем дела железничког моста преко реке Мораве, изградњом два железничка бетонска моста на реци Тимок, сталним одржавањем прелаза преко Мораве на Цариградском друму. Све ово је било могуће извршити уз велике напоре и залагање целог официрског састава одреда и свих подофицира и војника, а нарочито оног првог дела који је стигао на самом почетку. Средином септембра, командант одреда је оболео од маларије, па је добио дозволу да се врати у Русију. Са одобрењем Српске врховне команде отпутовао је преко Бугарске и Румуније, предавши заповедништво својим помоћницима – за интендатуру и персонал одреда капетану фрегате Леванди и за инжењерско-техничке послове инжењеријском штабс-капетану Богомољцу (послат у одред од стране Војног министарства), а општу команду, као најстаријем – капетану фрегате Леванди.¹⁷⁷ У току проласка кроз Бугарску, инжењеријски пуковник Добров је приметио покрет војске, већином одевене у пољске униформе, али командант одреда нигде није осетио непријатељске испаде. У Софији је инжењеријског пуковника Доброва позвао к себи руски посланик, а да, при томе, по мишљењу посланика, није постојала никаква опасност, јер је у том тренутку све, у крајњој линији, зависило од цара Фердинанда. У Софији је могао да примети много Немаца; становништво, које је инжењеријски пуковник Добров могао да сретне, деловало је мирно и само понеки су били збуњени кретањем трупа. Пре

¹⁷⁷ Леванда, Дмитриј Дмитријевић (1884–1931) – капетан 2. класе. Завршио је Први светски рат у управи Главног војног начелника Архангелска и позадинског водног рејона.

поласка, на станици у Софији је такође приметио активно кретање трупа, чули су се разговори између младих војних лица и цивила по изгледу Немаца, а приликом одласка једног ешалона, чули су се узвици „ура“ и певане су бугарске народне песме. У Румунији је инжењеријски пуковник Добров приметио генерално добар однос према Русима, како од стране војних, тако и од стране цивилних лица, и то најпре код војних лица и велепоседника Румуна. У Букурешту је био приметан огроман број Немаца, на шта су указивали у разговорима и сами Румуни.

У Русији инжењеријски пуковник Добров није боравио дуго, већ је кренуо натраг, одмах чим је сазнао за развој догађаја. У Ренију се срео са инжењеријским генерал-мајором Бутлером,¹⁷⁸ који је био дужан да замени болесног инжењера у Србији.

У Ренију је добијен руски новац, који је инжењеријски пуковник Добров увек примао за одред, као и неке наредбе за господина Бока и поручника фрегате Драшусова од команданта Експедиције пристиглог из Румуније. Након тога су Добров и Бутлер заједно прошли Румунију и стигли у Турну Северин, да би одатле прешли у Србију. У Турну Северин су стигли 2. октобра и сазнали да је српска обала око насеља Текија, Кладенац и Кладово евакуисана, због тога што је област изнад Текије и са пожаревачке стране Мораве, окупирана од стране здружених аустро-немачких трупа. Непријатељ је онемогућио улазак у Србију из Турну Северина, који се налази прекопута српског насеља Кладово. Без обзира на то што су их у Турну Северину одвраћали, инжењеријски пуковник Добров и Бутлер решили су да уђу у Србију низводно од тог места, код српских насеља Брза Паланка или Кусак, одакле се краћим путем могло стићи у унутрашњост земље. Спустили су се на добијеном моторном чамцу „Александар Невски“. Док су се возили ка Брзој Паланци, приметили су да је цела румунска обала испуњена српским избеглицама, пре свега женама, старцима и децом. Румунско становништво је

¹⁷⁸ Бутлер, Бронислав Лвович – рођ. 1866. Унапређен је у чин генерал-мајора инжењерије у саставу морнаричке грађевинске службе 1913.

дочекивало српске избеглице и исказивало видљиво велико саосећање и помоћ у току њиховог боравка у Румунији. Док су пролазили чамцем, у већој или мањој близини са српске обале се чула паљба.

Када су стигли у Брзу Паланку, инжењеријски пуковник Добров и Бутлер су прошли кроз то насеље; оно је било у потпуности напуштено од стране српских власти и војске која је тамо била смештена.

Младо локално становништво и придошлице из околних места у унутрашњости Србије, стајали су у близини зграде општине и чекали свој ред за прелаз на супротну румунску страну. Сви коњи и коњске запреге су одвучени у унутрашњост Србије.

Остао је још мали број бикова и неколико таљига. На обали близу понтона и задружног дома, стајали су сандуци са гранатама калибра 75 mm. Заменик старешине села, којег је нашао инжењеријски пуковник Добров, објаснио је да је само то остало непотопљено од веће количине која се налазила у Брзој Паланци, а која је, заједно са једним топом, била потапана неколико дана. На неколико сандука видели смо жиг руских фабрика. Сакупљене резерве сена у Брзој Паланци су догоревале. Заменик старешине нам је саопштио и да је добио наређење да спали резерве сена, брашна и жита и да се после тога повуче у Румунију; сено је спалио, а решио је да одређену количину брашна и жита узме за исхрану становништва, које је из складишта износило брашно и жито у рукама, а неки и на воловским колима. Према речима старешине, требало је да, пре доласка непријатеља, он спали неподељени остатак. Непријатељ је заузео пут који води од Брзе Паланке ка унутрашњости и пролази кроз Милановац и Штубик, а налазио се на 5–6 km¹⁷⁹ од Брзе Паланке. На тај начине је одвојио обалу Дунава на потезу Текија – Кладово – Брза Паланка од остатка земље. То је постало свима јасно приликом неуспелог покушаја пробоја из Брзе Паланке ка унутрашњости Србије.

¹⁷⁹ У руском тексту је руска јединица за дужину верста – 1.066,8 m.

Схвативши да не могу стићи у унутрашњост Србије из правца Брзе Паланке, инжењеријски пуковник Добров и Бутлер су решили да иду даље и да се спусте чамцем, који су оставили на обали, док се не види како ће прећи у Србију. Циљ им је био да изађу на трећи, последњи пут, који води од Дунава у унутрашњост Србије преко Зајечара. О њему нису могли добити тачне податке у Брзој Паланци, осим упозорења да морају бити опрезни и да имају у виду могућност да је бугарска или уједињена бугарско-аустријска војска заузела тај пут. Приликом доласка на означено место искрцавања, село Кусјак, било је приметно одсуство Срба на српској страни, а исто тако њихово присуство у близини, на супротној, румунској обали. У исто време су се чули звуци чамца који је ишао са румунске обале, без заставе. Дошавши чамцем до румунске обале, инжењери су сазнали од пограничних румунских војника и српских избеглица да је бугарска војска заузела Кусјак и мало удаљенији Горњи Милановац. Бугари су заробили све Србе који су се спремали за бег и два румунска погранична војника који су им помагали око припреме прелаза, те да су заузели све путеве који воде од Неготина и Зајечара до обале, па су се распоредили по унутрашњости и сјединили са аустријско-немачком војском неколико дана раније. На тај начин су 4–5. октобра одсекли обалу Дунава, што се и поклапало са гласинама и новинским вестима, које су добијене пред полазак чамцем из Турну Северина. Док смо добијали ова обавештења, на српској обали се појавила бугарска коњичка патрола која је ишла из Горњег Милановца ка Брзој Паланци.

Пошто нису могли да уђу у Србију ни преко последњег преосталог пута, инжењери су се вратили у Турну Северин, осматрајући небо изнад Дунава, у нади да ће видети неки авион којим би се пребацили. Испоставила се дфа је та претпоставка неоснована, јер Експедиција није имала свој авион, а нису могли да добију ни румунски. Док су се враћали Дунавом ка Турну Северину, јужно од Брзе Паланке ви-

дели су аустријског осматрача на „ваздушном шару-змају“ и чули активно пушкарање.

Инжењери су стигли у Турну Северин током ноћи 12. септембра, где су сазнали да је аустро-немачка војска почела да поставља батерију и копа пешадијске ровове на супротној, српској, обали. Осим тога, пошто се на том обалском појасу налазила већа количина стоке, они су је сакупили и одвели до места на коме ће је пребацити преко Дунава. Аустроугарски пароброди су стајали близу Турну Северина и били спремни да крену низводно Дунавом са аустријским пилотима који су стигли у Турну Северин. Избеглице су добиле позив од аустријског конзула да се врате у своје домове, али су се они уздржавали од тога. Касније смо сазнали да је непријатељ код Зимине, узводно уз Дунав, сакупио велики број баржи натоварених разним материјалом и наставио скупљање старих баржи, које је требало да буду послате Тимоком до борског рудника бакра, јужно од Радујевца.

Инжењерци Добров и Бутлер су из Турну Северина известили команданта Експедиције о свом покушају преласка и повратку и замолили га да им да своје инструкције. Пошто су провели неколико дана у Турну Северину и увидели да не постоји никаква могућност да у скорије време уђу у Србију, инжењери су се упутили у Рени, где се налазила Експедиција, а где су се, такође, обрели и неки припадници из одреда капетана Семјонова, који је боравио у Србији, у Кладову.

Инжењер Бутлер је остао у Ренију са члановима Експедиције, а инжењеријски пуковник Добров је добио други распоред, па је отишао у Генералштаб Ратне морнарице, у Петроград, где му је било седиште.

У Турну Северину, као и на свим путевима кроз Румунију, инжењери су наилазили на потпуно разумевање и сарадњу код свих лица са којима су се сусретали, што се нарочито могло уочити код чиновника турнусеверинске полиције и војника. Они се нису устручавали да искажу своје наде у то да ће у скорије време Русија заједно са њима провести

војску кроз Румунију на Бугарску, која је издала словенство, и на њену савезницу, Аустрију.

Имајући у виду развој догађаја, српска врховна команда је крајем септембра издала наређење одреду да сакупи сав материјал и све делове одреда, који су радили у граничном појасу, у базу близу Ћуприје. У складу са тим, материјал за мост и три моторна чамца, који су се налазили на ушћу Колубаре у Саву, близу Обреновца, као и особље, утоварени су и отправљени кроз Младеновац у Ћуприју.

Последњи товар је отпремљен под непријатељском ватром. Заједно са припадницима који су ту радили, отпремљени су и компресор и бушилица, који су биле потребни за састављање делова железничког моста близу Пожаревца, где су, такође, позвани и сви припадници одреда са бугарске границе, који су успешно обавили посао изградње железничког бетонског моста преко реке Тимок. На Цариградском друму, главној артерији којом се кретала и куда се скупљала српска војска, одред је поставио војни пловећи мост на реци Морави, куда је, заједно са раније постављеном скелом, пребачен велики број теретних запрега, војних аутомобила и јединица.

Аустро-немачка војска се кретала у позадини српске војске у два главна правца: железницом која иде од Обреновца и Београда ка Нишу и долином Мораве, односно од Смедерева и Дубровице ка Пожаревцу и Ћуприји, у чијој се близини налазила база одреда.

Одред је добио наређење од српске врховне команде 9. октобра да сав мостовни материјал, који је сакупљен код Ћуприје на реци Морави, заједно са постављеним понтонским мостом и авионом, преда локалним српским властима, а сам одред да се упути железницом у Краљево, са преосталом опремом и моторним чамцима. У том тренутку, инжењеријском одреду се придружио и мали одред поручника корвете Григоренка.

Одред је кренуо у два ешалона. У Краљеву се није дуго задржао. Предложено им је да српским властима у Краљеву

оставе најтежи терет и топ калибра 75 mm и да крену пешке долином реке Ибра на југ, ка Призрену и Битољу, па до Солуна, који је одређен као место где ће се окупити све стране мисије и одреди који делују у Србији. О томе су одлуку донели војни изасланици свих савезничких држава заједно са српском врховном командом. Од два топа калибра 75 mm, које је инжењеријском пуковнику Доброву доделио Штаб Команде Црноморске флоте, одред је код себе у Србији имао само један; инжењеријски пуковник Добров је оставио други топ према наредби команданта Експедиције из октобра 1914. за потребе наоружавања бродова Експедиције.

Повлачење на југ је било веома тешко, посебно кроз високе планине између Призрена и Битоља. При том је цео тај простор лежао дуж линија ратних операција.

Вршилац дужности команданта одреда, капетан фрегате Леванда је одлучио да по било коју цену стигну до Битоља, да би успели да изађу на железничку пругу и да само у крајњем случају крену на запад преко албанских планина и избију на Скадар. Захваљујући енергији капетана фрегате Леванде, као и свих официра, одред је успео да стигне у Битољ пре него што га је заузео непријатељ. У сарадњи са тамо смештеним енглеским конзулом добијено је одобрење за брз пролазак железницом кроз Грчку до Солуна посебним возом, којим су оба одреда и део одреда поручника Семјонова стигли до Солуна, где су се убрзо укрцали на француске бродове. Током преласка преко планина, због недостатка коња и волова, као и повећаног броја оболелих, морали су да оставе српским властима доста опреме, па и личних ствари. Француским бродовима одред је био превезен у Марсеј, а одатле у Брест. Тада су капетан фрегате Леванда и нижи техничар морнаричког грађевинског одељења Иваненко, који је био у саставу инжењеријског одреда, добили преко Руског морнаричког изасланика у Француској наређење да појединачно дођу у Русију у што скорије време. Тамо су намеравали да их распореде на Бело море, а да, при том, капетан фрегате Леванда преда команду над одредом капетану фрегате Иљину, који

се налазио на челу дела одреда поручника Семјонова. Након тога је капетан фрегате Леванда са техничаром Иваненком и заставником Сичевим из одреда поручника Семјонова, који је, такође, позван да се брзо врати, отпутовао преко Енглеске, Норвешке и Шведске у Русију.

Мало пре одласка одреда из своје базе у близини Ћуприје, одред је од Експедиције добио новац, на молбу капетана фрегате Леванде, али је, уместо руског новца који је одред увек тражио, из непознатог разлога послат српски папирни новац.

Ред који је инжењеријски пуковник Добров завео око новчаних давања, предвиђао је уплате у руском новцу, који је уз помоћ српских власти могао да се делом замени по веома повољном односу од 100 рубаља за 280 динара. Установљени ред је био поремећен када је из Русије Експедиција послала српски папирни новац, који нико на територији Србије није хтео да прими, а и када јесте, то је било по веома ниском курсу.

Одред се у Бресту састао са Руским мисијама и одатле кренуо морем, поред обала Енглеске и Норвешке у Александровск на Мурману,¹⁸⁰ где су из Министарства Ратне морнарице послате кратке бунде и топла одећа, на молбу капетана фрегате Леванде.

Однос српске војске, српске врховне команде и, уопште, целе Србије према инжењеријском одреду био је, све време, предусретљив и срдчан. Локално становништво је са великом пажњом посматрало све послове које је одред обављао. Свеопште поштовање, које су стекли командант и поверени му одред у српским очима, најбоље се може исказати тиме што је команданту дато неограничено овлашћење да, када му је то неопходно, добије од свих српских власти и општина потпуну сарадњу, бесплатне поштанске услуге, бесплатно слање свих шифрованих и службених телеграма у Србију и иностранство, и право на издавање „објава“ за слободан пролаз и бесплатно путовање по целој Србији. О том пошто-

¹⁸⁰ Александровск-на-Мурмане (сада се зове Поларни) – град и лука на обали Колског залива на Баренцовом мору 30 km од града Мурманска.

вању говори и чињеница да је командант одреда два пута је био у посети код краља Србије, Петра I, а цео одред је једном представљен краљу, а једном престолонаследнику Александру, који су, приликом личног сусрета са командантом одреда изразили велико задовољство радом одреда.

Осим тога, одред је, приликом победе српске војске у новембру 1914, удостојен следећим телеграмом од краља Србије: „Пуковнику Доброву – захваљујем на честитки и изјави симпатија – Петар“.¹⁸¹

Главномандујући српске војске и престолонаследник краљевић Александар, због честитке поводом победе српске војске и рођендана његовог краљевског Височанства, које му је упутио одред, почаствовао одред телеграмом, упућеним мало пре пријема код Високомилистивог краља: „Команданту инжењеријског одреда, пуковнику Петру Доброву – ви и ваша јединица примите моју топлу захвалност за честитке које сте ми упутили поводом мог рођендана – Александар“.

Инжењеријски одред је послао следећи телеграм: „Његовом Величанству Краљу Петру Првом – Руски инжењеријски одред нарочите мисије у Србији са радошћу узима учешћа у патриотској манифестацији са целим грађанством града Ћуприје поводом велике победе коју је постигла победоносна војска Вашег Величанства, Усрдно молим Ваше Величанство да примите моје најдубље честитке поводом ове победе и изразе дивљења целог одреда пред непобедивом српском војском и њеним Врховним Заповедником“.

„Његовом Краљевском Височанству Престолонаследнику Александру – Удостојени јуче Високомилистивом пажњом и пријемом Његовог Величанства Вашег Узвишеног оца, официри, подофицири и војници Руског инжењеријског одреда за посебну намену у Србији после свечаног Богослужења одржаног у присуству свих мештана сакупљених на челу са окружним начелником и војним командантом Ћуприје потпуковником Марковићем кличу Вам громогласно ура на дан Рођења и у част Вашег Краљевског Височанства и моле

¹⁸¹ Ови телеграми у документу су наведени на српском са руским преводом појединачних српских речи неразумљивих руском уву.

Вас да примите најдубље изразе радости и симпатија поводом великих победа, које су Ваши дични соколови под Вашом Врховном командом однели над заједничким непријатељем Словенства“.

Српска врховна команда, на челу са начелником штаба војводом Радомиром Путником, се, такође, пажљиво опходила према одреду, коме је упутила и телеграм: „Инжењеријском пуковнику Доброву команданту инжењеријског одреда – Вама, официрима, подофицирима и војницима вашег одреда срдечно се захваљујем на послатој честитки са жељом да нам наши заједнички напори до сада у новој години буду крунисани успехом за општу ствар – Војвода Путник“.

„Команданту инжењеријског одреда Руском пуковнику Доброву – Са свима официрима, подофицирима и војницима повереног Вам одреда примите захвалност на честитки и поздрав – Начелник штаба Војвода Путник“.

Председник Министарског савета, господин Пашић дао је одреду право сталног коришћења просторија које су првобитно биле намењене за привременом смештају одреда. Те просторије је одред преуредио за своје потребе и направио купатило, пекару и карантин за болеснике, и ту био стално базиран без обзира на све даље покрете и привремена становања одреда.

Осим тога, Врховна команда је свим официрима одреда, према рангу који су заузимали у одреду, доделила високо српско ордење. Кондуктор флоте, из састава одреда, добио је Орден Светог Саве V степена, а сви подофицири и војници из првобитног састава одреда добили су различите медаље за војне заслуге.

Као показатељ угледа инжењеријског одреда инжењеријског пуковника Доброва може да послужи мишљење комисије, која је дошла у Србију да оствари увид у потребе свих одреда Министарства Ратне морнарице смештених у Србији и да види шта им је потребно у току зиме. Она је саопштила одреду да је свуда где се обратила са писмима са препорукама добијеним од одреда наишла на посебну предусретљивост и

пажњу. Одред је наилазио и на велику пажњу и уважавање код Високих представника Руског посланства и конзула у Србији, као и код Руског војног изасланика, што се могло уочити и у томе да су подофицири и војници одреда добили од њих новац за Божић и Ускрс, украсе за јелке, дуван и доњи веш.

Командант Експедиције за посебну намену, капетан бојног брода флигел-ађутант Весјолкин је посетио одред два пута са својим штабом – 14. новембра и 3. јула, а приликом друге посете је прегледао све јединице одреда и послове на којима је одред радио и припремљени материјал и изразио своје задовољство, што је поновљено у наредби бр. 1983 која је уследила након извештаја комисије:

„Комисија коју сам ја одредио, на челу са капетаном фрегате Деђухином, прегледала је грађевински и економски део инжењеријског одреда пуковника Доброва и нашла да је све у реду, што је заслуга, како самог команданта одреда, тако и брижљивости господe официра и техничара одреда. Срећан сам што ово могу да кажем о експедицији која ми је поверена. Флигел-ађутант Весјолкин“.

Комисији капетана фрегате Деђухина, која се састојала из шест људи, дат је задатак да преконтролише све одреде морнаричке управе, који се налазе у Србији, по грађевинској и економској грани и да установи опште стање, да на лицу места, утврди потребе одреда за зиму, да би се оне одобриле, као и да се упозна са општим стањем одреда, како по економској, тако и по грађевинској грани, што је председник комисије два пута предочио свим припадницима Експедиције.

Инжењеријски одред је успоставио другарске односе са минерским одредом поручника фрегате Волховицког, који се налазио у близини, па су му често помагали давањем шећера, неких ствари и новца. То је и њима у јуну и јулу било потребно, па су морали да смање давања официрима и нижим чиновима у одреду. Поред тога, у сагласности са командантима одреда, лекар инжењеријског одреда је водио рачуна и

о санитарним и лекарским потребама минерског одреда, где је одлазио једном месечно.

Здравствено стање припадника одреда било је задовољавајуће, осим у време покрета од Краљева ка Битољу. Постојање купатила и карантина, те дезинфекција и чишћење просторија, довели су до тога да број оболелих од тифуса буде јако мали. Било их је само четворица, и то двојица од повратног и двојица од пегавог тифуса, и све се завршило без смртног исхода. По наредби команданта одреда, у мају и јуну је француски лекар специјалиста вакцинисао све чланове одреда, прво против трбушног тифуса, а потом и против колере. Храна од које су се правила уобичајена руска јела, била је увек свежа, и припремана је од велике количине намирница које је одред добио из Русије. На тај начин се чувало здравље свих припадника одреда. Било је тешко борити се против оболевања од маларије, која је колала у јулу, августу и септембру и реуме од којих је оболео велики број припадника одреда. Између осталих разболео се и командант одреда и то од тежег облика маларије. Ове болести су нарочито захватиле одред приликом повлачења из Краљева у Битољ. Неки припадници одреда лечили су се у амбуланти при одреду, а теже оболели су стављани под надзор руских лекара у окружној Ђупријској болници, болници Петроградског словенског добротворног друштва и у болницама Московске и Петроградске мисије.

Главни лекар Експедиције је 9, 14. и 19. јула извршио медицински и санитарни преглед делова одреда, који су били у разним местима, и био је у потпуности задовољан како спремљеним јелима, тако и смештајем и држањем одреда, тада распоређеног у четири места.

Држање одреда у духовном смислу и елан у раду су били резултат напорног рада команданта одреда, официра и техничара који су повремено наилазили на поприличне тешкоће. Са једне стране радови су вођени у, за руске навике, страним условима српске свакодневнице, а са друге стране, не баш увек истинити извештаји о борбама руске државе са

непријатељем и осећај извесне усамљености били су изражени у великој жељи да се што пре заврши са напорним и не увек видљивим инжењеријским пословима одреда и да се ступи у борбене редове српске војске или четника. Та жеља је била свеprisутна и његов командант и потчињени му официри су морали да потискују код осталих припадника одреда као и у себи самима. Горенаведени телеграм са изразима захвалности министра Ратне морнарице, пријем одреда код краља Србије и престолонаследника, посета команданта инжењераца Врховној команди, њихове похвале раду одреда, добри односи са Руским посланством у Србији и, коначно, одликовање рада одреда високим српским ордењем, били су за команданта и официре подршка која их је умиривала и бодрила у даљем раду. Као средство за умиривање и бодрење људства у одреду, служило је и празновање имендана владара, Божића, Нове године, Ускрса, посете оближњој цркви, у којој су припадници одреда успели да организују хор, и често освртање на ратна дејства, што је чинио командант приликом свог обраћања одреду, као и подробна објашњења тих дејстава на карти његовог помоћника инжењеријског штабс-капетана Богомољца и командира чете, вишег техничара морнаричке грађевинске службе штабс-капетана флоте Шустова.

Састав одреда се, од почетка рада организације, неколико пута мењао. Нарочито официрски, па је, од првобитног броја, у њему остало само троје људи до септембра – командант одреда, виши техничар морнаричке грађевинске службе Волчанецки (водио је интендантске, канцеларијске, а касније и финансијске послове) и лекар одреда, Конаржевски, позван из резерве. Осим њих, у септембру су у одреду била и два помоћника команданта одреда, за инжењерско-техничке послове инжењеријски штабс-капетан Богомољац и за позадинске и персоналне послове, капетан фрегате Леванда. Обавезе четног старешине и у исто време део инжењерских послова је сносио виши морнарички грађевински техничар штабс-капетан флоте Шустов. На положају инжењеријских

официра су били млађи морнарички грађевински техничар Ивањенко и обвезник војно-бродарске службе из Руско-дунавског паробродарства помоћник капетана Шевченко, кормилар дуге пловидбе. Подофицира и војника у септембру и окторбу је било 173, већином прекомандованих из јужних лука. Неколико њих је било послато из Балтичке флоте, са три кондуктора. Један од њих је био Боржаков, који је ту био још од самог почетка и истицао се као један од највреднијих радника у одреду. Још двојица су послата почетком септембра да би преузели дужности команданата получета.

Највећи број морнара – 206, инжењерски одред је достигао у јуну и јулу, али је један део (три човека) био пребачен у минерски одред поручника фрегате Волчанецког, а 30 људи у одред капетана Семјонова. Осим тога, у одреду је било седам војних најамних радника и морнаричких резервиста, два Србина, прикомандована у одред, као преводиоци „обавезници чиновничког реда“ – људи веома образовани, од којих је један био ученик руског Московског Конзерваторијума, а други Петроградске Академије уметности, и један редов Србин.

Инжењеријски пуковник Добров.

24. јануара 1916.

РГАВМФ, ф. 609., оп. 1, д. 401, л. 1-13.

10. Кратак преглед делатности Експедиције за посебну намену од првог похода 1. октобра 1914. до 20. априла 1915

Борбена делатност

1. Одред поручника фрегате Волковицког

Одред поручника фрегате Волковицког се налазио у Србији, а у његовом саставу су били: 1. поручник фрегате Волковицки, 2. поручник корвете Григоренко, 3. поручник корвете Јакушев, 4. морнарички потпоручник Черемисинов и 5. српски активни потпоручник Кораћ, са 45 нижих чинова флоте. Одред је имао намеру да, у сагласности са српском Врховном командом, постави мине у делу од Ћердапа и узводно, на Дунаву и Сави, дуж српске обале. Тамо су, на неколико места постављене минске станице, оспособљене за лансирање мина Вајтхед. Циљ одреда је био да блокира слободан пролаз бродова аустроугарске флоте на том делу Дунава и да им не допусти пролаз на доњи Дунав, кроз Ћердап. Прву половину задатка одред је одлично испунио: замке са минама су постављане са чамаца и под великим ризиком, под непријатељском ватром и то је у великој мери ослабило активност речне флоте. Од ових мина су оштећена два аустријска монитора, „Темеш“ и „Самош“ и оклопни пароброд „Београд“, који је желео да продре кроз Ћердап, да би у Бугарску доставио товари мина, који су даље ишли у Турску.

Мора се одати велико уважавање храброј делатности свих набројаних официра и поверених им подофицира и војника, који су храбро и са потпуним познавањем посла и ратних услова стајали на одбрани части и славе руског оружја.

Уз ово прилажем и план ратишта на ком је радио одред, са тачно назначеним местима где су постављене замке и мине.¹⁸²

¹⁸² Прилог 1 се не објављује.

2. Одред капетана Семјонова

Пример бр. 1. Одред капетана Семјонова, официра који су показали своју храброст још у току Јапанског рата, у чији састав улазе: штабс-капетан Зенкевич, морнарички потпоручник барон Унгерн – Штернберг, заставници Елишкевич и Ставров, са два моторна чамца „Кинжал“ и „Сабља“, под командом поручника корвете Иванова 12,¹⁸³ морнарички потпоручник Шахов, пароброд „Тираспољ“ и баржа – касарна са 30 подофицира и војника.

Овај одред има задатак да постави минске запреке, и препреке са мрежама, у Ђердапу, на аустријској граничној обали на Дунаву. Овај одред је морао да чува поменуте запреке и да уништава пловеће мине, како непријатељске, тако и наше које су се откачиле од својих сајли. За извршење тог задатка пароброд „Тираспољ“ је наоружан са два топа од 47 mm и два топа од 37 mm са 5 цеви и једним митраљезом, који је оспособљен да пуца у авионе. Осим тога, насупрот пограничном насељу Верчиорово, постављене су две обалске батерије са два топа од 75 mm Кане и два рефлектора. Пошиљка од 30 лежећих галвано-електричних мина пристигла ових дана од Војног министарства још увек није постављена, а радови на томе су у току, на местима која сам одредио.

Осим округлих мина Министарства Ратне морнарице, капетан фрегате Иљин је поставио запреке аустријског речног типа на пловећим брвнима.

По завршетку постављања минских препрека у Ђердапу, ја ћу представити детаљан план.¹⁸⁴

Најзначајнија улога у повереној ми Експедицији намењена је без сваке сумње овом одреду. Непријатељ је у Верчиорову поставио веома јак рефлектор и два далекометна топа од 240 mm, који могу да додају скоро до Кладова, где се налази одред капетана Семјонова. Комад непријатељске гранате од

¹⁸³ Са циљем разликовања имењака са истим презименом у царској руској администрацији се користио број поред презимена (према редоследу доласка у службу).

¹⁸⁴ Прилог 2 се не објављује.

240 mm је пао близу наше батерије, коју срећом аустријски артиљерци још увек нису успели да пронађу.¹⁸⁵

Непријатељски авиони, чија се база налази близу Оршаве (17 апарата), свакодневно, у току целог месеца су летели дуж српске обале и спуштали се, ради одмора, на бугарску територију у Лом Паланци, па би се враћали и бомбардовали бродове нашег одреда. На срећу, није било ниједног поготка, бомбе нису падале ближе од 40 метара осим једног гелера (шаљем га уз овај извештај¹⁸⁶), који је пао на палубу „Тираспоља“. Препоручио сам капетану Семјонову да што чешће мења место логоровања, да би непријатељским авијатичарима онемогућио корекцију у бацању бомби.

Свакодневни напади непријатељске ваздушне флоте изазивали су у одреду невероватну хладнокрвност. После оспособљења митраљеза за пуцање под великим углом, два непријатељска авиона, погођена митраљеском ватром, извела су два неуверљива понирања, па се вратила назад у Аустрију, где су се, према непровереним сведочењима агената, спустили у планину и поломили крила, пошто нису успели да долете до писте. У сваком случају после овога су се полетања значајно смањила, а у последње време их није било уопште.

Према сведочењима агената, део ових авиона, по слећању у Лом Паланку, утоварен је у вагоне и послат у Турску.

Непријатељ примењује разне мере против наших минских препрека: пуштају низ реку празне риболовачке барке, које на срећу имају премали газ, брвна са кукама итд. Ових дана су пукле две минске сајле, а по облику оштећења може се са сигурношћу тврдити да су сајле пресечене намерно. Ових дана на српску обалу у Брзој Паланци је испливало мртво тело непријатељског рониоца у ронилачком оделу Бојтона, са апаратом за компресовани ваздух на леђима, што му је омогућавало да ради самостално и дуго.

Док је помоћник Ставров надгледао наше запреке, приметио је две лимене кутије са тротилом и детонатором, које су биле повезане са штапином који је изведен на српску оба-

¹⁸⁵ Прилог 4 се не објављује.

¹⁸⁶ Прилог 3 се не објављује.

лу. Српске власти воде истрагу о околностима постављања ове направе. Прилажем лимену кутију са тротилом.¹⁸⁷

Не сумњам у то да су место и начин постављања наших запрека делимично познати непријатељу, али већ сама информација о томе да те препреке постоје и да их пажљиво чувају, одиграла је своју улогу, услед чега је главни циљ који има поверена ми Експедиција – помоћ Србији у испорукама хране и ратног материјала за нашу војску из Француске могао је, уз Божију помоћ, бити у потпуности испуњен.

3. Борбени одред, извиђачки одред, конвој и приобалски извиђачи

Наравно да се сваки пут конвоја у Србију обезбеђује свим могућим мерама борбеног осигурања, које обавља извиђачки одред. Испред конвоја, на растојању од 3–4 миље, налазе се два пароброда, опремљена Шулцовом справом за тражење мина и сидрима, који испитују цео Дунав, пролазе на уским местима и брзацима, по местима која су опасна. По наводима обалских агената, испитују цело дно пловног дела реке. О свакој сумњивој појави одмах обавештавају конвој. Уништавају се паљбом сви пловећи предмети, као што су: кутије, лименке и сл. Ноћна путовања по сумњивим местима се обављају само под јаком месечевом светлошћу.

Иза извиђачког одреда, не много испред конвоја, иде борбени одред, који се састоји из два пароброда „Гроф Игњатијев“ и „Румунија“, наоружана са три топа Кане од 75mm, са четири једноцевна топа Хочкис од 47 mm, два митраљеза и једним рефлектором.

Све ове мере борбеног осигурања, поред мог обећања да ћу применити одлучујуће и категоричне мере за уништење сваког, макар и само привидног непријатељског маневарског покушаја, што је познато читавој аустроугарској трговачкој флоти, већ су донеле осетљиве последице: од укупног, огромног, Аустроугарског паробродарства, само два пароброда тренутно плове Дунавом или боље речено, попречно, одржа-

¹⁸⁷ Прилог 5 се не објављује.

вајући путничку линију између лука Русе на десној бугарској и Рамадано (Ђурђу) на левој румунској обали.

Сви остали аустроугарски пароброди и барже стоје непомично у заливима у Чевт Адалари и Маченском рукавцу у бесплодном очекивању бољег и погоднијег времена.

То стајање ми изгледа као велики успех, јер нам обезбеђује овладавање реком у одговарајуће време и даје нашој руској обали могућност мирног развоја.

Што више пута се понови поход наших бродова по указаном реду, то ће мања бити вероватноћа за промену насталог стања.

Транспортна делатност Експедиције

Прилозима додајем седам картограма и детаљан попис терета, које је Експедиција испоручила у Србију, а које јасно описују посао који је Експедиција обавила од 1. октобра до данас.¹⁸⁸

Транспорти су одређивани на основу количине сакупљеног терата или по врсти и квалитету товара неопходног за ратне циљеве Србије. Веома вредан део транспортне флоте Експедиције, који сам ја купио уз дозволу Министарства Ратне морнарице, чини пет нових челичних баржи, са великом запремином истиснуте воде за Дунав. Да је било још баржи, товари не би толико дуго лежали у Ренију, који још није добро опремљен као лука, за чување ове нетипичне робе. Док се се материјали истоварају у Прахову, други комплет баржи се товари у Ренију, па пароброди – реморкери стигну да се врате по њих и да их врате у Прахово до завршетка истовара претходног каравана. Ово је убрзавало посао. Сви товари за Србију који су стигли у Рени железницом, достављени су у Рени према наредби Управе војног саобраћаја, и назначени су само на адресу Експедиције. Ови товари, било да су у питању житни производи или ратни материјал, немају тачно означен састав паковања, и иду под општом ознаком, тако да немам представу о томе шта се превози; тако се, на пример

¹⁸⁸ Прилози 6 и 7 се не објављују.

гранате, топови или меци транспортују под општом ознаком „артиљеријски материјал“.

Товар се, убрзо по доласку у Рени претовара на баржу, која је на располагању, и све то се уписује у књиге Ренијске агенције, у којима се води потпуна и брижљива регистрација. Али како се, заправо, састављају ти товари, који долазе под општом ознаком, није могуће тачно одредити, зато нисам ни могао да одговорим на поверљив допис од 10. априла ове године, бр. 5093/1217.

Док чекам долазак товара, никада не добијам извештај и они долазе потпуно неочекивано. Тим поводом сам се обратио начелнику војног саобраћаја Одеског војног округа, са молбом да ме приближно извести о саставу и времену доласка спремљеног товара за Србију у Рени и замолио сам да у Рени не шаљу више од 60 вагона дневно. Ова количина је у сагласности са укупном снагом коју поседујем у овом тренутку, која укључује Двадесету радну железничку чету, која је због овог циља, на моју молбу, послао овде начелник војног саобраћаја Одеског војног округа.

Административна делатност Експедиције

Према молбама и тражењу Експедиције од почетка њене делатности било је урађено следеће:

1. Уведена је функција - Главни војни командант града Ренија, уз проглашење града и околних области дуж Дунава и Прута за посебну административну јединицу. На ту дужност је постављен генерал-мајор флоте Мајер, који је остао у саставу поверене ми Експедиције, на функцији мог старијег помоћника и команданта базе Експедиције у Ренију.
2. Уведена је функција - командант железничке станице у Ренију.
3. 20. железничка чета пристигла за рад на истовару и утовару, смештена у је баржи коју сам за то набавио и прилагодио.
4. Пристигла је добровољачка 476. чета пешадијског добровољачког батаљона града Херсонеса, са 150 подофицира

- и војника ради испомоћи на радовима и чувања товара и и лучких постројења.
5. Ренијска поштанско-телеграфска канцеларија је подигнута на виши степен.
 6. Од нове године су повећане новчане исплате за службенике Руско-дунавског паробродарства.
 7. Направљени су резервни путеви и две платформе за истовар терета а железничка пруга је продужена за 2 km¹⁸⁹ до места где су направљени пристаниште и дизалица за товаре.
 8. Граде се нова пристаништа, нове железничке пруге, дизалице за истовар и утовар, граде се нове радионице на месту потопљених – и све то се ради о трошку и уз подршку Министарства трговине.
 9. Захваљујући марљивости добрих људи, саграђена је црква за одред на обали, у згради Агенције и постављен је, од стране оца протопресвитера Георгија Ивановича Шавељског,¹⁹⁰ јеромонаха, ради обављања свештенослужбених дужности у Експедицији. Захваљујући овоме, цео састав Експедиције, како пловидбени, тако и обалски део, имао је могућност да се причести.
 10. У Ренију је од стране Војног министарства постављена пријемна комисија, под управом инжењеријског пуковника Војновског Кригера, за пријем и слање пристиглих товара из Солуна.
 11. Основан је лекарски карантинско-опсервациони пункт, који је био неопходан у Ренију, као јединственом месту за транзит терета из иностранства.
 12. Са великим тешкоћама смо успели да испослужемо издавање наредбе о забрани исељавања поданика непријатељских држава из предела царства преко Ренија.

¹⁸⁹ У руском тексту је руска јединица за дужину верста – 1.066,8 m.

¹⁹⁰ Георгиј Иванович Шавељски (1871–1951) – од 1911. протопресвитер војног и поморског свештенства, свештеник Руске православне цркве.

Достављање товара преко Солуна у Русију

Под команду помоћника актуелног државног саветника Шебунина – потпуковника Новикова, прекомандовао сам у Србију два главна бродара и пет заиста стручних подофицира, из реда волонтера флоте, за регистрацију, спровођење и надгледање прекрцавања у Зајечару и Параћину товара који иду из Солуна. Сада је овај посао уређен и никаквих више неспоразума нема по питању ових товара.

Представићу вам и списак достављених товара из Солуна.

Не могу, а да не одам велико признање инжењеријском пуковнику Војновском Кригеру који, са својим великим техничким знањем и искреном жељом да учествује у општим пословима, доноси велику корист јединици која ми је поверена.

Такође, желим да поменем и његовог помоћника артиљеријског капетана Лашкова.

200 тона руде бакра није стигло из Лом Паланке

Следећег дана, по добијању телеграма Ваше Екселенције, послао сам баржу из Прахова са паробродом „Аграфена“ са официрима.

Бугарске лучке власти нису допустиле комуникацију са обалом, под изговором да бродови који иду из Србије морају да буду 21 дан у карантину, на шта је агент нашег паробродарства одговорио да ништа није успео да уради са товарима. Тада сам послао баржу са паробродом „Аграфена“ у Лом Паланку из Ренија, а уједно сам послао капетана Бондија у Софију да лично преговара са послаником и нашим војним изаслаником. Капетан Бонди ми је саопштио да, након што је наш посланик убрзано откупио залихе руда само из бугарских рудника бакра који су се налазили у власништву руског поданика кнеза Маврокордата, министар финансија Бугарске је донео одлуку о забрани извоза руде бакра из Бугарске. Савински је убеђен да је ова одлука је уперена против нас, пошто не увозимо ниједну другу руду. Осим доношења те одлуке бугарска влада је преко трећег лица је поднела фик-

тивну тужбу која се односи на власништво над овим бакром, и тако је ставила забрану располагања тим бакром због судског поступка пред грађанским судом. Овај судски поступак је очигледно бесмислен и фиктиван.

Ја мислим да је све то произашло из недостатка спретности или нечег другог, много озбиљнијег код агента нашег посланика у Бугарској, квази-руског поданика Дунавца, који је још зимус тотално неуспешно радио са Савинским, са овчијим кожама, које је тражила војна управа, а он их послао преко аустријске транспортне канцеларије у аустријску Агенцију у Русеу и Ђурђеву, па је задржао нашу баржу и пароброд један месец.

Цела телеграфска преписка са Вашом Екселенцијом и са посланством у Софији се водила под шифром и у највећој тајности, а сама операција се одвијала пред очима непријатељских поданика, као што је, вероватно, случај и у наведеном примеру – са тим да оно лице које је о свему томе морало бити обавештено – наш агент у Лом Паланци, господин Гуржи, уопште није био обавештен. Међутим, господин Гуржи је човек проверене оданости и способности. Руда која је послата у Лом Паланку, изгледа да је завршила у складишту неког Бугарина.

У таквим условима је тешко радити: два пароброда и две барже су без резултата отишле у Лом Паланку, потрошивши угаљ и време, које је могло боље да се искористи.

Делатност одреда инжењеријског пуковника Доброва

Делатност овог одреда до овог тренутка се састоји од припремних радова на постављању понтонског моста, у случају потребе да Срби пређу Дунав. Постављен је један мањи мост, на 19 понтона, на Морави у граду Ђуприји, на главној артерији за транспорт материјала и залиха за редовну војску у Шумадији. Овај мост је направљен, како из практичних разлога, али и да би заменио стари порушени мост.

Пуковник Добров је имао на располагању свега 65 подофицира и војника, па је склапање моста преко Дунава, чак и у паузи између борби било изузетно компликовано. Зато ја

свим снагама подржавам захтеве инжењеријског пуковника Доброва за слање попуне (подофицира и војника) за коју је он замолио.

Направити мост са 170 распона (сваки од 6,4 до 8,5 метара),¹⁹¹ уопште није једноставно и када борбе нису у току, а то ће вероватно морати да се ради под непријатељском ватром, где је главни услов успешног рада брзина обављања посла.

Сигурно да без активне помоћи Срба такав мост никако не би био изводљив, али треба имати у виду потпуну необученост Срба за рад на води уопште, а у сарадњи са нашим инжењерцима поготову, услед слабог разумевања руског језика за српског сељака, па је неопходно имати довољно искусних инструктора из редова руских морнара, који су доказали да могу да се прилагоде свему.

Инжењеријски пуковник Добров и његови помоћници су били запањени универзалним способностима наших морнара, са којима су се први пут сусрели лицем у лице на раду, јер је реч о официрима који су се школовали и службовали углавном на копну.

Још једном напомињем своје усрдне молбе о неопходној куповини већег броја баржи. Оне ће после рата остати на коришћење Руском паробродарству на Дунаву, а сада би повећале способност превоза Експедиције. Иначе, ако кнез Трубецки преузме на себе транспорт товара за Црну Гору, за мене би то представљало само олакшање.

Не могу, међутим, да не приметим да он нема ни људство ни средства за тако нешто и да осим „куртоазије и искуства у односима са локалним властима“ не располаже ничим другим (тајни телеграм амбасадора у Србији од 6/19. августа 1915. г). Јасно је из свега наведеног да ћу на крају Шебунину и кнезу Трубецком ја морати да дам и неког од својих људи, а и да помогнем у послу.

Флигел-ађутант, капетан бојног брода Весјолкин
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 158– 164.

¹⁹¹ У руском тексту је руска мерна јединица сажењ – 2,1336 m.

11. Поверљиви извештај командира Руског маринског одреда у Београду Григоренка о дејствима Одредa Веселкину команданту Експедиције за посебну намену, септембар 1915

Бр. 13, Поверљиво.

Извештај о повлачењу одреда из Београда

Извештавам Вашу Екселенцију да се 21. септембра око 11 сати изјутра над Београдом и околним положајима појавио непријатељски авион типа „Таубе“. Није му сметало што су наше, енглеске, француске и српске батерије отвориле јаку ватру. Иако је било испаљено до 500 граната наставио је да спокојно лети над градом и положајима, до 2.30 поподне. Пошто је све добро извидео, авион се удаљио. Увече, тог дана, са поручником корвете Гриценком отишао сам у тврђаву да прегледамо артиљеријско складиште и дефинитивно завршимо монтирање батерије од два топа од 75 mm које смо почели дан пре тога. Њихово постављање на положај је трајало три ноћи од 18. до 21. септембра.

Док смо постављали топове, без обзира на буку коју смо правили, ми смо јасно и гласно чули на аустријској обали ларму коју су производили земљани радови, кретање великог броја тешких запрега или топова и јединице на немачком језику. Из тврђаве смо отишли на Дунавски кеј, где се налазила наша торпедна батерија, са три апарата са минама Вајтхед. Од дежурних минера смо сазнали да се и ту чује бука са супротне обале Дунава, па смо, ослушкујући, чули покрет великог броја људи. О томе смо телефоном обавестили команданта одбране Београда. Целу ноћ, 22. са аустријске стране смо слушали експлозије велике снаге у једнаким временским интервалима. Док смо били на месту где су биле мине, заставник резервног електротехничког батаљона Добромислов ми је рекао да непријатељ врши ископавање земље, експлозије дуж железничке пруге и у Земуну, и да је тачнију намену тих радова је било немогуће утврдити због мрака. Било је укупно

25 експлозија. Око 2 сата после поноћи, непријатељ је гађао рефлектор на тврђави из тешког топа од 240 mm; пале су три гранате: једна код рефлектора која је разбила огледало, друга 4,5 m од топа од 75 mm, а последња 3 m од топа од 75 mm. Нисмо имали погинулих ни рањених.

После вести о могућем нападу Бугара на Србију, одне-та су сва српска тешка оруђа, којих ионако није било много. Остала су само два руска топа од 152 mm, која су послата из Очаковске тврђаве са 10 подофицира артиљераца Кронштатске тврђаве, под командом мајора српске војске, Драгише Ивковића,¹⁹² који је у Русији завршио Артиљеријску академију, и потпоручника Миљка Павићевића; енглеске пољске батерије 152 mm топова и два француска 152 mm топа, под командом француског мајора Пика,¹⁹³ док су остала оруђа која су штитила Београд била лака пољска оруђа.

Тог дана сам од команданта одбране Београда добио обавештење да је поручник корвете Гриценко постао командир три српска моторна чамца, наоружана са петоцевним 37 mm топовима Хочикс, које смо добили 15. септембра из Русије. Инжењеријски капетан 2. класе Боровој Кораћ је постао помоћник поручника корвете Гриценка. Задатак чамаца је био да омете прелаз непријатељске војске преко Саве и Дунава, који се очекивао у току ноћи.

Артиљеријска ватра, која није престајала цео дан, увече је почела да се стишава и прерасла је у обично пушкарање. Приликом гађања острва Ада Циганлија, непријатељ је користио гранате са бојним отровима, што сам сам видео, а што се и потврдило приликом сусрета са отрованима.

Око 9 сати увече дошао је ађутант генерала Живковића, команданта одбране Београда, са упозорењем да ће ту ноћ чамци морати да дејствују. Око два сата изјутра, 23. септембра, непријатељ је отворио жестоку паљбу, под окриљем које је, на неколико места почео прелаз трупа на српску страну.

¹⁹² Мајор Драгиша Ивковић је био на студијама у Русији до 1914. *Москва – Србија, Београд – Русија: документа и материјали*. Том 3, Друштвено-политичке и културне везе 1878–1917, Београд, 2012, стр. 666.

¹⁹³ Мирчић М., н. д. стр. 533–541.

На Дунавском кеју су минери и даље били код постављених мина, без обзира на то што је непријатељ буквално обасипао читаву обалу гранатама и што је један минер био лакше рањен шрапнелима гранате, а погинуо је и један српски минер, који се налазио у мом одреду и дежурао код мина. Без обзира на непријатељску ватру минери су остали на положајима, напустивши их тек онда када су сазнали да је непријатељ прешао другу линију ровова, а пред одлазак су испалили сва торпеда Вајтхед и бацили у реку апарате за лансирање. Српски моторни чамци, а исто тако и наш чамац „Корејац“ превозили су муницију браниоцима Аде Циганлије по мрак, али нису могли да осујете прелазак непријатеља, јер их је ускоро погодила и потопила непријатељска ватра.

Око три сата ујутру, заставник Добромислов је телефоном саопштио да је једна минерска станица погођена гранатом и да гори, а остале две да су под јаком паљбом. Ја сам наредио да треба да се држимо, колико год можемо, а у случају преласка непријатеља, треба активирати мине. После овога је телефонска линија, коју су на почетку бомбардовања поправили телеграфисти резервног електротехничког батаљона, била прекинута на неколико места и обавештења су престала да долазе.

Са свитањем је ватра престајала, а број пуцњева достигао је и до неколико стотина у минути. Испоставило се да је непријатељ одбијен свуда, осим на Дунавском кеју, где је успео да пређе у већем броју и да се добро укопа. Око 9 сати ујутру, пуцњава је обновљена и то пређашњом снагом, а да притом непријатељ није систематично гађао само батерије, већ и све главне путеве ка Београду. Испоставило се да непријатељ располаже топовима од 430 mm.¹⁹⁴ Због тога што су телефонске линије биле прекинуте, ја, поручник корвете Гриценко и нарочито капетан 2. класе Кораћ морали смо да,

¹⁹⁴ Дебела Берта (нем. Dicke Bertha) – супертешка хаубица, коју је непосредно пред почетак Првог светског рата развио познати немачки произвођач оружја Концерн Круп. Неексплодирана немачка граната калибра 42 cm која је пала на Београдску тврђаву током артиљеријског бомбардовања Београда у октобру 1915. чува се у поставци Војног музеја у Београду.

због одржавања везе, под ватром трчимо између батерија у тврђави и испоставе где је била наша команда. Око два сата поподне, непријатељ је успео да онеспособи нашу батерију топова од 152 mm, па су непријатељски монитори приметили да батерија више не одговара на паљбу и пришли Калемегданској тврђави, где су отворили ватру. Зато су успели да потпуно униште оба топа и њихове положаје. Потпоручник Миљко Павићевић био је тешко рањен у груди, стомак, ногу и руке. Лекарски помоћник одреда, Александар Кодинцев, аутомобилом је одвезао рањеног официра у америчку болницу, која је све време била бомбардована, без обзира на заставе САД и Црвеног крста које су се над њом вијориле. Иако се налазила без икаквог заклона, батерија топова од 75 mm отворила је као одговор прецизну паљбу. Један од монитора је био оштећен овом ватром и успео да се извуче за Земун уз помоћ моторних чамаца, а други који је такође погодио наш топ од 75 mm, насукао се на аустријску обалу. Потрошивши све гранате, посаде топова су извадиле затвараче, скинуле нишанске справе и повукле се у заклон.¹⁹⁵

Монитори и обалске батерије су наставили да гађају батерију и, до вечери, оба топа су такође била уништена. Минерске станице на реци Сави су цео дан гађане гранатама великог калибра. Као резултат тога, избио је пожар на обе станице. Осим тога, непријатељ је на супротној страни реке поставио митраљез, и отварао је ватру на најмање покрете на станици.

Без обзира на овако тешке услове, као и на недостатак хране, коју није било могуће доставити на станицу, потпоручник Добромислов је остао на свом положају. Увече је непријатељ отворио ватру из свих батерија, толиком снагом, да је било немогуће разлучити хице. Напад је трајао целу ноћ и под његовим окриљем непријатељ је почео прелаз на дрвеним сплавовима и овај пут успео да заузме неколико битних положаја. Ујутру, 24. септембра, команданти других ино-

¹⁹⁵ О тешким оштећењима монитора „Enns“ и „Temes“ на којима је погинуло 6 морнара и рањено 9 током борби тог дана пише и аустријски аутор. О. Р. Вулф, н. д. стр. 32-33.

страних одреда и ја, позвани смо у Штаб одбране Београда, где смо добили наредбу да се повучемо из Београда; решено је да се град испразни, како би се сузила линија одбране. Под мојом командом су била малобројна превозна средства, па сам, захваљујући љубазности енглеског адмирала Трубрица, добио од њега теретни аутомобил на коришћење, како бих превезао најважнији материјал.

Остали терет смо успели да превеземо само ноћу, када су батерије које су браниле Београд, морале да утихну. Било је могуће, користећи затишје, послати ствари на пут до Торлака, који је са сумраком престајао да буде гађан. На путу су лежала уништена запрежна кола, побијени људи и коњи. Око 8 сати увече одред који ми је поверен стигао је на Торлак. У Београд сам отишао 25. септембра, осмотрио напуштену канцеларију. Пошто сам се уверио да је све спаљено или однето, отишао сам у Топовске шупе, где су чуване пловне мине и мине Вајтхед, које смо морали да закопамо у земљу, због недостатка превозних средстава. Наредба је била извршена, иако је место око Шупа све време било гађано. Истовремено су закопаване и мине Вајтхед, које су монтиране у Вшетечековој фабрици шећера. Када је сва имовина повереног ми одреда била однета, а делом и закопана у земљу, добио сам наредбу да одступим у Ћуприју. Када сам добио наредбу да лично дођем у Врховну команду, поручнику корвете Гриценку сам предао одред да га одведе у Ћуприју, а ја сам колима отишао у Крагујевац, а одатле у Ћуприју. Одред сам, у складу са наредбом команданта одбране Београда, послао у Ресник пешке. Требало је да се његови припадници у Реснику укрцају на воз.

Пошто је цела пруга била преоптерећена војним возовима, већ на првој станици Рипањ дошло је до застоја, који је трајао читав дан. Док је воз био у станици, напао га је авион бацивши бомбу која је експлодирала близу вагона, па је од шрапнела убијен један, а рањено 18 Срба. На станици Рача, одреду су се придружили артиљерци из Београдске тврђаве, који су добили наређење да одступе тек онда када непријатељ

опколи тврђаву. Захваљујући само случајности и срећи, која је свуда пратила наш одред, и Русе уопште, успели су да изађу на време из тврђаве и избегну погибију и заробљавање. Око 10 сати ујутру, 27. септембра, мој одред је стигао у Ћуприју. Сматрам својом дужношћу да кажем, да су сви официри и нижи припадници мог одреда, за све време бомбардовања, својим радом тежили испуњењу поверених задатака и да у потпуности заслужују похвале и награде.

Поручник фрегате Григоренко
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 39 – 42.

12. Извештај капетана фрегате Иљина о дејствима маринског одреда Експедиције за посебну намену начелнику Генералштаба Ратне морнарице, септембар-новембар 1915

Поверљиво¹⁹⁶

Као први весник блиске активизације непријатеља, послужила је наредба Српске врховне команде 18. септембра, да се скине осам машина за mine са реке Саве, мало изнад града Шапца и да се чекају даља упутства о месту њиховог постављања. У то време, ми смо почели монтажу два 75mm топа, на једну од очуваних зидина старе београдске тврђаве. За ту монтажу ја сам добио наређење од команданта Експедиције. Њихов задатак је био да потисну од обале непријатељску пешадију, која је из ровова гађала наше људе током постављања мина и уопште, када су по некој потреби прилазили обали. Пошто сам изабрао место за топове, радио сам на томе током прве ноћи, а следећег дана сам отишао у Шабац, да бих прегледао mine и изабрао ново место за минске батерије и препреке. То је био разлог због кога сам одсуствовао из Београда у тренутку повлачења одреда, и зато Вашој Екселенцији и достављам извештај поручника фрегате Григоренка, који је остао у Београду до последњег момента.¹⁹⁷

Стигавши у Шабац, затекао сам нашу минерску батерију у тренутку када је стигла у тај град. Људи и волови су у року од једног дана прешли 40 километара блатњавог пута, због чега су били веома уморни и био им је потребан одмор, за шта сам им и дао један дан. Та батерија је имала задатак да не допусти да се аустријски монитори спусте реком Савом до Обреновца, где се очекивао прелазак аустријске војске. Посао око постављања апарата могао се изводити само ноћу, па смо због тога до доласка монитора успели да поставимо

¹⁹⁶ Иљин Борис Павлович (1880–1936) – официр руске морнарице. Капетан фрегате од 1913. Учесник Грађанског рата у Сибиру. Преселио се у Југославију и живео у Новој Пазови.

¹⁹⁷ Горенаведени документ.

само четири лансирна апарата. Нажалост, испаљивања из тих апарата нису имали успеха, за шта није требало кривити особље. Узрок овоме је била околност, да су два аустријска монитора прошла линију нишањења, која је са линијом паљбе правила угао од 40 степени, па су се повукли код острва и усидрили. Две mine су зато промашиле циљ, трећа је експлодирала у путу, а друга није изашла из цеви апарата; а како се касније испоставило, део на вертикалном крилу се заглавио у жљебу апарата. Нисам имао поверења у решеткасте лансирне апарате тако да су се у овом случају и потврдиле моје претпоставке о непоузданости ове врсте лансирних апарата. У Кладовском одреду, у којем сам, стицајем одређених околности био већи део времена проведеног у Експедицији, ја сам све решетке заменио апаратима у облику цеви. Постављање минских препрека иста јединица, под командом поручника Сичева, успела је да уради тек следећег дана после проласка монитора, односно 26. септембра, а до задржавања је дошло кривицом српских команданата, који су послали понтоне околним путем, па су због тога каснили неколико сати. После проласка монитора, ја сам пребацио два преостала апарата у град Обреновац и поставио сам их у селу Скела, где су се иза острва, са истим именом, крила два монитора и гађала афиладном ватром српске ровове. Хтео сам да пренесем апарате на острво, јер монитори нису излазили довољно иза њега, када смо добили наређење да се повучемо у Ћуприју. Позиција ове батерије је била доста добра, иако се налазила у домету топовске и пушчане ватре непријатеља, који је већ прешао на нашу обалу. На тај начин дејство Шабачког одељења маринског одреда (15 људи) није било успешно, иако су по мом личном мишљењу испољени јуначки напори и велика самопожртвованост. Ни глад, ни одсуство заклона, ни звиждуци метака и граната, нису ни на тренутак зауставили посао. Ја сам видео тај рад и задовољство ми је да то пренесем Вашој Екселенцији. Још пре одласка овог одреда, мене је српска Врховна команда позвала у Крагујевац, где сам добио наредбу да минирам Ђердап. Ја сам одавно предлагао

ову операцију, али она није била спроведена. Сада, када су железничку пругу од Неготина до Зајечара заузели Бугари, достављање експлозивних направа, па и сам превоз били су оптерећени великим потешкоћама и успорени, аутомобили су се по том путу могли кретати само ноћу, јер је преко дана цео пут је био под ватром. Тада сам у Крагујевцу сазнао да је цео Крајински српски одред од четири пешадијска пука и 22 топа, напустио своју позицију код Ђердапа и прешао на бугарску границу, па је одбрана Кладовског рејона поверена Руском одреду, под командом капетана Семјонова. С обзиром на то да је наш Београдски минерски одред, који је у то време у деловима стизао у Ћуприју, изгубио сваки борбени значај, одлучио сам да га пребацим у Кладово да појачам снаге одреда капетана Семјонова.

Борбена ситуација у наредна три дана потпуно се преокренула, и то овако: пролазећи аутомобилом кроз зајечарску тврђаву добио сам наређење од Врховне команде да пребацим све топове из Кладова у Зајечар. Из те наредбе сам схватио да се одбрана Ђердапа није налазила у надлежности нашег Кладовског одреда, а да се центар окупљања свих снага налази између Зајечара и Јагодине. Јагодина – то је природна, доста јака позиција, од које Срби нису намеравали да се даље повлаче. И, заиста, по доласку у Кладово, затекао сам нашу прву батерију са два 75 mm топа, под командом поручника Јакушева, већ утоварену на аутомобиле и спремну за пут. Нисмо губили наду да ћемо успети да поставимо mine у Ђердап, па смо приступили раду. Аустријанци су у то време спремали 240 mm топове против наше батерије и, по сведочењу наших агената, доводили су војску и понтоне. У исто време почело је припремање наших топова за повлачење, јер је било јасно да су нам дани одбројани и да бисмо се после малог отпора распали. У таквом, нервно напетом стању духа, ми смо у току три ноћи копали тунел да минирамо канал. Рад је ишао споро, земљиште је било превише тврдо, па је до 11. октобра, када је непријатељ почео да прелази Дунав, тунел био довршен само до пола. У том тренутку, скоро све наше

батерије су биле утоварене на воловска кола и приближавале су се граду Кладову. Због великог недостатка волова и кола и због неприступачног планинског терена, на коме се налазила наша противваздушна батерија од четири 75 mm топа, морали смо сами да је уништимо. Нашу батерију најближу непријатељу са два 75 mm пољска топа још дан пре тога су потпуно уништиле непријатељске гранате. Успели смо ипак да задржимо напредовање непријатеља на један дан, захваљујући чему су сви житељи града Кладова успели да се пребаце на румунску обалу. Сав материјал и наоружање одреда били су утоварени на барже. Непријатељ је могао да се дочепа само лежећих мина, чије уништење сам забранио, јер би њихова експлозија уништила тих 17 комада, које смо поставили пре тога. Тог дана сам добио наредбу од Врховне команде да одем у Ћуприју, а одред да се спусти Дунавом до Прахова, где је и стигао ту ноћ. У време њиховог доласка у Прахово, ја сам добио пет теретних аутомобила и 20 пари волова на које смо утоварили топове и остало. Тога дана ујутру, приликом мог сусрета са поручником фрегате Драшусовим, командантом пристаништа Турну Северин, сазнао сам да је начелник Експедиције садашњи контра-адмирал Веселкин изразио жељу да се руски одреди, који се налазе у Србији, повуку заједно са српском војском и да јој се прикључе ради заједничког дејства. На основу овога, као и његовог последњег телеграма, у коме се потврђује наша потпуна потчињеност српској врховној команди, ја сам дао наређење капетану Семјонову да се цео одред искрца на обалу и да се упути ка Зајечару. Онда је почео брзи истовар хране и свег оружја и муниције која нам је остала. За један сат су прва два аутомобила била натоварена једним 75 mm топом и резервама граната, а под командом поручника Иванова, такође је завршила наоружавање и получета наоружана са три митраљеза и два 75 mm планинска топа скинута са моторних чамаца „Сабља“ и „Јатаган“. У десант је могло да иде само 200 људи са шест официра. Због таквог брзог окупљања, био сам потпуно уверен, да би за 3 до 4 сата одред под пуном спремом могао да крене у поход.

Ја сам са првим аутомобилом кренуо напред са извештајем и да извидим пут. За зборно место одређен нам је Салаш, а командант Крајинског одреда, пуковник Димитријевић, који се сада са својом бригадом налазио на линији Неготин – Зајечар, разговарао је са мном телефоном још у току вечери, па је зато и знао о времену искрцавања нашег десанта. Стигавши ујутру у село Салаш, затекао сам мањи део Крајинског одреда, а цео пут од Неготина је био још увек слободан за пролазак војске. Пошто сам топове послао у Зајечар, остао сам сâм у Салашу и сваког тренутка сам очекивао долазак нашег десанта. Ни сада не знам зашто је од читавог одреда у унутрашњост земље отишао само поручник Иванов са 22 подофицира и војника, са два брдска топа и три митраље-за. Пошто сам желео да сазнам разлоге због којих им се није придружио и одред капетана Семјонова, кренуо сам аутомобилом, споредним путем; у путу сам сазнао да је Неготин заузела бугарска војска и да се Срби повлаче. И заиста сам у скоријем времену видео транспорте и пешадију. Није било никакве сумње да је наш Кладовски одред одсечен – и није преостало ништа друго него да радимо на сједињењу са Београдским одредом.

По доласку у Ћуприју сам сазнао да српска војска све време одступа са северног фронта. Пушкарање се већ јасно чуло у Ћуприји, па сам издао наредбу да се одред стави у покрет и брзо крене за Крагујевац, где је већ прешла и српска врховна команда. Није било никаквог смисла да поведем свој одред на линију борби, јер, према речима рањених српских официра, немачка војска их је гонила само артиљеријом и то са велике дистанце; није било ни једног рањеног од метка. Тог дана, 13. октобра, наша 75 mm батерија, која је била прва послата из Кладова, вратила се из Јагодине где чак није била постављена на положај. Инжењерски одред капетана фрегате Леванде био је спреман да крене према наредби Врховне команде у Краљево. Састали смо се и кренули пешке у Крушевац. У Крушевцу сам добио усмену наредбу од Врховне команде да са одредом кренем у Битољ, а 21. октобра

и писмени допис, чију копију вам представљам. До тог последњег дана Врховна команда није губила наду да ће добити помоћ од Русије и надала се да ће у скорије време вратити изгубљену територију. Али, после пропасти Дунавске дивизије и губитка све њене муниције, положај се доста променио, у лошем смислу, па о напредовању нико није ни размишљао. Неко време су чак и понека добро информисана лица блиска Врховној команди говорила о капитулацији српске војске. Међутим, Бутари су већ 20. октобра пресекли пут ка Урошевцу и једини преостали излаз из Србије је био кроз Призрен и Албанију. Већ неколико дана пре тога тим путем се повукао француски одред, који је био са нама у Београду, а за њим и енглески. Све иностране мисије Црвеног крста су такође напустиле Србију. Наш одред се повлачио последњи, идући из Рашке и Краљева, до Митровице, заједно са Врховном командом. Мањак намирница и смештаја довео нас је у тешку ситуацију: како су одмицали дани, то смо имали мање хлеба за расподелу војницима. Требало је пешачити напред, да бисте добили хлеб из магацина, иначе сте ризиковали да не добијете хлеб уопште. Цео пут од Краљева до Битоља је трајао 18 дана, с тим да смо прошли 480 километара.

На трећини пута, у Љум Кули, морали смо да оставимо воловска товарна кола и да поведемо са собом само најнужнију количину товарне стоке. Официри су све своје приватне ствари бацили или поделили подофицирима и војницима, којима су биле потребне. На путу смо оставили два болесна војника из резервног електротехничког батаљона, Леонида Тихоновског и Јосифа Муљарчика. Последњи део пута од 78 km прешли смо 5. новембра и стигли у Битољ. Тога дана, захваљујући љубазној помоћи енглеског конзула, господина Грега, добили смо место у возу и кренули преко границе. Следећег дана је стигла у Солун и наша друга група под командом капетана фрегате Леванде, и истог дана 7. новембра паробродом „Дитвеа“ смо кренули у Марсеј, по наредби команданта здружене савезничке флоте.

Извештавајући о свему горенаведеном Вашу Екселенцију, дозволићу себи да поменем још једну битну околност, због које сам морао да напустим Србију што пре.

Као што је познато, Русија није дозволила Србији да нападне Бугарску, када је ова мобилисала војску и тиме је приморала Србију да се бори на два фронта истовремено; Русија је Србији обећала помоћ са једне или друге стране, али та помоћ никада није стигла. Разуме се да српска влада и народ не могу да се носе са тим чињеницама равнодушно, па се огорченост на нашу политику полако пренела и на нацију, чији су се представници могли пребројати на прсте једне руке. И ја сам два пута чуо у Врховној команди критику и прекоре од стране лица са виших положаја, који су управљали земљом. Са почетком ратних невоља, озбиљно су се променили односи између официра и војника, а у последњим данима је долазило и до отворених свађа. У таквим условима није се могло остати у туђој војсци – требало је отићи.

Капетан фрегате Иљин
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3445, лл. 54 – 59.

13. Извештај капетана фрегате Леванде, септембар – новембар 1915

Петроград, 12. децембар 1915.

8. септембар. Пошто је пуковник Добров отишао на привремени одмор, преузео сам привремено команду над инжењерским одредом Експедиције за посебну намену.

Састав особља: два официра, два техничара, један лекар, три старија обалска бродска старешине, око 170 подофицира и војника и шест најамних радника.

Материјални део: материјал за 1000 метара моста и три моторна чамаца.

Војна средства: један топ 75mm на бродској платформи, два митраљеа Максим са постољем, 220 пушака и резерве граната и пушчаних метака.

Распоред материјала: У Ћуприји – пола материјала за мост и сва расположива имовина одреда. У Обреновцу – друга половина материјала за мост и три моторна чамца.

Делатност особља и његов распоред: 80% на раду у селу Громада на изградњи железничког моста на новој прузи Ниш – Књажевац. 15% ради у бази у Ћуприји и на наведеном мосту на реци Морави. 5% ради у Обреновцу на три моторна чамца и око мостовног материјала на реци Колубари.

9. септембра. Добио сам наредбу Врховне команде о евакуацији Обреновца, превозу чамаца и мостовног материјала из Обреновца у Ћуприју и за поправку тамошњег оштећеног мостовног материјала.

12. септембра. Људство, које је радило на постављању железничког моста у селу Громада, завршило је посао и стигло у Ћуприју.

19. септембра. Послао сам капетану фрегате Иљину на располагање топ калибра 75 mm, гранате и три артиљерца ради појачања батерије у Београду.

23. септембра. Завршен је превоз чамаца и мостовног материјала из Обреновца у Ћуприју.

Према извештају капетана дуге пловидбе Шевченка, који је руководио отпремањем чамаца и мостовног материјала из Обреновца, последњи утовар на станици у Обреновцу је спроведен под јаком ватром непријатеља из тешких топова.

27. септембра. Стигао је минерски одред из евакуисаног Београда у Ћуприју, под командом поручника фрегате Григоренка.

30. септембар. Стигавши у Ћуприју, капетан фрегате Иљин је отишао у Кладово ради постављања експлозивних направа на Дунаву.

1. октобра. Постављен је мост на реци Морави, у Ћуприји.

4. октобра. Добио сам наредбу Врховне команде да цео одред са имовином пошаљем возом у Краљево, да мостовни материјал оставим у Ћуприји, за надгледање моста и исправности да оставим једног официра у Ћуприји, једног кондуктора и 50 подофицира и војника, а уништење моста остаје на српском минерском одреду, док се за појачање нашег људства које остаје код моста, придодаје српски одред са једним официром.

8. октобар. Одред и цела имовина су превезени у Краљево. Ради надгледања исправности моста остављен је у Ћуприји руско-српски одред под командом капетана Богомољца.

10. октобар. Наредбом Врховне команде, команда над заједничким руско-српским одредом у Ћуприји је предата српском мајору.

12. октобра. Врховна команда је прешла у Крушевац.

13. октобар. На инсистирање изасланика Русије, Француске и Енглеске, Врховна команда је дала наређење одредима наведених држава да у пуном саставу крену у унутрашњост земље на линију Нови Пазар – Митровица. Инжењеријски и минерски одред, који је окупљен у Краљеву, предао је сву имовину локалним властима, а од њих је добио товарна кола, спремна за пут ка Новом Пазару или Митровици.

15. октобар. Инжењеријски и минерски одред су окупљени у Краљеву. По налогу пристиглог штабс-капетана Бого-

мољца оба моста на реци Морави од 13 сати опслуживаће само српски понтоњери.

Према сведочењима бегунаца из Ћуприје оба моста су, услед великог изливања реке Мораве, 14. октобра срушена и однесена.

17. октобар. Према налогу нашег посланика, кнеза Трубецког, који се налазио са српском владом у Краљеву, припадници инжењеријског одреда су уништили архиву посланства.

18. октобар. Месне власти у Краљеву су одбиле да снабдевају одред товарним колима, па смо од сада морали да их купујемо, о чему је послат извештај Врховној команди.

Сва имовина инжењеријског одреда и чамци су према наредби Врховне команде предати месним властима. Са сва три чамца су скинути карбуратори и вентили, а после су, по мом налогу, скинути делови закопани.

У том часу је минерски одред, под командом капетана фрегате Иљина, који се раније вратио из Кладова, стигао у Нови Пазар.

19. октобар. Добио сам наредбу Врховне команде да кренем у Нови Пазар, где ћу сачекати даља упутства.

21. октобар. Одред је стигао у Рашку, где се, у том тренутку, одржавало ново саветовање изасланика савезничких држава, којем смо присуствовали капетан фрегате Иљин и ја.

Савет је установио да је српска армија лишена свих војних и прехрамбених залиха, које нису благовремено превезене из Моравске долине, иако нису уништене од стране противника. Због тога одреди савезничких држава морају брзо да крену преко Митровице у Битољ, да би се пребацили у Солун, куда је већ из Митровице отишао француски београдски одред.

22. октобар. Добио сам наредбу Врховне команде да кренем у Русију. У тој последњој наредби Врховне команде инжењеријском одреду, указано је на пут Митровица, Призрен, Битољ, Солун, а свим месним властима на путу се наређује

да одреду пружају помоћ у свим потребама и захваљује се Руској влади на помоћи коју је инжењеријски одред пружио Србима.

Такву наредбу је добио и капетан фрегате Иљин, за свој одред.

У том тренутку, док је предавао последњу наредбу Врховне команде, командант инжењераца пуковник Јовановић ми је саопштио да су оба моста у Ћуприји срушиле и однеле поплаве 14. октобра.

23. октобар. У складу са добијеном наредбом, одред је кренуо ка Митровици.

24. октобар. Оба одреда су стигла у Митровицу, где су предали оба митраљеза сагласно наредби Врховне команде,.

25. октобар. Представници локалне власти су превезли возом оба одреда до станице Феризовићи,¹⁹⁸ где се водила борба српске војске са наступајућим Бугарима. Тог дана је одред, по искрцавању из вагона, самостално кренуо у Призрен.

26. октобар. Одред је стигао у Призрен.

27. октобар. Дан проведен у Призрену.

28. октобар. Одред је кренуо у Љум Кулу, у Албанији, где је и стигао истог дана.

29. октобар. Српским локалним властима у Љум Кули предали смо све запреге, а у замену смо добили товарне животиње и кренули за Дебар.

30–31. октобар. На путу кроз Албанију, пунктови у којима смо ноћили била су села Бицан, Васјаб и Пишкопеја. Тај прелаз је представљао најтежи део пута.

1. новембар. Одред је стигао у Дебар.

2. новембар. Дан проведен у Дебру. Минерски одред који је истовремено дошао у Дебар, кренуо је у Стругу.

3. новембар. Кренули смо у Стругу, где смо и стигли у току вечери истог дана, прешавши 52 километра. Минерски одред је већ отишао у Битољ, а одреди су се срели 7. новембра у Солуну.

¹⁹⁸ Урошевац.

4. новембар. Одред је стигао у Охрид.

5. новембар. Одред је стигао у Ресан.

6. новембар. Одред је стигао у Битољ.

Због предстојеће евакуације Битоља, руски конзул је већ био у Солуну. Ради слања одреда возом кроз Грчку у Солун, морали смо да се обратимо енглеском конзулу господину Грејгу, који је обезбедио посебан воз, да бисмо успели још исте вечери да стигнемо у Солун.

8. новембар. Одред је стигао у Солун, где је право са станице отпремљен на француски брод, што је средио капетан фрегате Иљин. Још истог дана смо кренули у Марсеј; на другом броду је одвезен београдски француски одред.

14. новембар. Оба одреда су се искрцала у Марсеју.

Од првобитног састава одреда, само је петоро тешко болесних подофицира и војника остављено у разним болницама у Србији, с тим да по оздрављењу остану у болницама у својству санитарца.

Капетан фрегате Леванда
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3462, лл. 88– 90.

14. Детаљни извештај капетана фрегате Леванде о догађајима за време повлачења из Србије 1915. године

Петроград, 29. децембар 1915.

Инжењеријски одред Експедиције за посебну намену, који је у јесен 1914. године формирало Министарство Ратне морнарице, имао је задатак да снабдева Србију руским мостовним материјалом, ради прелаза српске војске преко Дунава у дужини од сто метара. Одред је испунио овај задатак у току зиме 1914. године. Половина припремљеног материјала је остављена у бази одреда, у Ћуприји, да би послужио за прелаз преко реке Мораве на том пункту. Друга половина и три моторна чамца су железницом превезени у град Обреновац, где је планиран прелаз на аустријску обалу.

Пошто сам у инжењеријски одред прекомандован у августу 1915. године, после одласка команданта инжењерског одреда, пуковника Доброва на месечни отпуст у Русију 8. септембра 1915. године, ја сам постао привремени командант Инжењеријског одреда. У то време, састав особља одреда је изгледао овако: два официра, два техничара морнаричке грађевинске службе, један лекар, три старија водника обалске службе, око 170 подофицира и војника и шест руских војних најамних радника, који су се налазили на раду у насељу Громада, на изградњи железничког моста, на новој линији Ниш – Књажевац. У бази одреда и у Обреновцу се налазио само мали део одреда, који је одржавао те пунктове.

Пошто је 9. септембра пристигла информација о припремању аустро-немачке офанзиве и о компликацијама са Бугарском, инжењеријски одред је добио наредбу да из Обреновца евакуишу сав мостовни материјал и моторне чамце у Ћуприју, где је требало окупити и комплетно људство одреда.

Превоз мостовног материјала и моторних чамаца из Обреновца у Ћуприју је, услед мањка железничких вагона, а због појачаног превоза српске војске на бугарску границу,

био завршен тек 23. септембра. Према извештају навигатора за далеку пловидбу Шевченка, који је руководио утоваром и отпремањем моторних чамаца и кајака из Обреновца, последњи утовар на станици Обреновац изведен под јаком ватром непријатеља из тешке артиљерије.

Пристигли мостовни материјал из Обреновца се брзо поправљао, како би се, у случају нужде, обезбедио прелаз српске војске преко Мораве.

После пада Београда и Пожаревца, почела је евакуација Крагујевца и целог северног дела моравске долине.

Минерски одред Експедиције за посебну намену је стигао 27. септембра из Београда којег је непријатељ освојио у Ћуприју, и смештен је заједно са Инжењеријским одредом.

Према саопштењу командира минерског одреда, поручника фрегате Григоренка, паду Београда је претходила снажна ватра противника из тешке артиљерије, којом је оборена и утишана сва малобројна артиљерија заштитника; прелаз аустро-немачке војске подржали су аустријски монитори, од којих је један погодила београдска батерија; војска која је штитила Београд премештена је на Багрдански положај. Напад Бугарске и заузимање града Скопља од стране њене војске потпуно је изоловало Србију од англо-француских трупа, које су се искрцале у Солуну. Услед таквог стратешки неповољног положаја, немајући другог излаза, приступило се евакуацији северног дела моравске долине и источне Србије у центар земље једином железничком линијом Крушевац – Краљево.

Царски одред је добио наредбу да пређе у Краљево са свом спремом, осим мостовног материјала, а за одржавање два наведена моста у Ћуприји, наређено је да се образује руско-српски одред од сто људи са два официра, под командом најстаријег од њих. То је био Богомољец из нашег инжењеријског одреда; за уништење мостова задужен је српски минерски одред.

Ради извршења наредбе, инжењеријски одред је 8. октобра превезен железницом у Краљево, где су концентри-

сана и понтонска средства српске војске. У овој тачки, која је представљала једини излаз долином реке Ибра ка југу, у Нову Србију, била је сакупљена влада, све државне установе, посланства, позадински делови српске војске у повлачењу и много избеглица из евакуисаних области; сви смештајни капацитети су били попуњени или заузети разном робом, коју није било могуће превести у Нову Србију, због недостатка превозних средства: таква слика се ширила по целој железничкој прузи Краљево – Крушевац – Сталаћ; сва организација и везе су урушени, Врховна команда је привремено прешла у Крушевац препун избеглица; железничке станице нису могле да приме сав истоварени материјал, па су тако, затрпане товарима, изгубиле своју прометну способност.

На инсистирање војних изасланика Русије, Француске и Енглеске, Врховна команда је 13. октобра наредила свим одредима наведених држава да у пуном саставу одступе у унутрашњост земље, на линију Нови Пазар – Митровица. Инжењеријски и Минерски одред су добили наредбу да се сакупе у Краљеву, где су предали материјал локалним властима, па је требало да од њих добију товарна кола, како би се спремили за полазак у Нову Србију. Стигавши из Ћуприје са 50 подофицира инжењеријског одреда, заједно са Минерским одредом, штабс-капетан Богомољец је саопштио да је сагласно наредби Врховне команде од 11. октобра заједничка команда руско-српским одредом предата српском мајору и да је, према наредби од 13. октобра којом се опозива руско људство у Краљево, одржавање оба наведена моста прешло искључиво на српске понтоњере. Према добијеним појединачним сведочењима избеглица из Ћуприје, оба моста у Ћуприји су пала и однела их је бујица, због великог изливања Мораве 14. октобра.

Са доласком инжењеријског и минерског одреда у Краљево, приступило се предаји материјала, којег је одред донео из Ћуприје месним властима, као и припремању одреда за полазак.

Пошто није издата наредба Врховне команде о уништењу дела спреме одреда, иако сам више пута покретао то питање у Врховној команди, ја сам наредио да се са сва три моторна чамца скину главни делови мотора (карбуратори, вентили итд.) и да се закопају, из предостожности да они које смо предали Србима (од којих један није могао бити превезен у Краљево, због преоптерећености железничке линије, па је остао у Крушевцу) не буду уништени на време, због даљег повлачења српске војске. То је и урађено у ноћи 19. октобра пред повлачења одреда у Нову Србију.

Без обзира на наредбу Врховне команде месним власти-ма у Краљеву да ставе Инжењеријском и Минерском одреду на располагање неопходна товарна кола за путовање, месне власти то нису могле да испуне због потпуног одсуства превозних средстава. Неопходна товарна кола за одред су добијена на рачун суме која је одобрена као кредит од Главне интендантуре Србије. Наша мала колона која се састојала од 10 воловских кола и три товарна коња, могла је да издржи само оно што је неопходно за повлачење по слабо насељеној земљи са изгладнелим становништвом, па су, осим двонедељних резерви конзерви меса и мало двопека, понета још и 2 митраљеза, неколико сандука пушчаних метака, медикаменти и сва архива одреда. Сва лична имовина је остављена, а остали су и шатори, који су нам били неопходна у повлачењу, али њих кола нису могла да поднесу. Од 220 пушака, 50 је предато Минерском одреду, а једини топ од 75 mm који је припадао одреду је још средином септембра послат у Београд, на располагање капетану фрегате Иљину, да би био појачање тамо постављеној морнаричкој батерији. Уништила га је непријатељска артиљерија приликом заузимања Београда.

Пошто се вратио из Кладова у Краљево, у минерски одред, капетан фрегате Иљин је саопштио да је везу са Русијом прекинула бугарска војска и да је од укупног броја топова, који је предвиђен да се достави за потребе активне војске, достављено само два 75 mm топа, који су и предати Врховној команди.

Евакуација Краљева је започела 18. октобра и Минерски одред је кренуо у Рашку, где је, сагласно наредби Врховне команде, 19. октобра кренуо и Инжењеријски одред.

Непрекидна киша се знатно утицала на ниво здравља особља одреда, у коме је било маларије: болесници су једва успевали да прате одред, па смо их ставили на запреге које су били слабе и недовољне, због чега смо морали да у Рашкој 21. октобра направимо целодневну паузу. Истовремено је у Рашку стигла и Врховна команда. Тог, 21. октобра, састао се нови савет војних изасланика, који је установио да је српска војска, иако је није уништио противник, изгубила све војне и прехранбене резерве, па је на ивици капитулације. Због тога одреди савезничких држава не могу да се задржавају у Новој Србији, у којој уопште нема прехранбених резерви, већ треба да крену у Солун, где је, већ стигао Београдски француски одред из Митровице. Даље кретање приликом повлачења сам изложио у првој објашњавајућој ноти, приложеној уз извештај бр. 1096, од 22. децембра 1915. године.

Капетан фрегате Леванда
РГАВМФ, ф. 418, оп. 1 д. 3462, лл. 37-39 об..

15. Посета Николаја II и царевића Алексеја Штабу Експедиције за посебну намену на Дунаву у граду Рени, новембар 1915

... Дунав је код Ренија широк и величанствен, тамно жуте боје. На супротној страни су, у првом делу, велики делови обрасли трском, такозвани „плавни“, а потом у даљини чврста обала, Добруца. Виде се њене контуре.

У Ренију је, на иницијативу поморских кругова, основана „Експедиција за посебну намену на Дунаву“, свеобухватна организација, састављена од разних родова војске, чинова и установа, на чијем челу је стајао капетан бојног брода, флигел-ађутант Веселкин, енергичан и паметан човек, који уме да попије и да проживи, велики весељак, и добар приповедач анегдота. Њега је Владар знао и волео, називао га је дебељком. Он је био потчињен команданту армије, али је деловао самостално и прославио се у љутој борби са Министарством иностраних дела и његовим представником у Румунији.

Експедиција је имала наређење да снабдева Србију неопходним животним и војним намирницама, али преко ње су нама стизале и важне ствари из Грчке. Експедиција се састојала од три путничка и 11 теретних бродова и 130 великих чамаца, 15 брандера са великом бројем особља разних специјалности, војника и официра. У њену надлежност је улазила и градња утврђења, за заштиту реке Прут.

Веселкин је имао три помоћника, а ађутант је био поручник корвете Самарски, кога је Владар знао по његовој служби у балтичкој флоти. Такође, и он је био весељак, свечан као и сви морепловци, официри, освајачи женских срца у Ренију. Веселкин је срео Владара на претходној станици Трајанов Вал.

„Здраво, мој намесниче на Дунаву,“ нашали се Владар, примивши рапорт од Веселкина. Веселкин је успео до Ренија да изнесе реферат. Његова мисија је била сложена и дели-

катна. На тој основи је са њим долазило до неспоразума са нашим дипломатама.

У Ренију је Владар најпре кренуо у саборну цркву. Су-срет је био пун усхићења, у цркви је било пуно народа. Дан пре доласка Владара, Веселкин се обратио локалној градској Думи, па је позвао представнике свих националности и објавио им предстојећи долазак Височанства и да предаје чување Његовог величанства локалном становништву, лично, али на њих пада и сва одговорност за благоугодан боравак Владара у Ренију.

Понесени таквим поверењем, представници су почели да раде такав посао, свако у оквиру своје заједнице, а посебно Јевреји, какав не би обавила ниједна полиција. У граду није остао ниједан непроверен и неистражен становник. Мој помоћник, вративши са тог пута, говорио ми је са поносом да су поједини Мојши и Јанкељи радили боље њего начелници полиције. Од њих је било тешко и радити.

Из саборне цркве Владар је отишао у Штаб код Веселкина, где је у цркви коју је саградио Веселкин, одслушао кратак молебан. Владар је, затим прегледао две дивне иконе на ђивоту који је Његово величанство послало, чувши у Царском Селу да Веселкин гради војну цркву у Ренију.

О том саосећању Његовог Величанства за све што се тицало вере и цркве, код нас се није писало. О њему мало ко зна, а оно је било безгранично. Веселкин није пропустио прилику да Владару скрене пажњу на то да се под једним кровом ове православне цркве налази и католичка капела. На запрепашћење владара, веран себи, Веселкин је додао да је он присталица уједињења цркава.

Владар је посетио и војну болницу, извршио смотру дела Експедиције и 3. стрељачке туркестанске бригаде и био је одушевљен њеним величанственим изгледом. „Као да су гардисти“, рече Владар. Пре доручка окупили су се награђени. Дошавши до веома поштеног коњичког капетана пограничне страже Фоса, Владар га упита:

„Колико година сте коњички капетан?“

„Дванаест година, Ваше Императорско Величанство“, одговори он.

„Сматрам да је сасвим довољно,“ примети Владар, „Честитам! Од сада сте потпуковник.“

Јеромонаху Експедиције Владар је подарио орден Свете Ане, трећег степена. Тешко да је ико тада био срећнији од њега.

Владар је доручковао у штабу, на пароброду „Рус“. За доручак су послужени пељмени. Владару су их доносили три пута. И домаћини и кувар су били поласкани и поносни. Са дозволом Владара, престолонаследник је понуђен пивом. На питање Веселкина, да ли воли пиво, престолонаследник је озбиљно одговорио:

„Ништа посебно, могу га попити“.

После доручка, Владар је са престолонаследником обишао саграђена утврђења. На два километра од Ренија, Прут се улива у Дунав, а том реком ка северу, иде руска граница са Румунијом. У сливу реке налази се село Церцелети, у којем се налази батерија са топовима великог калибра. Ту се Владар зауставио. Још даље од долине Прута, налази се Галац, на левој обали Дунава. Око њега Дунав прави заокрет, па тече Галацу са југа, а од Галаца скреће на исток. У том луку, који река образује насупрот Галаца, на десној обали, налази се огранак Добруџе, улегнуће, кога су Руси прозвали „Седло“.

Владар је посматрао Дунав, Седло, Галац. Дунав је драг руском срцу. Овде је некада изводио своје подвиге Свјатослав Кијевски.¹⁹⁹ Овуда су стекли славу Суворов од Рамника²⁰⁰ и Румјанцев Задунавски.²⁰¹ Овде су се прославили Руси

¹⁹⁹ Свјатослав I Кијевски (942–972) био је велики кнез Русије. Своју владавину Свјатослав је провео у сталним војним походима који су довели до пропасти две до тада моћне државе у Источној Европи, Хазарског каганата и Првог бугарског царства. Његова десетогодишња владавина била је обележена брзим ширењем руске државе на долину реке Волге, степе северно од Црног мора и на Балканско полуострво.

²⁰⁰ Александар Васиљевич Суворов (1729–1800) – руски војсковођа 18. века, победио је у многим биткама у руско-турским ратовима, највише се прославио освајањем Измаила 1790. Титулу грофа добио је због победе у бици код Рамника 1789. године.

²⁰¹ Петр Румјанцев (1725–1796) – Руски војник и државник који се истакао у Седмогодишњем рату и ратовима са Турском. За победу над Турцима код Ларге

који су се борили за ослобођење Бугарске. Те исте Бугарске, која сада иде против нас, због чега смо и саградили сва ова утврђења. А пре годину је, са висоравни Седло, коју сада господар посматра, немачка артиљерија гађала наш Рени, што нас је приморало да саградимо ова утврђења, која сада владар посматра.

Владар је разговарао са артиљерцима, који су саградили платформу, са радницима. Он се интересовао за све.

Владар се састао са члановима Експедиције. Доста је причао са њима. Када се враћао на железничку станицу, народ је трчао за царевим аутомобилом. Молдавци су падали на колена. Јевреји су били у посебном трансу. На станици је Владар примио депутацију румунских старовераца, која се састојала од пет људи. Они су донели славски колач и икону. Наизглед крајње озбиљан дан, прошао је опуштено и весело. Разлог томе јесте, заправо, морнарички елемент. То је тајна морнара и њихове службе. А Веселкин је био типичан сјајан морнарички официр.

Када је пала ноћ, царски воз је кренуо даље на пут. Путовао је целу ноћ, а око 10 сати ујутру, 10. новембра, стигао је у Балту.

Балта је среска варошица Подољске губерније, на северу наше границе са Румунијом, око 50 врста источно од Прута и 250 врста северно од Ренија.

Владар је посматрао Кавкаску коњичку дивизију, у оквиру које се налазио Нижегородски драгонски пук, у коме је био и сам Владар. Дивизија је изгледала велелепно. После шетње, Владар је разговарао са сваким пуком посебно. Коњички капетан првог ескадрона Нижегородског пука рапортирао је Његовом Величанству, а коњички капетан 1. ескадрона Тверског пука, рапортирао је престолонаследнику, као команданту пука.

и Кагула услед чега је био потписан Кучуккаинарцијски мир 1774, због чега је Турска, осим територијалних проширења, признала право Русије на неометано коришћење Босфора и Дарданела као и право да се меша у унутрашњу политику Турске у питањима заштите хришћанских народа. Зато је гроф Румјанцев добио титулу Задунавски.

Тај коњички капетан Ковун је у рату добио четири Георгијевска војничка крста, а на персијском фронту је заслужио три Георгијевске медаље. Владар је захвалио сваком пуку посебно, а при опраштању је, са посебним одушевљењем, рекао:

„Још једном ћу, од свег срца, да вам се захвалим, моји јунаци.“

Прописни војнички одговор слио се са повицима „ура“, а то је од пукова прихватио и народ. Грмело је цело поље. Када је аутомобил кренуо и народ је пошао за њим. Пукови су напустили stroj и јурили су са обе стране аутомобила. Престигли су га, па су се срили на станици и још једном усхићено поздравили Владара повицима „ура“. Било је доста касно. Веома хладно. Али сви су били узбуђени. Смотра и сусрети с владарем произвели су код свих сјајне и велелепне утиске. Сви очевици ове смотре су говорили да је, по количини одушевљења и екстазе, ово било нешто изванредно. Ујутру, 11. новембра, Владар је стигао у Херсон. На станици су биле многобројне депутације. Од становништва је сакупљено 33.212 рубљи и 80 копејки прилога за ратне потребе. И ту је завладало усхићење и ентузијазам кад су угледали престолонаследника. Посетивши скуп, Владар је извршио смотру јединица, а два и по сата касније био је у Николајеву, где је, такође, извршио смотру и остао доста дуго. Увече је отишао на север, а 13. 11. ноћу се вратио у Могилев, да би 14. ујутру стигао у дворaц. Владар је био врло задовољан резултатима обиласка трупа. На свим удаљеним фронтовима, од Ревеља, до Црног мора, војска се попуњавала и увек изнова представљала велику силу. Људи су изгледали прелепо, а расположење није могло да буде боље. Владар је известио о овим утисцима генерала Алексејева. Наш летописац, генерал Дубенски, свакоме је сведочио о том поносу.

Владар је 17. новембра кренуо у Царско Село, где је стигао 18. новембра. Владару се никако није свидео повратак у ову мирну позадину, наспрам веома живог фронта...

*Спиридович А. И. Великая Война и Февральская
Революция 1914-1917 гг. Нью-Йорк, Всеславянское
Издательство, 1960. 1 книга, с. 64-65.*

**16. Појединачни спискови одликовања
за припаднике Експедиције за посебну намену
уручене према наредбама команданта Експедиције
М. М. Веселкина, фебруар - децембар 1915**

Бр. 133, Рени, 26. фебруар 1915.

Као награда за стало испољавање примерног држања и храбрости за време протеклих неколико похода у Србију, у најтежим условима пловидбе Дунавом, у сталној опасности од непријатељских пловећих мина, аероплана и осталих непријатељских дејстава и напада на бродове наше Експедиције, сматрам да имам радосну дужност да објавим да ме је лично Његово Императорско Величанство Господар Император овластио да наградим долепоменуте припаднике Експедиције:

Георгијевским крстом IV степена

Капетани пароброда:

- Константин Емељанович Кременецки – бр. 108408
- Михаил Варфоломејевич Витол – бр. 108409
- Игнат Францевич Роксиков – бр. 108412
- Фридрих Готлибович Грос – бр. 108413
- Карл Јаковлевич Зубер – бр. 108414
- Виктор Гаврилович Секачев – бр. 108415
- Лазар Кирјакович Кирјаков – бр. 108416
- Федор Андрејевич Дицман – бр. 108417
- Лука Јаковљевич Москаленко – бр. 108418
- Андреј Васиљевич Едел – бр. 108419
- Иван Федорович Малиј – бр. 108420

Кормиларски кондуктор:

- Михаил Петрович Артемјев – бр. 108401

Волонтер флоте – активни подофицер:

- Ервин Ричардович Ешолц – бр. 108411

Командир брода:

- Степан Максимович Головин – бр. 108421

Артиљеријски подофицери:

- Андреј Тимофејевич Двученски – бр. 108422
- Павел Терентјевич Корнејчук – бр. 108423

Георгијевским медаљама IV степена

Механичари пароброда:

- Степан Феодосиевич Малик – бр. 140511
- Федосиј Ефремович Павлов – бр. 140512
- Петар Данилович Шмалеј – бр. 140513
- Федор Павлович Ковалев – бр. 140514
- Евдоким Тимофејевич Евдокимов – бр. 140515
- Иван Иванович Бондаренко – бр. 140516
- Степан Антонович Коцењук – бр. 140517
- Јаков Андрејевич Шефер – бр. 140518
- Моисеј Платонович Сечкаренко – бр. 140519
- Зосим Лукјанович Коновалов – бр. 140520
- Андреј Федорович Гревцов – бр. 140521

Бродски пилоти:

- Афанасиј Николајевич Бенетато – бр. 140522
- Евангелиј Андрејевич Монополис – бр. 140523
- Георгиј Андрејевич Трифонов – бр. 140524
- Иљја Метаксович Колаврија – бр. 140525
- Иван Петрович Будков – бр. 140526
- Дмитриј Егорович Смирнов – бр. 140527
- Михаил Иванович Галанин – бр. 140528
- Дмитриј Андрејевич Леташков – бр. 140529
- Федор Аверјанович Јаворов – бр. 140530
- Федор Јаковлевич Пандур – бр. 140531

Помоћници капетана:

- Андреј Диомидович Косенко – бр. 140532
- Борис Леонидович Јумин – бр. 140533
- Петар Михајлович Саљниченко – бр. 140534

Сергеј Кесаревич Бочков – бр. 140535

Николај Анатолијевич Бихневич – бр. 140536

Потписао: флигел-ађутанат
капетан бојног брода Веселкин
Бр. 148, Рени, 28. фебруар 1915.

Као допуна наредбе бр. 133 од 26. фебруара текуће године
према повереној ми Експедицији, долепоменути припадници
Експедиције се награђују:

Геогијевским медаљама IV степена:

- Бродски пилот

Андреј Александрович Силов – бр. 140537

Бродски интендант 1. класе

Федор Константинович Филин – бр. 140538

Потписао: флигел-ађутанат капетан 1. класе Веселкин
Број 160, Рени, 4. март 1915.

Као допуна наредбе бр. 133 од 26. фебруара текуће године
према повереној ми Експедицији, долепоменути припадници
Експедиције се награђују:

Георгијевским медаљама IV степена:

- Главни агент на Ренијско-кладовској линији
Вениамин Самојлович Каменски – бр. 140539

- Агент Ренијске Агенције

Владимир Николајевич Казаков – бр. 140540

- Капетан пароброда „Рус“

Алексеј Александрович Федоров – бр. 140541

Главни механичар Руског дунавског паробродарства

Александар Никифорович Шандренко – бр. 140442

Потписао: флигел-ађутанат
капетан бојног брода Веселкин
Број 186, Рени, 10. март 1915.

Као допуна наредбе бр. 133 од 26. фебруара текуће године према повереној ми Експедицији, долепоменути припадници Експедиције се награђују:

Георгијевским крстом IV степена:

- Артиљеријски подофицир
Иван Федосејевич Уљанин – бр. 108424
Болничар 2. класе
Федор Георгијевич Демидовски – бр. 108425

Потписао: флигел-ађутанат
капетан бојног брода Веселкин
Број 223, Рени, 14. март 1915.

Као допуна наредбе бр. 133 од 26. фебруара текуће године према повереној ми Експедицији, долепоменути припадници 22. пограничне измаилске бригаде који су прекомандовани у поверену ми Експедицију, зато што су на чамцу „Александар Невски“ чистили реку од аустријских мина 4. јануара 1915, што је било опасно по живот, па су успешним маневром привукли мине до аустријских баржи, које су стајале на румунској обали, изнад Турну Северина и тако су уништене и потопљене три непријатељске барже, награђују се:

Георгијевским крстовима IV степена:

- Десетар Исидор Иванович Јукиш – бр. 108406
Редов моторни машиниста Јустин Петрович Шелашченко – бр. 108407

Потписао: флигел-ађутанат
капетан бојног брода Веселкин
Број 1541, Рени, 26. август 1915.

Са дозволом Његовог Узвишеног Императорског Величанства, долепоменути припадници поверене ми Експедиције се награђују:

Георгијевским крстом IV степена:

- Агент Руског дунавског паробродарства у Радујевцу Гуриј Платонович Сафронов – бр. 751.
- Агент Руског дунавског паробродарства у Самовиту Николај Филипович Бережној – бр. 752.

За вишекратно учешће у одбрани приликом напада непријатељских авиона у Прахову, на товари са експлозивним материјалима на нашем каравану, за јунаштво и храброст при гашењу пожара на баржи, изазваног бомбом која је пала на њу из авиона.

- Старији бродски интендант 1. балтичког бродског екипажа Иван Ефимович Миночкин – бр. 753.

Зато што је послат у одред поручника фрегате Волковицког са веома поверљивим папирима и доставио их је у целости, под ватром непријатеља, дежурао код минског апарата добровољно, који се налазио у области непријатељске ватре, тако је својом смирености одавао пример мира и храбрости. Када је био у Прахову, први је видео непријатељски авион који се приближава, па је својим брзим и смиреним поступцима омогућио одбрану напада на натоварене пароброде.

- Машиниста подофицир 1. класе самосталне управе Гардијског екипажа Григориј Григорович Шинкаренко – бр. 754.

За успешно и хладнокрвно обављање радова на постављању минских апарата у области под непријатељском ватром, за пожртвованост приликом уклањања непријатељске гранате, када је био тешко рањен и за уклањање и уништавање непријатељских пловених мина у више наврата.

- Машиниста мина 1. класе Прве Балтичке флотске екипаже Јаков Иванович Желибин – бр. 755.

- Морнар 1. класе Гардијског екипажа
Павел Александрович Чадин – бр. 756
- Морнар 1. класе Сибирског морнарског полуекипажа
Александар Ефимович Сигаев – бр. 757.

За откривање, онеспособљавање и уништавање фугаса који су Аустријанци поставили на свом острву које су освојили и то под непријатељском ватром митраљеза и шрапнела.

- Старији командер
Николајевског морнаричког полуекипажа
Даниил Александрович Ставицки – бр. 758.

Зато што је, гађајући из топа калибра 75 mm натерао аустријску батерију да прекине са паљбом и оштетио динамо-машину, која је напајала непријатељски рефлектор.

- Командер Црноморског морнаричког екипажа
Павел Иванович Лос – бр. 759

Зато што је, гађајући из топа калибра 75 mm, успешном паљбом запалио електричну станицу, где се налазила динамо-машина и где је био део аустријског одреда.

- Морнар 1. класе Николајевског морнаричког
полуекипажа Бернард Јосифович Дерцапф – бр. 760.

За откривање места на ком се налазила непријатељска батерија у време битке, чиме је омогућило брзи погодак у место на ком се она налазила, што је довело до њеног смиривања.

- Подофицер командир Црноморског морнаричког
екипажа Семјон Јаковлевич Штик – бр. 761.

Зато што је више пута одбио артиљеријском ватром, из топа калибра 75 mm, напад непријатељских авиона на бродове Експедиције, због чега су се авиони дали у бекство.

- Старији командир Сибирском морнаричког полуекипажа
Иван Александрович Лимар – бр. 762.
- Добровољац, студент Императорског Московског
универзитета 4. курса, наследни племић
Иван Сергејевич Бутурлин – бр. 763.

- Добровољац кадет шесте класе Николајевског кадетског корпуса, наследни племић
Сергеј Александрович Фос – бр. 764.

За јунаштво, храброст и самопожртвован рад на поставци обалске батерије под непријатељском ватром и нападима непријатељских авиона.

- Минерски подофицир 1. класе
2. Балтичког морнаричког екипажа
Јуриј Индрикович Ерушевич – бр. 765.

За хладнокрвност и храброст са којима је од 28. марта до 28. јуна управљао рефлектором под непријатељском ватром и непрекидно је осветљавао непријатељско острво и пролазе, чиме је омогућио испуњавање тактичких задатака.

- Минерски подофицир 1. класе
2. Балтичког морнаричког екипажа
Василиј Дмитријевич Дмитриев – бр. 766.
- Минерски подофицир 1. класе
2. Балтичког морнаричког екипажа
Алексеј Иванович Чистјаков – бр. 767.

За хладнокрвност и храброст са којима су 4. априла ове године учествовали на постављању минске препреке, захваљујући чему је спречен пролаз непријатељских бродова реком.

- Старији обалски главни бродар
Николајевског морнаричког полуекипажа
Јегор Евмењев Боржак – бр. 768.

Зато што је у условима војног времена у непосредној непријатеља, под околностима опасности по живот, самопожртвованим личним радом и одлучном командом је омогућио брзо постављање пловећег моста на Морави, који је омогућио српској војсци да пребаци своје јединице и материјале у стратешки важна места.

- Минер 1. класе Црноморског морнаричког екипажа
Мојсије Дмитријевич Виборнов бр. 769.

- Морнар 1. класе Кронштатског морнаричког полуекипажа Јосиф Семјонович Кузнецов – бр. 770.
- Минер машиниста 1. класе Балтичког морнаричког екипажа Александар Сергејевич Чугуевски – бр. 771.

За окретан, одлучан и брз рад, у крајњој опасности, на постављању минских апарата испред непријатељских позиција, уз брзи ток реке.

- Мирон Васиљев Костјанко – № 772.

Редов резервног Електротехничког батаљона

За сталожено, неустрашиво и храбро постављање речних минских препрека, са лежећим осматрачким минама, под ватром непријатеља.

- Минер машиниста 1. класе Црноморског морнаричког екипажа Николај Степанов Карпенко – бр. 773
- Морнар 1. класе Црноморског морнаричког екипажа Данијел Степанов Бедина – бр. 774

За постављање минског апарата под непријатељском ватром и за потапање, паљбом из њега, великог извиђачког аустријског чамца на Дунаву.

- Командер Црноморског морнаричког екипажа Павел Иванов Шабанов – бр. 775
- Старији подофицер резервног Електротехничког батаљона Иван Јаковлевич Кокурочкин – бр. 776.
- Млађи подофицер Иван Евдокимович Панков – бр. 777
- Десетар Андреј Васиљевич Карасев – бр. 778
- Старији подофицер Алексеј Георгиевич Педан – бр. 779
- Капетан пароброда „Аграфена“

Кондрат Григоревич Жадан (Жаданов) – бр. 780.

За сталожено, неустрашиво и храбро постављање речних минских препрека, под непријатељском ватром.

Геогијевском медаљом IV степена:

- Минер подофицер 1. Балтичког морнаричког екипажа Иван Иванович Слипченко – бр. 164369.

- Осматрач Кронштатког морнаричког полуекипажа
Михаил Иванович Шидловски – бр. 164370.

За јунаштво и храброст приликом постављања и рада на минској станици, близу непријатеља и за постављање телефонске линије.

- Морнар 1. класе Црноморског морнаричког екипажа
Михаил Александрович Перевишко – бр. 164371.
- Морнар 1. класе Црноморског морнаричког екипажа
Феодосије Алексејевич Орлов – бр. 164372
- Морнар 1. класе
Николајевског морнаричког полуекипажа
Василиј Деомидович Полинено – бр. 164373.
- Редовни водник флоте Сибирског морнаричког
полуекипажа Василиј Јаковлевич Кањук – бр. 164374.
- Редовни водник флоте Сибирског морнаричког
полуекипажа Јегор Дмитриевич Китаев – бр. 164375.
- Минер машиниста 1. класе 2. Балтичког морнаричког
екипажа Петар Николајевич Сергачев – бр. 164376.
- Тесар Црноморског морнаричког екипажа
Роман Семенович Вдовиченко – бр. 164377.

За јунаштво и храброст приликом уништавања пловеских непријатељских мина и за постављање и чување наших минских препрека.

Поднаредници српске војске,
прекомандовани у Експедицију,
• Радомир Павловић – бр. 164378.
• Милован Петровић – бр. 164379

За више успешних пролазака пароброда, које је вукао мали сплав, приликом постављања минских препрека код непријатеља.

- Старешина барже бр. 27
Игњат Јаковлевич Јаковенко – бр. 164381

За јунаштво, хладнокрвност и марљивост приликом гашења пожара на баржи бр. 27, кога је изазвала бомба која је пала.

- Старешина барже бр. 310
Павел Антонович Ткаченко – бр. 164382
- Старешина барже бр. 312
Игнат Михајлович Погребној – бр. 164396.

За јунаштво и хладнокрвност приликом постављања мина код непријатеља, под ватром.

- Редовни водник 2. Балтичког екипажа
Јаков Семенович Самусенков – бр. 164383.
- Водник 2. Балтичког морнаричког екипажа
Иван Афанасјевич Копиченков – бр. 164402.

За јунаштво, хладнокрвност и командни рад приликом одбијања напада из непријатељских авиона.

- Пароброд „Аграфена“
- Старији помоћник капетана
Александар Митрофанович Алексејев – бр. 164384.
- Млађи помоћник капетана
Павел Семенович Скакун – бр. 164385.
- Механичар Павел Јоакимович Диаковски – бр. 164386.
- Бродски пилот Митрофан Иванович Орлов – бр. 164388.
- Водник Федот Данилов Гришченко – бр. 164389.
- Машиниста Митрофан Иванович Радковски – бр. 164390.
- Млађи подофицир Резервног електротехничког батаљона
Дмитриј Максимович Сењушкин – бр. 164391.
- Десетар
Александар Константинович Похвалински – бр. 164392

Редови:

- Алексеј Алексејевич Китаев – бр. 164393.
- Василиј Иљич Сологуб – бр. 164394.
- Иван Семенович Константинов – бр. 164395

За самопожртвован рад у тешким условима и ратном стању приликом постављања препрека са лежећим опсервативним минама на реци Дунаву.

- В. д. капетана пароброда „Вилково“
Павел Иванович Залески – бр. 164397.

- Помоћник капетана пароброда „Сербија“
Владимир Михајлович Личковаха – бр. 164400.
- Помоћник капетана пароброда „Морјак“
Иван Феофанович Греченко – бр. 164401.
- Помоћник капетана пароброда „Вилково“
Валентин Иванович Макаров – бр. 164407.

За одлучну ревносну службу приликом спровођења транспорта са војним материјалом у Србију од 1. октобра 1914. до 1. маја 1915, у сталној опасности од непријатељских авиона и пловених мина и за успешно маневрисање у циљу избегавања опасности.

- Капетан пароброда „Одеса“
Василиј Авксентјевич Расторгуев – бр. 164403

За хладнокрвност и јунаштво са којим је искусним маневрисањем спасио баржу, натоварену барутом, од напада непријатељских авиона.

- Старешина барже бр. 903
Алексеј Никитин Федоренко – бр. 164398

За спасавање посаде са топовњаче „Донец“ која је тонула под непријатељском ватром, када је рањен наставио да ради и даје одмерену команду.

- Везиста 2. Балтичког морнаричког екипажа
Петар Доминикович Коваљчук – бр. 164404.
- Старешина потопљене барже бр. 815
Антон Иванович Иљјашенко – бр. 164405.
- Старешина потопљене барже бр. 816
Николај Карпович Антоненко – бр. 164406

За успешно и сталожено обављање посла, за сналажљивост и одлично управљање баржама приликом потапања у речном брзаку испред непријатеља.

- Добровољац Виктор Константинович Чечет – бр. 164417

За јунаштво и храброст приликом постављања и рада на минској станици и постављање телефонске линије испред непријатеља.

- Старији унтер-офицер 2. Бактичког морнарског екипажа Иван Леонтиевич Кожушко – бр. 164399.

За храброст и хладнокрвност са којима је 4. априла учествовао у постављању минских препрека против непријатеља.

- Писар 1. класе другог Бактичког морнарског екипажа Петар Григоријевич Григорјев – бр. 164387.

Зато што је послат са тајним документима у одреди Експедиције, који се налазио у Србији, доставио иста, под непријатељском ватром.

Потписао: Флигел ађутант
капетан бојног брода Веселкин
Број 2539, Рени, 25. децембар 1915.

Уз Височајшу сагласност Његовог Императорског Величанства, долепоменути припадници поверене ми Експедиције награђују се:

Георгијевским крстом IV степена:

1. Кронштатске тврђавске артиљерије старији подофицири:

- Мануил Павлов Касаткин – бр. 178651
- Александар Иванов Пузирев – бр. 178653
- Герман Елисејев Кузмин – бр. 178654.
- Иван Михајлов Пољски – бр. 178655.
- Никита Давидов Разжевајкин – бр. 178656

2. Кронштатске тврђавске артиљерије старији подофицири:

- Петар Алексејев Стољаров – бр. 178657.
- Владислав Иванов Павликовски – бр. 178658.
- Василиј Антонов Крестјанинов – бр. 178659.
- Ананиј Сидоров Сидоров – бр. 178660.
- Михаил Харлампиев Соловјев – бр. 178661.
- Гардијског Преображенског пука добровољац Иван Андрејев Странаткин – бр. 178662.

Зато што су били нишанције и помоћници нишанција на топовима, који су се налазили у батерији у београдској тврђави и 4. фебруара ове године успешно су гађали непријатељске положаје и нанели им велику штету; осим тога, тог дана су, артиљеријском ватром нанели озбиљну штету аустријском монитору „Темеш“ и тиме га спречили да умакне, а у ноћи између 2. и 3. маја, артиљеријском ватром, су потопили аустријску топовњачу типа „С“.

- Капетан брода са звањем старијег подофицира Црноморског морнаричког екипажа Федор Иванович Филатов – бр. 178663.

Зато што је под јаком непријатељском ватром из разрушеног рова изнео оштећени митраљез.

- Командер унтер-офицер Црноморског морнаричког екипажа Јаков Гордејевич Кравчук – бр. 178664.
- Командер Црноморског морнарког екипажа Ерофеј Иванович Науменко – бр. 178665.
- Командер 2. Балтичког морнаричког екипажа Александар Тимофејевич Гордиенко – бр. 178666.

Зато што су ватром из 75 mm топа у више наврата спречили аустријске авионе да изврше извиђање и бомбардују штаб српског Крајинског одреда.

- Старији командер Црноморског морнаричког екипажа Степан Васиљевич Дегтјарев – бр. 178667.
- Старији командер Црноморског морнаричког екипажа Ананиј Родионович Богуславски – бр. 178668.

Зато што су на положају код Бурзујке, у току аустро-немачког форсирања Дунава код Текије, ватром из 75 mm топа нанели непријатељској тешкој артиљерији значајна оштећења, чиме су изазвали комешање код непријатеља и успорили прелаз реке.

- Командер 2. Балтичког морнаричког екипажа Василиј Ефимович Коломијцев – бр. 178669.

Зато што су, приликом аустро-немачког форсирања Дунава код Београда, не обазирјући се на јаку непријатељску ватру, прецизном ватром из 75 mm топа, наносили непријатељу велику штету, док нису истрошили муницију, после чега су, због заобилажења непријатеља, и након што је већина посаде је била рањена и убијена, извукли затвараче, напустили тврђаву и отишли у српску војску на нову позицију.

- Командер 2. Балтичког морнаричког екипажа
Иларион Андрејевич Деревјанко – бр. 178670.

Зато што је 8. октобра приликом непријатељске офанзиве, под јаком ватром, узео поверен му топ и доставио га у Кладово.

- Волонтер флоте морнар 1. класе, 2. Балтичког морнаричког екипажа
Александар Андрејевич Рејне –бр. 178671.

Зато што је, пошто је послат у извидницу, под ватром непријатеља, доставио важне податке и тиме спречио изненадни напад бугарске коњице на позадину одреда.

- Млађи подофицир 22. Пограничне Измаилске бригаде
Јаков Демјанович Куницки – бр. 178672
- Редов 22. Пограничне Измаилске бригаде
Дмитриј Иванович Болгарин – бр. 178673.

Зато што су послати са наредбом до наше батерије, али су, по извршеној наредби, били одсечени од одреда, успели су да униште гранате које су остале батерији, после чега су се пробии под паљбом и известили о кретању непријатеља.

- Редови резервног Електротехничког батаљона:
- Евстафије Минов Ковбаев – бр. 178674.
- Григориј Степанович Костјуков – бр. 178675
- Постављач препрека Црноморског морнаричког екипажа
Прокопиј Дмитриевич Пологович – бр. 178676.

За уништавање фугаса на аустријском острву Оградина, под непријатељском ватром и постављање на том месту, електро-нагазних мина.

- Редовни водник Амурске речне флотиле
Василиј Јаковлевич Кањук – бр 178677.

За препречавање Сипског канала под непријатељском ватром, и постављање лежећих мина.

- Везиста Гардијског екипажа
Дмитриј Дмитриевич Пигарев – бр. 178678

За управљање ватром наших батерија под непријатељском ватром, чиме је много допринео наношењу штете непријатељу.

- Редов резервног Електротехничког батаљона
Алексеј Алексејевич Китаев – бр. 178679.

За проверу постављених мина на аустријском острву Оградаина, у више наврата, под ватром непријатеља.

- Најамни водник пароброда „Тираспољ“
Дмитриј Иванович Почтаренко – бр. 178680.

За храброст и командни рад исказану приликом постављања лежећих мина и преграђивању канала уз помоћ ланаца, под непријатељском ватром.

- Најамни машиниста пароброда „Тираспољ“
Евстатиј Иљин Сухов – бр. 178681.

За истакнути командни рад приликом поправљања оштећене машине под непријатељском ватром.

- Волонтер флоте морнар 1. класе Балтичког морнаричког екипажа Михаил Степанович Шубин – бр. 178682.
- Морнар 1. класе Одеског морског батаљона
Анисим Андрејевич Никитенко – бр. 178683.

За преношење минских апарата са острва Ада Винча, под непријатељском ватром, и постављање на другу позицију.

- Агент у Видину
Николај Тимофејевич Галкин – бр. 178652.

Зато што је 24. септембра 1915, не губећи сналажљивост у присуству бугарских начелника Видинске луке и Околијског

округа, успео да благовремено обавести командира пароброда „Србија“, штабс-капетана Фирсова, који је вукао барже са топовима и бојним резервама у Србију, о припремљеном заузимању пароброда „Србија“ и „Тургењев“ од стране бугарских власти, због чега су га и ухапсили. Поменуто обавештење је сачувало за Русију 2 пароброда и 6 баржи натоварених војним материјалом.

Георгијевским медаљама IV степена:

- Командер подофицир Црноморског морнаричког екипажа Павел Алексејевич Јегорчиков – бр. 247845.
- Старији командер Црноморског морнаричког екипажа Тихон Акимович Анцупов – бр. 247846.
- Командер Црноморског морнаричког екипажа Павел Федоров Хорошевски – бр. 247847.

За храброст и хладнокрвност у одбијању напада аустријских авиона.

- Командер Црноморског морнаричког екипажа Григориј Петрович Бељчич – бр. 247848.
- Командер 2. Балтичког морнаричког екипажа Иван Федоров Кондратенко – бр. 247849.

Зато што су са 47 mm топом допринели спречавању доставе материјала до непријатељских батерија и активном ватром су спречили непријатеља да се утврди на острву Ада Кале.

- Командер минских бродова Црноморског морнаричког екипажа Ерофеј Иванович Науменко – бр. 247850.

Командери привременог Одеског морског батаљона:

- Иван Александрович Коршиков – бр. 247851.
- Афанасиј Александрович Соболев – бр. 247852

У време форсирања Дунава код Текије, од стране Аустро-Немаца, налазили су се на позиције код Бурзујке и ватром из 75 mm топа калибра нанели непријатељској тешкој артиљерији велику штету, чиме су омели непријатеља и успорили прелазак реке.

- Волонтер флоте везиста 2. Балтичког морнаричког екипажа Владимир Александрович Сидовт – бр. 247853.
- Везиста 2. Балтичког морнаричког екипажа Сергеј Алексејевич Травочкин – бр. 247854.

За коректуру батерија под палбом непријатеља, чиме су много допринели наношењу штете непријатељу.

- Морнар 1. класе Николајевског морнаричког екипажа Иван Агапиевич Купча – бр. 247.855.
- Морнар 1. класе Црноморског морнаричког екипажа Јаков Петрович Павлович – бр. 247.856.
- Морнар 1. класе Одеског морског батаљона Антон Иванович Овчаренко – бр. 247.857.
- Морнар 1. класе Балтичког морнаричког екипажа Назар Степанович Кубарев – бр. 247.858.
- Морнар 1. класе Привременог Одеског мордког батаљона Василиј Терентјевич Черњаев – бр. 247859.
- Морнар 1. класе Привременог Одеског мордког батаљона Матвеј Иванович Правдин – бр. 247.860.

Морнари 1. класе 2. Балтичког морнаричког екипажа:

- Федор Филипов Лапин – бр. 247.861.
- Андреј Васиљевич Сенотрусов – бр. 247.862.
- Василиј Константинович Хохлов – бр. 247863
- Волонтер флоте морнар 1. класе 2. Балтичког морнаричког екипажа Владимир Александрович Бурдо – бр. 247.864.

Зато што су, служећи у противваздушној батерији, палбом из 75 mm топа у више наврата зауставили аустријске авионе и тиме спречили извиђање и бомбардовање штаба српског Крајинског одреда.

- Болничар 1. класе Николајевског морнаричког полуекипажа Евгениј Иванович Коломиец – бр. 247865.
- Интендант 1. класе Севастопољског морнаричког полуекипажа Константин Фомич Шеханин – бр. 247866.

За исказану храброст и сналажљивост приликом извршавања наређења, под непријатељском ватром.

- Ветеринарски помоћник 22. пограничне Измаилске бригаде Иван Мелентјевич Сандула – бр. 247867.
- Редов 22. пограничне Измаилске бригаде Павел Јосифович Биценко – бр. 247.868.

За исказану харброст и марљивост командни рад приликом изношења опреме батерије под паљбом непријатеља.

- Млађи подофицер резервног Електротехничког батаљона Василиј Загаврин – бр. 247. 869.
- Десетар Андреј Васиљевич Семаков – бр. 247870.

Редови:

- Онуфриј Данилович Лагунович – бр. 247.871.
- Михаил Григорјевич Грак –бр. 247.872

За постављање фугаса под паљбом, на путу кретања непријатеља.

Амурске речне флотиле:

- Моториста унтер-офицер 1. класе Кузма Николајевич Соломонов – бр. 247.873
- Мотористи унтер-официри 1. класе:
- Василиј Федорович Шанцов – бр. 247874.
- Франц Андрејевич Индришек – бр. 247875
- Минер Василиј Миронович Третјак – бр. 247876
- Морнар 1. класе Андреј Васиљевич Чиненов – бр. 247677
- Моториста Василиј Николајевич Соловјев – бр. 247878.

Морнари 1. класе:

- Никита Павлович Звјагин – бр. 247879.
- Василиј Васиљевич Корнилов –бр. 247.880
- Морнар 1. класе Иларион Трофимович Соболев – бр. 247881

Зато што су били у екипи чамаца за везу и више пута исказали храброст и командни рад приликом хватања и деактивације пловећих мина.

Пароброд „Тираспољ“

- Најамни помоћник машиниста
Пантелеј Иванович Мочуљски – бр. 247882.
- Радник на мазалици
Александар Иванович Авдејев – бр. 247.883
- Кормилар Ефим Иванович Тостановски – бр. 247.844

Морнари:

- Иларион Авдејевич Лоновенко – бр. 247885.
- Мојсије Минович Федорец – бр. 247886
- Јосиф Константинович Левковски – бр. 247887.
- Павел Кирилович Калашников – бр. 247888

Ложачи:

- Иван Јосифович Лос – бр. 247889.
- Григориј Петрович Коваленко – бр. 247.890.
- Степан Григорович Матушов – бр. 247.891.

За више учешћа у постављању минских препрека, одбијање авиона и за исказану марљивост приликом чишћења непријатељских мина.

Пароброд „Бесарабец“

- Мински унтер-офицер 1. класе Црноморског морнаричког екипажа
Иван Дмитриевич Шуљгин – бр. 247.892.
- Мински унтер-офицер 2. Балтичког морнаричког екипажа
Константин Карлович Комаровски – бр. 247893

Командери Црноморског морнаричког екипажа:

- Ерофеј Павлович Середа – бр. 247.894
- Аким Федорович Шевкун – бр. 140.543.
- Везиста Гардијског екипажа
Петар Степанович Артеменко – бр. 140544
- Тесар Црноморског морнаричког екипажа
Дмитриј Архипович Јанчук – бр. 140545
- Морнар 1. класе Црноморског морнаричког екипажа
Федот Иванович Кулешов – бр. 140.546.

За храброст и хладнокрвност, исказану приликом одбијања напада аустријских авиона на барже са експлозивним средствима.

- Привремени командир пароброда „Бесарабец“
Михаил Петрович Секљуцки – бр. 140.547.

Зато што је, не обазирјући се на противдејства и опасност од бугарских лучких власти у Видину, Лом Паланци и Прахову, довео наше понтоне у румунску луку, чиме је лишио непријатеља могућности да искористи понтоне у војне сврхе.

Георгијевским крстом IV степена:

- Агент Руског дунавског паробродства
Киријак Павлович Вазонов – бр. 178.684.

За самопожртвовану и успешну службу и нарочито испуњавање мојих наредби, са опасностима по живот, услед чега је наша ствар имала велике користи.

Георгијевском медаљом IV степена:

- Агент Руског дунавског паробродства у Турну Северину
Дмитриј Михајлович Начев – бр. 140.548

За велики број испуњених наредби које је добио, са опасношћу по живот.

Потписао: флигел ађутант
капетан бојног брода Веселкин
РГВМФ, ф. 417, оп. 5 д. 3479, лл. 4-28об.

17. Писмо доктора С. К.Софотерова, неименованом доктору који је завршио медицину у Русији, поводом деловања руског санитета у Србији за време Балканских ратова и Првог светског рата

Доктор медицине Сергей Квинтилианович
Софотеров,²⁰² приват-доцент
26. децембра 1925 г.
Сараево, Александрова 83.

Уважени колега,

С великим узбуђењем прочитао сам Ваше писмо с молбом да Вам пошаљем чињенични материјал о раду Руске мисије Црвеног крста у Србији у прошлим ратовима. За 12 дугих година мог рада у Србији, први пут се показује интересовање за рад мисије Црвеног крста. До овог времена тај рад или су потпуно прећуткивали и ДЕМОНСТРАТИВНО игнорисали, погледати на пример приказ рада иностраних одреда у Србији, који је написао Стефановић у Ср.[пском] архиву, или се сва делатност Руске мисије Цр.[веног] Кр.[ста] оцењивала с тачке гледишта санитетског п[от]пуковника др. мед. В.[ладе] Станојевића²⁰³, погледати његову „Историју српског војног санитетета“ 1925 г. Београд, стр. 82, до 86, а нарочито 89 и 90. За сваког пажљивог читаоца целокупна делатност руске мисије сводила се на: 1) изазивање ХАОСА у државној помоћи

²⁰² Софотеров Сергеј Квинтилианович (1879–после 1945) – хирург, сарадник мисије Руског црвеног крста у Србији за време Балканских и Првог светског рата. До 1926. био је у војсци Краљевине СХС начелник хирургије 2. армијске области у Сарајеву. Касније је постао професор, шеф катедре за хирургију медицинског факултета Београдског универзитета, лекар за социјално осигурање у Земуну и Болници руског Црвеног крста (емигранти). Написао је више од 100 научних радова на руском, српском, немачком и француском. Добио је више одликовања: Орден Белог орла, Орден Св. Саве, Албанску споменицу и Крст милосрђа.

²⁰³ Владимир Станојевић (1886–1978) – питомац руске Војно-медицинске академије у Санкт-Петербургу, учесник Балканских ратова. Лекар 1. пука у Српском добровољачком корпусу 1916–1917. у Русији. Одатле је са својом јединицом стигао на Солунски фронт. Напредовао је после рата до звања бригадног генерала и начелника војног санитета.

и 2) да је у нашим мисијама које су дошле било много медицинара, мушкараца и жена авантуриста, незналица, па чак и обичних проститутки! За пажљивог читаоца дела потпуковника СТАНОЈЕВИЋА савршено је јасно, да после такве оцене рада Руске мисије Црвеног крста која је била у Србији у I турском рату, аутор нигде ни речју не говори о раду тих одреда у последњем Турском и опште Европском рату²⁰⁴.

Као представник Руског Друштва Црвеног крста за Србију и Грчку од 1912. године до 1920. године, као хирург који је радио у Руском Црвеном крсту од 1902. године - ја сам, разуме се, протестовао и убудуће ћу протестовати против сличног „писанија“! Разуме се мој протест остаће чисто платонски, због тога што нам је Домовина болесна, јер шта смо ми сада? Но, смем да мислим, да ћу доживети то време када ће мој протест бити и реалнији и мање платонски! Мислим да Ви, многопоштовани колега, као наш питомац, мене разумете. Ја сам међу многим другим Колегама формирао и доводио мисије у Србију и радио овде по строго утврђеним правилима нашег Друштва Црвеног крста. Та правила постојала су и у старо време. А сада за грешке, ако их је и било, а негде их и нема, у мисијама 60-70 година аутор навелико не само срамоти рад мисија тог времена, него својим ћутањем о раду потоњих мисија омогућава да наслутимо зашто тако поступа.

Ето зашто сам Ваше писмо читао с великим узбуђењем и зашто Вам драге воље шаљем обавештења о раду наших одреда у Србији од 1912. године. Припремам за штампу приказ рада мисија Црвеног крста на Балкану од најстаријег времена. Из рада у последњем периоду дужан сам послати Вам неколико допунских података.

Податке о раду мисија за 1912-13. годину сажео сам у посебну таблицу, са рубрикама које Вас интересују. Нажалост имена начелника неколико мисија ја немам. Можда ће Вам г. Штрандман или генерал Артамонов допунити моју празнину. За тај период рата на Балкану Руски Црвени крст је

²⁰⁴ Назив за Балкански и Први светски рат.

упутио 11 санитетских мисија са 850 кревета, укупно 28 лекара, 11 економа, 2 фармацеута, 86 сестара и 160 санитетлија. Укупни трошкови ове експедиције износе 728.307 рубаља. Сав болнички инвентар мисије су оставиле у Србији. Свака мисија била је формирана средствима Црвеног крста и прилозима друштава и појединаца, што се може видети из самих имена мисија.²⁰⁵

О делатности мисија у Опште-Европском рату дужан сам да вам дам неколико допунских објашњења.

По објави рата ја сам, као хирург, био службено упућен од стране Министарства иностраних дела и стављен на располагање Српској Врховној команди а наш Црвени крст поделио ми је звање делегата Руског друштва Црвеног крста у Србији. По мом доласку у Нишу је постепено формирана руска мисија која је радила у 1. и 5. резервној болници са средствима које је донела госпођа Хартвиг.²⁰⁶ Она је на моју молбу послала сестре и организовала испоруку рубља, материјала и лекова из Русије како од прилога тако и од пошиљки Друштва Црвеног крста. Касније је стигла Московска болница, Болница словенског добротворног друштва (др. Сичев²⁰⁷) и Александринска болница.

²⁰⁵ За време Првог балканског рата у Србију је стигла болница Иверске заједнице сестара милосрђа, мања војна болница Московске Александријске и Кијевске Маринске заједнице. Основу одреда, које су послале московске и петербуршке градске општинске управе, чинили су сестре милосрђа московске Старо-Јекатеринске болнице и Тверске сребрне заједнице. Било је и приватних одреда: од средстава удовице власника фабрике шећера Е. М. Терешченка створена је мања војна болница Кауфманске заједнице; средствима Мраморног дворца – мања војна болница кнегиње Елене Петровне (где су прекомандоване сестре Јелисаветске заједнице); Тавридски комитет за организацију помоћи балканским Словенима и Грцима, створио је мали Тавридски одред. За време Другог балканског рата у Србији је радила болница руског Црвеног крста заједнице Свете Евгеније, мања војна болница кнегиње Елене Петровне и епидемиолошки одред кнегиње С. А. Долгоруков.

²⁰⁶ Хартвиг (Карцева) Александра Павловна (1963–1944) – супруга посланика Русије у Србији, Николаја Хенриховича Хартвига (1909–1914). Активно је учествовала у организацији руске помоћи српским болницама у годинама Балканских ратова и почетком Првог светског рата.

²⁰⁷ Сичев Николај Иванович (1878–1954) – хирург у саставу руске медицинске мисије код српске војске 1914–1918. До 1941. године је радио у војном санитету југословенске војске. Постао је начелник Војне болнице града Београда.

Крајем 1914. кнез Трубецки²⁰⁸ сконцентрисао је у својим рукама све прилоге који су се прикупљали у Русији за Србију и Црну Гору и основао „КОМИТЕТ ПОМОЋИ СРБИМА И ЦРНОГОРЦИМА ПРИ РУСКОЈ МИСИЈИ У СРБИЈИ. Председник тог Комитета био је ЕПИСКОП НИШКИ ДОСИТЕЈ,²⁰⁹ а поред њега били су још, Књегиња и Кнез ТРУБЕЦКИ, Секретар мисије ШТРАНДТМАН, ПЕЛЕХИН,²¹⁰ економски део је водио потпуковник НОВИКОВ медицински део приватни доцент СОФОТЕРОВ.

Скоро у исто време с формирањем тог комитета, преко кога је из РУСИЈЕ ДУНАВСКОМ речном флотилом под командом адмирала ВЕСЕЛКИНА, 26 почео стизати санитетски материјал, рубље, лекови не само вагонима, већ целим парабродима (ја сам добио у октобру 1915. године другу пошиљку медицинског материјала у количини од 15 вагона) у НИШУ је формирана МЕЂУНАРОДНА МЕДИЦИНСКА МИСИЈА и почеле су стизати иностране медицинске организације: руска болница за 400 заражених болесника под управом приват-доцента Н. СПАСКОГ²¹¹ група руских лекара, затим групе ФРАНЦУСКИХ, ЕНГЛЕСКИХ И АМЕРИЧКИХ.

²⁰⁸ Посланик Трубецкој и његова супруга нису само помагали организације руских прилога, већ су и сопственим средствима (100.000 рубаља) организовали једну санитетску мисију у Србији. Она је стигла у фебруару 1915. године, а састојала се од 25 људи и 7 вагона санитетског материјала.

²⁰⁹ Митрополит Доситеј (Васић) (1878–1945) – питомац фонда митрополита Михајла, завршио је Кијевску духовну академију 1904. године. После тога је изучавао теологију у Немачкој, Француској и Швајцарској. Од 1913. је био епископ нишки. Од 1915. до 1918. био је интерниран у Бугарској. Имао је присни однос са руским емигрантима у међуратном периоду. Изабран је за загребачког митрополита 1932. За време Другог светског рата доживео је усташку тортуру. Канонизован је од СПЦ, Дан сећања 13. јануар (31. децембар).

²¹⁰ Пелехин Борис Павлович (1883–1943) – саветник руске мисије у Србији. Први секретар посланства у Црној Гори. Био је руски повереник послова приликом евакуације српске владе на острво Крф. У првим годинама емиграције био је помоћник Делегата за заштиту интереса руских избеглица у Краљевини СХС.

²¹¹ Спаски Николај Сергеевич (1867–после 1948) – доцент Томског универзитета, старији лекар Епидемиолошког одреда Александријске заједнице руског Црвеног крста, који је боравио у Србији у јесен 1915. године. Одред је донео наредбу да се не остављају болесни и рањени после повлачења српске војске у октобру 1915. године. У јануару 1916. године персонал болнице је интерниран у Бугарску, где су боравили у крајње тешким условима, док нису размењени за бугарски

Радам свих тих група на територији целог краљевства руководила је горе поменута МЕЂУНАРОДНА МЕДИЦИНСКА МИСИЈА. Њен председник био је ЊЕГОВО КРАЉЕВСКО ВИСОЧАНСТВО ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИК АЛЕКСАНДАР. Потпредседник сер ПЕЏЕТ²¹² (Енглеска), а чланови: др медицине пуковник ХАНТЕР²¹³ (Енглеска), др медицине СТРОНГ²¹⁴ (Америка), др медицине пуковник ЖОБЕР²¹⁵ (Француска), др медицине приватни доцент С. СОФОТЕРОВ (Русија). Из српске ВЛАДЕ ушли су: начелник санитета Министарства војног др медицине пуковник КАРАНОВИЋ,²¹⁶ начелник санитета министарства унутрашњих дела др медицине НИКОЛИЋ,²¹⁷ Инспектор војних болница др медицине СОНДЕРМАЈЕР.²¹⁸ Позивани су осим тога, на заседања многи чланови СКУПШТИНЕ, да би се координирао рад чисто медицинско-санитетског карактера са законодавним радом именованих чланова СКУПШТИНЕ, изабраних САМО у ту сврху.

Читава Србија била је подељена на 14 сектора и сваки од њих био је поверен појединој организацији од иностраних мисија које су дошле, а чији је број чланова достигао 500 људи. Север Србије опслуживале су француске и енглеске

санитарни одред Словенске заједнице. Имао је активну академску каријеру у СССР-у.

²¹² Пеџет Ралф Спенсер (1864–1940) – енглески посланик у Србији 1910–1913.

²¹³ Хантер Вилам (1861–1937) – начелник инфективног одељења у болници Св. Панкратија у Лондону. Био је на челу енглеске војно-санитетске мисије у Србији од марта до јуна 1915. године, која се састојала од 25 војних лекара.

²¹⁴ Стронг Ричард Персон (1872–1948) – директор института за тропске болести на Харварду. 1915. године – вођа медицинске мисије америчког Црвеног крста у Србији.

²¹⁵ Др Жобер (Joubert) – начелник француске војне мисије у Србији.

²¹⁶ Карановић Сима (1866–1928) – српски војни лекар, службу је започео 1895. године. Од 1913. године до смрти, начелник санитетске службе Војног министарства Краљевине Србије/СХС.

²¹⁷ Николић Ђока (1863–1940) – српски лекар и политичар. Заузимао је различите положаје, од министра економије до конзула у Солуну. Уочи Балканских ратова је био начелник медицинске службе Београдске општине (1904–1912).

²¹⁸ Сондермајер Роман (1861–1923) – Аустријанац, у српској војној служби од 1899. године. Оснивач Првог хируршког одељења у београдској војној болници. Директор те болнице, а 1906–1909. и 1919–1923 – начелник санитетске службе Врховне команде српске војске.

мисије, - југ америчке. Сви велики центри на истуреним линијама и позадина били су поверени специјалним мисијама: у Београду су радили Американци и Французи, у Краљеву и Крагујевцу - Енглези, у Нишу - Руси, у Скопљу - Енглези. Међународна комисија била је овлашћена да издаје правила обавезна за све, као и санитарске наредбе. Вероватно јединствен случај у историји!

Како је само Ниш са околином (приближно 60 километара у пречнику) ушао у санитарску надлежност Руског комитета, то су ради боље организације санитарског рада били привучени да у њој учествују не само представници државне власти него и самог града као и поједини грађани. Био је основан уред: РУСКО-СРПСКА ГРАДСКА ЛЕКАРСКА ПОМОЋ, у који су осим горе поменутих чланова комитета улазили: референт дивизије др медицине ТРИПКОВИЋ,²¹⁹ председник општине, префект полиције и 5 санитарских лекара (лекари послати из Русије од заробљених Словена: ЖИВАНОВИЋ, МИЛИЋ, ГРАБОВАЧКИ, ЈОАНОВИЋ).²²⁰ Из Русије су дошли и специјалисти за дезинфекцију: 2 лекарска помоћника, фармацеут и 8 санитарца.

Тако је почетком 1915. године Комитет располагао веома великом санитарски и материјално обезбеђеном организацијом, како за лечење и оперисање рањених: (Руска мисија с хирургом С. Софотеровом који је радио у 1. и 5. резервној болници, хируршка војна болница МОСКОВСКА која је радила у згради нове гимназије), тако и за амбулантно и болничко лечење заражених. Ту намену су имали градска амбуланта и болница за заразне болести са 100 кревета коју је отворио Комитет близу железничке станице Ниш у дрвеним баракама. Касније је приспећем клинички опремљене болнице за заразне болести са 400 кревета из Александринске општине бр. 3 стављена на располагање Комитету нова снага

²¹⁹ Трипковић Жарко (1874-1946) – српски војни лекар, у војсци је од 1904. Чин бригадног генерала је добио 1925.

²²⁰ Група аустроугарских лекара-заробљеника југословенског порекла која је изразила жељу да настави службу у српској војсци. Пуштени су из Русије у фебруару 1915. Према молби Н. Пашића који је покушавао да надокнади мањак медицинског персонала у Србији.

за борбу са епидемијом пегавог тифуса. На крају је комитет отворио у разним реонима града Ниша, ради поделе топлих obroка становништву, 4 кухиње, а при Манастиру Св. ПЕТ-КА дечје прихватилиште.

За материјалну помоћ становништву средства су пристизала из Русије са свих страна, слали су без изузетка сви ко је шта могао: одећа, рубље, чак и дечје играчке, књиге, медицински инструменти - стизали су у Комитет у огромним количинама. Било је отворено специјално складиште у које је смештено на крају године више од 50 вагона разних ствари. Посебно је био богато опремљен медицинско-санитетски део и руска централна апотека давала је становништву све лекове које су лекари прописивали.

У удео санитетској организацији НИША, на чијем сам челу имао част да будем готово годину дана, припала је улога да буде први иницијатор увођења у живот Србије чисто руског принципа санитетске организације, заправо принципа ЗЕМСКО-РЕОНСКЕ медицинске помоћи становништву. Посао је тако ухватио корена, и тако је одговарао локалним потребама и хармонији народног живота, да остаје за жаљење што се тај принцип данас потпуно игнорише. У граду подељеном на 4 реона у којима је указивана медицинска помоћ - лекар је не само лечио и дезинфиковао, него и издавао картице за бесплатне обеде и ужине најугроженијима. Како се само на пазарни дан могла установити ова или она болест код сељака који су дошли у град - специјални теренски лекар одлазио је у село и на лицу места се борио са узроком заразе, остављајући након свог одласка или лекарског помоћника или сестру. Тако су наши лекари обишли 125 села у околини Ниша у пречнику до 80 километара. О делатности лекара који су обилазили села с лековима и свим неопходним за негу болесника - рашчуло се надалеко по селима и није нам било потребно тражити болеснике који су се скривали, како се то догађало у суседним реонима. Наш метод су ускоро прихватили Американци, а Енглези су копирали наш метод делења бесплатних obroка.

Комитет је био принуђен да састави од расположивог лекарског и санитетског потенцијала своје мисије и да их упути у борбу с епидемијом. Тако је послата велика и веома богато опремљена мисија у ЧАЈНИЦУ и у ДЕЧАНЕ. Прехрана сиромашног становништва почела је по нашем плану чак у Београду. [Издато је 39.000 obroka] [sic! - дописано руком]. Навала огромног броја избеглица у Ниш, а нарочито деце, изазвала је масу нових потреба и Комитет је скицирао план још интензивније и свеобухватније, што се потреба становништва тиче - зимске кампање. Поставило се питање о томе, како сместити приспеле избеглице и како нахранити и обући неколико хиљада деце. По мом плану који сам сам саставио требало је да добијем из Русије око 5000 киргиских шатора од филца за размештај избеглица. Први транспорт одеће и шатора, око 12 вагона, приспео је у Србију када је дошло време бежања из НИША. Нови догађаји нарушили су наш рад и приморали на бег из Србије.

Не могу да не споменем улогу и значај СОЛУНСКЕ болнице: пред рат је била опремљена свим неопходним за медицинско-санитетски рад у наредних 6 месеци. Приликом упућивања у Ниш, ја сам с решењем Министарства иностраних дела донео са собом 2 вагона медицинско-санитетског материјала који је послужио као основа за рад у 1. резервној болници у Нишу. Телеграфским указом истог Министарства мене су из Рима, после повлачења преко Албаније поново упутили у Солун и наредили да отворим Солунску болницу за пријем рањених и болесних Срба средствима одобреним за ту намену из личног фонда Цара“. Средствима из истог фонда био је основан и специјални кревет за сиромашне Словене. Тако је Солунска болница почела пружати помоћ од почетка рата, она је и завршила то помагање примивши српске рањенике и болеснике почев од 17. јануара 1916. године.

Ако вам кажем да је међу вишим војно-санитетским особљем које је било на власти у Солуну било и таквих, који су галамили и тражили да се изврши реквизиција моје руске

болнице, када се наша ДОМОВИНА распала под бољшевицима, вероватно ми нећете поверовати, понављам, када ја кажем, да је то био српски санитетски пуковник.

Вероватно зато, што стихијски браним руску и националну ствар за коју сам примио одговорност - ја после 13 година рада у Србији примивши држављанство нисам могао добити резервни санитетски чин већи од КАПЕТАНА! Ето зашто уважени колега, тежим да ликвидирам своје послове овде и спремам се да се преселим у земљу која више цени и посао и људе.

[сиц! дописано руком.] Ако би вам требали други подаци и допунска обавештења о руским мисијама - молим вас пишите. У обавештењима која сам вам послао ја нисам описао Солунски период који се одиграо изван граница Србије.

Примите уверавања савршеног уважавања спреман да помогнем

др С. Софотеров

*Музеј науке и технике,
Одељење Музеј Српског лекарског друштва,
Инв. бр Т.180: 134.²²¹*

²²¹ Ово је писмо на српски превео М. Јовановић у: В. Станојевић, *Историја српског војног санитета. Наше ратно санитетско искуство*, прир. М. Јовановић, М. Перишић, Београд, 1992, стр. 874-882.

18. Споменици погинулим и умрлим руским војницима у Првом светском рату на територији Републике Србије

На територији Републике Србије постоји неколико заједничких и појединачних надгробних споменика руским војницима – учесницима Првог светског рата. Најмонументалнији и најпознатији су заједнички споменици, а на првом месту је чувени надгробни споменик „Руским војницима, погинулим у годинама Великог рата“ на Новом гробљу у Београду (**Прилог 1**). Овај огромни споменик је свечано откривен 24. маја 1935. године. У основи споменика се налази капела, где се чувају посмртни остаци руских војника, који су погинули на Солунском фронту и на територији бивше Југославије. Постоји и брошура иницијатора изградње споменика, М. Скородумова, посвећена његовој изградњи.²²² Споменик је обнављан 1995. и 2008/2009. године, а радови на његовој реконструкцији су и данас у току. Текст на бочној површини споменика се налази у јако лошем стању и готово да не може да се прочита, а у току последње реконструкције, мајстори су уништили неке делове, уместо да се обрате за помоћ професионалним рестаураторима. Унутрашња декорација капеле је такође нестала. На територији руског дела Новог гробља налази се заједничка гробница бивших припадника руске императорске војске и флоте, који су умрли у емиграцији у Београду. Ти људи су несумњиво учествовали у Првом светском рату, а у међувремену су били окупљени у организацији „Русское ополчение“ (Руски добровољци), под руководством поменутог Скородумова. Споменик, који је украшен руским добровољачким крстом, налази се у ужасном стању, а текст натписа на граниту је немогуће разабрати.

Осим споменика на Новом гробљу у Београду, постоји још неколико мањих и мање познатих споменика. Прво, то су два споменика палим руским војницима на југу Србије,

²²² М. Ф. Скородумов, *Шта треба да зна, сваки Словен, а нарочито словенски политичар*, Београд, 1939.

у рејону града Врања, у близини села Корбевац и на планинском превоју Бесна Кобила, на планини Крива Феја. Они чувају сећање на оне руске војнике из Првог светског и Грађанског рата, који су се нашли у емиграцији и умрли приликом изградње планинског пута Босилеград – Врање, који је грађен практично без техничких средстава. Овај пут, који су подигли руски козаци, у најтежим условима, двадесетих година, до данас носи назив „руски пут“. Ти споменици су недавно обновљени.

Осим тога, на градском гробљу у Врању постоји, такође, недавно обновљен споменик генералу Лонгвинову. На планини Мокра Гора, у рејону града Ужица, налази се мала капела, посвећена руским ратним заробљеницима. На Калемегдану у Београду, у Цркви Свете Петке постоји заједнички споменик и гробница српских и руских војника, који су пали приликом одбране Београда и његове околине. Презимена војника, који су сахрањени у овој гробници, нису нам позната, али их помињу у оближњој Цркви Ружици, у служби за помен мртвима. Сачуване су фотографије руске батерије, која се налазила на Калемегдану, док је тачна места на којима су се налазили топови тешко утврдити, због великог преуређења тврђаве у периоду између Првог и Другог светског рата.

Постоје, такође, два групна споменика руским ратним заробљеницима из Првог светског рата, који су умрли у Новом Саду и у његовој тврђави Петроварадин. У **Прилогу 2** се налази списак сахрањених у Петроварадину. Ове споменике је подигла Матица Руска 1929. године. Иницијатор изградње ових споменика је био Дмитриј Скриниченко који је оставио успомене о томе на страницама свог дневника:

„Сматрам себе духовно задовољеним да сам успео да прикупим податке о руским ратним заробљеницима погинулим овде у бившој Аустрији, и поставим два споменика – један на Успенском гробљу у Новом Саду, а други – на Петроварадинском војном гробљу. Први је био свечано освештан 7. јула, у присуству претставника краља пуковника Сретена

Тодоровића, док смо говоре одржали – ја, српски свештеник Матијашевић, Сергејев и Григорјев, а други је био отворен касније 13. октобра. Тада је био освештан други споменик у присуству бројних Руса и локалних становника; споменик је освештао и држао говор митрополит Антониј. Споменици су урађени по пројекту Ј. Н. Шретера и под његовом контролом. Податке о овде умрлим од глади, стрељаним итд, скупио сам од српског свештеника Матијашевића, католичког војног свештеника и у архиву новосадске градске управе. Новац за изградњу су дали локални становници, који су показали своје саосећање. А наши Руси су и овде ометали изградњу споменика. Како су ометали нећу ни да говорим, нека им. Битно да је посао урађен. И када ћемо да се распршимо или умремо бар ови споменици посведочиће да су се руски емигранти бринули не само о уређењу свог приватног живота...²²³

Споменик, који се налази на старом Успенском гробљу у самом граду, недавно су обновили градске власти. Тамо се налази и неколико посебних споменика, за које је, на основу надгробних натписа, утврђено да припадају руским официрима и војницима, учесницима Првог светског рата. Други, колективни споменик у Петроварадину, на аустроугарском војном гробљу је, донедавно, био јако запуштен, што је јако поражавајуће, нарочито када се упореди са суседним споменицима војницима, који су служили државама Централних сила, а који су обновљени немачким и аустријским средствима. Споменик је реновиран у сарадњи са конзуларном службом Посланства РФ 2013. године. До Другог светског рата, око ова два споменика су се, као што се може видети, налазили дрвени крстови, на засебним гробницама војника, па су, у ствари, оба споменика кенотафи. Споменици су имали декоративне елементе у облику шрапнела, који су направљени од ливеног гвожђа, а касније су ти делови украдени, и употребљени као секундарна сировина. Важно је напомену-

²²³ Д. В. Скрынченко, *Обрывки из моего дневника*, Предисловие и подготовка текста В. Б. Колмакова; Примечания А. Б. Арсеньева, В. Б. Колмакова, В. А. Скрынченко, Москва, 2012, стр. 193.

ти да су на римокатоличком гробљу у Новом Саду сахрањена 42 ратна заробљеника из редова руске војске, са фронтова Првог светског рата (1915–1918).

Два групна споменика руским ратним заробљеницима из Првог светског рата у Новом Саду и Петроварадину подигнута су на местима на којима су се налазили велики заробљенички логори. У граду Велики Бечкерек (данашњи Зрењанин), у току Првог светског рата, такође је постојао логор, који се налазио у рејону „Шумица“, на данашњем војном полигону. На основу спискова Протокола умрлих православне Цркве Ваведења пресвете Богородице, може се доћи до списка лица, која су се налазила у том логору. Логор је основан на почетку рата, а већ 19. октобра 1915. године, на војничком делу Градског гробља, сахрањен је неки Александар Ермоленков, ратни заробљеник из Михајловске, који је умро од тифуса. Већина ратних заробљеника је, као и он, умрла од инфективних болести, посебно од „шпанске грознице“, која је у току Првог светског рата однела 20 милиона људи. После Другог светског рата, војно гробље из Првог светског рата (као и у многим другим деловима Југославије) било је уништено. Остаци руских војника су пренешени на Граднуличко гробље. На иницијативу локалног Друштва српско–руског пријатељства, средствима сакупљеним добровољним прилозима, на овом гробљу је, према пројекту локалног архитекте Милорада Бербакова, подигнута капела 17. новембра 1991. године, на месту где су сахрањени остаци српских и руских ратних заробљеника. На основу списка, који је састављен према горепоменутом Протоколу умрлих, овде је сахрањен 241 војник из Првог светског рата, од којих су 82 били руски ратни заробљеници, који су поменути у **Прилогу 3**.²²⁴ На мермерној плочи споменика уклесани су следећи стихови зрењанинског песника Радивоја Шајтинца:

²²⁴ Списак је наведен према подацима А. Б. Арсејева, водећег специјалисте за изучавање руског меморијалног наслеђа у Србији.

„Из исте војске, са истих копорана,
Вознеси, Господе, сјај њихових рана;
Спојте их братством славјанског бескраја,
Србију мати, и Ти, Рус` роднаја.“

Групно сахрањивање руских ратних заробљеника постоји и у другим градовима Војводине. На пример, у Сенти постоји једно такво гробље. У **Прилогу 4.** налази се списак руских ратних заробљеника, који су умрли у том логору и сахрањени на локалном гробљу (51 презиме). Слично сахрањивање постоји и у Белој Цркви и у заједничкој гробници у граду Вршцу. На локалном гробљу, у Белој Цркви, постоји неколико металних руских крстова, без имена, који су постављени на месту где су сахрањени руски ратни заробљеници. Велики логор ратних заробљеника (руских и румунских) је постојао у граду Смедереву и налазио се на обали Дунава, код железничке пруге. Бараке логора и гробље нису сачувани. Тачна локација логора је утврђена на основу архивских података и фотографија.

Такође, постоји и неколико посебних гробова, који могу да се односе на тему коју разматрамо. Најважнија гробница неког учесника Првог светског рата, који је сахрањен у Београду, јесте гробница генерал-лајтнанта Петра Врангела (1878–1928), у руској Цркви Свете Тројице на Ташмајдану. Генерал је умро у Бриселу, али је пред смрт изразио жељу да буде сахрањен у Београду. Годину дана касније, краљ Александар је дозволио да се посмртни остаци пренесу и они су свечано пренети у Београд. Руски учесници Првог светског рата, који су емигрирали у Србију после Грађанског рата, сахрањивани су и на Новом гробљу у Београду. Осим њих, на руском делу Новог гробља, сахрањени су још неки Руси, који су имали утицаја на догађаје у Првом светском рату. То је, пре свега, мозаицима украшена капела Николаја Хартвига (1857–1914), руског посланика у Србији, који се свим снагама трудио да спречи почетак рата и који је изненада преминуо од инфаркта, 10. јула 1914. године, приликом посете аустријском посланству. Сахрана Н. Хартвига се претворила у

масовну манифестацију српског народа, која је имала крајње антиаустријски карактер. Одвојено од других руских гробница, стоји велики осмокраки крст на гробници Михаила Родзјанка (1859–1924) председника Државне думе Руске империје (1911–1917), који је одиграо кључну улогу у организацији догађаја у фебруару 1917. године. На Новом гробљу, испод скромне беле мраморне плоче, са натписом „Михаил“ налазе се остаци Михаила Алексејева (1857–1918) – највећег руског војсковође из периода Првог светског рата, а након што је император Николај Други узео на себе улогу Врховног главнокомандујућег, Алексејев је од августа 1915. године био начелник штаба Ставке Врховног главнокомандујућег. Алексејев је, као начелник штаба Ставке Врховног главнокомандујућег, фактички руководио свим војним операцијама све до Фебруарске револуције. Улога М. Алексејева у догађајима у фебруару 1917. године је такође била значајна. Приликом одступања Беле армије, почетком 1920. године, његови земљаци су понели његове посмртне остатке у Србију, јер су страховали да ће му гроб бити оскрнављен. У годинама комунистичке владавине, како би се избегло уништавање гробнице родоначелника и вође Белог покрета, надгробна плоча на његовој гробници је замењена другом, на којој је лаконски написано „Михаил“. Старањем петерсбуршке друштвене организације „Белое дело“, 2010. године је на гробници М. В. Алексејева додата нова плоча, „од Руса, за 90 година од завршетка Беле борбе на југу Русије“ – како је на њој приказано – на којој су уклесани његово пуно име и пребројане заслуге за Русију. Симболично, уз гробницу М. Алексејева, налази се гробница Живојина Мишића (1855–1921), најистакнутијег српског војсковође из Првог светског рата, који је био на челу штаба Врховне команде српске војске 1918. године, у време победоносног окончања Првог светског рата. Постоји дубока симболика у томе што гробнице два генерала, који су руководили судбинама руске и српске војске и различито дочекали крај рата, леже једна поред друге.

У даљем тексту наведени су спискови војника Руске империје, који су пали у време Првог светског рата и сахрањени на територији Републике Србије: у братској гробници на Новом гробљу у Београду, Петроварадину, Сенти и Зрењанину (Бечкерек). До данас нисмо успели да пронађемо спискове на другим гробљима: 66 ратних заробљеника, који су умрли у логорима од 1914. до 1918. године и сахрањени у Новом Саду, на Успенском гробљу, и сахрањених на Новом гробљу у Смедереву, које је уништено после Другог светског рата. Наводимо и чланак из „Политике“ објављен 24. маја 1935. поводом отварања споменика и костурнице руских војника палих у Првом светском рату на Новом гробљу. У списковима имена које наводимо доминирају Руси, међутим према месту рођења видимо да ту има и Белоруса, Пољака, Украјинаца, Јевреја и Татара. Сви они су се борили и погинули као војници државе нестале 1917. – РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ.

Прилог 1.

Политика, 24. мај 1935. Бр. 9701.

„Престоница ће се данас поклонити сенима палих руских ратника“

На Солунском фронту бориле су се две руске бригаде. Њихови губици у изгинулим, рањеним и оболелим изнели су десет хиљада људи.

Пешадиски пуковник у пензији и резерви г. Љубомир А. Недељковић, који је већ издао своју прву свеску фотографских ратних докумената у албуму „Пробој солунског фронта“, има велику збирку фотографија руских трупа на солунском фронту. Г. Недељковић нам о руским трупама на солунском фронту каже:

„Те су трупе искрцане у Солуну као добровољачке. Оне су образовале две бригаде. Ове су бригаде држале сектор у продужењу сектора српских трупа, на левом крилу српске армије, од Црне Реке до Браздасте Косе. Њихова интендантура налазила се у Беговској Кули чифлика Петалино. То су били млади људи, који су учинили неколико подвига, безобзирних јуриша, који су их скупо стали. На овом делу фронта оставили су један споменик. То је природна стена на којој су насликали велику икону Св. Николе, а испод ње великим словима урезали овај текст: ‘Овде, под светитељском заштитом Николаја Чудотворца, јуначки руски војници и официри VII специјалног пешачког пука молили су се, борили и јуначки умирали за ослобођење једноверне, братске и родне нам Велике Србије, против вероломних Бугара који су издајнички подигли свој мач против матере своје – Ослободитељке Русије. 1916 и 1917 године.’ Међу руским добровољцима био је и један

униформисани дечко, који је маршовао поред свога оца на челу бригаде. Испред бригаде ношена је бела застава са Христовим ликом и натписом: 'С нама је Бог'. Руске трупе остале су у бојници до закључења примирја између Руса и Централних сила. После тога употребљене су у ближој позадини, за израду путева. Тако је остало до краја рата”.

Царски руски војни изасланик у Србији, за све време рата, генерал г. Виктор Артаманов рекао нам је поводом данашње свечаности:

„У светском рату Русији је припала тешка улога. Поред свог западног фронта од хиљаду километара, и кавкаског фронта од више стотина километара, она је стицајем ратних прилика морала да брани и румунски фронт. Свесрдно помажући своје савезнике, послала је у Србију у почетку рата понеке формације морнара, инжењераца и тобџија за акцију на Сави и Дунаву, болнице, ратни и санитетски материјал. Најзад је упутила на Солунски фронт и две бригаде: другу бригаду генерала Дитерихса и четврту генерала Леонтијева, да тиме посведочи своју топлу жељу за успостављањем Русије и њеног фронта

Ове су бригаде узеле учешћа и тешким борбама на Солунском фронту и имале велике губитке. Које погинулих, које евакуисаних због рана и болести (маларије), било је, уколико ја имам података, десет хиљада људи.

Тако је за време офанзиве која се завршила заузећем Флорине, трећи руски пук имао 487 погинулих и рањених и 260 болесника. У октобру 1916, код Битоља, друга руска бригада, нападајући три пута положај Кенали-Меџидли-Лазец-Велутина, изгубила је око хиљаду људи у погинулима и рањеним. Губици друге бригаде у борбама у луку Црне Реке, око коте 1.050, против Немаца и доцније, износили су 42 официра и 1.871 подофицира и војника. Четврта

бригада борила се, углавном, на положају Браздас-та Коса-Груниште-Будумуровци-Старовина, нападајући 11. 13 децембра 1916 Браздасту Косу. Немам податке о њеним губицима.

Грбови палих руских војника посејани су на фронту с обе стране садашње грчко-југословенске границе.

Један део руских рањеника упућиван је у француске болнице у Зејтинлику. Тамо их је сахрањено најмање 180. Као командант места за руске трупе у Солуну засадио сам у новембру 1917 око њиховог гробља 150 чемпреса. Како сам доцније чуо, ови су чемпреси лепо понели и сад достижу висину од 7 до 8 метара. Руско гробље на Зејтинлику налази се до српског војног гробља. Када се тамо буде подигла костурница, у њу ће бити пренесени кости ратника са грчког земљишта.

Осим Руса погинулих у одбрани Београда 1915. године и на Солунском фронту 1916-1917., има грובה руских војника на југословенском земљишту; војника који су допали ропства на Руско-аустријском фронту заробљеничке команде налазиле су се на више места. Неколицина Руса – заробљеника стрељани су од Аустријанаца, јер су одбили да раде за аустриску војску. До 600 погинуло је код врха Шкрјатице (2.738 метара) на словеначкој граници са Италијом, када су, у зиму, у планини изграђивали друм, те били затрпани од снежне лавине. На месту њихове погибије подигнута је црквица.

Сви Руси у емиграцији радоваће се када буду сазнали за дирљиву пажњу која се у Југославији указује њиховим сународницима палим за словенску ствар. Убеђен сам да ће се, у огромној већини томе радовати и руски народ у нашој отаџбини, у колико буде сазнао за ово.“

Прилог 2. Списак имена војника чији су посмртни остаци у лименим сандуцима у Спомен костурници на Новом гробљу у Београду²²⁵

1. Петар Приходски, пуковник, † 1920
2. Леонид В. Корнежевскій, поручик 3 особаго пех. полка, † 1917
3. Константин А. Сухенскій, поручик 3 особаго пех. полка, † 1917
4. А. И. Покосовскій, поручик 3 особаго пех. полка, † 1917
5. Михаилъ Муравлев, поручик 3 особаго пех. полка, † 1916
6. Николай Охотинъ, подпоручик 3 особаго пех. полка, † 1917
7. Юрій Скурскій, подпоручик 3 особаго пех. полка, † 1917
8. Иван Алимов, редов † 1916
9. Филип Коротки, редов † (избрисана година)
10. Алексије Мостанов, редов † 1917
11. Глигор Коробков, редов † 1916
12. Владимир Прокопијев, редов † 1916
13. Матфеј Филоњенко, редов † (избрисана година)
14. Пантелеј Иваник, редов † 1916
15. Јегор Поликарпов, редов † 1916
16. Теодор Кохетко, редов † 1917
17. Михаил Драженски, редов † 1916
18. Иван Крисков, редов † 1917
19. Васиљ Попов, редов † 1917
20. Михаил Игњатов, редов † 1917

²²⁵ Објављујемо овај списак у изворном облику (са траговима руског и српског правописа) као дирљив знак једне симбиозе два народа уједињеног у оплакивању палих јунака. Овај списак је марљиво чувао протојереј-ставрофор о. Виталиј (Тарасјев), представник племените породице која генерацијама чува тековине Руске православне цркве у Србији и оличава бесмртну душу руског Београда.

21. Иван Шуелов, редов † 1916
22. Илија Тучкалов, редов † 1916
23. Пјетр Никоник, редов † 1917
24. Иван Пучков, редов † 1917
25. Иван Ђамин, редов † 1917
26. Тома Несторов, редов † 1916
27. Лука Браћенко, редов † 1917
28. Николај Двежд, редов † 1917
29. Данило Гребешников, редов † 1917
30. Иван Саминоков, редов † 1916
31. Никола Захаров, редов † 1916
32. Прокоп Федем, редов † 1916
33. Јозеф Червенко, редов † 1918
34. Павел Барисав, редов † 1916
35. Степан Пенков, редов † 1916
36. Михаил Сорин, редов † 1917
37. Трифун Кирјуксин, редов † 1917
38. Иван Бељајев, редов † 1917
39. Тит Чичинов, редов † 1917
40. Кипријан Окраков, редов † 1917
41. Никола Иванов, редов † 1917
42. Иван Матјушкин, редов † 1916
43. Тафин Лухињим, редов † 1916
44. Митрофан Чуљко, редов † 1917
45. Илија Аикров, редов † 1917
46. Максим Козујак, редов † 1916
47. Емилијан Жибров, редов † 1917
48. Иван Каратхин, редов † 1917
49. Степан Бујкулин, редов † 1917
50. Симеон Фитичев, редов † 1916
51. Лукјан Коралев, редов † 1916
52. Ероним Игнатијев, редов † 1917
53. Теренти Толкач, редов † 1917
54. Захар Колишни, редов † 1917
55. Јегор Хаванов, редов † 1917

56. Назар Корзов, редов † 1917
57. Глигорије Ниров, редов † 1916
58. Глигори Комјенко, редов † 1917
59. Данило Хорнов, редов † 1916
60. Михаил Костардијев, редов † 1916
61. Иван Винокуров, редов † 1917
62. Борис Дудник, редов † 1917
63. Иван Јеројев, редов † 1918
64. Глигорије Чивуторски, редов † 1918
65. Теодор Подоприслова, редов † 1917
66. Афанасије Соколов, редов † 1918
67. Игњат Серепонов, редов † 1918
68. Николај Нитиленко, редов † 1917
69. Григор Теодоренко, редов † 1917
70. Лева Муровјев, редов † 1917
71. Алексеј Ришков, редов † 1916
72. Влас Никифоров, редов † 1917
73. Феодор Купељников, редов † 1916
74. Кирило Рамон, редов † 1916
75. Васиљ Торељуков, редов † 1917
76. Максим Сиркојенко, редов † 1916
77. Николај Јаковљев, редов † 1917
78. Михаило Харбовшки, редов † 1917
79. Алексеј Жобрено, редов † 1916
80. Јаснеј Абасесов, редов † 1917
81. Прокоп Никитин, редов † 1916
82. Михаило Парфијанов, редов † 1916
83. Јегор Пандуков, редов † 1916
84. Јегор Драголов, редов † 1917
85. Христофор Климанов, редов † (избрисана година)
86. Јаков Тихонијев, редов † 1917
87. Павел Шестяков, 4-го особаго полка, 2-й роты, † 1917
(камени крст)
88. Афанасиј Шевурков, 3-го Русского полка, 4-й роты, †
1917 (камени крст)

89. Василий Кравченко, 4-го особаго полка, 3-й роты, † 1917 (камени крст)
90. Михаил Кипелов, 4-го особаго полка, 11-й роты, † 1917 (камени крст)
91. Филип Кононюк, 4-го особаго полка, 4-й роты, † 1917 (камени крст)
92. Гроб с посмертными останками без имени.
93. Гроб с посмертными останками без имени.
94. Гроб с посмертными останками без имени.
95. Гроб с посмертными останками без имени.
96. Гроб с посмертными останками без имени.
97. Гроб с посмертными останками без имени.
98. Гроб с посмертными останками без имени.
99. Гроб с посмертными останками без имени.
100. Гроб с посмертными останками без имени.
101. Гроб с посмертными останками без имени.

**Прилог 3. Гробови руских ратних заробљеника,
сахрањених од 1915. до 1918. године,
на војничком гробљу у Петроварадину²²⁶**

1. НИКИТА ЈАСТРУБ,
(1886–11. август 1915.)
Место рођења: Чеченци
Губернија: Подол.
Конфесија: Православац
Занимање: ратар
Стациониран; Ц. и К. Ратнозаробљенички логор у
Новом Саду
Статус: ратни војни заробљеник No. 6/64
Узрок смрти: паратифус
Сахрањен: 13. августа 1915. на петроварадинском
Војном гробљу
2. ФРАНЦ КАЧАРОВСКИ
(1894–19. децембар 1915.)
Место рођења: Скржањ
Округ: Гостининска
Губернија: Варшава
Конфесија: римокатолик
Занимање: електричар
Стациониран: ратна болница, одељење No. 54
Статус: руски ратни заробљеник
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 20. децембра 1915. на петроварадинском
Војном гробљу
3. ФИЛИМОН РИЧЕЊЕНКО
(1885–5. јануар 1916.)
Место рођења: Николајевка
Округ: -
Губернија: Харков

²²⁶ Т. Марковић, „У спомен руским заробљеницима сахрањеним у Петроварадину“ *Новембарски дани у Новом Саду 1918: зборник радова са стручно – научног скупа одржаног 8. новембра 2012. Године, ур. Д. Његован, З. Лазин, Нови Сад, 2012, стр. 96-135.*

- Конфесија: православцац
Занимање: ратар
Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. 27/Б
Статус: руски ратни заробљеник No. 6/51
Узрок смрти: дијабетес
Сахрањен: 6. јануара 1916. на петроварадинском Војном гробљу
4. МИХАИЛ БАЗИКИН
(1885–21. фебруар 1916.)
Место рођења: Хжеј (?)
Округ: -
Губернија: Московска област
Конфесија: православцац
Занимање: пољопривредник
Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. I/Б,
Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No. 508
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 23. фебруара 1916. на петроварадинском Војном гробљу
5. ИВАН ТУЈУКИН
(1888–6. март 1916.)
Место рођења: Ново. . . (?)
Округ: -
Губернија: Вороњешка (Азовска губернија)
Конфесија: православцац
Занимање: пољопривредник
Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. 24
Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No -
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 8. марта 1916. на петроварадинском Војном гробљу

6. **ВАСИЛИЈ КОЗИРЈОВ**
(1883–6. април 1916.)
Место рођења: Дјеревња
Округ: Грасњовка (?)
Губернија: Саратов
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. 27/6
Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No 5/58
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 7. април 1916, на петроварадинском Војном
гробљу
7. **ИВАН КАЗЈЕЈКИН**
(1876–13. април 1916.)
Место рођења: Адашево
Округ: Инсарскиј ујезд
Губернија: Пјензенска губернија (Пенза)
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. 2/а
Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No 5/58
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 15. априла 1916, на петроварадинском Војном
гробљу
8. **НИКОЛАЈ НОЗДРИН**
(1893–18. април 1916.)
Место рођења: Оскољскоје (Оскол)
Округ: -
Губернија: Курска
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Стациониран: бродарска група у Новом Саду
Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No 11,577

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 20. априла 1916, на петроварадинском Војном гробљу

9. ИЛИЈА КЛОЧКОВ

(1886–21. април 1916.)

Место рођења: Тангарог

Округ: -

Губернија: Тулска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. I/ц Петроварадин

Статус: руски ратни заробљеник No -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 23. априла 1916. на петроварадинском Војном гробљу

10. ЈОСИФ ДИМИТРУК

(1879–23. април 1916.)

Место рођења: Древњовск (?)

Округ: -

Губернија: Херсон

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. II Петроварадин

Статус: руски ратни заробљеник No 287.

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 25. април 1916, на петроварадинском Војном гробљу

11. МИХАИЛ ВИСКУЛА

(1878–5. мај 1916.)

Место рођења: Нововоронцовка

Округ: -

Губернија: Херсон

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. II Петроварадин
Статус: руски ратни заробљеник No 287.
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 7. мај 1916. на петроварадинском Војном
гробљу

12. АНДРЕЈ (?) ШЕВЧЕНКО

(1883–8. мај 1916.)

Место рођења: Корољук (?)

Округ: -

Губернија: Кијев

Конфесија: православцац

Занимање: пољопривредник

Стациониран: ратнозаробљенички радни логор,
одељење No. II Петроварадин

Статус: руски ратни заробљеник No 287.

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 9. мај 1916. на петроварадинском Војном
гробљу

13. ЈЕГОР СКОВОРОДНИКОВ

(1894–18. мај 1916.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: Вјатцк (данашњи Киров)

Конфесија: православцац

Занимање: пољопривредник

Команда: 8. -ми пешадијски пук

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. 49

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 18. мај 1916. на петроварадинском Војном
гробљу

14. ДАНИЛ ХОРОШЧЕНКО

(1879–17. мај 1916.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: Тавричевска

Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: 3. -ћи пешадијски пук
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. 281
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 20. мај 1916. на петроварадинском Војном гробљу

15. ГРИГОРИ СУЧОК

(1880–7. фебруар 1916.)

Место рођења: Авриловка

Округ: -

Губернија: Кијевска

Конфесија: православац

Занимање: ратар

Команда: 3. -ћи пешадијски пук

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. 413

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 9. фебруар 1916. на петроварадинском
Војном гробљу

16. ИВАН ФЈОДОРОВИЧ КРУГЛАК

(1883–29. мај 1916.)

Место рођења: Корољевка

Округ: Јекатаринослав

Губернија: Кијевска

Конфесија: православац

Занимање: ратар

Команда: -

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: карцином

Сахрањен: 30. маја 1916, на петроварадинском Војном
гробљу

17. ПЕТАР ЛАПАНОВ

(1893–29. мај 1916.)

Место рођења: Кишњецко (?)

Округ: Вологда
Губернија: Вологодска
Конфесија: православац
Занимање: ратар
Команда: -
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 31. маја 1916. на петроварадинском Војном гробљу

18. ВАСИЛИЈ ЈЕФИМОВ КОНАВАЛОВ

(1882–6. јуни 1916.)

Место рођења: Бороској
Округ: Тоболск
Губернија: Тоболска
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: -
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: тумор на мозгу
Сахрањен: 7. јуна 1916. на петроварадинском Војном гробљу

19. МИХАИЛ ПИМИОНОВ ПАРАДЈЕЈАВ

(1876–19. јуни 1916.)

Место рођења: Мардовско
Округ: Новосевска(?)
Губернија: Тамбовска
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: -
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. 166
Узрок смрти: тумор на мозгу
Сахрањен: 20. јуна 1916. на петроварадинском Војном гробљу

20. ГРИГОРИЈ АЊИФИМОВ (?) ЗАИКИН

(1876 – 28. јули 1916.)

Место рођења: Владимировка

Округ: -

Губернија: Астраханска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: -

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 30. јуна 1916. на петроварадинском Војном гробљу

21. ЈЕФИМ КУЦЕРЕНКО

(1889–29. јули 1916.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: -

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: -

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: тумор на мозгу

Сахрањен: 31. јуна 1916, на петроварадинском Војном гробљу

22. РОМАН НИКОЛАЈЕВИЧ ПЕТРОВСКИ

(1890–3. август 1916.)

Место рођења: ?

Округ: -

Губернија: ?

Конфесија: православац

Занимање: пекар

Команда: -

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: тумор на мозгу

Сахрањен: 5. августа 1916, на петроварадинском Војном гробљу, број надгробника No. 305

23. ИВАН ИВАНОВИЧ ЈЕФРЕМОВ

(1891–11. август 1916.)

Место рођења: Богославск (?)

Округ: Мариинск

Губернија: Томска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: -

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: еризипелас (црвени ветар), инф.

Сахрањен: 13. августа 1916. на петроварадинском Војном гробљу, број надгробника No. 305

24. ПАВЛЕ ЈАШЧЕНКО

(1878–5. август 1916.)

Место рођења: Кобиловка

Округ: ?

Губернија: Курска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: пешадија

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: флегмона главе и врата

Сахрањен: 7. августа 1916. на гробљу Беочинске фабрике цемента.

25. ЈАКОБ ИВАНОВИЧ ФЕДОРЧЕНКО

(1886–26. август 1916.)

Место рођења: ?

Округ: Мстислављ

Губернија: Могилјовска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: пешадија,

Чин: десетар

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 27. августа 1916. на петроварадинском
Војном гробљу

26. ПЕТАР ГРИГОРОВИЧ ПАВЛЕК

(1878–5. септембар 1916)

Место рођења: Васовка(?)

Золотоносец (?)

Губернија: Полтавска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: пешадија,

Чин: десетар

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: опекотине након експлозије

Сахрањен: 6. септембар 1916. на петроварадинском
Војном гробљу, No 309

27. МИХАИЛ АНДРЕЈЕВИЧ МАСЛОВ

(1894–7. септембар 1916.)

Место рођења: Слободка

Округ: (?)

Губернија: Таврическа

Конфесија: православац

Занимање: баштован

Команда: пешадија

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: туберкулоза рожњаче

Сахрањен: 8. септембар 1916. на петроварадинском
Војном гробљу, No 310

28. ФЈОДОР ДЕМЈАНОВИЧ РУДИЈ

(1891–8. септембар 1916.)

Место рођења: Сиван (Живан) ?

Округ: -

Губернија: Подолска
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: пешадија
Чин: пешак, редов
Стациониран: логор у кругу Беочинске фабрике цемента
Статус: руски ратни заробљеник No. IR 2174
Узрок смрти: упала плућа
Сахрањен: 6. септембар 1916. гробљу БФЦ, 40/1916

29. ИВАН ПЕТРОВИЧ ХАРКУША

(1879–5. октобар 1916.)

Место рођења: Комесаровка
Округ: Верхне - Днепровск
Губернија: Јекатаринославска
Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: Руска пешадијски пук 6, 2. чета
Чин: редов, пешак
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: упала бубрега
Сахрањен: 6. октобра 1916. на петроварадинском Војном гробљу, No 311

30. АЛЕКСАНДАР ЈЕВГЕНИЧ ПТИЧКИН

(–5. октобар 1916.)

Место рођења: Баранцова
Округ: Грезовик
Губернија: Волоходцка
Конфесија: православац
Занимање: трговац
Команда: Финска пешадијски пук 1, 7. чета
Чин: редов, пешак
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: упала плућа
Сахрањен: 7. октобра 1916. на петроварадинском Војном гробљу, No 312

31. ИВАН АЛЕКСЕЈЕВИЧ ЗЕМКОВ

(1880–10. октобар 1916.)

Место рођења: Семјоновск

Округ: Вељска

Губернија: Вологодцка

Конфесија: православац

Занимање: трговац

Команда: Руски пешадијски пук 1, 7. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 11. октобра 1916. на петроварадинском
Војном гробљу, No 313

32. НИКИФОР (?) ФЈОДОРОВИЧ РАБОВ

(1893–24. децембар 1916)

Место рођења: -

Округ: Тамбов

Губернија: Тамбов

Конфесија: православац

Занимање: трговац

Команда: Руски пешадијски пук No 54, 1. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 26. . децембар 1916. на петроварадинском
Војном гробљу, No 314

33. ИВАН ИПАТОВИЧ ДЕРАСИМОВ

(1883–25. децембар 1916.)

Место рођења: Брјоњика

Округ: Ујезд

Губернија: Москва

Конфесија: православац

Занимање: молер

Команда: Руска тобцијска бригада No 53,

Чин: тобција

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: -

Сахрањен: 27. децембар 1916. на петроварадинском
Војном гробљу, No -

34. (?) ЈЕГОРОВИЧ ПЕТУХОВ

(1887–4. јануар 1917.)

Место рођења: Максимка

Округ: Богородск

Губернија: Москва

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: Руски пешадијски пук No 109, 6. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 6. јануар 1917. на петроварадинском Војном
гробљу, No 320

35. ДАНИЛ ВАРЛААМОВ РАЗДОБУРДИН

(1891–9. јануар 1917.)

Место рођења: Слоботка

Округ: Велики- Устјуг

Губернија: Вологодска

Конфесија: православац

Занимање: пољопривредник

Команда: Руски пешадијски пук No 111, 14. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза плућа

Сахрањен: 11. јануар 1917. на петроварадинском Војном
гробљу, No 323

36. НИКОЛАЈ МИХАИЛОВИЧ СНЕГЕРЈОВ

(1848–2. јануар 1917.)

Место рођења: Баган

Округ: Барнаулск

Губернија: Томск

Конфесија: православац
Занимање: пољопривредник
Команда: Руски пешадијски пук No 48, 4. чета
Чин: редов, пешак
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 13. јануар 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 324

37. ВЛАДИМИР ГРИГОРОВИЧ ХЛОПОВ

(1880–29. јануар 1917.)

Место рођења: -
Округ: Троицки
Губернија: Оренбург
Конфесија: православац
Занимање: тесар
Команда: Руска пешачка регимента No 102, 11. компанија
Чин: десетар, пешак
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза плућа
Сахрањен: 30. јануар 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 329

38. ГАВРИЛ ПАВЛОВИЧ КОСТЈУЧЕНКО

(1883–7. фебруар 1917.)

Место рођења: Зеленопоље
Округ: Донска област
Губернија: Тангарог
Конфесија: православац
Занимање: ратар
Команда: Руска пешачка регимента No 207, 2. компанија
Чин: десетар, пешак
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: Круп
Сахрањен: 8. фебруар 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 329

38. (?) САЈФУДИНИЧ САЈФУДИНОВ

(1879–20. фебруар 1917.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: Пермска

Конфесија: муслиман

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 89, 6. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 22. фебруар 1917. на петроварадинском
Војном гробљу, No 332

40. СЕМЈОН ЈЕГОРОВИЧ ЈЕГОРОВ

(1890–22. фебруар 1917.)

Место рођења: Балсово

Округ: Гдовски

Губернија: Петроградска

Конфесија: православни

Занимање: столар

Команда: Руски пешадијски пук No 89, 6. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 24. фебруар 1917. на петроварадинском
Војном гробљу, No 334

41. АЛЕКСАНДАР АДАМОВИЧ ГОВАРКО

(1874–23. фебруар 1917)

Место рођења: Селец

Округ: Гродно

Губернија: -

Конфесија: православни

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 299, 14. чета

Чин: редов, пешак

Стациониран: -

- Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 24. фебруар 1917. на петроварадинском
Војном гробљу, No 335
42. ЈАКОБ САЗОНОВ ЛИТВИНОВ
(1875–27. фебруар 1917.)
Место рођења: Веселоје
Округ: Милитопољ
Губернија: Тавријска
Конфесија: православни
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 177, 16. чета
Чин: водник
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 1. март 1917. на петроварадинском Војном
гробљу, No 336
43. КУЗМА ТИМОФЈЕЈЕВИЧ НЕСТЧЕСЛИЕВ
(1893–13. март 1917.)
Место рођења: -
Округ: -
Губернија: Каменац- Подолск
Конфесија: православни
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 287, 3. чета
Чин: водник
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 14. март 1917. на петроварадинском Војном
гробљу, No 342
44. МАТВЈЕЈ ИВИНОВИЧ ЗИНОВЈЕВ
(1884–24. март 1917.)
Место рођења: Горки
Округ: Елифановска об
Губернија: Тулска

Конфесија: православни
Занимање: ратар
Команда: Руска пешадијски пук No 44, 11. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: инфаркт
Сахрањен: 26. март 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 345

45. ЈАНКУЛ ПИНХУС ЛУБИТОВЕР(?)

(1894–28. март 1917.)

Место рођења: Ковел
Округ: -
Губернија: Волин
Конфесија: јеврејска
Занимање: трговац дрветом
Команда: Руски пешадијски пук No 37, 15. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: инфаркт
Сахрањен: 30. март 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 346

46. ИВАН АНДРЕЈЕВИЧ БОЛОНЦ

(1880–31. март 1917.)

Место рођења: Лида
Округ: Лида
Губернија: Вилна
Конфесија: римокатолик
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 317, 2. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 1. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 347

47. АДАМ ФИЛИПОВИЧ КОСОБУДСКИ

(1892–5. април 1917.)

Место рођења: -

Округ: Игуменскиј ујезд

Губернија: Минск

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 5, 4. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 6. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 348

48. СИМОН НИКИТИЧ МАТЈУШЧЕНКО

(1872–7. април 1917.)

Место рођења: Казначејевка

Округ: -

Губернија: Вороњешка

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руска пешачка пук No 139, 6. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: инфаркт

Сахрањен: 8. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 350

49. ГРИГОРИЈ ГРИГОРИЈЕВИЧ УШАКОВ

(1892–9. април 1917.)

Место рођења: Дјеребино(?)

Округ: -

Губернија: Курска

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 299, 9. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 11. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 351

50. АНДРЕЈ МАРКОВИЧ РУЖЕНКО

(1892–11. април 1917.)

Место рођења: Храм
Округ: Славеносербски
Губернија: Јекатаринославска
Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 174, 13. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: инфаркт
Сахрањен: 12. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 352

51. ЈОСИФ ЈАКОВЉЕВИЧ БОЖИНСКИ

(1894–21. април 1917.)

Место рођења: Каролиново
Округ: Пуњски
Губернија: Варшава
Конфесија: римокатолик
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 10, 6. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: -
Сахрањен: 22. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 375

52. ИВАН ГЕРАСИМОВИЧ КУНГУРЦЕВ

(1887–28. април 1917.)

Место рођења: Дерјушево
Округ: Малмижски
Губернија: Вјатска

Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијска чета No 162, 13. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: -
Сахрањен: 30. април 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 359

53. ИВАН КАЛЕЊСКОВ ТЈЕРЕСКО

(1892–11. мај 1917.)

Место рођења: Серск
Округ: Гродно
Губернија: Литовска
Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 162, 13. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 13. мај 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 363.

54. АНТОН АНТОНОВИЧ ПУТЕНИС

(1894–24. мај 1917.)

Место рођења: Рудјали
Округ: Алексанрус(?) (Алексотас)
Губернија: Ковно
Конфесија: римокатолик
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 162, 13. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 26. мај 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 365

55. ФЕДОР ЕВСТИГЊЕЈЕВ

(1883–29. мај 1917).

Место рођења: Несвино

Округ: Холмски

Губернија: Псковска

Команда: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 197, 2. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 31. мај 1917. на петроварадинском Војном гробљу, No 366

56. ГРАПФ (?) СОЛОМОНОВ ХЕИДЕЛБЕРГ

(1895–23. јуни 1917.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: Херсонска

Конфесија: јеврејска

Занимање: -

Команда: Руски пешадијски пук No 121, 3. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: -

Сахрањен: 24 јуни 1917. јеврејско гробље у Новом Саду,
No 366

57. АЛЕКСЕЈ КЛИМЕНТИЈЕВИЧ ДУБИНА

(1894–15. јули 1917.)

Место рођења: Подхородив (?)

Округ: Павлоград

Губернија: Јекатаринска

Конфесија: православна

Занимање: -

Команда: Руска пешадијски пук No 139, 10. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 16. јули 1917. петроварадинско војно гробље,
No -

58. ИВАН ПАВЛОВИЧ ЛИСЧЕНСКИ

(1877–17. јули 1917.)

Место рођења: Летки

Округ: -

Губернија: -

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 139, 10. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 18. јули 1917. петроварадинско војно гробље,
No -378

59. ЈАКОВ КОНДРТАТОВ

(1882–17. јули 1917.)

Место рођења: Каменска

Округ: -

Губернија: Московска

Конфесија: православна

Занимање: фабрички радник

Команда: Руски пешадијски пук No 16, 4. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 19. јули 1917. петоварадинско војно гробље,
No 379

60. ГЕРАСИМ ИВАНОВИЧ ФОМИНИЧ

(1891–26. јули 1917.)

Место рођења: -

Округ: Семиногорски(?)

Губернија: Томска

Конфесија: православна
Занимање: фабрички радник
Команда: Руски пешадијски пук No 4, 12. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 28. јули 1917. петроварадинско војно гробље,
No 382

61. ФЈОДОР МАКСИМОВИЧ КОРШИН

(1899–27. јули 1917.)

Место рођења: -
Округ: -
Губернија: Витебска
Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руска „јегер" (ловачка) регимента No 6, 7. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 29. јули 1917. петроварадинско војно гробље,
No 383

62. АНТИМОН (?) ПЕДРОШОВИЧ (?) САГОВ

(1888–28. јули 1917.)

Место рођења: Аластан
Округ: Ахалкалакски ок.
Губернија: Тифлиски
Конфесија: арменски католик
Занимање: ратар
Команда: Руски пешдијски пук No 78, 14. чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 30. јули 1917. петроварадинско војно гробље,
No 384

63. ЗАХАРИЈ ФЈОДОРОВИЧ СТОЉАРОВ

(1880–31. јули 1917.)

Место рођења: Дабовка

Округ: Сердобоск

Губернија: Саратов

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 12, 7. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 2. август 1917. петроварадинско војно
гробље, No 385

64. НИКИТА ИВАНОВИЧ ТИМАНОВ

(1882–3. август 1917.)

Место рођења: Золотја (?)

Округ: -

Губернија: Вороњежка

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Команда: Руски пешадијски пук No 243, 4. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: улцерозни дерматитис

Сахрањен: 5. август 1917. петроварадинско војно
гробље, No 387

65. ИВАН МИХАИЛОВИЧ ПЕТРОВСКИ

(1888–3. август 1917.)

Место рођења: Никифоровка

Округ: Велски

Губернија: Вологодска

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Команда: Руски пешадијски пук No 91, -. чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: улцерозни дерматитис
Сахрањен: 5. август 1917. петроварадинско војно
гробље, No 386

66. СТАНИСЛАВ (?) ЈАКОБ ГИТЕР
(1892–15. август 1917.)

Место рођења: -
Округ: -
Губернија: Ламжа (Пољска)
Конфесија: римокатолик
Занимање: пољопривредник
Команда: Руски пешадијски пук No 45, ? чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: обољење бубрега
Сахрањен: 17. август 1917. петроварадинско војно
гробље, No 392

67. ЈЕВСТАФИЈ (?) ПРОКОПИЧ КОЛТУЊУК
(1893–28. август 1917.)

Место рођења: Подубск
Округ: Николајевска обл.
Губернија: Самарска
Конфесија: римокатолик
Занимање: пољопривредник
Команда: Руски пешадијски пук No 315, ? чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 30. септембар 1917. петроварадинско војно
гробље, No 393

68. КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВИЧ МАКАРОВ
(1880–30. август 1917.)

Место рођења: Подубск
Округ: Луцк.
Губернија: Волинск

Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руски пешадијски пук No 37, 2 чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 1. септембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 394

69. ИВАН АЛЕКСЕЈЕВИЧ ШИЛОЈЕВ

(1888–9. септембар 1917.)

Место рођења: -
Округ: Логиновски
Губернија: -
Конфесија: православна
Занимање: ратар
Команда: Руска пешадијски пук No 14, 4 чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 11. септембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 396

70. АНТОН ГАВРИЛОВИЧ ЈЕЊЕНКО

(1881–13. септембар 1917.)

Место рођења: -
Округ: Изјумски
Губернија: Харковска
Конфесија: православна
Занимање: столар
Команда: Руски пешадијски пук No 320, 6 чета
Чин: десетар
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: ?
Сахрањен: 15. септембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 399

71. СЕМЈОН ГРИГОРОВИЧ КАБАКОВ

(1893–29. септембар 1917.)

Место рођења: Арамашевскаја

Округ: Верхотурски

Губернија: Пермска

Конфесија: православна

Занимање: столар

Ескадрон: Руска пешачка регимента No 67, 6 компанија

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 30. септембар. 1917. петроварадинско војно
гробље, No 400

72. ЈОСИФ ТРОФИМОВИЧ ОРЛИЧЕНКО

(1890–17. октобар 1917.)

Место рођења: Пољаниченск (?)

Округ: Васиљковски

Губернија: Кијевска

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 166, 9 чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 18. септембар. 1917. петроварадинско војно
гробље, No 404

73. АЛЕКСЕЈ АНДРЕЈЕВИЧ БУРЧЕВСКИЈ

(1893–20. октобар 1917.)

Место рођења: Косинској

Округ: -

Губернија: Вологодскаја

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 295, 14 чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 22. септембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 406

74. Матвјеј (?) ИВАНОВИЧ КОПОТИЛОВ

(1894–29. октобар 1917.)

Место рођења: -

Округ: -

Губернија: Тоболска

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 34, 11 чета

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 30. септембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 407

75. ЛАВЕНТИЈ НИКИФОРОВИЧ БАЈУРА

(1890–3. новембар 1917.)

Место рођења: -

Округ: Холмски

Губернија: Бесарабијска

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 126, 6 чета

Чин: редов

Стациониран: Хајмаскер (Hajmáskér-Hungary)

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 5. новембра. 1917. петроварадинско војно гробље, No 409

76. ВЛАДИМИР ЛУДВИГ ПЈАСКОВСКИ

(1891–11. новембар 1917.)

Место рођења: -

Округ: Кутновскиј

Губернија: Варшавска

Конфесија: римокатолик
Занимање: ратар
Ескадрон: Руски пешачки пук No 619, 7 чета
Чин: редов
Стациониран: -
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 13. новембра 1917. петроварадинско војно гробље, No 411

77. ДИОМИДО АПОЛОНОВИЧ БОНДАР

(1882–16. децембар 1917.)

Место рођења: Великије Будишћа
Округ: Хадјач
Губернија: Полтавска
Конфесија: православна
Занимање: пољопривредник
Ескадрон: Руски пешадијски пук No 279, 7 чета
Чин: редов
Стациониран: војни заробљеник из Славоније
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 18. децембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 412

78. СТЕПАН ВЛАДИМИРОВИЧ РУДАКОВ

(1890–26. децембар 1917.)

Место рођења: -
Округ: -
Губернија: Курск
Конфесија: православно
Занимање: пољопривредник
Ескадрон: Руски пешадијски пук No 5, 9 чета
Чин: редов
Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајмаскеру (Најмáскér -Hungary)
Статус: руски ратни заробљеник No. -
Узрок смрти: туберкулоза
Сахрањен: 27. децембар. 1917. петроварадинско војно гробље, No 413

79. ГЕРАСИМ ЈЕФИМОВИЧ СТЈЕНЧЕНКО (?)

(1882–4. фебруар 1918)

Место рођења: -

Округ: Шарлово

Губернија: -

Конфесија: православно

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Новом Саду,
камп бр. 26

Статус: руски ратни заробљеник No. -283.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 5. фебруара. 1917. петроварадинско војно
гробље, No 425

80. ГРИГОРИЈ АЛЕКСЕЈЕВИЧ САЗАЊЕНКО

(1896–21. фебруар 1918.)

Место рођења: Савељ (?)

Округ: Остарски (?)

Губернија: Черњаховска

Конфесија: православно

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајмаскеру,
камп бр. 5

Статус: руски ратни заробљеник No. 138.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 22. фебруар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 429

81. ВАСИЛИЈ ВЛАДИМИРОВИЧ ИВАНОВ

(–22. фебруар 1918.)

Место рођења: ?

Округ: Самарски

Губернија: Самарска

Конфесија: православно

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајмаскеру,
камп бр. 5

Статус: руски ратни заробљеник No. 138.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 23. фебруар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 430

82. НИКОЛАЈ СПИРИДОНОВ ТОЛСТИХ

(1884–23. фебруар 1917.)

Место рођења: ?

Округ: ?

Губернија: Пермска

Конфесија: православно

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајлсбергу,
додељен у логор у Новом Саду бр. 112, камп бр. 144

Статус: руски ратни заробљеник No. 315.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 24. фебруар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 431

83. АНТОН СТАНИСЛАВ ЧОКРА

(1881–25. фебруар 1918.)

Место рођења: Вивротка

Округ: ?

Губернија: Лублин

Конфесија: римокатолик

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајлсбергу,
додељен у логор у Новом Саду бр 66, камп бр. 6

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 27. фебруар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 432

84. ШАДЕЈ САРЛАБАЈЕВ

(1894–1. марта 1918.)

Место рођења: ?

Округ: Орск

Губернија: Оренбург

Конфесија: мухамеданац

Занимање: ратар

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајлсбергу,
додељен у логор у Новом Саду бр 112, камп бр. 6

Статус: руски ратни заробљеник No. 157

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 6. март 1918. петроварадинско војно гробље,
No 433

85. СИМЈОН ВАСИЉЕВИЧ ГОЛОВАШЕВ

(1878–12. марта 1918.)

Место рођења: Васиљевка

Округ: ?

Губернија: Уфа

Конфесија: гркокатолик

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Хајлсбергу,
додељен у логор у Новом Саду бр 112, камп бр. -

Статус: руски ратни заробљеник No. -.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 13. март 1918. петроварадинско војно гробље,
No 434

86. СИМОН ЈАКОБ УРЕНЦОВ

(1885–14. марта 1918.)

Место рођења: Петровка

Округ: Орск

Губернија: Оренбург

Конфесија: гркокатолик

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у С?, додељен
бродарској-превозничкој групи у Новом Саду бр 112,
камп бр. 164

Статус: руски ратни заробљеник No. 165.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 15. март 1918. петроварадинско војно гробље,
No 435

87. СЕМЈОН ДАНИЛОВИЧ ИВАНОВ

(1888–28. марта 1918.)

Место рођења: Петровка

Округ: Орск

Губернија: Оренбург

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: -

Чин: редов

Стациониран: војнозаробљенички логор у Виселбург
(Wieselburg –Austria), додељен бродарској-
превозничкој групи у Новом Саду бр -, камп бр. 4

Статус: руски ратни заробљеник No. 138.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 23. фебруар 1918. петроварадинско војно
гробље, No ?

88. ЈАКИМ НИКОЛАЈЕВИЧ КАЦУН

(1895–16. април 1918.)

Место рођења: Иванев (?)

Округ: ?

Губернија: Бесарабиска

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руска пешачка регимента No 31, 2 компанија

Чин: редов

Стациониран: -

Статус: руски ратни заробљеник No. -

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 18. април 1917. петроварадинско војно
гробље, No 449

89. ХСАМАТИН НАСМЕТИНОВ

(1885–9. мај 1918.)

Место рођења: Тјурјушевски

Округ: Белебејски

Губернија: Уфимскаја

Конфесија: муслиман

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руска пешачка регимента No 33, 7 компанија

Чин: редов

Стациониран: логор у Беочину, при фабрици цемента

Статус: руски ратни заробљеник No. 38 668

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 12. мај 1917. петроварадинско војно гробље,
No 452

90. БОЛЕСЛАВ МАРТИН РУДОВИЧ

(1892–18. јули 1918.)

Место рођења: ?

Округ: -

Губернија: Минск

Конфесија: римокатолик

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 74, 9 чета

Чин: редов

Стациониран: додељен логору у Руми

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 20. јули 1918. петроварадинско војно гробље,
No 464

91. КОНСТАНТИН ГРИГОРИЈЕВИЧ КОЗЉАНОВ

(1886–10. септембар 1918.)

Место рођења: Котач (?)

Округ: Болдино

Губернија: Бесарабија

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 76, ? чета

Чин: редов

Стациониран: додељен логору у Руми

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: туберкулоза

Сахрањен: 11. септембар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 472

92. АЛЕКСЕЈ КУЗМИЧ ДЕМИДОВИЧ

(1880–28. септембар 1918.)

Место рођења: ?

Округ: ?

Губернија: Минск

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руска пешачка регимента No 146., 11
компанија

Чин: редов

Стациониран: премештен из логора Шоморин у

Словачкој, радник за потребе мађарске аграрне банке

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упални процес услед прелома ребара

Сахрањен: 30. септембар 1918. петроварадинско војно
гробље, No 473

93. ИВАН АФАНАСЈЕВ ПЕТРОВ

(1891–9. октобар 1918.)

Место рођења: -

Округ: Петроград

Губернија: Петроград

Конфесија: православна

Занимање: столар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 92. ., ? чета

Чин: редов

Стациониран -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упални процес

Сахрањен: 11. октобра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 476

94. ДИОНИСИЈ ШОВЧУК

(1885–10. октобар 1918.)

Место рођења: ?

Округ: -
Губернија: Кијев
Конфесија: православна
Занимање: пољопривредник
Ескадрон: Руски пешадијски пук No 285., ? чета
Чин: редов
Стациониран -
Статус: руски ратни заробљеник No.
Узрок смрти: упални процес
Сахрањен: 12. октобра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 477

95. ГРИГОРИЈ МУРГАН

(1888–17. октобар 1918)

Место рођења: Кутирешти

Округ: -

Губернија: Бесарабија

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 56., ? чета

Чин: редов

Стациониран додељен пољопривредном добру у
Павловцима (Рума)

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упални процес

Сахрањен: 19. октобра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 483

96. ПАВЕЛ ПОГОЊЕВ

(1888–21. октобар 1918.)

Место рођења: Алексијев

Округ: -

Губернија: Ставропољска

Конфесија: православна

Занимање: пољопривредник

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 12., ? чета

Чин: водник

Стациониран додељен Беочинској фабрици цемента

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упални процес

Сахрањен: 22. октобра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 488

97. ВАСИЛИЈ САВИН

(1883–22. октобар 1918)

Место рођења: Паракимо

Округ: -

Губернија: Симбирска

Конфесија: православна

Занимање: кројач

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 53., ? чета

Чин: водник

Стациониран властелинско имање Гладнош, код Бешке

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упала плућа

Сахрањен: 23. октобра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 489

98. ЈЕГИС ГРИГОРОВИЧ ЗАНГАРИЕВ

(1896–31. децембар 1918.)

Место рођења: Ниш

Округ: Никинскоје

Губернија: Јелисаветпоље

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No 58., ? чета

Чин: водник

Стациониран властелинско имање Гладнош, код Бешке

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: упала плућа након шпањолске грипе

Сахрањен: 2. новембра 1918. петроварадинско војно
гробље, No 509

99. АНТОН ТРЉЕВ

(1888–25. октобар 1918.)

Место рођења: Михајловск

Округ

Губернија: Харков

Конфесија: православна

Занимање: ратар

Ескадрон: Руски пешадијски пук No ?, ? чета

Чин: -

Стациониран -

Статус: руски ратни заробљеник No.

Узрок смрти: -

Сахрањен: 2. новембра 1918. петроварадинско војно гробље, No 509

Прилог 4. Руски ратни заробљеници сахрањени у Зрењанину (Бечкерекy)

- 1) Александар Јермоленков, руски заробљеник, стар 26 год, рођен у Михајловском. Узрок смрти тифус.
- 2) Потап Дубињин, руски заробљеник, стар 24 год, рођен у Рудковској – Русија. Узрок смрти запаљење плућа.
- 3) Василенко Феодор, војник Царске руске 302. регименте, стар 27 год, рођен у Хармовенату – Русија. Узрок смрти азијатска колера.
- 4) Тимофеј Тадејев, пешак Царске заамурске регименте, стар 25 год, рођен у Ласини – Русија. Умро од азијатске колере.
- 5) Николај Остапенко, руски заробљеник, стар 30 год, рођен у Таврическој губернији – Русија. Узрок смрти запаљење плућа.
- 6) Василиј Бочкаров, војник Царске руске пешадије 328. регименте, стар 34 год, умро 1915. од запаљења трбушне опне.
- 7) Арсениј Сарахефанов, руски заробљеник, стар 30 год, рођен у селу Борисовка. Умро 1916. од туберкулозе.
- 8) Николај Алексејев, руски заробљеник, стар 35 год, рођен у Молочану – Русија. Умро 1916.
- 9) Степан Шијанов, руски заробљеник, стар 25 год, рођен у Борхилонки – Русија. Умро 1916. од тифуса.

- 10) Василиј Баушов, руски заробљеник, стар 38 год, рођен у Кастромској губернији – Русија. Умро 1916.
- 11) Иван Семјонов, руски заробљеник, стар 24 год, рођен у Казакову – Русија. Умро 1916. од повреде главе.
- 12) Василиј Спиридонов, руски заробљеник, рођен 1880. у Пшеников-Касин. Умро 1916. од тифуса.
- 13) Никола Милованов, руски заробљеник, рођен 1874. год. у Русији. Умро 1917. од запаљења плућа.
- 14) Павел Пољанскиј, руски заробљеник, рођен 1883. у Кра-силову у Русији. Умро 1917. од туберкулозе.
- 15) Михаил – Дмитриј Климентјев, руски заробљеник, стар 33 год. Страдао приликом принудног рада 1917. год.
- 16) Григориј Топоров, руски заробљеник, рођен 1896. у Краснотирску – Русија. Умро 1917. од туберкулозе.
- 17) Василиј Карабељников, руски заробљеник, рођен 1889. у Ижевску – Русија. Умро 1917. од туберкулозе.
- 18) Тихон Левицкиј, руски заробљеник, рођен 1891. год. у Калиновкији – Русија. Умро 1917. од туберкулозе.
- 19) Данил Рogaљов, руски заробљеник, стар 31 год, рођен у Бурнишкино – Русија. Умро 1917. од запаљења плућа.
- 20) Семјон Плопа, руски заробљеник, стар 34 год, рођен у Арганештепу – Русија. Умро 1917. од запаљења бубрега.
- 21) Феодор Солопов, руски заробљеник, рођен 1885. у Јан-дијевки – Русија. Умро 1917. од исцрпљености.
- 22) Пјотр Вјажников, руски заробљеник, стар 29 год, рођен у Хомјанки – Русија. Умро 1917. од тровања крви.
- 23) Тимофеј Габов, Козак, стар 49 год, рођен у Сепнеши – Русија. Умро 1917. од запаљења плућа.
- 24) Аким Пименов, Козак, рођен 1884. у селу Жад. Умро 1917. од тифуса.
- 25) Александар Максимов, руски заробљеник, рођен 1879. у Велчурти. Умро 1917. од тифуса.
- 26) Феодор Александров, руски заробљеник, рођен 1889. у месту Залесно. Умро 1917. од тровања крви.

- 27) Дмитриј Паломерчук, руски заробљеник, стар 25 год, рођен у месту Кришопал – Русија. Умро 1917. од запаљења плућа.
- 28) Пјотр Кудрајавцев, руски заробљеник, рођен 1890. у месту Салтан – Русија. Умро 1917.
- 29) Пјотр Морозов, руски заробљеник, стар 25 год, рођен у селу Заболотноје – Русија. Умро 1917.
- 30) Николај Божанов, руски заробљеник, стар 24 год, рођен у месту Кузманск – Русија. Умро 1917. од тифуса.
- 31) Василиј Сахаров, руски заробљеник, стар 30 год, рођен у Нзаркам – Русија. Умро 1917. од болести плућа.
- 32) Дмитриј Крот, руски заробљеник, стар 29 год, рођен у месту Водопеј – Русија. Умро 1917. од тифуса.
- 33) Андреј Агафонов, руски заробљеник, рођен 1881. у месту Каштанов – Русија. Умро 1917. од болести плућа.
- 34) Филимон Шваљов, руски заробљеник, стар 24 год, рођен у месту Каумаков – Русија. Умро 1917. од туберкулозе.
- 35) Данил Галицкиј, руски заробљеник, стар 35 год, рођен у Свјатославску – Русија. Умро 1917. од тифуса.
- 36) Иван Тихоненко, руски заробљеник, стар 32 год, рођен у селу Тешанк – Русија. Умро 1917. од тифуса.
- 37) Василиј Хорасенко, Козак, стар 29 год, рођен у Семјоновској. Умро од повреда 1917.
- 38) Прокопиј Димитрович, руски заробљеник, стар 27 година, рођен у Никарској. Умро 1918. од тифуса.
- 39) Иван Шепунов, руски заробљеник, стар 42 год, рођен у Долоховске – Русија. Умро 1918. од срца.
- 40) Владимир Добричев, руски заробљеник, стар 31. год, рођен у Анфифовалу – Русија. Умро 1918. од тифуса.
- 41) Михајл Старченко, руски заробљеник, рођен 1880. у Криники – Русија. Умро 1918. од запаљења плућа.
- 42) Иљија Турченко, руски заробљеник, рођен 1892. у селу Весло – Русија. Умро 1918. од запаљења плућа.
- 43) Јерофим Кобилев, руски заробљеник, рођен 1890. у Шумску – Русија. Умро 1918. од туберкулозе.

- 44) Сергеј Горстим, руски заробљеник, рођен 1874. у селу Пшехим – Русија. Умро 1918.
- 45) Иван Беринка, руски заробљеник, рођен 1872. у селу Куштак – Русија. Умро 1918. од тифуса.
- 46) Алексеј Каленик, руски заробљеник, стар 28 год, рођен у селу Холодјуки – Русија. Умро 1918. од туберкулозе.
- 47) Андреј Ђаненко, руски заробљеник, 47. регимента, стар 32 год, рођен у месту Романовск – Русија. Умро 1918. од туберкулозе.
- 48) Пјотр Кучеров, руски заробљеник, 34. гардијска регимента, рођен 1888. год, у селу Мојисејевка – Русија. Умро 1918 од туберкулозе.
- 49) Јосиф Чечеринов, руски заробљеник, место и година рођења непознати. Убијен 1918.
- 50) Иван Шишин, руски заробљеник, 88. регимента, рођен 1884, год, у месту Коломенско – Русија. Умро 1918. од туберкулозе
- 51) Павел Тарасов, руски заробљеник, сликар, стар 24 год, рођен у месту Жагин – Москва. Умро 1918. од туберкулозе.
- 52) Глигориј Шишин, руски заробљеник, 72. регимента, рођен 1884. у месту Коломенско. Умро 1918. од туберкулозе.
- 53) Иван Вичтомов, руски заробљеник, стар 25 год, рођен у Уст-Сарапунке. Умро 1918. од туберкулозе.
- 54) Павел Ершов, руски заробљеник, стар 29 год, рођен у Москви. Умро 1918. год.
- 55) Никифор Боштан, руски заробљеник, стар 31 год, рођен у Коленкауцу. Умро 1918. од туберкулозе.
- 56) Михаил Крижанко, руски заробљеник, 48. регимента, рођен 1890. у месту Заниве. Умро 1918. од туберкулозе.
- 57) Григориј Смирнов, руски заробљеник, 323. регимента, рођен 1886. у Звегине. Умро 1918. од запаљења плућа.

- 58) Григориј Болотов, руски заробљеник, 324. регимента, стар 41 год, рођен у месту Миркова-шуја. Умро 1918. од запаљења мозга.
- 59) Михаил Покровски, руски заробљеник рођен 1886. у месту Уштан Тургајаја – Сибир. Умро 1918. од инфлуенце.
- 60) Феодор Бојков, руски заробљеник, рођен 1893. у Малоозарошју. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 61) Тордава Бабилон, руски заробљеник, 120. регимента, рођен 1892. у месту Мулава. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 62) Александар Миценко, руски заробљеник, 81. регимента, рођен 1886. у месту Будешће. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 63) Јаков Штрипчик, руски заробљеник, 120. регимента, рођен 1880. у месту Ханук. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 64) Андреј Карачов, руски заробљеник, рођен 1885. у месту Иценда. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 65) Николај Иљин, руски заробљеник, 301. регимента, рођен 1887. у Падови. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 66) Јосиф Видинов, руски заробљеник, 247. регимента, рођен 1875. у месту Жердовкино. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 67) Михаил Шаранов, руски заробљеник, 164. регимента, рођен 1889. у месту Дадимерск. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 68) Максим Кучерјавин, руски заробљеник, 21. регимента, рођен 1885. у месту Кучеријава. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 69) Лука Кошчит, руски заробљеник, 12. регимента, рођен 1887. у Коштану. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 70) Тимофеј Буцик, руски заробљеник, рођен 1875. у месту Помокља. Умро 1918. од шпанске грознице.

- 71) Павел Николајенко, руски заробљеник, рођен 1892. у месту Спиндовка. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 72) Никифор Шестаков, руски заробљеник, 65. регимента, рођен 1882. у селу Ибицкоје. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 73) Јосиф Видинов, руски заробљеник, рођен 1875. у Верјовкине. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 74) Феодор Шемељанов, руски заробљеник, рођен 1878. у Зимбрни. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 75) Јосиф Ковалички, руски заробљеник, рођен 1894. у месту Лихта. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 76) Максим Титов, руски заробљеник, рођен 1880. у Москви. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 77) Дмитриј Матвејев, руски заробљеник, рођен 1894. у месту Хамарија. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 78) Феодор Крајнов, руски заробљеник, 130. регимента, рођен 1893. у месту Андебез. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 79) Павел Николајевски, руски заробљеник, рођен 1893. у селу Спиндовка. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 80) Иван Витенко, руски заробљеник, 55. регимента, рођен 1890. у селу Семјековскоје. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 81) Феодор Бужелајев, руски заробљеник, стар 33 год, рођен у селу Кучини. Умро 1918. од шпанске грознице.
- 82) Петер Жилнов, руски заробљеник, стар 30. год, рођен у месту Шаранскоје. Умро 1918. од шпанске грознице.

Прилог 5. Руски ратни заробљеници сахрањени у Сенти²²⁷

- 1) Терентиј Мазајев (име оца ?), (1881–1915)
- 2) Федор Павлукин (име оца ?), (1892–1916)
- 3) Федор Давидов (име оца Григориј), (1881–1916)
- 4) Иван Фадејев (име оца Георгиј), (1892–1917)
- 5) Терентиј Бураков (име оца Корнелиј), (1883–1917)
- 6) Филип Давидов (име оца Марко), (1887–1917)
- 7) Алексеј Николајев (име оца Николај), (1878–1917)
- 8) Николај Иванович (име оца Трофим), (1894–1917)
- 9) Александар Чуханов (име оца ?), (1895–1918)
- 10) Георгиј Доганиј (име оца ?), (1891–1918)
- 11) Николај Њешипов (име оца ?), (1882–1918)
- 12) Алексеј Шарин (име оца ?), (1885–1918)
- 13) Владимир Биков (име оца Александар), (1883–1918)
- 14) Григорије Кривокојевски (име оца Андреј), (1887–1918)
- 15) Иван Шмурко (име оца Андреј), (1886–1918)
- 16) Стефан Козлов (име оца Антон), (1893–1918)
- 17) Стефан Лунго (име оца Варфоломеј), (1890–1918)
- 18) Федор Гјемнов (име оца Василиј), (1890–1918)
- 19) Михаил Трегубов (име оца Василиј), (1891–1918)
- 20) Алексеј Бажанов (име оца Георгиј), (1884–1918)
- 21) Василиј Иванов (име оца Герат), (1888–1918)
- 22) Петар Јаков (име оца Григориј), (1893–1918)
- 23) Јегор Јосипов (име оца Григориј), (1890–1918)
- 24) Семјон Подгорник (име оца Григориј), (1879–1918)
- 25) Игњатиј Колешњиков (име оца Данила), (1893–1918)
- 26) Архип Леоса (име оца Димитриј), (1889–1918)
- 27) Иван Шолотков (име оца Димитриј), (1883–1918)
- 28) Димитриј Восров (име оца Димитриј), (1888–1918)
- 29) Семјон Афимов (име оца Иван), (1880–1918)
- 30) Сергеј Книш (име оца Иван), (1894–1918)

²²⁷ Molnár T., Az I. világháború zentai áldozatai, Zenta, 2001, 184-190.

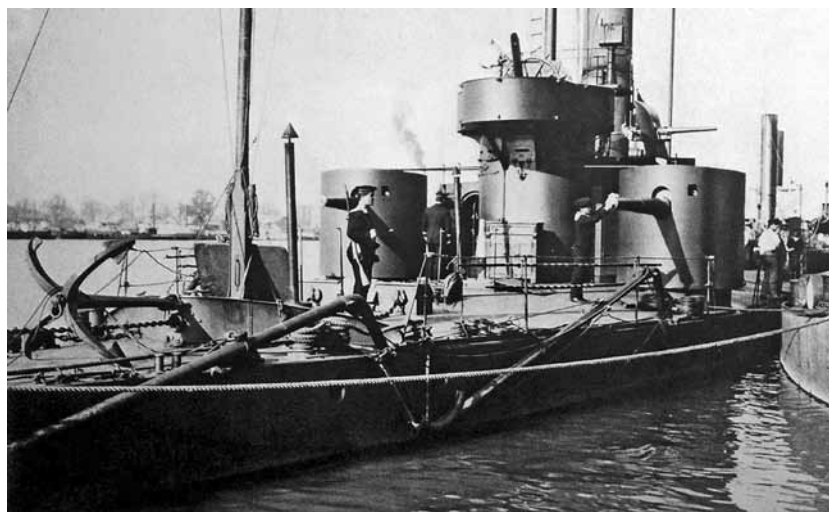
- 31) Алексеј Волишчев (име оца Иван), (1884–1918)
- 32) Афанасије Шимахов (име оца Јегор), (1880–1918)
- 33) Иван Рјабшчиков (име оца Јефим), (1887–1918)
- 34) Иван Леонтијев (име оца Леонтиј), (1889–1918)
- 35) Антон Дутка (име оца Михаил), (1888–1918)
- 36) Иван Шарпов (име оца Михаил), (1885–1918)
- 37) Иван Алхимов (име оца Николај), (1889–1918)
- 38) Афанасије Колчак (име оца Николај), (1881–1918)
- 39) Григориј Попов (име оца Павле), (1892–1918)
- 40) Стефан Ругишченко (име оца Павле), (1885–1918)
- 41) Јегор Буњин (име оца Петар), (1891–1918)
- 42) Антоније Черевнишенко (име оца Петар), (1893–1918)
- 43) Герасим Петров (име оца Петар), (1889–1918)
- 44) Иван Рудков (име оца Петар), (1890–1918)
- 45) Михаил Хвиров (име оца Прокоп), (1891–1918)
- 46) Николај Кирицкиј (име оца Прокоп), (1891–1918)
- 47) Симеон Шошановски (име оца Стефан), (1883–1918)
- 48) Константин Корелицкиј (име оца Федор), (1888–1918)
- 49) Иван Колешњиков (име оца Федор), (1888–1918)
- 50) Петар Мурајев (име оца Томо), (1875–1918)
- 51) Филимон Лишенко (име оца Филимон), (1884–1918)

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Выходъ Его Императорскаго Величества Государя Императора на балконъ Зимняго дворца къ народу послѣ молебствія 20-го Юля 1914 г.

Уочи Првог светског рата у Петербургу се одржава молебан за мир, док се аустријски монитори Дунавске флотиле већ спремају за рат...

СЕКРЕТНО.

ПРИКАЗЪ

Начальника Экспедиции Особого Назначения.

Рейдъ Рени, Февраля 26 дня 1915 года.

№ 133.

Въ воздаяніе постоянного проявленія, за время минувшихъ многократныхъ походовъ въ Сербію, примѣрнаго спокойствія и мужества при самыхъ тяжелыхъ условіяхъ плаванія по Дунаю въ постоянной опасности отъ непріятельскихъ плавучихъ минъ, аэроплановъ и прочихъ враждебныхъ дѣйствій и покушеній непріятеля на цѣлостъ судовъ нашей Экспедиціи, считаю радостнымъ для себя долгомъ объявить, что по предоставленной мнѣ лично ЕГО ИМПЕРАТОРСКИМЪ ВЕЛИЧЕСТВОМЪ ГОСУДАРЕМЪ ИМПЕРАТОРОМЪ власти награждаются нижепоименованные чины Экспедиціи:

Георгіевскими крестами 4-й степени

Капитаны пароходовъ:

Константинъ Емельяновичъ Кременешій — № 108408
 Михаилъ Варфоломеевичъ Витоль — № 108409
 Игнатъ Францевичъ Рокисковъ — № 108412
 Фридрихъ Тотлибонъ Гроссъ — № 108413
 Карлъ Яковлевичъ Зуберъ — № 108414
 Викторъ Гавриловичъ Съкачевъ — № 108415
 Лазаръ Кирыковичъ Кирыко — № 108416
 Федоръ Андреевичъ Дицманъ — № 108417
 Лука Яковлевичъ Москаленко — № 108418
 Андрей Васильевичъ Эдель — № 108419
 Иванъ Федоровичъ Малый — № 108420

Рулевой Кондукторъ

Михаилъ Петровичъ Артемьевъ — № 108401

Охотникъ флота строевой унт.-офицеръ:

Василій Николаевичъ Севей — № 108410

Агентъ Экспедиціи

Эрвинъ Ричардовичъ Эшольцъ — № 108411

Командоръ Боцманмать

Степанъ Максимовичъ Головинъ — № 108421

Артиллерійскіе унтеръ-офицеры:

Андрей Тимофеевичъ Даулуценскій — № 108422
 Павелъ Терентьевичъ Корнѣичукъ — № 108423

Георгіевскими медалями 4-й степени

Механики пароходовъ:

Степанъ Федосьевичъ Маликъ. — № 140511
 Федосій Ефремовичъ Павловъ — № 140512
 Петръ Даниловичъ Шмалей — № 140513
 Федоръ Павловичъ Ковалевъ — № 140514
 Евадокимъ Тимофеевичъ Евадокимовъ — № 140515
 Иванъ Ивановичъ Бондаренко — № 140516
 Степанъ Антоновичъ Коценюкъ — № 140517
 Яковъ Андреевичъ Шефферъ — № 140518
 Моисей Платоновичъ Съчкаренко — № 140519
 Зосимъ Лукьяновичъ Коноваловъ — № 140520
 Андрей Федоровичъ Гревцевъ — № 140521

Л о ц м а н а:

Афанасій Николаевичъ Бенетато — № 140522
 Евангелий Андреевичъ Монополисъ — № 140523
 Георгій Андреевичъ Трифоновъ — № 140524
 Илья Метаксовичъ Колларіи — № 140525
 Иванъ Петровичъ Бухковъ — № 140526
 Дмитрій Егоровичъ Смирновъ — № 140527
 Михаилъ Ивановичъ Галанчикъ — № 140528
 Дмитрій Андреевичъ Лѣташковъ — № 140529
 Федоръ Аверьяновичъ Яворовъ — № 140530
 Федоръ Яковлевичъ Пандуръ — № 140531

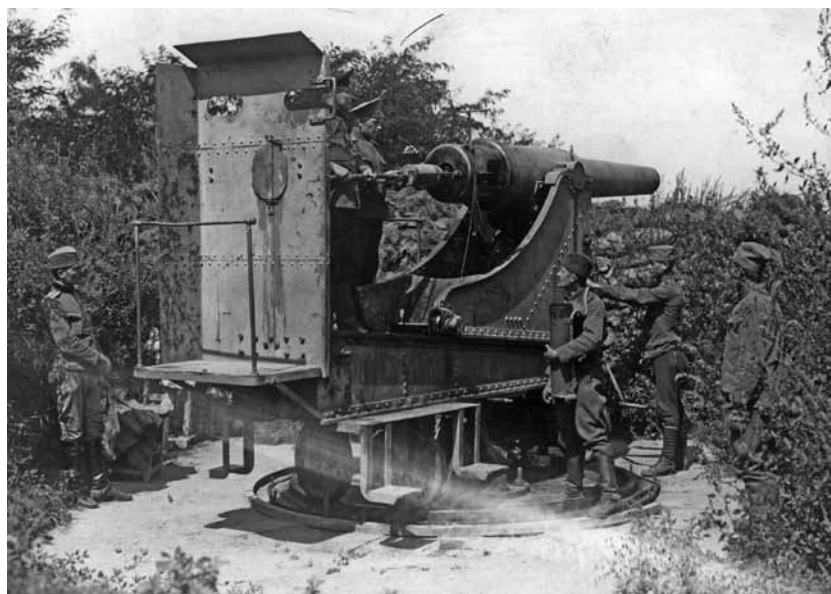
Помощники капитановъ:

Андрей Дионидовичъ Косенко — № 140532
 Борисъ Леонидовичъ Юничъ — № 140533
 Петръ Михайловичъ Сальниченко — № 140534
 Сергій Кесаевичъ Бочковъ — № 140535
 Николай Анатоліевичъ Бихисевичъ — № 140536

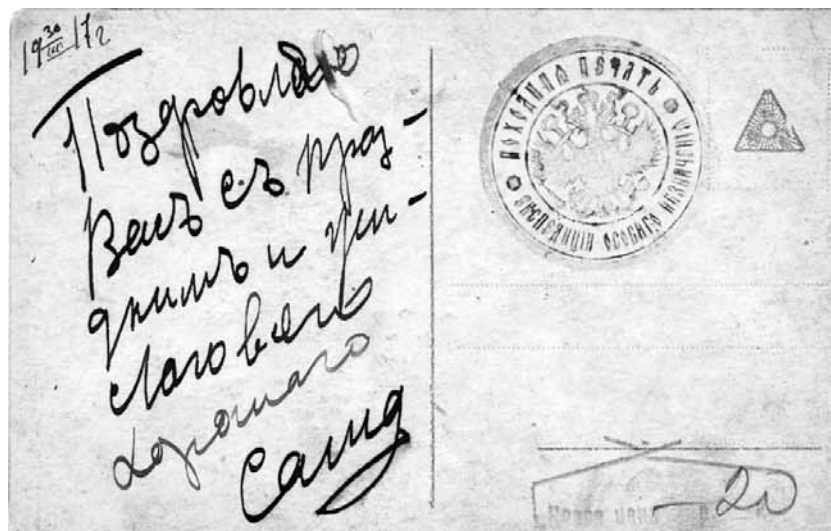
Подписаль: Флигель Адъютантъ,

Капитанъ 1-го ранга *Веселкихъ.*

Одликовања припадника Експедиције за посебну намену уручене
 по наредбама команданта Експедиције М. М. Веселкина.

Припадници Експедиције за посебну намену са крупнокалибарским топом на Калемегдану у јесен 1915. и честитка коју је непознати припадник Експедиције послао 1917. године.

Аустроугарски војници наздрављају вином из буренцета са натписом:
„Weltkrieg 1914–1915. Russen Serben müssen sterben.“
(Светски рат 1914–1915. Руси и Срби морају умрети).

*Руски припадници Српске добровољачке дивизије на заклетви
и припадници руске бригаде у Солуну 1916. године.*

*Руски војници у Смедереву у немачком заробљеничком логору 1916–1917.
на раду и на молебалу. Гробови умрлих руских заробљеника
из овог логора су зарасли у коров после Првог,
а потпуно нестали после Другог светског рата.*

*Илустрације потичу из издања
Москва - Србија, Београд - Русија: документа и материјали. Том 3,
Друштвено-политичке и културне везе 1878-1917,
Београд, 2012. и приватних колекција.
На корицама је цртеж Дарије Тимофејев „Споменик руским војницима,
који су погинули у Првом светском рату. Ново гробље, Београд”.*

Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата
Зборник грађе

Приредили
Алексеј Тимофејев, Дарко Кремић

Лектор:
Маша Милорадовић

Штампа:
„Ретро принт“, Нови Београд

Тираж:
300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(470:497.11)"19"(093.3)
355.48(470)"1914/1917"(093.3)
355.48(497.11)"1914/1917"(093.3)
94(497.11)"1914/1918"(093.3)

ТИМОФЕЈЕВ, Алексеј, 1977-

Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата / Алексеј Тимофејев, Дарко Кремић. - Београд : Институт за новију историју Србије, 2014 (Београд : Ретро принт). - 334 стр. ; 21 см. - (Библиотека Студије и монографије / Институт за новију историју Србије ; књ. 95)

Тираж 300. - Прилог 1-5: стр. 283-333. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-7005-124-9

1. Кремић, Дарко, 1988- [аутор]

а) Међународни односи - Русија - 20в -
Историјска грађа б) Међународни односи -
Србија - 20в - Историјска грађа с) Русија -
Војна историја - 1914-1917 - Историјска
грађа д) Србија - Војна историја -
1914-1917 - Историјска грађа
COBISS.SR-ID 205400076

